

**ARAP ROMANLARINDA ENDÜLÜS-MORİSKO
TRAJEDİSİ**

Özlem ATEŞ AYPİRİ

**Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi
Prof. Dr. Selami BAKIRCI
2022
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

Özlem ATEŞ AYPİRİ

ARAP ROMANLARINDA ENDÜLÜS-MORİSKO TRAJEDİSİ

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Selami BAKIRCI**

ERZURUM-2022

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Arap Romanlarında Endülüs-Morisko Trajedisi" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

22.12.2022

Özlem ATEŞ AYPİRİ

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Selami BAKIRCI danışmanlığında, Özlem ATEŞ AYPİRİ tarafından hazırlanan bu çalışma 22 /12 / 2022 tarihinde savunulmuş ve Arap Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Doç.Dr.İlknur EMEKLİ

İmza Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi :Prof. Dr.Selami BAKIRCI

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi :Doç.Dr.Yasemin YAYLALI

İmza. Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Turgay GÖKGÖZ

İmza Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Dr.Öğr.Üyesi Mürüvvet TÜRKEN ÇAKIR

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

OF28_V5_22.11.2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
TRANSKRİPSİYON SİSTEM	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
I. ENDÜLÜS TARİHİ	1
II. ENDÜLÜS'ÜN YIKILIŞ SEBEPLERİ	6
III. ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ	8

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP TARİHİ ROMANLARININ SEYRİ

1.1. ROMAN	13
1.2. TARİHİ ROMAN	14
1.3. ARAP TARİHİ ROMANININ ORTAYA ÇIKIŞI	17
1.4. MODERN ARAP EDEBİYATINDA ENDÜLÜS	19

İKİNCİ BÖLÜM

MORİSKO KAVRAMI VE ENDÜLÜSLÜ MÜSLÜMANLARIN YAŞAM ŞARTLARI

2.1. MORİSKO KAVRAMI	23
2.2. MORİSKO KAVRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI.....	24
2.3. ENGİZİSYON MAHKEMELERİ VE MORİSKOLAR.....	26
2.4. ENGİZİSYONDA SORUŞTURMA PROSEDÜRLERİ	27
2.5. ENGİZİSYONDA İŞKENCE YÖNTEMLERİ.....	28
2.6. HİMYADU DİLİ	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP ROMANLARINDA ENDÜLÜS-MORİSKO TRAJEDİSİ

3.1. EL-ENDELUSİYYU'L-AHÎR	36
3.1.1. Roman Yazarının Hayatı	36

3.1.2. Romanın Tanıtımı	36
3.1.3. Romanın Özeti.....	37
3.1.4. Şahıs Kadrosu.....	43
3.1.5. Mekân.....	44
3.1.6. Zaman.....	45
3.1.7. Romanda Morisko Acıları	46
3.2. SULÂSİYYETU GİRÎNÂTA	59
3.2.1. Roman Yazarının Hayatı	59
3.2.2. Romanın Tanıtımı	63
3.2.3. Romanın Özeti.....	64
3.2.4. Şahıs Kadrosu.....	73
3.2.5. Mekân.....	76
3.2.6. Zaman.....	78
3.2.7. Romanda Morisko Acıları	78
3.3. HISNU'T-TURÂB.....	95
3.3.1. Roman Yazarının Hayatı	95
3.3.2. Romanın Tanıtımı	96
3.3.3. Romanın Özeti.....	97
3.3.4. Şahıs Kadrosu.....	104
3.3.5. Mekân.....	106
3.3.6. Zaman.....	107
3.3.7. Romanda Morisko Acıları	107
3.4. EI-MÛRİSKÎ.....	123
3.4.1. Roman Yazarının Hayatı	123
3.4.2. Romanın Tanıtımı	125
3.4.3. Romanın Özeti.....	126
3.4.4. Şahıs Kadrosu.....	134
3.4.5. Mekân.....	136
3.4.7. Romanda Morisko Acıları	138
3.5. EL-MÛRİSKİYYU'L-AHÎR	150
3.5.1. Roman Yazarının Hayatı	150
3.5.2. Romanın Tanıtımı	150

3.5.3. Romanın Özeti.....	151
3.5.4. Şahıs Kadrosu.....	154
3.5.5. Mekân.....	155
3.5.6. Zaman.....	155
3.5.7. Romanda Morisko Acıları.....	155

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP ROMANLARINDA ÖNE ÇIKAN TEMALAR

4.1. ROMANDA ÖNE ÇIKAN TEMALAR.....	167
4.1.1. Göç Teması	167
4.1.2. İnanç (Din) Teması.....	169
4.1.3. Baskı ve Yasaklar Teması	171
4.1.4. Gurbet Teması	173
4.1.5. Kimlik Mücadelesi Teması	174
4.1.6. Asimilasyon Teması.....	174
4.1.7. Engizisyon Mahkemesi Teması	176
4.2. ENDÜLÜS'E AĞIT	178
4.2.1. Endülüs'e Ağıt.....	178
4.2.2. Endülüs'ten II. Bayezid'e Yazılan Anonim Bir Şiir	182
SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA	192
ÖZGEÇMİŞ.....	200

ÖZET**DOKTORA TEZİ****ARAP ROMANLARINDA ENDÜLÜS-MORİSKO TRAJEDİSİ****Özlem ATEŞ AYPİRİ****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****2022, 200 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****Doç. Dr. İlknur EMEKLİ****Doç. Dr. Yasemin YAYLALI**

Müslüman Arapların, Cebelitarık Boğazı'nı geçerek İber Yarımadası'na ayak basmalarıyla başlamış olan Endülüs Emevi Devleti bilim, kültür ve medeniyet alanında tarihte görülmemiş güçlü bir medeniyetin yükselişini yakalamıştır.

Endülüs Emevi Devleti, kuruluşu ve daha sonra bilim, sanat, kültür ve edebiyatta zirve yapmasıyla olduğu kadar yıkılışı esnasında yaşamış olduğu trajik olaylar bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bu trajik olaylar genel olarak Müslüman toplumların ve özelde ise Arapların hafızasında hatta Dünya ve Avrupa edebiyatında da farklı bir yer ve konum elde etmiştir.

Bu çalışmada Endülüs Emevi Devletinin özellikle yıkılış dönemlerindeki siyasi yapısı üzerine kaleme alınmış olan tarihi romanlar hakkında bilgi verilerek, Endülüs'ün yıkılışının söz konusu romanlara ne şekilde yansıdığı ve yıkılış dönemindeki Endülüslü Müslümanların, Hristiyanlar ile Engizisyon mahkemeleri arasında sürdürmek zorunda kaldıkları zorlu yaşam mücadeleleri ve yüz yüze kaldıkları dramın Arap romanlarına yansısı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Tarihi Roman, Endülüs Müslümanları, Arap Romanları

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****ANDALUSIC-MORISCO TRAGEDY IN ARABIC ROMANS****Özlem ATEŞ AYPİRİ****Advisor: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****2022, 200 pages****Jury: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****Assoc. Prof. Dr. İlknur EMEKLİ****Assoc. Prof. Dr. Yasemin YAYLALI**

Andalusia, which came to life when Muslim Arabs crossed the Strait of Gibraltar and set foot on the Iberian Peninsula, has achieved the strongest civilizational rise in science, culture, and civilization that has never been seen before.

Andalusia is quite remarkable in terms of the tragic events during its collapse, besides its establishment, and its successes in science, art, culture, and literature. These tragic events have always affected the World and European Literature as well as the Muslim societies and Arabs.

In this study, the political structure of Andalusia, especially in the collapse periods, and the reflection of Andalusia's collapse on a historical novel have been researched by giving information about the historical novel. Also, the life struggles of Andalusian Muslims between the Christians and the Inquisition and the drama of Andalusian Muslims are discussed based on Arab Novels.

Keywords: Andalusia, Historical Novel, Muslims of Andalusia, Arab Novels.

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Hız.	Hazreti
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
nşr.	Neşreden
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
ty.	Tarih yok
vb.	ve benzeri
yay	Yayıncılık
yy.	Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON SİSTEM

ا (آ)	a, ā	ظ	z
ا (أ)	a, e, ı, u, ü	ع	‘
ب	b, p	غ	Ġ
ت	T	ف	F
ث	S	ق	ķ
ج	c, ç	ك	k, g
ح	h	ل	L
خ	h	م	M
د	D	ن	N
ذ	Z	و	v, u, ü, o, ö
س	S	ه	h, a, e
ش	Ş	لا	la, lā
ص	ş	ى	y, ı, i
ض	ḍ	ء	
ط	ṭ		

Ayrıca şu hususlara riayet edilmiştir:

- a.** Harf-i tarifler cümle başında da olsa küçük harfle yazılmıştır. Örnek: el-Ahrâm.
- b.** Harf-i tarif ile gelen kelimelerin şemsî ve kamerî harflerle okunuşu belirtilmiştir. Örnek: es-Saḥḥâr, el-Bustânî.
- c.** Terkip halindeki kelimeler bitişik yazılmıştır. Kaynaşan kelimelerden ilkinin bulunduğu yere göre irabında meydana gelen değişiklikler yazıda gösterilmiştir vasıl halinde, kelimenin sonundaki irabı belirtilmiştir. Örnek: Dâru’l-Kutubu’l-Mısriyye, el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Mu‘âsır veya el-Edebu’l-‘Arabî el-Mu‘âsır.
- d.** Kullanımı yaygın olan bazı isimlerde transkripsiyon uygulanmamıştır. Örnek: Abdurrahman, Abbas.

ÖNSÖZ

92/711 yılında yılında Mûsâ bin Nusayr'ın emrindeki Târik bin Ziyad'ın İspanya'ya girişiyle hayat bulan Endülüs medeniyeti, kuruluşuyla ve üstün bir medeniyet oluşturmalarıyla her zaman dikkatleri üzerine çekmiştir. Birçok âlim ve ileri görüşlü devlet adamı yetiştirerek, dünya tarihinde önemli ve diğer uygarlıkları etkileyici bir rol oynamıştır. İlim, kültür, medeniyet, bayındırlık gibi nice alanlarda ortaya koydukları ürünler, insanlık tarihine önemli izler bırakmıştır.

Endülüs uygarlığı, tarihi bilimleri, edebiyatı hakkında sayıca eserler yazılmıştır. Fakat Endülüs'ün yıkılışı hakkında neredeyse hiç eser bulunmamaktadır. Bu bağlamda Endülüs'ün düşüşü ve Endülüs Müslümanlarının tanınmasına ve çektikleri sıkıntıları bir nebze olsa anlatabilirsek Arap edebiyatımıza katkı sağlanmış olacaktır.

Yukarıda değindiğimiz bilgiler ışığında çalışmamız bir giriş ve dört bölümde ele alınmıştır. Giriş bölümünde Endülüs'ün siyasi yapısı özellikle yıkılış dönemlerindeki yapısı incelenerek Endülüs tarihi ve Endülüs Arap edebiyatından bahsedilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Arap tarihi romanın seyrinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde Morisko kavramının anlamları ve Endülüs Müslümanlarının yaşam şartları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde Moriskoların kraliyet ile engizisyon arasında sürdürmek zorunda oldukları zorlu yaşam mücadeleleri ve Endülüs Müslümanlarının dramı Arap romanlarından yola çıkılarak ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise incelemiş olduğumuz Arap romanlarında öne çıkan temalardan bahsedilmiştir.

Beni bu çalışmaya yönlendiren, konu seçiminde, konunun işlenmesinde ve kaynak temininde beni destekleyen ve her zaman cesaretlendiren tez danışmanım sayın Prof. Dr. Selami BAKIRCI'ya, çalışmam boyunca benden desteğini esirgemeyen ve güvenen tez izleme komisyon hocalarım sayın Doç. Dr. İlknur EMEKLİ ve sayın Doç. Dr. Yasemin YAYLALI'ya, hayattayken eğitimime çok önem veren rahmetli babam Mahmut ATEŞ'e, yokluğunu hiçbir zaman hissettirmeyen anneme, eşime ve tüm aileme teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

I. ENDÜLÜS TARİHİ

Endülüs, günümüzde İspanya topraklarında Müslümanların kurmuş oldukları eyalete verilen isimdir.¹ Endülüs kelimesinin kökeni net bir şekilde tespit edilebilmiş değildir. Bu konu hakkında çeşitli rivayetler söz konusudur. Bu rivayetler ise eskiden beri İber yarımadasında yaşamış olan medeniyetler çerçevesinde şekillenmiştir. Endülüs adı Hispania'nın karşılığı olarak ilk kez İslam fethinden sonra 716 yılında basılmış bir sikke üzerinde görülmüş ve bu ismin V. yüzyılda İspanya'nın güneyindeki Vandalların (Vandolas) adından, yani Vandalların yurdu anlamına gelen Vandalucia'dan türetilmiş olabileceği kabul edilmektedir.² Buna göre Endülüs'ün Vandal ülkesi anlamına gelen ve Müslümanlar tarafından İber Yarımadası için kullanılan bir isim olduğuna inanılmaktadır. Mevcut rivayetlere bakıldığında herhangi birinin kesin olarak doğru olduğunu söylemek uygun olmayacaktır. Fakat Endülüs ifadesinin menşei hakkında ileri sürülen iddialardaki ortak nokta, farklı dillerde ifade edilen Endülüs kelimesinin zamanla Arapçalaştığı ve Müslümanlarla birlikte bu şekilde kullanılmaya başlanmış olmasıdır. Bu da göstermektedir ki belli bir dönem farklı coğrafyalarda hüküm süren uygarlıklar ya o bölgenin adını kendileri değiştirmiş ya da o bölge diğer medeniyetler tarafından orada yaşayanlara göre adlandırılmıştır.³ Endülüs, Almeria (el-Meriye), Granada (Gırnâta), Jaen (Ceyyan), Cordoba (Kurtuba), Sevilla (İşbiliye), Huelva (Velbe), Malaga (Maleka) ve Cadiz (Kadis) vilayetlerini içine alan bölgeyi kapsamaktadır.⁴

Müslümanlar tarafından İspanya'ya yapılan fetih hareketleri hicri I. asrın sonlarına denk gelmektedir. Bu dönemde Müslümanlar Kuzey Afrika'nın tamamını ele geçirip bir sonraki adım olan Avrupa'ya geçmişlerdir. 710 yılında Kuzey Afrika Valisi Mûsâ b. Nusayr, Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik'ten izin alarak Tarîf b. Mâlik'in yanına beş yüz kişilik bir ordu vererek onu keşif amacıyla İspanya'ya göndermiştir. Tarîf b. Mâlik'in İspanya'dan bol ganimetlerle dönmesinden sonra fetih için hazırlıklara

¹ "Endülüs" ismi üzerine detaylı yorumlar için bkz. C.S.Colan, *el-Endelus*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, Beyrut 1980, 16.

² 'Abdulazîz Sâlim Seyyid, *Târîhu'l-Muslimîn ve Âşâruhum fi'l-Endelus*, İskenderiye 1985, 33.

³ Mahmut Üstün, *Endülüs Edebiyatı, Beni Ahmer/Nasrîler Dönemi*, Hikmetevvi Yayınları, İstanbul 2021, 19.

⁴ Suzî Hammûd, *el-Endelus fi'l-'Asri'z-Zehebî*, Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye, Lübnan 2009, 17.

başlanmıştır. 713 yılında da Târik b. Ziyâd, İspanya'yı fetih yolculuğuna çıkmıştır.⁵ Târik b. Ziyâd kısa zamanda İspanya'nın Tuleytula (Toledo) şehrine kadar ki kısmını hâkimiyeti altına almıştır.

Endülüs siyasi tarihi başlıca altı ayrı döneme ayrılmaktadır. Bu dönemler sırasıyla şöyledir:

Vâliler Dönemi (711-756: 45 yıl)

Emevîler Dönemi (756-1031: 275 yıl)

Mulûku't-Tavâif Dönemi (1031-1090: 59 yıl)

Murâbıtlar Dönemi (1090-1147: 57 yıl)

Muvahhidler Dönemi (1147-1238: 91 yıl)

Gırnâta Benî Ahmer Emirliği Dönemi (1238-1492:254 yıl)

Valiler Dönemi (711-756)

Müslümanlar, miladi 711'de İspanya'yı fethetmeyi başarmışlardır. Târik b. Ziyâd ve Fas prensi Mûsâ b. Nusayr tarafından Gotlara karşı yediye yakın büyük zafer elde edilmiştir.⁶ Emevi halifeliği Arap ve İslam devletine dönüşmüştür. Mûsâ b. Nusayr Endülüs'ün ilk hükümdarı olmuştur. Bu dönemde Endülüs'te İslam devletinin kurallarını oluşturmuştur ve ülkeyi istikrara kavuşturmak için çalışmalar yapmıştır. Bu döneme Valiler dönemi denmesinin nedeni ise Endülüs hâkimiyetinin Şam halifesi ya da doğrudan Afrika valisi tarafından atanacak valilere emanet edilmesidir.⁷

Bu dönemdeki en önemli gelişme, Müslüman fatihlerin Pireneler'i aşarak Avrupa'nın fethi için yaptıkları askeri seferlerdir. Bu seferlerde Müslümanlar, 732 senesinde Paris'e kadar gelmişlerdir. Endülüs'te Berberî ve Arap nüfusunun artışı sağlamak için bu dönemde Kuzey Afrika, Şam ve Hicaz bölgesinden insanlar buraya yerleştirilmiştir.⁸

⁵ Târik b.Ziyâd ve ilk fetihler hakkında detaylı bilgi için bkz. Mahmûd Şelebî, *Hayâtu Târik b. Ziyâd Fâtihu'l-Endelus*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1992, 79-151.

⁶ Kâmil Keylânî, *Nazarât fî Târîhi'l-Edeb el-Endelusî*, Matbaâtu'l-Mektebeti't-Ticâriyye, Mısır 1924, 1.

⁷ Muḥammed Şerîf Ḥamîd, *Muḥâdarât fî Târîhi'l-Edebi'l-Endelusî*, 2000, 9.

⁸ Detaylı bilgi için bkz.136-213 Ḥalîl, İbrâhîm es-Sâmerrâî, *et-Târîhu'l-'Arabî ve Ḥaḍâratuhum fî'l-Endelus*, Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, Bingazi 2000, 64.

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak Valiler Dönemine kuruluş dönemi diyebiliriz. Bu dönemde her alanı kapsayan çok çeşitli ve bol miktarda başarılı uygulamalar ve fetihler gerçekleştirilmiştir. Temelleri atılıp altyapısı hazırlanan maddi ve manevi ürünleri hasat etme zamanı henüz gelmemiştir. Mutlaka yakında meyvelerini verecektir.

Endülüs Emeviler Dönemi (756-1031)

I.Abdurrahman'ın Endülüs'e geçişiyle, önce Emevîlere sonra kısa bir süre Abbasîlere bağlı olarak idare edilen Endülüs bağımsız bir devlet olmuş ve 929 yılına kadar devam edecek olan Endülüs Emevî Emirliği dönemi başlamıştır.⁹ İç çekişmelerin yaşandığı bu dönemde Kayslılar, Yemenliler ve Berberiler intikam ve yönetimden pay almak adına defalarca isyan hareketinde bulunmuştur. Fakat I.Abdurrahman siyasi dehasını kullanarak bunları bertaraf etmiş sonrasında ise dünyanın farklı yerlerinde bulunan Emevi hanedan mensuplarına idari görevler vermek üzere Endülüs'e getirmiş ve böylece daha da güç kazanmıştır.¹⁰

Endülüs'ü 756 yılında Doğu'daki devlet düzenini model alarak bağımsız bir hale getiren Endülüs Emevîleri, Kahire, Mekke, Medine, Bağdat ve Şam gibi ilim merkezlerine öğrenci göndererek ilmî gelişmelerin Endülüs'e aktarılmasını sağlamışlardır. Böylece Endülüs'ün ilmi açıdan gelişmesini sağlamışlardır.¹¹ Başkent Kurtuba bir diplomasi merkezi haline gelmiştir. Bu dönem Endülüs İslam devletinin en parlak ve en güçlü dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Endülüs Emevî Devleti yıkıldıktan sonra yerine hemen hemen bütün şehirlerde küçük mahalli devletler, diğer adıyla Mulûku't-Tavâif kurulmuştur.¹²

Mulûku't-Tavâif Dönemi (1031-1090)

Adından da anlaşıldığı gibi Endülüs bu dönemde birçok parçaya bölünmüş, her kabile kendi başlarına bağımsızlıklarını ilan ederek sayısı tam tespit edilemeyen küçük

⁹ Zekâî Konrapa, *Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış*, Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi, Sayı: II, İstanbul 1964, 175-184.

¹⁰ Mahmut Üstün, *Endülüs Edebiyatı, Beni Ahmer/Nasrîler Dönemi*, Hikmetevvi Yayınları, İstanbul 2021, 31.

¹¹ Muhammed b. 'Abbûd, *et-Tarihü's-Siyâsî ve'l-İctimâ'î li'l-İşbiliyye*, Tatvan 1983, 217.

¹² 'Abdulmecîd, Nu'aymî, *Târihu'd-Devleti'l-'Umeviyye fi'l-Endelus*, Dâru'n-Nahđati'l-'Arabiyye, Beyrut 1986, 535.

şehir devletleri kurmuşlardır.¹³ Yaklaşık altmış yıl süren bu dönem Endülüs tarihinde Mulûku't-Tavâif veya Duvelu't-Tavâif diye adlandırılmıştır. Bu süre zarfında Endülüs'te kurulan devletlerden önemli olanların bazıları; Arap asıllı hanedanlar tarafından İşbiliye'de kurulan Abbâdiler ve Lârida'da kurulan Hûdîler doğulu Mevâliler tarafından Kurtuba ve Ceyyân'da kurulan Cehverîler'dir.¹⁴

Dönemin en önemli siyasi olayı ise bu küçük şehir devletleri arasında meydana gelen savaşlardır. Bu dağılmış devletçikler, müslümanların zayıflamasına ve Endülüs'ün elden çıkmasına neden olmuştur. Bu siyasi bölünmeye rağmen Endülüs'te medeniyet alanındaki yükseliş devam etmiştir. Fakat siyasi bölünmüşlük, İspanya'nın ikinci büyük şehri olan Tuleytula'nın (Toledo) 1085 yılında düşmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı Endülüslüler Kuzey Afrika'daki Murabıtlardan yardım istemek zorunda kalmıştır. Böylece Endülüs'te Murâbıtlar denen yeni bir dönem başlamıştır.¹⁵

Murâbıtlar Dönemi (1090-1147)

Abbasi Emiri Mu'temid-Alellah'ın daveti üzerine Kuzey Afrika'daki Murabıtlar'ın hükümdarı Yusuf b. Tafşin büyük bir orduyla Endülüs'e geçmiştir. VI. Alfonso'yu Zellaka savaşında yenilgiye uğratmıştır. Böylece güneye doğru yayılan Hristiyan ilerlemesi belli bir süreliğine durdurulmuştur.¹⁶ Yusuf b.Tafşin'in Kuzey Afrika'ya geri dönmesiyle Endülüs Emirleri tekrar birbirleriyle savaşa tutuşmuşlardır.¹⁷ Bundan dolayı Yusuf b. Tafşin tekrar Endülüs'e gelmiştir ve Endülüs'ü kendilerine bağlı vilayet haline getirmiştir.

Murabıtlar'ın Endülüs'teki hâkimiyetleri yaklaşık altmış yıl sürmüştür. Bu sürenin yirmi beş yılında başarılı bir mücadele yürütülmüş olup ülkede huzur sağlanmıştır. Fakat sonraki yıllarda iç karışıklıklar yeniden başlamıştır. Hem Endülüs hem Kuzey Afrika'da çıkan sorunlar Murabıtlar'ın yıkılmasına neden olmuştur. Sürekli toprak

¹³ Bk. el-Maqqârî, *Nefhu't-Tîb* I, Beyrut 1968, 438.

¹⁴ el-Maqqârî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratib*, I, Beyrut, 438-442.

¹⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, 222.

¹⁶ İsmail Yiğit, *Murâbıtlar*, DİA, XXXI/152-155.

¹⁷ Ebû Ya'kûb Emîru'l-Muslimîn Nâsiruddîn Yûsuf b. Tâşfin b. İbrâhîm b. Turkût es-Sanhâcî el-Lemtûnî (ö. 500/1106), Hristiyan yayılmasını durdurması sebebiyle Emîru'l-Muslimîn ve Nâsiruddin' namları ile anılmış olan Murabıt hükümdarıdır. Geniş bilgi için bkz. el-Maqqârî, IV/354-377.

kaybeden ve siyasi olarak parçalanan emirliklerin yardımına Kuzey Afrika devleti olan Muvahhidler gelmiştir.¹⁸

Muvahhidler Dönemi (1147-1229)

Muvahhidler, Berberi asıllı olan İbn Tûmert tarafından 1116-1121 yılları arasında Doğu'da almış olduğu dini eğitimden sonra Murabıtlar Devleti'nin İslam esaslarını uygulamadığı gerekçesiyle İciliz'de kendine has kuralları olan dini bir hareket olarak doğmuştur.¹⁹ Hanedanın kurucusu İbn Tûmert, Kurtuba medreselerinde ilim tahsil etmiş olan ve ilmi seven bir şahsiyettir.

Bu dönem çoğunlukla haçlılara karşı verilen savunma savaşlarıyla geçmiştir. Fakat uygarlık alanındaki ilerlemeler durmamıştır. Hristiyan krallıklarıyla yapılan savaşları kaybedip devletlerinin sınırlarını koruyamamışlardır. Bu durum da Endülüs topraklarındaki saltanatlarının sonunu hızlandırmıştır.

Gırnâta Benî Ahmer Emirliği Dönemi (1238-1492)

Endülüs topraklarının güneydoğusunda İlbire'den (Elvira) Ronda'ya kadar uzanan ve sahil şeridi üzerinde hüküm süren Benî Ahmer Devleti, Muvahhidler Dönemi Haçlı istila hareketlerinden kurtulabilen tek devlet olmuştur. Yaklaşık iki buçuk asır kadar varlığını devam ettiren Benî Ahmer Devleti'nin izlediği dış politika bu durumun etkili faktörü olmuştur.²⁰

Kuzey Afrika'da bulunan Merînîlerle kurdukları iyi ilişkiler sayesinde 1462 yılına kadar istikrarlı bir şekilde gelmişlerdir. Bu yıldan sonra Müslümanların Kuzey Afrika ile bağlantı kurmalarını sağlayan ve stratejik öneme sahip olan Cebel-i Târik Boğazı, Kastilya-Leon Krallığı tarafından zapt edilince, istikrar hali yerini karışıklığa bırakmıştır. Kastilya-Leon Kraliçesi ve Aragon Kralı arasında gerçekleşen evlilik sayesinde birleşen İspanyollar daha hızlı ilerlemeye başlamışlardır.

1489'da Hame, Ronda, Levşe (Loja), Malaga, Beyyâse (Baeza) ve el-Meriyeye (Almeria) gibi şehirleri ele geçirmişlerdir. 1492 yılında Başkent Gırnâta'ya da hâkim

¹⁸ ‘Abdulazîz Sâlim Seyyid, *Târîhu 'l-Muslimîn ve Âşâruhum fi 'l-Endelus*, İskenderiye 1985, 115.

¹⁹ Mahmut Üstün, *Endülüs Edebiyatı, Beni Ahmer/Nasrîler Dönemi*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021, 39.

²⁰ Yiğit, *Nasrîler, DİA*, XXXII, 420-424.

olarak 781 yıllık Müslüman hâkimiyetine son vermişlerdir.²¹ Bu dönemde Endülüs'te kalan Müslümanlar büyük sıkıntılar içerisinde yaşamlarına devam etmeye çalışmıştır. 1492 de yapılan bir anlaşma ile Müslümanların dini ve medeni hakları garanti altına alınması şartı ile Gırnâta teslim olmuştur. Ancak bu anlaşma şartları ileride açıklayacağımız üzere birer birer bozulmuştur. Böylece, İspanya'da sekiz asırdır devam eden İslam hâkimiyeti son bulmuştur.²²

II. ENDÜLÜS'ÜN YIKILIŞ SEBEPLERİ

1-Muvahhidler devletinin yıkılmasından sonra Kuzey Afrika varlığının parçalanması:

Beni Merin eyaleti Endülüs'te cihadın yükünü tek başına taşımaktaydı. Ancak zayıftır ve Endülüs'te İslam'dan geriye kalanları savunmak için cihatçı misyonunu yerine getirememiştir.

2-İspanya Krallıklarının birleşmeye çalışması:

Aragon Kralı Fernando ile Kastilya Krallığı'nın tahtını devrelan İzabella arasında evlilik gerçekleşmiştir. Ardından iki Hristiyan Krallık, Endülüs'teki Müslümanların siyasi otoritesini tamamen ortadan kaldırmak için birleşip iş birliği yapmışlardır.²³

3- Şehvete kapılmak, rahata ve lükse güvenip ümmeti cihada hazırlamamak:

Hristiyan tarihçi Kundy der ki: “Araplar beraberinde getirdikleri faziletleri unuttuklarında kalpleri eğlenceye ve şehvet düşkünlüğüne meyleden bir hal aldı.” Endülüslüler ömürlerinin sonlarında kendilerini saadetin kollarına atmışlardır ve zenginliğin, uçarı hayatın, utanmazlığın gölgesinde uyumuşlardır. Müslümanların Endülüs'te şehirlerin art arda Hristiyanların eline düştüğü halde bundan ibret almadıklarını; dünyaya, hayata ölmeyecekmiş gibi dört elle sarıldıklarını, ölümden nefret ettiklerini dile getirdiğini bildirir. İbn Haldun'un Mukaddime'sinden hareketle sultanların zevk ve eğlence meclislerinde beraber oldukları zevatı bazı üst düzey görevlere getirtmelerinin hem kendi soylarından olanları hem de önceki sultanın yakınında yer alan dost ve yardımcılarını küstürüp kendilerinden uzaklaştırdıklarını

²¹ Özdemir, *DİA*, XI, 216.

²² E. Terés Sabada, “Linajes Arabes en Al-Andalus”, *Al-Andalus*. XXII, Madrid 1957, .51.

²³ es-Sallâbî, Ali Muhammed, *Şafahât mine't-Târîhi'l-İslâmî* (Devletu'l-Muvahhidîn) c.5, Amman, Dar el-Beyârak li'l-neşr, 1998, 293.

belirtir. Saraydan uzaklaştırılan bu kesimin doğal olarak sultana olan desteklerin çekildiği ve diğer dışlanmış hanedan mensuplarıyla ittifak yaparak isyan ettiklerini ifade eder.²⁴

4-Müslümanlar arasındaki ayrılık ve bölünme:

Gırnâta Krallığı ile Beni Merin, Hafsid devletleri arasındaki ilişkilerin tarihine baktığımızda Müslümanlar arasında çatışma ve kavga noktasına varan korkunç bir durumla karşılaşırız. Müslümanlar göç hırsı uğruna iman kardeşlerine karşı Hristiyanlarla ittifak kurmuşlardır.²⁵

5-Hristiyanları desteklemek, onlara güvenmek ve onlarla ittifak yapmak:

Endülüs tarihinin korkunç bir seviyeye ulaşana kadar Hristiyanlarla yapılan ittifaklarla dolu olduğunu ve bu nedenle sadakat, masumiyet, Allah sevgisinin neredeyse kaybolduğunu görürüz.²⁶

6-Desteğe ihtiyacı olanlara destek verilmemesi:

Kuzey Afrika Kralları, kendi aralarındaki şiddetli ve yıkıcı savaşlar ve kendi aralarındaki meşguliyetleri nedeniyle Endülüs Müslümanlarını destekleyememişlerdir.

7-Hristiyanların hıyanet etmeleri ve ahitlerini bozmaları:

Endülüs'teki Hristiyanlar, kan dökülmesi, aşağılanma ve kadınların esaretleriyle dolu bir tarih yazmışlardır. Müslümanlarla savaşlarında çaresiz kalan Hristiyanlar şeytani emellerine ulaşmak için her türlü korkunç yöntemi uygulamışlar ve Müslümanları ortadan kaldırmak için planlar yapmışlardır.

8-Emevi Halifeliğinin kaldırılması ve mezhep devrinin başlaması:

Şüphesiz Endülüs'teki asıl çöküşün başlangıcı Emevi halifeliğinin devrilmesiyle olmuş ve bunun sonucunda çetin yıllar çağı başlamıştır.

9-Valilerin kötü politikası:

²⁴ Nizamettin Parlak, *Endülüs'ün Çöküşü-Beni Ahmer'de Darbeler ve İsyanlar*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014, 82-83.

²⁵ es-Sallâbî, Ali Muhammed, *Şafahât mine't-Târîhi'l-İslâmî* (Devletu'l-Muvahhidîn) c.5, Amman, Dar el-Beyârak li'l-neşr, 1998, 90.

²⁶ es-Sallâbî, Ali Muhammed, *Şafahât mine't-Târîhi'l-İslâmî* (Devletu'l-Muvahhidîn) c.5, Amman, Dar el-Beyârak li'l-neşr, 1998, 297.

Bazıları on bir yaşına ulaşmamış gençlerin vesayet üstlenmesi gibi Endülüs'te kötü siyasete işaret eden çeşitli olaylar ortaya çıkmıştır. Bu adaletsiz politikaların, sapkın tezahürlerin haddi aşan şikâyetlerin ve yaygın adaletsizliğin bir sonucu olarak birçok huzursuzluk, fitne ve çatışma çıkmıştır. Örneğin, Gırnâta Krallığı yirmi dokuz hükümdar tarafından yönetilmiştir. Böylece bazıları birkaç aydan fazla bazıları bir yıl veya iki yıldan fazla hüküm sürmemiştir. Pek çok yönetici için kişisel çıkarlar Müslümanların çıkarlarından önce gelmiştir. Bu nedenle bencillik, kendini sevmek ve liderlik birçok ilke ve değer önüne geçmiştir.

10-Endülüs'te iç devrimler:

Yöneticilerin adaletsizliği ve aralarında Hristiyanlıklarını gizleyen ve İslam'ı gösteren Hristiyanların yükselişi de dâhil olmak üzere birçok sebep vardır. Hristiyanlar böylece Hristiyan Krallıklarla temas kurup, İslam devletine karşı yıkıcı ve istihbarat rolü oynamışlardır. Endülüs'te özerklik isteyen birçok devrim ortaya çıkmıştır. Devrimleri ateşleyen ve kendilerini İslam'a büründüren yıkıcı istihbarat ağları Endülüs İslam devletinin yıkılmasına sebep olmuştur.²⁷

III. ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

Endülüs, toprakları üzerinde çok farklı milletlerin barındığı, ortak kültürün hâkim olduğu bir coğrafya idi. Birarada yaşayan üç büyük din mensubunun konuştukları Arapça, Berberice, Portekizce, İspanyolca, Latince, Fransızca, Katalanca gibi yedi lisanın karışmasından el-Acemiyye adında yeni bir halk dili ortaya çıkmıştır.²⁸ Âlimler ve edebiyatçılar bu dilleri kolayca öğrenme imkânlarına sahip olmuştur. Bunun sonucunda kültür aktarımı olarak Endülüs halkı kültür seviyesi olarak yükselişe geçmiştir.

Endülüslüler, genelde İslami ilimler olmak üzere Arap dili ve edebiyatı çalışmalarında Doğudaki Araplardan etkilenmiştir. Çünkü Endülüs halkının Doğu halkına bakışı gurur ve takdirle doludur. Hem Endülüs'te hem de Kuzey Afrika'da ilmi çalışmalar yapılırken buradaki ilim adamları Doğuya seyahat ederek Doğudaki dinî ve lisanî ilimlerin Batıya taşınmasını sağlamışlardır. Örneğin Endülüs'ün önde gelen fıkıh

²⁷ Nizamettin Parlak, *Endülüs'ün Çöküşü-Beni Ahmer'de Darbeler ve İsyanlar*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014, 113.

²⁸ Lütfi Şeyban, *Endülüs*, Albaraka Yayınları, İstanbul 2014, 168.

âlimlerinden Ebû Mûsâ el-Huvvârî'nin Abdurrahman ed-Dâhil döneminde Doğuya seyahat edip burada İmam Mâlik vb. şahsiyetlerle ve el-Asma'i, Ebu Zeyd el- Ensârî gibi dil ve nahiv âlimleriyle görüştüğünü, bununla da yetinmeyerek bizzat çöllere yolculuk yapıp bedevî Araplarla görüştüğünü ve onlardan dînî ve lisanî ilimlerle ilgili malzemeler derlemiştir.²⁹ Doğudaki ilmî malzemenin Batıya aktarılması sadece Batıdaki âlimlerin Doğuya düzenledikleri seyahatler vasıtasıyla olmamış, aynı zamanda Doğudan da pek çok âlim Ebû Ali el-Kâlî gibi Endülüs'e seyahat edip buralara yerleşmişlerdir ve Doğudaki bilgilerin Batıya aktarılmasına aracılık etmişlerdir.³⁰ Endülüs edebiyatının kimliğini şekillendiren ve onu özel bir renkle boyayan Endülüslü şairler, Endülüs hükümdarlarının ilgisini de çekmiş ve bu şairler Endülüs'teki edebi rönesansa katkıda bulunmuştur.³¹ Yukarıda değindiğimiz gibi Endülüslü âlimler Doğuya sık sık seyahatler düzenleyip kendi kültürleriyle, oradaki kültürü harmanlamışlardır. Bunun sonucunda Endülüs medeniyeti ve Doğu İslam dünyası arasında kültürleşme meydana gelmiştir.

Endülüs'teki edebi çalışmaları; dil çalışmaları, nesir ve şiir olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür.

1- Dil Çalışmaları

Dil, daima kültürel iletişim araçlarından biri sayılmaktadır.³² Toplum, dil aracılığıyla amaçlarını ve ihtiyaçlarını ifade etmektedir. Komşu halkların dilleri arasında karşılıklı bir etkinin olması şaşırtıcı olmamıştır.³³ Bu dil çeşitliliğini Endülüs'te açıkça görmekteyiz. Arapça önceleri sadece Araplar tarafından kullanılsa da daha sonra toplumun diğer kesimleri tarafından da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daha önce bahsettiğimiz gibi Arapça ile birlikte Portekizce, İspanyolca, Berberice, Katalanca, Fransızca, Latince gibi yedi lisanın karışmasından Endülüs Acemiyyesi (el-Acemiyye) adında bir halk dili türemiştir.

²⁹ Selami Bakırcı, Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2019, 111.

³⁰ Selami Bakırcı, Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2019, 112.

³¹ Samah Muhammed Balat, *Fennu'l-Muvaşşahât el-Endelusiyye: Mukârebe Edebiyye ve Fenniyye*, University of the Western Cape, Kuliyetu'l-Adab, 2019, 26.

³² Âmir Ahmed Kabac, *Ûlumu'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Âdabûhâ ve Funûnuhâ fî'l-Mağrib ve'l-Endelus min Hilâl Mukaddimeti Ibn Haldûn*, Mecelletu'l-Âdâb ve'l-'Ulûm el-İctim'âiyye, Câmi'âtu's-Sultân Kabûs, 2016, 33.

³³ Leylâ Sıddîk, *et-Tedâhulu'l-Luğavî ve Eşeruhu fî Efrâdi'l-Muctemâi'l-'Arab*, Mecellât Cusur el-Mârife, Cezayir 2016, 5.

Kültürel çeşitlilik Endülüs'teki dil çalışmalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Endülüs lehçeleri dilciler için zengin bir malzeme olmuştur. Gramer alanında da ara ara çalışmalar yapılmış, İbn 'Uşfûr, İbn Madâ, İbn Mâlik ve Ebû Hayyân önde gelen gramercilerden kabul edilmiştir.³⁴ Dilbilimi önemli ilim dalları arasında görülmüş, Endülüs halkı âdeta el-Halîl ve es-Sibeveyh gibi dilbilimciler misali gramer kuralları ile ilgilenmiş, dillerine sahip çıkmışlardır.

2-Nesir

Endülüslülerin ilme olan istekleri onların nesir alanında kısa zamanda üst seviyelere çıkmasına neden olmuştur. Bunun yanında bulundukları konum ve ilk dönemdeki Doğu'ya bağlılık nesrin varlığını şüphesiz kaçınlmaz kılmıştır.

Endülüs nesri, Fetih ve Valiler döneminde Doğu nesrinin bir parçası olmuştur. H.IV. asırda Endülüs Emevileri hilafet döneminde Doğulu nesircilerin etkisi ile dirilişini yaşamış ve kendine has üslubunu oluşturmuştur, Mulûkut-Tavaif döneminde şahlanışa başlamış, Murabıtlar ve Muvahhidler dönemlerinde ise şahlanışın sağladığı zirve dönemlerini görmüştür.³⁵

Nesir çeşitlerini ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Birincisi hükümdarların başka ülkelerin hükümdarlarına gönderdikleri risaleler, mektuplar, hutbeler, savaşlarla ilgili edebi tasvirlerdir. İkinci tür ise telif eserlerden oluşmaktadır. İbn Abdurrahbîh'in *el-İkdu'l Ferîd'i* bunların başında yer almaktadır. Bunlardan başka Ebu Ali el-Kali'nin *el-Emâli'si* ile İbn Hazm'ın *Tavku'l Hamâme'si* diğer önemli örnekleri teşkil etmektedir.³⁶

Sonuç olarak Endülüs nesri benzersiz özellikleri ve derin anlamlarıyla dikkat çekmektedir. Endülüs'teki kültür ve uygarlık gerçeklikten ilham almıştır.³⁷

3-Şiir

İyi bir ifade ve belagate sahip Endülüs halkı doğası gereği her zaman bir şair olmuştur. Şiir, Müslümanların yaklaşık olarak sekizyüz yıl boyunca hüküm sürdüğü

³⁴ Aydın Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2007, 13.

³⁵ el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, 901-902.

³⁶ Şevkî Dayf, *et-Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 'Asru ed-Duvel ve'l-İmârât, Daru'l-Maârif, 493.

³⁷ Samah Muhammed Balat, *Fennu'l-Muvaşşahât el-Endelusiyye: Mukârebe Edebiyye ve Fenniyye*, University of the Western Cape, Kuliyetu'l-Adab, 2019, 28.

Endülüs topraklarında toplumun durumunu bizlere yansıtmıştır. Endülüs şiiri toplumun zevkini yansıtmıştır. Kulağa hoş gelen, değişik ölçü ve kafiyeleri içeren şiirler, Endülüs şiirinin temellerini oluşturmuştur. Zamanla farklı renklere bürünen Endülüs şiiri de diğer Arap ülkelerin de olduğu gibi hakettiği değeri fazlasıyla görmüştür. Eğer Endülüs şiiri bir insan olarak ele alınırsa “Doğu’da dünyaya gelmiş, Endülüs’e taşınmış, burada emeklemiş, yürümeye başlamış, koşmuş, biraz dinlenip tekrar koşmuş ve son olarak Müslümanların bölgeden ayrılması ile ölmüştür” denebilir.³⁸

Bu Arap şiir sanatını oluşturan şairler de edebi gelenek ve anlatım tarzı takdir edilen şairlerden oluşmuştur. Endülüs şiirinde en çok işlenen konular, ana vatana özlem, fetihle şehit olanlara ağlama ve yeni fetihler için teşviktir. Aynı zamanda Arap şiirinde biçim ve tema olarak Doğu şiirinin izinden gidilmeye de devam edilmiştir. Fakat bu etki çok uzun sürmeyip XI. asırla birlikte şairlerin çoğu şiirlerinde Endülüs’ü işlemişlerdir.³⁹ Endülüs şairleri tasvir edilebilecek her şeyi şiirlerinde betimlemişlerdir. Bu gerçekçi betimlemeler sayesinde şiirleri okuyanlar Endülüs’ü her yönüyle tanıyabilmişlerdir.

Endülüs şiirini muvaşşah ve zecel olmak üzere iki kısımda inceleyebiliriz.

Muvaşşah

Muvaşşah, adını kadınların omuzlarından çapraz şekilde taktıkları inci ve değerli taşlarla bezeli deri bir kuşaktan almıştır.⁴⁰ Bu sanat başlangıcı ve ortaya çıkışıyla en çok tartışmaya neden olan sanatlardan biri olmuştur. Bazı araştırmacılar muvaşşahın aslının Doğuya ait olduğunu söylemektedirler.⁴¹ Başka bir grup da bu türün Endülüs’te ortaya çıktığını ve Endülüs’ten Doğuya gittiğini öne sürmektedirler. Her ne kadar muvaşşah da Doğuya ait izler bulunsa da o, ortaya çıkıp gelişebileceği zemini sadece Endülüs’te bulmuştur.

Muvaşşah, basit bir dille, müzik eşliğinde söylenen bir türdür. Muvaşşah şiirlerinde işlenen temalar ise Arap şiirinin nazım türlerinde ele alınan konularla hemen hemen aynıdır. Fakat muvaşşahın müzik ve çevreyle olan yakın ilgisinden dolayı bu tarzdaki şiirlerin ana temasını gazel, hamriyyât ve tabiat tasviri gibi temalar

³⁸ Mahmut Üstün, *Endülüs Edebiyatı, Beni Ahmer/Nasriler Dönemi*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021, 98-99.

³⁹ Yıldırım, *Endülüs’te Arap Dili Çalışmaları*, 9.

⁴⁰ Ali Diyâb, *Fî’l-Edebi’l-‘Arabî el-Endelusî ve’l-Magribî*, Dimaşk 2002, 301; ‘Abdulazîz ‘Atîk, *el-Edebu’l-‘Arabî fî’l-Endelus, Dâru’n-Nahđati’l-‘Arabiyye*, Beyrut 1976, 341.

⁴¹ ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *et-Târîhu’l- Edebi’l-‘Arabî, Daru’l-Maârif*, Beyrut 2004, 249.

oluşturmaktadır.⁴² Son dönem Mehcer şairleri de bu türü benimsemişler ve edebî açıdan değerli kabul edilebilecek ürünler ortaya koymuşlardır.⁴³ İbn-i Hatime el-Ensâri'ye ait bir muvaşşah örneği şu şekildedir: ⁴⁴

هَبَّتْ مِنَ النَّوْمِ عَيْنٌ تَوَمِّي بِلَحْظِ رَقِيعٍ إِلَى اقْتِبَالِ الرَّبِيعِ

İlkbaharı karşılamak için, uyku kaçtı gözümden, göğe bir bakışın imasıyla

رَقَّتْ حَوَاشِي الزَّمَانِ وَالْفَصْلُ يَا صَاحِ ثَانٍ

Zaman inceldi ey dostum! Mevsim ikinci baharken...

Zecel

Endülüs kökenli bir sanat olup edebiyatın renklerinden biridir. Zecel, oynamak, şarkı söylemek anlamlarına gelmektedir. Arapça gramer kurallarına uymayıp basit bir Arapça halk ağzı temel alınarak oluşturulan şiir türlerindendir.⁴⁵ Zecel türünde nazmedilen şiirlerin ne zaman ortaya çıktığı tartışılmakla beraber kabul edilen görüş muvaşşah türünden sonra olduğu yönündedir. Muvaşşahların gelişimiyle ortaya çıkmış olup basit kafiye ve vezinlerle kurulan beyitlerden oluşmuştur. Zecel şiirlerinde kafiye uyma veya dil kaidelerini uygulama zorunluğunun olmaması dinleyicilere kolaylık sağlamıştır. İlk başta sadece gazel türünde ve tabiat tasviri temalarında, daha sonra medih, hiciv, hamriyyât ve tasavvuf gibi geniş bir alanda zecel ürünleri verilmiştir.

⁴² Muhammed 'İnanî Zekeriyâ, *el-Muvaşşahâtü'l-Endelusiyye*, 'Alemu'l-Ma'rife, Kuveyt 1980, 49.

⁴³ Muhammed Mehdî el-Basîr, *el-Muvaşşah fî'l-Endelus ve fî'l-Maşrık*, Matbaatu'l-Ma'ârif, 1948, 74-82.

⁴⁴ Osman Düzgün, *Endülüs'te Ortaya Çıkan Yeni Bir Şiir Türü: "Muvaşşaha"* 107.

⁴⁵ Halîl Issa Umarâ, *eş-Şi'ru'l-Endelusî*, Dâr Cezair li'n-neşir, Ürdün 2007, 398.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP TARİHİ ROMANLARININ SEYRİ

1.1. ROMAN

Bir düzyazı sanatı veya bir tür olarak romanın kapsamlı ve kapsayıcı bir tanımını bulmak zordur. Roman bir nesir sanatı olup, her araştırmacının bunda fark yaratması ve kendi görüşüne göre romanı tamamlamasıdır. Roman; zamanı, mekânı, olayları ve kişileriyle gerçek hayata ve kurguya dayanan bir sanat türüdür.

Roman kelimesinin, gerçek veya kurgusal olayların nesir şeklinde anlatımı için kullanılan Latince kökenli, *romanus* kelimesinden türetildiği bilinmektedir.⁴⁶ Ayrıca “avam Latincesi, halk dili” anlamlarında da kullanılan roman, özellikle halk diliyle yazılmış olan ilk hikâye ve anlatılara ad olmuştur.

Rus filozof Bakhtin’e göre roman, uzun, heyecan verici ve belirsiz de olsa hayal gücü içermelidir.⁴⁷ Bu tanımda yazarın romanın kuru kuruya olmaması gerektiğini, romanı okurken okuyucuda o heyecanı, kurguyu okuyucunun hissetmesini istemiştir.

Cezayirli romancı et-Tâhir Vattâr’a göre roman Arap dilinin yabancı olmadığı bir sanattır.⁴⁸ et-Tâhir Vattâr bu sözünü Arap romanın, romanda işlenen edebi sanatlara yabancı olmadığını, Arap kültür mirasının bir ürünü olduğunu vurgulamak istemiştir.

Maurice Z. Shroder ise romanın, deneyimsizlikten deneyimliliğe, cehaletin mutluluğunda yaşamın hakikatlerini kabullenen bir olgunluk derecesine geçiş sürecini anlattığını ifade eder.⁴⁹ Yazar bu düşüncesiyle romanda duygu ve hayallerin yerini toplumun gerçeklerini aldığını ifade etmektedir.

Hülya Argunşah’a göre roman kurmaca esasına dayalı bir edebi türdür. Yaratıcılık konusunda romanda yaratma ve yeniden inşa sayesinde mevcut malzeme değişerek

⁴⁶ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2002, 517.

⁴⁷ Yûsuf Âmnah, *Tekniyyâtü’s-Serd fî en-Nazariyye ve’t-Tatbîk*, Dâr el-Hivâr li’n-neşr, Suriye 1997, 21.

⁴⁸ Mefkûde Şâlih, Neşa’tu *er-Rivâyetu el-‘Arabiyyetu fî Cezâir et-Tâ’sîs* Mecelletu’l-Muhbir, Ebhâs fî’l-luga ve’l-Edeb Câmîatu Muhammed Haydar bi-Sukrat el-Cezâir 2002, 5.

⁴⁹ Sevim Kantarcıoğlu, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007.

yeniden kurgulanır; roman, yazarın kültürü, dünya görüşüyle şekillenerek yeni bir hal almaktadır.⁵⁰

Edvard el-Hatib, romanı şöyle tanımlamaktadır: “Kalbimdeki form bugün şiir ve müziği içerebilen formdur ve zihnimdeki roman özgür bir eserdir.”⁵¹ Yazara göre roman, şiir ve müziği içeriyorsa romandır. Özgürlük de yazarın temel temalarından biridir.

Aziza Meridin’e göre roman hikâyede olduğu gibi daha büyük bir mürekkebi ve daha uzun bir süreyi kapsamaktadır ve birden fazla içeriğe sahip olması dışında olay ve karakterlerinde hikâyeden daha geniştir. Yazarın bu düşüncesiyle romanın olay ve karakterler bakımından hikâyeden daha geniş olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda değindiklerimizden farklı bir tanıma göre roman, mimarisini toplumun yapısından ödünç alan ve tıpkı toplumda olduğu gibi üslup türleri açısından bir arada varoluşa yer veren bütünsel, kapsamlı, nesnel veya öznel bir düzyazı şeklidir.⁵²

Bütün bu tanımlardan yola çıkarak romanın bir anlatım türü olduğu ve birden çok kişiyle bir yerde ve zamanda gerçekleşen bir dizi olayı ele alan bir düzyazı sanatı olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. TARİHİ ROMAN

Tarihi roman, değerli içeriğinden dolayı edebiyat arenasında geniş bir yayılmaya tanık olmuştur. Birçok romancının amaçladığı sığınak haline gelmiştir. Çünkü yazarlar, içinde fikirlerini ve ideolojilerini ifade etme isteklerini bulmuşlardır. Aynı zamanda ülkelerinin tarihindeki önemli tarihi olaylara ışık tutabilmişlerdir.

Tarihi roman, genel olarak roman türlerinden biridir. Tarihin yeniden anlatılması ve olaylarda romancının hayal gücünün gerçekleşmesi yoluyla toplumun ve insanın dönüm noktalarını doğrudan ifade eden romanın modern biçimlerinden biridir. Tarihi romanın tanımı üzerine pek çok görüş sunulmuş fakat tarihi roman hakkında yaptıkları bu tanımlarda uzlaşamadıkları görülmüştür. Yine de konunun somut olarak tartışılabilmesi için çeşitli yazarların tanımlarına değinmekte fayda vardır.

⁵⁰ Hülya Argunşah, *Tarih ve Roman*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, 13.

⁵¹ el- Harrat, Edvard, *er-Rivâyetu'l 'Arabiyye Vâki'un ve Âfaq*, Dâr İbn Rüşd, 1981, 303-304.

⁵² el-'Aravî Abdullah, el-İdilûciye el-'Arabiyye el-Muâsir terc. Muhammed Osmân, Dâru'l-hakîkat, Beyrut 1970, 30.

Bu yazarlardan öne çıkan önemli isimlerden biri Macar Filozof George Lukacs'tır. Lukacs'a göre yaşamakta olan çağın meselelerini, bu meseleler karşısında alınacak tavrı ve tedbirleri tarihe bakarak tespit edebiliriz.⁵³ Yazar burada hâlihazırdaki olayları geçmişimize bakarak çözebileceğimizi anlatmak istemiştir.

Ünlü Alman yazarı Alfred Döblin'e göre, "Tarihi bir roman her şeyden önce bir romandır, tarih değil demektir."⁵⁴ Yazar bu sözleriyle tarihi romanın sadece tarih olmayıp içerisinde bir romanın verebildiği bütün hisleri barındıran bir tür olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Amerikalı tarihçi-yazar Owen Wister, tarihi romanı, geçmişte yaşamış nesillerden bazılarının hayatını ince bir tasvir ile sunan anlatı şekli olarak nitelendirmektedir. İskoçyalı roman ve tarih yazarı John Buchan'a göre tarihi dönemlerden bir dönemin içerisindeki hayatın oluşumunu hazırlamaya çalışan her bir roman, tarihi romandır.⁵⁵

Buchan, tarihi romanı, tarihin bir döneminde yaşamı yeniden inşa etmeye çalışan roman olmakla sınırlandırmaktadır.⁵⁶ Bu açıdan bakıldığında yazar belirli dönemleri onaran ve bunlarla ilgilenenin roman olduğunu söylemektedir. Romancı, tarihi yeni bir kılıkta çıkarmaya çalışmıştır.

Martin Gray tarihi roman için: "Sir Walter Scott tarafından geliştirilmiş bir roman türü. Waverly (1814) ile başlamış, tarih içinde bir zaman dilimindeki bir mekânda geçen romandı." der. Bu tanımdan yola çıkacak olursak Gray de tıpkı Hawthorn gibi tarihi romanda yer ve zamana dikkat çekmektedir. Ayrıca Walter Scott'un bu roman türünü ilerleten kişi olduğunu bunu da ilk olarak Waverly adlı romanıyla gösterdiğini ifade etmektedir.⁵⁷

İngiliz yazar J. A. Cuddon tarihi romanı "Tarihin yeniden kurulduğu ve yapıldığı sanal bir anlatım şeklidir." olarak tanımlar. Bir nevi tarihi roman yazarının zihnindeki kurguyla tarihi olayların yeniden canlandırılıp okuyucuya aktarılmasıdır.

⁵³ Hülya Argunşah, *Tarih ve Roman*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, 26.

⁵⁴ Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ yayınları, Ankara 2004, 29.

⁵⁵ Ahmed Muhammed Ahmed Zelut, *el-Endelus fi'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Muâsir, Risâletu'd-Doktorâ, Câmi'âtu'l-Yermûk Ürdün* 2009, 17.

⁵⁶ eş-Şemâlî, Nidal, *et-Târîh Bahs fi Musteveyâtî'l-Hitâb fi'r-Rivâye et-Târîhiyye el-'Arabîyye Ürdün* 2006, 114.

⁵⁷ Mürüvvet Türken Çakır, *M. XIX. ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatında Tarihi Roman: Mısır, Suriye, Lübnan Örneği*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Erzurum 2019, 68.

Fields'e göre tanımlanabilen karakter ve olaylar tarihi kabul edilir.⁵⁸ Yazar bu tanımıyla tarihsel referansa dönülerek tanımlanabilecek olay ve karakterleri bizlere sunan tarihi romanın olduğunu belirtmek istemiştir.

Muhammed Necip ise tarihi romanın geçmişte bir grup insanın yaşamı, gelenek ve göreneklerinden başka bir şey olmadığına inanmaktadır.⁵⁹

Tarihi romanı Batı perspektifinden tanıttıktan sonra Arap perspektifinden tanıtmaya çalışacağız.

Said Yaktin'e göre tarihi roman, geçmişten gelen bir gerçeği, tarihsel figürlerin iç içe geçtiği bir hayal gücüyle yeniden inşa etmektir.⁶⁰ Yazarın görüşüne göre roman, tarihsel olayların algılanması ve bunların bir pigmentte yeniden üretilmesidir.

Muhammed Necib Lafta, tarihi romanı şöyle tanımlamaktadır: "Geçmişin hayalinin yeniden inşasıdır ve esas olarak bir grup insanların yaşamları ve onların gelenek görenekleriyle ilgilenir."⁶¹ Yazar bu sözleriyle tarihsel romanı, bir topluluğun yaşamının ve bu toplumu çevreleyen gelenek ve göreneklerin belirli bir zaman diliminde sanatsal ve estetik bir çerçeve içinde canlandırılması olarak tanımlamıştır.

Samar Ruhi el-Faysal'a göre tarihi roman tarih değil, tarihle ilgilenmektedir ve sınırları vardır. Bu sınırlardan birincisi roman, tarih kitabına dönüşmez. İkincisi içinde mutasyona uğramadan ödünç alınmış olması ve üçüncüsü gerçeklerini değiştirmeden kalmasıdır.⁶² Buna göre tarihi roman, tarihi ele alan ama romanın sınırları içinde olan ve romanın sanatsal bir kurgu açısından gerektirdiği tarihsel gerçeği ön yargısız koruyan bir romandır.

Bu tanımlardan yola çıkarak Arap araştırmacı ve eleştirmenler ile Batı arasındaki tarihi roman tanımında benzerliklerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu Arapların Batı ile etkisine dayanmaktadır. Tarihi romanın tanımlarından sonuç olarak çıkardığımız şey

⁵⁸ eş-Şemâli, Nidal, *et-Târîh Bahs fî Musteveyâtî'l-Hitâb fî'r-Rivâye et-Târîhiyye el-'Arabiyye*, Ürdün 2006, 113.

⁵⁹ eş-Şemâli, Nidâl, *er-Rivâye ve et-Târîh*, Amman 2006, 114.

⁶⁰ Said Yaktin, *Kaḍâya'r-Rivâye el-'Arabiyyeti'l-Cedîde, el-Vucûd ve el-Hudûd ed-Dâr el-'Arabiyye li'l-'Ulûm en-Nâsirûn*, Mağrib 2012, 159.

⁶¹ Necîb Muhammed Laftâ, *Walter Scott ve er-Rivâyetu't-Târîhiyye el-Mecelletu's-Seḳâfiyye*, Ürdün 1997, 185.

⁶² el-Faysal, Semer Rûhî, *er-Rivâyetu'l 'Arabiyye el-Binâ ve'r-Ru'yâ Mukârebât Nakdiyye*, Menşûrât İttihâdi Küttâbi'l-'Arab, Dimeşk 2003, 66.

sanatsal bir şekilde yeniden formüle ederken malzemesini tarihten alan romanın bir rengi olduğudur.

1.3. ARAP TARİHİ ROMANININ ORTAYA ÇIKIŞI

Arap tarihi romanının ilk olarak nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Arap edebiyatında roman türünün ortaya çıkışında ilk olarak köklü bir hikâye geleneğinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunlar arasında ez-Zeybek, Seyf b. Zî Yezen, el-Melikü’z-Zâhir Baybars, Benû Hilâl, ez-Zîr Sâlim, Antere Kıssası, Elf Leyle ve Leyle, Risâletü'l-Gufrân nesilden nesile aktarılacak günümüze ulaştırılmıştır.⁶³ Bu eserlerin roman türüne en yakın örnekler olduğunu söyleyebiliriz.

Tercümeler de Batı kaynaklı roman için önemli bir yer işgal etmiştir. Arapçaya tercüme edilen ilk roman François Fenelon’un *Telemak’ın Maceraları*’dır. Rifâa Râfi et-Tahtâvî tarafından yapılan bu çeviriyi Victor Hugo, Balzac, Alexandre Dumas, Poquelin Moliere, Jean de La Fontaine gibi meşhur Avrupalı yazarların romanları takip etmiştir.⁶⁴ Okur üzerinde büyük ilgi uyandıran tercüme romanların sayısı günden güne artmıştır.

Selim el-Bustani modern Arap edebiyatında tarihi romanın öncüsü ve bu tür hikâye yazmak için büyük bir girişimde bulunan ilk kişidir. el-Bustani romanları için Arap tarihinin çeşitli dönemlerindeki en dramatik ve kahramanca anları seçmiştir. Abbasi darbesi, Emevilerin Endülüs’e göçü gibi konularla yazar, okuyucuya fayda sağlamıştır. el-Bustani’nin yazma hedeflerinde yardımcı olan tarihi romanı inşa etmek için belirli bir plan hazırladığını görüyoruz.⁶⁵

Corcî Zeydân’ında romancılık anlayışının şekillenmesinde Selim el-Bustani’nin romanlarının etkisi olmuştur. Zeydân, bilgisini tarih alanıyla sınırlamıştır. Corcî Zeydân tarihe aşinadır. Bu nedenle anlatı ürününü uygularken rahat hissetmesi ve bunu çoğu tarih alanında tam olarak erişilemeyen geniş okuyucu mezhepleri arasında yaymaya çalışması doğaldır. Corcî Zeydân’a göre roman tarzında tarih yayımlamak insanları ondan okumaya ve öğrenmeye teşvik etmenin en iyi yolu olmuştur. Romanlarında

⁶³ Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye* IV, 209.

⁶⁴ Pierre Cachia, *Introduction: Translations and Adaptations, 1834-1914*, Modern Arabic Literature, Edit. M. M. Badawi, Cambridge University Press, Cambridge 1992, 28.

⁶⁵ Fuâd Marai, *fî Târîhi'l Edebi'l-'Arabi el-Hadîs er-Rivaye ve'l Mesrahiyye*, Suriye 1998, 31-32.

kullandığı tarihsel figürlerin doğrudan aktarımına güvenmiştir. Bu nedenle Corcî Zeydân'ın tarihi romandaki yaklaşımı ilkel olmuştur. Walter Scott ve Fransız Alexandre Dumas'tan etkilenen tarihi roman yazarlarının başında gelmektedir.⁶⁶ Romantizmin temsilcisi olan bu kişilerin romanlarındaki gibi Zeydân'ın romanlarında da romantizm akımının güçlü etkisi olduğu görülmektedir. Corcî Zeydân gibi Scott ve Dumas'tan etkilenen ve onların eserlerini tercüme ederek okuyucuya aktaran bazı Arap yazarları ve romanları ise şu şekildedir: Walter Scott'un eserlerinden biri olan *Qalbu'l-Esed* (Aslanın Kalbi) Yakûb Şarrûf tarafından; *er-Ravdatu'n-Nâdirâ fî Eyyâmi Bombây el-Ahîra* (Son Bombay Günlerinde Aydınlık Bahçe) Ferîde Atıyye tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. Ayrıca 1871'de Alexandre Dumas'ın *Monte Cristo'nun Kontu* Bişâre Şedîd tarafından; *el-Fursânu's -Selâse* (Üç Silahşör) romanı da Necîb el-Haddâd tarafından 1888 de çevrilmiştir.⁶⁷

Yukarıdaki görüşler dışında bazı araştırmacılar Arap tarihi romanını gelişim aşamalarına ayırarak incelemişlerdir.

Birinci Evre: Corcî Zeydân'ın romanlarında görüldüğü gibi bilimsel amaçlarla süreçlerine uzaktan bile olsa bağlı kalmaya çalışmışlardır. Romanın sanatsal yapısını oluştururken klasik romana yönelmişlerdir.⁶⁸

İkinci Evre: Tarihsel olanla, sanatsal olanı dengeleme aşamasıdır. Necip Mahfuz'un romanlarında görüldüğü gibi, net bir anlatı şablonu vardır. Yani klasik roman türünden, gerçekçi romana dönüşüm evresidir.

Üçüncü Evre: Tarihe yatırım yapma aşamasıdır. Bu yaklaşımı izleyen anlatılar, yaşanmış gerçekliği, yok olmuş geçmiş üzerinden açıklamaya çalışırlar.

Cemâl el-Gîtânî (ö.2015) 1974 yılında kaleme aldığı *ez-Zeynî Berekât* eseriyle bu romanın öncü yazarlarından biri olurken, Mısırlı Raḍvâ Âşûr (ö. 2014) *Sulâsiyyetu Gırnâta* (Gırnâta Üçlemesi, 1994) Ürdünlü yazar, Abdurrahman Munîf *Arḍu's-Sevâd* (Irak Toprakları, 1999) romanları ile bu türde tanınan isimler arasında yer almaktadır.⁶⁹

⁶⁶ Ahmed Heykel, *Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadis fî Mısır min Evâili'l-Karn et-Tâsia Aşra ilâ Kıyâmi'l-Harbi'l-Kübrâ es-Sâniye*, 1993, 195.

⁶⁷ Abdulmuhsin Taḥa, Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye el-Hadîse fî Mısır* (1870- 1938), Dâru'l-Maârif, Kahire 1983, 22.

⁶⁸ es-Sa'âfin İbrahim Abdurrahîm, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fî Bilâdi's-Şâm* (1870-1967), 140; İsmâil Hindî, *er-Rivâyetu't-Târîhiyye fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, 36.

⁶⁹ eş-Şemâli Nidal, *er-Rivâyet ve et-Târîh*, Amman 2006, 122-123.

Görüldüğü gibi Arap edebiyatında tarihi romanın ortaya çıkışında ve gelişmesinde yukarıda değindiğimiz akımlar ve aşamalar bir şekilde etkili olmuştur.

1.4. MODERN ARAP EDEBİYATINDA ENDÜLÜS

Endülüs'ün kendine ait şiir türlerinin olması Arap edebiyatına büyük katkılar sağlamıştır. Oradaki ilim adamları, edip ve yazarların nesir, tiyatro, edebi eleştiri türüne yaptıkları yeniliklerle de Arap edebiyatında büyük gelişme kaydedilmiştir. Böylece Endülüs'te özgün bir Arap edebiyatı var olmuştur. Bunlar şiir, tiyatro, roman gibi farklı alanlara dağılmıştır:

Şiir

Özellikle modern Arap şairlerin pek çoğu Endülüs hakkında pek çok kaside yazmışlardır. Emîru's-Şuârâ (Şairlerin Prensi) lakabıyla bilinen Ahmed Şevkî bu şairlere güzel bir örnektir. Ahmed Şevkî, Endülüs'ün trajedisini hatırlatan yapılarla ilgili şiirler yazmıştır. Elhamra sarayının ihtişamını yaklaşık yüz beyitlik bir şiirde ele almıştır.⁷⁰

Aynı şekilde sürgün olarak gittiği İspanya'da en uzun süre kalmış bir Arap şairi olan Abdulvehhâb el-Beyâtî, Elhamra Sarayı'nı ve bunun ilham ettiği düşünceleri düşünerek onu medeniyetin kaynağı saymıştır ve şunları söylemiştir:⁷¹

“Elhamra Sarayı'nı ilk defa görüp tefekkür ettiğimde, insanlığın ve gidişatının başlaması gereken başlangıç noktasının Elhamra sarayı olduğunu gördüm. Çünkü Elhamra Sarayı sadece süslü, hendesi ve mimari taşlardan ibaret değildir. Aksine o, bir halkın Arap halkının yazdığı bir kasidedir. Bu kaside müstakbele yönelik bir kasidedir. Şu andaki Avrupa Medeniyeti, Elhamra Sarayının veya bu müstakbele yönelik bu kasidenin mesajındaki düşüncayı söylemiş (söyleyebilmiş) olsaydı, dünyanın yüzü değişmiş, coğrafi ve tarihi taksimat değişmiş olurdu.”

Mahmud Derviş, “Çemberler, Endülüs, Çöl” adlı şiiriyle Endülüs'e dikkat çekmiştir. Şair, Beyrut'tan ayrılıp kendisi ve yoldaşlarını Tunus'taki yeni sürgüne taşıyan gemilerle denizi aşma deneyimini dile getirdiği bu şiirde denizden gemiyle

⁷⁰ Şevkî, Ahmed, *eş-Şevkıyyât*, Kahire: Mûessesetu Hindâvî li't-Tâlîm ve's-Sekâfe, 2022.

⁷¹ 'Umar Ezrâc, *'Abdulvehhâb el-Beyâtî fî Kelâmihi'l-Ahîr: el-Endelus Huve'l-Mustakbel*.

çıkışı yanında Endülüs trajedisini anlatmaktadır. Arapların şimdiki durumunu Endülüs'ün parçalanma ve dağılma sürecindeki durumuna benzetmiştir.

Tiyatro

Arap oyun yazarlarının Endülüs'e ilgisi Arap tiyatrosunun ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Yirminci yüzyılın başında Mustafa Kamil, ilk Arap oyunu olan *Endülüs'ün Fethi* adlı oyunu yazmıştır. Bu eser İngiliz sömürgeciliğine direniş çağrısı ve Arapların geçmişte fatih oldukları ancak günümüzde sömürge haline geldiklerini hatırlatan bir eser olarak kabul edilmektedir.⁷²

Endülüs zamanından bahseden ilk Arap oyunu mehcer şairi Fevzi el-Ma'luf'un Brezilya'da yazdığı *İbn Hamid ve Gırnâta'nın Düşüşü* adlı eseridir. Oyun beş bölümden oluşmaktadır. Brezilya'da temsil edilen oyunun teması aşk, nefret, akıl, zevk, şövalyeliktir.

Endülüs'ü edebi yazılarında canlandırma konusunda Ahmed Şevkî daha şanslıdır. Çünkü Elhamra Sarayını ve en önemlisi İspanya'daki uzun sürgün yıllarında ziyaret ettiği Endülüs medeniyetinin özelliklerini tanımıştır. 1932'de yayımladığı *Endülüs Prensesi* oyunu, Endülüs uygarlığının kalıntılarıyla özellikle Sevilla kentiyle doğrudan karşılaşmasının bir ürünüdür. Ahmed Şevkî, Endülüs'ü zayıf döneminde hatırlatarak, Arapların on birinci yüzyılda maruz kaldıklarından çok da farklı olmayan sömürgeci hırsların kurbanı olduklarını anlatmıştır.

Roman

Roman kavramı Arap edebiyatında yeni, diğer bir ifadeyle Avrupa edebiyatıyla tanışmasından sonra ortaya çıktığı gibi Endülüs hakkında kaleme alınmış romanlar da yenidir. Ancak yirminci yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Bu alanda ilk roman yazarının Corcî Zeydân olduğunu görmekteyiz. Corcî Zeydân, bu konuyla ilgili *Fethu'l-Endelus*, *Şarl* ve *'Abdurrahmân*, *'Abdurrâhman en-Nâsır* adlarında üç roman yazmıştır.⁷³ Bundan dolayı Zeydân, Arap dünyasında Endülüs romanının öncüsü olarak kabul edilir.

⁷² Muştafâ Kâmil, *Fethu'l-Endelus*, Britanya: Müessesetu Hindâvî.

⁷³ Corcî Zeydân, *el-Haccâc b. Yûsuf*, Beyrut Dâr Mektebetu'l-Hayat, 9.

Zeydan, *Fethu'l-Endelus* romanında İspanya'nın fethi, Gotların egemenliğinin sona ermesi ve Arap-İslam medeniyeti olan yeni bir medeniyetin ortaya çıkışı konuları ele alınmıştır.

Şarl ve 'Abdurrahmân adlı romanında Abdurrahmân el-Gâfikî'nin vali olmasını ve Endülüs tarihini özetle verdikten sonra Abdurrahmân el-Gâfikî'nin fetih hareketine başlamadan önce yaptığı ıslahatlar anlatılmıştır. el-Gâfikî'nin Fransa'ya girmeye çalıştığı benzersiz deneyimler ve İslami fetih projelerinden bahsedilmiştir. Müslüman Arapların Fransa topraklarında yaptıkları fetihleri ve sonrasında Avrupalıların Şarl Martel yönetiminde birleşmesini ele alan roman Arapların Avrupa'da yaşadığı başarısızlığın sebeplerini incelemektedir.⁷⁴

Abdurrâhman en-Nâsir romanında ise Endülüs Emevi halifelerinden III. Abdurrahman dönemindeki Endülüs medeniyetinden bahseder. Abdurrahmân en-Nâsir (ö. 350/961) döneminde devletin eriştiği siyasi, iktisadi seviyeyi ele almakta, bilim ve edebiyat alanındaki gelişmelere değinmektedir. Zeydân, Endülüs'ün bilinen tarihi gerçekleri ile Endülüs medeniyetinin çeşitli tezahürlerini özellikle lüks yaşamı harmanlamıştır. Aynı zamanda Zeydân'ın bu romanı Endülüs'teki gelenek görenek ve yaşam biçimleri dâhil sosyal yaşamın bazı yönlerine ışık tutmuştur.

Bu konuda eser kaleme alanlardan biri de Emir Şekip Arslan'dır. Şekip Arslan, romanın bir edebi tür olarak Endülüs tarihini anlamak için bir malzeme sağlayabileceğini fark etmiştir ve bu onu Endülüs hakkında Batı'da basılan en ünlü romanı çevirmeye sevk etmiştir. *Ahiru Benî Sirâc* adlı romanında Gırnâta'nın, Hristiyanların eline geçtikten sonraki olayları ele almıştır. Gırnâta'nın düşüşünden sonra İbn Hamid ailesinin Tunus'a göç edişi, İbn Hamid'in âşık olduğu Hristiyan kızdan dinler çatışması yüzünden vazgeçişini anlatılmıştır. Bu romanın Arapça baskısını ilk kez 1897'de yayımlamıştır. Bu roman Endülüs'ün yıkılışını konu alan ilk romandır.⁷⁵

Raḍvâ 'Âşûr da Gırnâta üçlemesiyle son yıllarda bazı Arap romancıların ilgisini çekmiştir.⁷⁶ Roman Endülüs'teki sıradan bir ailenin kuşaklar boyunca yaşadıklarına bizi tanık etmiştir. Roman tarihi olaylar ışığında kaleme alınmış, kurmaca karakter Ebu Cafer, ailesi ve Moriskoların trajik sonlarını okura ulaştırmıştır. Gırnâta, Meryem ve

⁷⁴ Corcî Zeydân, *Şarl ve 'Abdurrahmân*, Dâru'l-Cil, Beyrut, ty.3

⁷⁵ <<http://www.al-mostafa.info/data/arabic/depot3/gap.php?file=//i000929.pdf>>

⁷⁶ Abdülvahid Ekmir, *el-Endelus fî es-Sekâfeti el-'Arabiyyeti el-Muâsireti*.

Göç başlıklarıyla üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Gırnâta'nın İspanyol egemenliğine geçişi, geçiş süreci ve sonrası anlatılmaktadır. İkinci kısımda Meryeme'nin ve ailesinin İspanyol yönetimi altındaki baskılara maruz kalışları anlatılmıştır. Son kısımda ise torun Ali'nin atalarının yüzyıllar boyunca yurt edindiği topraklardan ayrılışı anlatılmaktadır.

Arap romancılar Emîn Ma'lûf da dâhil olmak üzere romanlarını İngilizce, Fransızca gibi Avrupa dillerinde yazmışlardır. Mâ'lûf, Elhamra'daki yaşamın tasvirini sunmuştur ve Gırnâta'nın kaçınılmaz olarak düştüğüne inanmıştır.⁷⁷

Bir başka roman da Hasan Ervid'in Fransızca yazdığı el-Mûriskî adlı romanıdır. Yazar, Gırnâta'nın yıkılmasından sonra Endülüs'teki Moriskoların trajedisine odaklanmıştır. Ülkelerinden kovulan Moriskolara ve onların acılarına ışık tutmaya çalışmıştır.⁷⁸ Siyasal, sosyal ve etnik çatışmalar veya iktidarın zorbalığı ve entelektüel kişilerin rolüyle veya din-devlet ilişkisiyle, İslam dünyasındaki krizlerle Endülüs'ün düşüşüne neden olan konulara değinilmiştir.

Endülüs figürünün kurgusal biyografisini yazmaya çalışan bir başka yaratıcı çalışma Faslı yazar Bensâlem Himmîş'in *Hazâ el-Endelusî'dir*. Yazar romanın kahramanına Endülüs'ten Fas'a, Fas'tan Mekke'ye ilginç bir yolculukla eşlik etmiştir. Yazar birbirleriyle örtüşen üç kişiyi tasvir etmiştir. Bunların en heyecan verici olanı hiç şüphesiz güzelliğe bakan ve ilim yolunda ölen kâmil insan karakteri İbn Sebin'dir.⁷⁹

⁷⁷ Emîn Ma'lûf, *Liyon el-İfrîkî*, terc. Afif Dımaşkiyye, Beyrut Dâru'l-Fârâbî, 996, 24.

⁷⁸ Hasan Ervid, *el-Mûriskî er-Rıbât*, Dâr Ebî Raqrâk, li'l-neşr, 10.

⁷⁹ Faysal Derrâc, *Hazâ el-Endelusî bensâlem Himmîş, er-Rivâyeti et-Târîhiyye ve'l-Hâdîr*, Dımaşk, Amman, 17.10.2008.

İKİNCİ BÖLÜM

MORİSKO KAVRAMI VE ENDÜLÜSLÜ MÜSLÜMANLARIN YAŞAM ŞARTLARI

2.1. MORİSKO KAVRAMI

Müdeccenler, 1085'te Toledo'nun düşüşünden 1492'de Gırnâta'nın düşüşüne kadar İspanya'da Hristiyan krallıkların koruması altında yaşayan Müslümanlardır. Decn kökünden türeyen müdeccen, bulunduğu mekâna yerleşip kalmış, oraya uyum sağlamış anlamlarına gelmektedir. Ancak İspanyolların dilinde zaman zaman şarlatan ve aldatıcı olarak kullanılmıştır. Müdeccenlerin durumu Toledo'nun düşüşünden sonra bile kötü değildi, ancak 1086'daki Zelleka Savaşı ve ardından Endülüs'teki Müslümanlar ile Hristiyan krallıklar arasında çıkan şiddetli mücadeleden sonra durumları kötüleşmiştir. Çeşitli zararlara ve zulme uğrayarak ikamet ettikleri dükkânlar için vergi ödemek zorunda kalmışlardır.

1492'de Gırnâta'nın düşüşünden sonra müdeccen isminin yerini Moriskolar almıştır.⁸⁰ Ünlü İspanyol tarihçi Julia Caro Baraja, Morisko teriminin Latince Mauriscus veya Mauriskus'tan türetildiğini ifade etmiştir.⁸¹ Ortaçağ'dan beri İspanya'da Müslümanlar için moro ifadesi kullanılmaktadır.⁸² XV. yüzyılın sonlarında -isco eki eklenerek -Müslümanlara mensup, -Müslümanlardan geriye kalan anlamlarına gelmiştir. Morisko kelimesi ise "Müslüman" kelimesinden türemiştir. "Moro" ise onun küçültülmüş halidir ve Müslümanların durumunu küçümsemek ve alçaltmak içindir. Morisko kelimesi, kişinin sıradan bir Müslümanından farklı olduğu, vaftiz edilmiş ve İspanyol topluluğu tarafından bir Hristiyan olarak görüldüğü anlamına gelmektedir. Bundan hareketle "Moresk" kelimesi, "önceden Müslüman olan yeni Hristiyan" anlamına gelen moro kelimesinden türemiştir.

Romalılar, Batı Afrikalılar için "Maurus" kelimesini kullanmıştır. Maurus kelimesi Latinceye girdikten sonra Halk Latincesinin Roman dillerine dönüşünde

⁸⁰ Muhammed Hasan İbrâhîm, *el-'Umerî, Mihnetu'l-Mûrîskiyyîn el-Endelusiyye Vasîkatun Edebiyyetun ve Senedun Târbehî, fî Mecelleti'd-dirâsât eş-Şarkîyye, el-Adedu's-Sâdis*, 1988, 310.

⁸¹ Cemâluddîn, 'Abdullah, *el-Muslimûne'l-Munessarûn ve'l-Mûrîskiyyûn el-Endelusiyyûn*, Dâru's-Sahve li'n-neşr ve't-tevzîa, Kâhire 1991, 3.

⁸² Mikel de Elpaza, *Los Moriscos Antes y Despues de la Expulsion*, Madrid, Editorial Mapfre, 1992, 18.

“Moro” olarak İspanyolcaya ve Portekizceye geçmiştir. Aynı zamanda Maurus koyu tenli, kara, esmer anlamlarında olup Batı Afrikalılar’ın esmerliğine çağrışım yapmıştır.⁸³

Osmanlı kaynaklarında ise kavramın karşılığı olarak “Tağarten” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı padişahının Cezayir beylerbeyine gönderdiği bazı hükümlerde Cezayir halkının Endülüs göçmenlerinin bir kısmı için kullandığı bu kavramın yer aldığı görülmektedir. Bugünkü İspanyolcada ise Moro özelde "Faslı", genelde "Müslüman" ve Hristiyan halk arasında "Vaftiz edilmemiş, kâfir, zındık" manalarını taşımaktadır. Günümüzde Moro/Moor/Maure, sömürgecilik dönemlerinin bir kalıntısı olarak Malide oturan Arabo-Berber bir toplulukla Sri Lanka ve Filipin Müslümanları için kullanılmakta, ayrıca Senegal’in kuzeyinde ve Moritanya’da yerlilere Maure denilmektedir. Kelime bunların dışında Moritanya ve Morocco / Maroc (Fas) ülke adlarında da yaşamaktadır.⁸⁴

Günümüz tarihçileri için Morisco kelimesi İspanya’da Müslümanların soyundan gelen ve zorla din değiştirip Hristiyan olan Müslümanları diğer Müslümanlardan ayırmak için kullandıkları bir terimdir.

2.2. MORİSKO KAVRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI

Tarihçiler, genellikle Müdeccen ve Morisko kelimelerini birbirinden ayırmaktadırlar. Özellikle 16.yüzyılın başında yani 1526 yılında Müdeccen kavramı Moriskoya dönüşmüştür. Bu Endülüs Müslümanları için dini bir felaket olarak kabul edilmektedir. 2 Ocak 1492’den önce Müslüman İspanyol Araplar ve İspanyol Hristiyanlar ayrım gözetilmeksizin benzer muamele görmüşlerdir.⁸⁵ Ancak bu tarihten itibaren yani Gırnâta’nın düşüşünden ve Gırnâta’nın Katolik krallar Fernando ve İzabella’ya teslim edilmesinden bu yana Müslümanlara kötü muamele edilmiştir. Ülkede hem Müslüman hem Hristiyan grupların bir arada yer almasına rağmen Müslümanlara ülkede var olma hakkı tanımamışlardır. Endülüs toplumunda hâkim olan hoşgörü ve dostluk ruhu Hristiyan grupların şiddeti ve nefretiyle karakterize edilerek yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Örneğin Gırnâta şehrinin belediye meclisi 1492’de her

⁸³ Mehmet Özdemir, “Moriskolar”, *DİA*, 2005, XXXX, 288, 291.

⁸⁴ Mehmet Özdemir, “Moriskolar”, *DİA*, XXX, 288.

⁸⁵ Nâdiye Mebrûk, *İstimhâmu’t-Turâs el-Mûrîkî el-Endelusî fi’r-Rivâyeti’l-Cezâiriyye el-Muâsir, Rivâyetu’l-Beyt el-Endelusî li-Vâsînî el-Ârac enmûzecan Câmiatu Ebû Bekr Bilkâyd*, 2018-2019, 31.

iki grubun üyeleri tarafından yönetiliyordu. 3 Ekim 1497’de meclis sadece Hristiyanlarla sınırlandırılmıştır. Örnekte belirtildiği gibi güçlülerin egemenliği zayıfların önüne geçmeye başlamıştır. Müslümanların ülkedeki hükümet işlerini yönetmelerine izin verilmemiştir. Bu dönemde Müslümanların toprak satmalarına izin verilirken toprak almaları yasaklanmıştır. Böylece birçok Müslümanın arazisi Hristiyanların eline geçmiştir. Dolayısıyla Müslümanların Hristiyanlarla bir arada yaşaması zor ve neredeyse imkânsızlaşmıştır. Müslümanların özgürlüklerinin ihlal edilmesine ve zorla Hristiyanlaştırma faaliyetlerine karşılık 1499 senesinde Beyyâzin Mahallesi ayaklanmıştır. Gırnâta piskopos temsilcisi Frei Hernando de Talabira Müslümanların silahlarını bırakmaları ve Hristiyan dinine girmeleri karşılığında onların affedileceklerini söylemiştir. Fakat olay kanla bastırılmış binlerce Müslüman can vermiştir.⁸⁶

Moriskolar’ın tarihi 15.yüzyılın (1235-1491) sonuna kadar Elhamra’da ikamet eden İspanyol Endülüs Müslümanlarının son kalesi olan Gırnâta’nın düşüşüyle başlamıştır. Gırnâta Muhammed Ganî Billah’tan sonra zayıflamıştır. Zayıf krallar tahta geçmiştir. Savaşlar ve iç çekişmeler ortaya çıkmıştır. Gırnâta diğer Endülüs başkentleri gibi iç savaşların kurbanı olmuştur. Zayıflıkları II. Ebû el-Haccâc Yusuf’un günlerinde Gırnâta’nın çöküşünü arttırmıştır. Kastilya kralı bu durumdan faydalanıp 1417’de Gırnâta’nın bitişiğindeki Zahra şehrini kuşatmıştır. Sonunda Arogon kralı IV. Fernando ve Kastilya kraliçesi II. Izabella 1479’da ittifak kurmuşlardır. İber yarımadasındaki Müslümanlardan geriye kalanları ortadan kaldırmak için sözleşmişlerdir. 1482 yılının sonunda İspanya tarihinde Batılı yazarlar ve İspanyol tarihçiler arasında Boabdil olarak tanınan Ebû Abdullah Gırnâta’nın tahtını devralmıştır.⁸⁷ Ebû Abdullah ve amcası arasında anlaşmazlık olmuştur. Fernando bu anlaşmazlıktan kendi lehine yararlanıp Izabella ile Gırnâta krallığını kontrol etmeye karar vermiştir. Ve sonunda Ebû Abdullah 1491 yılının Kasım ayında şehri iki Katolik krala devretmek için bir anlaşma imzalamıştır. İki kral 2 Ocak 1492’de Gırnâta şehrini almıştır.⁸⁸ Bu olay tarihte İslam milleti için çok önemli kabul edilmiştir. Arapların tarihinde bize Moriskoların

⁸⁶ Cemâl Abdülkerîm, *el-Mûrîskiyyu Târîhuhum ve Edebehum*, en-Nâşir Mektebet Nahdatu’ş-Şark Câmîatu’l-Kâhira, 1997, 6-12.

⁸⁷ Nâdiye Mebrûk, *İstilhâmu’t-Turâş el-Mûrîskî el-Endelusî fi’r-Rivâyeti’l-Cezâiriyye el-Muâsir Rivâyeti’l-Beyti’l-Endelusî li-Vâsinî el-‘A’rac Enmûzecen Câmî’âtu Ebû Bekr Bilkâyid*, 2018-2019, 33.

⁸⁸ Abdülkerîm Cemâl, *el-Mûrîskiyyu Târîhuhum ve Edebehum*, en-Nâşir Mektebetu Nahdatu’ş-Şark Câmîatu’l-Kâhira, 1997, 11-12.

sürülmesini ve diğer önemli tarihi olayları da hatırlatmaktadır. Endülüs Moriskolarının tarihi bir halkın tamamının ortadan kaldırılmasını hedefleyen korkunç olaylarla doludur.

2.3. ENGİZİSYON MAHKEMELERİ VE MORİSKOLAR

Müslüman halkın Endülüs'te yaşadığı sıkıntılar, egemenliklerin sona ermesi ve İslam'ın Hristiyan İspanyollar tarafından düşürülmesinden sonra ne yazık ki musibetler sona ermemiştir. Aksine Müslümanları inançlarından dolayı yargılamak üzere Batı'nın tarih boyunca sergilediği vahşetin örneklerinden birisi, insan şuurunun ve ruhunun anlayamayacağı, kabul edemeyeceği ve sindiremeyeceği Engizisyon mahkemeleri kurulmuştur. İlk teftiş mahkemesi 1526'da Gırnâta'da kurulmuştur. Moriskolara mahkemeye gelip günahlarını itiraf etmeleri için bir yıldan üç yıla kadar bir süre verilmiştir.⁸⁹ Moriskoların yasakları bir komite tarafından belirlenmiştir. Bu yasaklar Gırnâta'da bir kraliyet kararnamesiyle düzenlenmiştir. Bu yasaklar şu şekildedir: Arap dilinin yazılı veya sözlü olarak kullanılması, hamamların açık olması, çocukların sünnet edilmesi, mescitlerin açık olması, Arap isimlerin ve unvanların kullanılması, kasaplık yapılması, kadınların İslami kıyafetleri giymesidir.⁹⁰

Moriskolar, Engizisyon açısından Hristiyanlığına güvenilmeyen şüpheli insanlardır. Bu nedenle bu mahkemeler ve organları, onları herhangi bir suçlama ve şüpheyile yargılamaya sevk etmiştir.⁹¹ Bunlardan herhangi biri Müslümanların davranışlarına tasadüfen bile olsa benzer bir davranışta bulunursa, Hristiyan olmadığı anlaşılmakta ve cezalandırılması gerekmektedir. Teftiş Bürosu, çok çeşitli kurallar koymuştur. Bu kural ve ilkeleri ihlal edenin Hristiyan olmadığı ve cezalandırılacağı açıkça belirtilmiştir. Bu kural ve ilkeler Hristiyanların İslam'a ve Müslümanlara karşı besledikleri kin ve nefreti içermektedir. Bu kurallar, Arap yazarı Annan'ın aktardığı bir belgeyi içermektedir. Annan, İspanyol Araştırma Bürosu'nun tarihçisi Don Laurenti'den şunları bizlere aktarmıştır:⁹² Moriskolardan Muhammed'in dinini övenin İslam'a dönmüş sayılması, Moriskoların kendisine sunulan domuz etini yememesi ve

⁸⁹ Muhammed Abduh Hatâmele, *el-Endelus et-Târîh ve'l-Hağâra ve'l-Mihne Dirâse Şâmile Metâbiu'd-Dustûri'l-Urduniyye*, Ammân, Ürdün h.1421, m.2000, 1096.

⁹⁰ Muhammed 'Abdullah Anan, *Nihâyetu'l-Endelus ve Târîhu'l-'Arab el-Mutenassirîn*, Kahire h.1378, m.1958, 378, Hatâmele, *el-Endelus*, 1113.

⁹¹ Muhammed Abduh Hatâmele, *el-Endelus et-Târîh ve'l-Hağâra ve'l-Mihne Dirâse Şâmile Metâbiu'd-Dustûri'l-Urduniyye*, Ammân, Ürdün h.1421, Ürdün h.1421, m.2000, 760.

⁹² Anan, *Nihâyetu'l-Endelus*, 328-329, Hatâmele, *el-Endelus*, 1113, 1114.

yemek yerken bazı İslami gelenekleri uygulaması, cuma günleri daha temiz kıyafetler giymesi ve temizlik yapması, çocuğuna Müslüman isimleri vermesi, ağzından Allah, Muhammed isimlerini kaçırması, Ramazan ayında oruç tutması ve kendisine sunulan yemeği yememesi, sadaka vermesi, abdest alması, namaz kılması, İslam hukukuna göre evlenmesi, Arapça şarkılar söylemesi, ölüleri yıkayıp, kefenleyip topraklara gömmeleri, evlerinde haç bulundurmamaları Moriskoları Engizisyon mahkemelerine sevk eden hususlardandır.

Engizisyon, terör ve baskının sembolü haline gelmiştir. Moriskolar, din, inanç ve ritüellerle daha ziyade Katolik Hristiyan olmadıkları takdirde İspanya'dan çıkarılmışlardır.⁹³ Charles, herkesi cezalandırmak için 12 Mart 1524'te bir kararname çıkarmıştır. Bu kararnamede tüm camiler kiliselere çevrilmiştir. Tüm Müslümanlar ve çocuklar zorla Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır. Hristiyanlıktan dönenler ölüm cezasına çarptırılıp, paralarına ve mallarına el konulmuştur. Bazı kararlara göre Moriskoların ipek, altın, gümüş satmaları yasaklanmıştır. Her Müslümanın şapkasına mavi rozet takması şarttır.⁹⁴ Engizisyon tüm Moriskoları takip edip onları işkenceye maruz bırakan herhangi bir suçlama uydurmuştur. Moriskolardan en çok hedef alınanlar âlimler ve din adamlarıdır.⁹⁵

2.4. ENGİZİSYONDA SORUŞTURMA PROSEDÜRLERİ

Mahkeme yargılamaları, birinin aleyhindeki bir yazışmayla veya önündeki bir davada alınan bir ifade ile başlamaktadır. Birinin şüphesi veya bir piskoposun birisine karşı tebliğ sunması talimatı üzerine, ihbar eden yalnızca ifadelerinden bahsetmek zorundadır. Tanıklar daha sonra ön soruşturma olarak kabul edilmektedir.⁹⁶ Rapor herhangi bir kişi tarafından sunulabilmektedir. Rahibin rapor vermesi de mümkündür. Kendisinden önce itiraf ettiği kişinin inancından şüphelenirse, mahkeme ihbarcıyı kendisine karşı soruşturmaktadır. Ön soruşturmanın sonuçları ifadelerin uygun olup olmadığına karar vermek için keşişlere sunulmaktadır. Mahkeme işleri tamamen gizlilik içinde yürütülmektedir. Raporlar yayımlanır yayımlanmaz savcı, sanığı tutuklayıp hapisaneye sevk edilmesini emretmektedir. Hapishane çok korkunç ve kötüdür. Kim

⁹³ Hatâmele, *el-Endelus*, 1115.

⁹⁴ Hatâmele, *el-Endelus*, 1116.

⁹⁵ Hatâmele, *el-Endelus*, 1122.

⁹⁶ Anan, *Nihâyetü'l-Endelus*, 316.

girerse girsin onu mezara bırakmaz. Çok nadir durumlarda sanık hapishaneden kaçabilir ama çoğu kişi yakalandığında sonucuna katlanamayacağı için kaçmaya teşebbüs etmemektedir. Engizisyon hapishaneleri böcekler ve farelerle dolu derin, karanlık bir yerdir. Sanık, ağır demir prangalarla kelepçelenmektedir. Sanığın tüm mal varlığı hapishane masrafından dolayı tasfiye edilmektedir. Duruşma en az bir yıldan üç yıla kadar uzamaktadır. Sanık, kâfir olduğunu itiraf ederse ölüme mahkûmdur.⁹⁷ Sanığın yargılanması için üç oturum yapılmaktadır. Ardından savcı iddianameyi yayımlar, her halükârda karar sanığı işkenceye sevk etmeyi içermektedir.⁹⁸ Suçlamaları kabul etse de cezası hafifler fakat işkenceler devam etmektedir. Sanığın işkencesi genellikle evinde başlayıp daha sonra mahkeme salonunda kanlı bir gözyaşına taşınmaktadır. Müfettişler, sanığı suçlarını itiraf etmeleri konusunda ustadırlar. Sanık, suçlarının reddinde ısrar ederse, odalara götürülüp, giysileri çıkarıldıktan sonra acımasız işkence yöntemlerini uygulayıp, suçlarını itiraf ettirmeye çalışmaktadırlar. İnkâr etmekte ısrar ederlerse, infazcılara işkence yapmaları için sevk edilmektedirler.⁹⁹

2.5. ENGİZİSYONDA İŞKENCE YÖNTEMLERİ

İspanya'daki Engizisyonun zulmü ve barbarca eylemleri her hayal gücünü aşmıştır. Hapishanelerdeki işkenceler dar bir koridordan girilen küçük odalarda uygulanmaktadır. Bu binalar, birbirine daracık geçitlerle bağlanan küçücük hücrelerden oluşmaktadır. Her hücre, çevresi aydınlığı boğan demir tellerle kat kat çevrilmiş, belli belirsiz yanan kandillerle aydınlatılmaktadır. Her odanın tavanında içeriyi aydınlatan küçük bir delik vardır. Hapishane birkaç katmandan oluşmaktadır. Gizli hapishanelere yalnızca mahkeme çalışanları, infazcılar ve gardiyanlar erişmektedirler.¹⁰⁰ Cezaevi odaları, suçlunun duvarlara tırmanamaması için yağ ile kaplanmaktadır. İçerisi çok karanlık ve nemli bir ortama sahiptir.¹⁰¹ Hapishane kapıları suçlunun kapıya yaklaşmasını engelleyen kalın, çelik kirişlere sahiptir. Suçlu, kapıdan içeri girmeyi

⁹⁷ Anan, *Nihâyetü'l-Endelus*, 317-318, Hatâmele, *el-Endelus*, 1124.

⁹⁸ Hatâmele, *el-Endelus*, 1125.

⁹⁹ Hatâmele, *el-Endelus*, 1127.

¹⁰⁰ Alî, Mazhar, *Mehâkimu't-Teftîş, fi İsbânyâ ve'l-Burtuğal ve Fransâ*, 1947, 54, 55.

¹⁰¹ Mazhar, *Mehâkimu't-Teftîş* 55.

başarırsa kendini kapı ile hapisane arasındaki yüksek bir duvarın önünde bulmaktadır.¹⁰²

Hücrelerin içinde etrafa dağılmış işkence takımları vardır. Uçları demir kancalarla takviye edilen birkaç kuyruklu yılan kamçılar, mahkûmların etlerini kemiklerinden ayırmak ve sabırsız aç köpeklere iştah açıcı bir ziyafet sunmak için kullanılan aletlerdir. Bir yanda mahkûmların çıplak vücutlarına dökmek için demir kazanlar bulunmaktadır. Diğer tarafta masum insanların bedenlerine geçirilecek şişlerin kızdırıldığı kömür yığınları bulunmaktadır.¹⁰³ İçinde sürekli işkence ateşlerinin yandığı bu ölüm hücreleri alevlerin ve korların bütün sıcaklığına rağmen soğuk bir rutubetle kaplıdır. Mahkûmların çıplak bedenlerinden oluk oluk akan kanlara doymuştur.

Kadınların kocaları ya da babaları hapisanedeyken kadınların iffetine saldırıp reddettikleri takdirde kadınlar hapisanelere atılmaktadır.¹⁰⁴ Bir mahkûm herhangi bir sebeple sesini yükseltirse ve herhangi biriyle konuştuğu takdirde acımasız işkencelere maruz kalmaktadır.¹⁰⁵ Mahkeme adamları ahlaksızlıkla bilinmektedir. Mahkeme memurları ve Engizisyon üyeleri tam bir dokunulmazlık ve mutlak güce sahiptir. Öte yandan İspanya'da herkes özel hayatıyla ilgili her soruyu cevaplamakla yükümlü olmuştur.

İşkence alet ve yöntemlerine gelince bunlar çok çeşitlidir. Bu aletler arasında şunlar yer almaktadır:

Yaramaz Holiganlar: Kurbanlara işkence yapmak için kullanılan yöntemlerden biridir. Kurbanın boynuna halka yerleştirilmektedir. Bu makine, parmakların yerleştirildiği küçük halkalardan oluşmaktadır. Makine şiddetli sıcaklıkla ısıtılmaktadır. Kemikler ve eklemler bu halkalara yerleştirilmektedir. Sonuç olarak ölüme yol açmaktadır.¹⁰⁶

Ordalia İşkencesi: Mahkûmun suçunu itiraf etmesi için uygulanan bir işkence yöntemidir. İlk olarak mahkûmun el, ayak gibi organları kaynar suya batırıp bir süre

¹⁰² Hatâmele, *el-Endelus*, 1130.

¹⁰³ Ali, Mazhar, *Mehâkimu't-Tefîş*, 51.

¹⁰⁴ Mazhar, *Mehâkimu't-Tefîş* 108, 109.

¹⁰⁵ Mazhar, *Mehâkimu't-Tefîş*, 59.

¹⁰⁶ <https://www.aljazeera.net/blogs/> Erişim tarihi:04.10.2020.

bekletildikten sonra sonra kor halindeki demir mahkûma tutturulurdu.¹⁰⁷ Mahkûmun bu yaşadığı acıyla suçunu itiraf etmesi beklenirdi.

Demir Boğa: Metalden yapılan içi boşaltılmış bir boğadır. Yan tarafında kapağı bulunmaktadır. Cezalandırılmak istenen Morisko bu boğanın içine konulmaktadır. Boğa sararınca ve burnundan buhar çıkana kadar altında bir ateş yakılmaktadır. Moriskonun çığlık sesleri dinlenilir ve ölünceye kadar kızartılmaktadır.¹⁰⁸

Havuz: Kurban bir havuza yerleştirilmektedir. Yüzünü görünür tutarken çömelme pozisyonunda oturması söylenmektedir. Böceklerin yemesi için kurbanın yüzü süt ve balla kaplanmaktadır. Kurban dışkısına gömülüp, kurtların yavaş yavaş onu öldürmesi sağlanmaktadır.¹⁰⁹

Parmak Kırıcı: Demir tırnaklardan oluşan bir alet olup parmaklar çeneleri arasına yerleştirilmektedir. Kemikler parçalanana kadar yavaşça kapatılıp üst tırnaklar altta buluşana kadar kapanmaya devam edilmektedir. Aletler ayak parmaklarından diz ve dirseğe kadar sayı ve şekil olarak değişkenlik göstermektedir.¹¹⁰

Mengene (Çekici): Bu alet kurbanın vücudunun her parçasını çıkarmak için tasarlanmıştır. Kurbanı aletin üzerine yatırılarak elleri ve ayakları bağlanmaktadır. Daha sonra alet aracın kenarında bulunan kasnaklardan geçmektedir. Böylece işkence gören vücut kaslar yırtılana ve vücudundaki her şey dayanılmaz bir şekilde genişlemeye başlamaktadır.¹¹¹

Gemi Direği İşkencesi: Direğin tepesinde bulunan yağlı makaraya geçirilen halata bağlanan mahkûm yukarı çekilir sonra mahkûm aşağı bırakılır. Direğin tepesinden aşağıya doğru çengeller çivilidir. Mahkûm aşağıya düşerken bu çengellere takılarak yavaş yavaş parçalanmaktadır.¹¹²

Tahta At İşkencesi: İşkence mahkûmun tahta bir at veya eşek üzerine oturtulup ayaklarına bağlanan ağırlıklar ile acısının artmasına neden olan bir işkence aletidir. Tahta at aslında mahkûmun oturtulduğu uzun boyutlu bir işkence masasıdır. Bu işkence

¹⁰⁷ Mehmet Esgin, *Hristiyanlıkta Engizisyon Mahkemeleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998, 310.

¹⁰⁸ Daniel P. Mannix, *The History of Torture*, 18.

¹⁰⁹ <https://www.aljazeera.net/blogs>, Erişim tarihi:04.10.2021.

¹¹⁰ Franco Martinelli, *L'inquisition Espagnole*, Çev. Jean Manga, Paris, 1972, 160-163.

¹¹¹ İlhan Bardakçı, *İşkence, Tarih ve Medeniyet*, sayı:31, Ekim, 1996, 24.

¹¹² İlhan Bardakçı, *İşkence, Tarih ve Medeniyet*, sayı:31, Ekim, 1996.23.24.

âletinde eller ve ayaklar çıkırık sistemine bağlıdır. Bu sayede celladın kontrolünde el ve ayakları gerilerek parçalanabilmektedir. Eğer eller bağlı ve ayaklara ağırlık takıldı ise o zaman vücudu ağırlık oranına göre ikiye ayrılabilir. *Chevelat İşkencesi* de denmektedir.¹¹³

Su İşkencesi: Mahkûmun kolları ve bacaklarını bağlayan sicimler ve teller etlerden geçerek kemiklere dayanmaktadır. Bunun üzerine suçlunun burun delikleri tikanıp çene ağzına konan uzun bir keten parçasına su dökülmektedir. Suçlu her an boğulma acısı yaşamaktadır.¹¹⁴

Kazığa Oturtma: Orta çağın en ünlü cezalarından sayılmaktadır. Elli santim boyunda, sivri ucundan aşağı doğru yontulan kazığa mahkûmlar oturtulmaktadır.¹¹⁵

Tabut: İşkence aletlerinden bir diğeri de tabuttur. Mahkûm tabanında ve kapağında demir kazıklar bulunan demir bir sandığın içine yatırılmaktadır. Tabutun kapağı ağır ağır kapatılmaktadır. Tabutun kapağı tekrar açıldığında içinde onlarca delik bulunan ve kanlar içinde yüzen mahkûmun cesedi bulunmaktadır.¹¹⁶

Kızgın Demir Ayakkabılar: Ayakkabıların içi genelde sivri çivilerle kaplıdır. Ayaklara uyguladığı baskı incik kemiğinin parçalanmasına neden olmaktadır. Ayrıca işkence sırasında cellat bazen ayaklar işkence âletine geçirildiği zaman dizlere de çekiçe vurularak acıyı daha da arttırmıştır.¹¹⁷

Kâfir Çatalı: Bir kayışa tutturulmuş iki ucu sivri çatal şeklinde metal işkence aletidir. Çatalın bir ucu kurbanın çenesine dayanırken diğer ucu da kurbanın göğsüne dayanmaktadır. Kurbanın ölmemesi için asla uyumaması lazım eğer uyursa ya da başı öne düşerse çatal hem çeneden hem de göğüsten geçmektedir.¹¹⁸

Engizisyon Koltuğu: İsmi Engizisyon tarafından sık kullanılmanın bir sonucu olarak almıştır. Alet, her parçasına çivi takılmış bir sandalyeden oluşmaktadır. Kurban

¹¹³ Sedat Cereci, *Vahşi Batı*, (Şule Yayınları, İstanbul: 1993), 34

¹¹⁴ Mehmet Esgin, *İşkence ve Engizisyon*, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 2013, 39-60.

¹¹⁵ İlhan Bardakçı, *İşkence, Tarih ve Medeniyet*, sayı:31, Ekim, 1996, 24.

¹¹⁶ Sedat Cereci, *Vahşi Batı*, (Şule Yayınları, İstanbul: 1993), s.1 34

¹¹⁷ Derya Dünder, *Orta Çağ ve Erken Modern Avrupa'da İşkence*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tokat, 2019, 307.

¹¹⁸ <https://dtarihi.com/engizisyon-iskence-aleti-kafir-catali-2/>Erişim tarihi:06.10.2021

tüm vücuduna nüfuz etmek üzere monte edilip bununla tatmin olmayıp üzerine ağırlıklar yerleştirilmektedir.¹¹⁹

Çimento Pabuçları: Çimento ayakkabılar kullanılmıştır, böylece kurbanın bacalarına çimento dökülüp ve kuruduktan sonra canlı olarak denizin veya nehrin dibine atılmıştır.¹²⁰

Timsah Makası: Bu makaslar, önemli bir şahsiyeti öldürmek için yalvaran herkese karşı kullanılmıştır. Bu demir dişliler alevlerle korunmaktadır. Böylece pompanın bağırsaklarındaki ilmiği sıkarak onları gövdelerinden söküp atmaktadır.

Toplu Evlilik: Giyotin ve ateşle yakmaya ek olarak, bu ceza Fransız Devrimi'nden alınmıştır. Erkekler çıplak olarak dişilerin üzerine atılır ve boğulmaları için buzlu suya daldırılmaktadır. Buzlu su kalmadığında ise kılıç veya mızrakla fırlatılmaktadır.

Asılı Kafes: Kurban işkence gördükten sonra ve kurbanın işkence nedeniyle ölmediği keşfedildikten sonra kişinin demir ısıyı emmek için güneşin önüne yerleştirildiği asılı kafese aktarılmaktadır. Kurbanı ne yiyecek ne de su verilmektedir. Başını dizlerinin üstüne koymak istediğinde ayakları ağrıyaktadır.¹²¹

İspanyol Engizisyonu tarafından kullanılan öldürme ve imha yöntemleri arasında toplu mezarlar da vardı. Binlerce Müslümanın gömüldüğü mezarlardan biri M.S. 1979'un başlarında Güney İspanya'da ortaya çıkmıştır. Portekiz sınırında Yerba şehir kilisesinde Engizisyon'un vahşeti, çirkinliği ve saldırganlığı üzerine fotoğraflar yayımlanmıştır.¹²² Mahkûm kadınların, harap kabristanlardaki mezarlara çivilenerek, korkudan delirinceye ya da açlıktan ölünceye kadar terkedilmesi de sıkça kullanılan işkence yöntemleri arasında yer almaktadır.¹²³

Engizisyon zindanlarında işkence gören mahkûmlar hiçbir zaman kısa sürede acısız olarak öldürülmemektedir. Özel yöntemlerle mahkûmun mümkün olduğu kadar uzun süre dayanması ve acı çekmesi sağlanır. Zindanlarda bunun için bayılan mahkûmları ayıltmak için soğuk su kapları ve bez parçaları bulunmaktadır. İşkence

¹¹⁹ <https://www.aljazeera.net/blogs/Erişim tarihi:05.06.2021>

¹²⁰ <https://andalushistory.com/> Erişim tarihi:04.09.2020

¹²¹ Jean Guiraud, *L'inquisition Medievale*, 106; Jean Guy Testas Testas, *L'inquisition*, 39.

¹²² Mazhar, *Mehâkimu't-Tefîş*, 65-68.

¹²³ Sedat Cereci, *Vahşi Batı*, Şule Yayınlar, İstanbul 1993, 136.

sırasında mutlaka bir doktor mahkûma nezaret eder ve hemen ölmemesi sağlanır. Mahkûmun ölüme yaklaştığı her an doktor işkenceye müdahale eder ve mahkûmu kendine getirmeye çalışarak aynı acıları tekrar çekmesini sağlamaktadır. Mahkûmun inleyip bağırması için de ağzına demir bir haç tıkanmaktadır.¹²⁴

Yukarıdaki işkence aletlerinden anlaşıldığı gibi milyonlarca masum insana karşı iğrenç işkence yöntemlerinin uygulandığı ve suçlarının sadece dinlerini masum şekilde uygulamak olmasıdır.

Bazı İspanyol tarihçiler Engizisyonun belgelerini inceledikten sonra şu sonuca ulaşmıştır.¹²⁵ Bu mahkemelerde 31.912 kişi yakılmıştır. Çeşitli ceza ve para cezalarına maruz kalanların sayısının 271.150 kişi olduğudur. Engizisyonun toplam Morisko kurban sayısı 303.362'dir. Bu mahkemeler güçlü kalıp görevlerini M.S. 1808 yılına kadar sürdürmüşlerdir. O yıl Napolyon yükselmiştir. Bonaparta, İspanya Kralı Fernando'yu görevden almıştır. Napolyon kardeşi Joseph Bonaparte Fernando'nun yerine getirmiştir. Napolyon ayrıca Papa Pius'u tutuklayıp hapishaneye atmıştır. Böylece İspanya mağlup bir işgalci olmuştur ve İspanyollar bir gerilla savaşı başlatmışlardır. Fransızlar'a karşı 1814'te İngilizler'in yardımıyla onları İspanya'dan çıkarmayı başarmışlardır.¹²⁶ İspanya kralı Fernando ve Papa Pius, yerine geri dönmüşlerdir. Ancak Engizisyon, krala karşı ayaklanıştır. Mahkûmlar bazı kayıtları yakmışlardır. Fernando yardım istemiştir. İngilizler İspanya'ya ikinci kez girip devrimi durdurmuşlardır. Fernando mahkemeleri canlandırmıştır fakat Fransızlar reddetmiştir.¹²⁷ Daha sonra başka girişimler olup mahkemeleri canlandırmak mümkün olmamıştır. M.S.1835'te Kral Fernando'nun ölümünden sonra mahkemeler kalıcı olarak kaldırılmıştır.¹²⁸

2.6. HİMYADU DİLİ

Gırnâta'nın 1492'de düşüşüyle Endülüs'teki İslami yönetim tarihinin son sayfası kapanmıştır. Müslümanlar, kendilerine din özgürlüğü, malları, paraları, dilleri ve

¹²⁴ Mazhar, *Mehâkimu't-Teftîş*, 135.

¹²⁵ Âdil Biştâvî, Sa'îd, *el-Ummetu'l-Endelusiyye eş-Şehîde*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşri, Beyrut m.200, 266.

¹²⁶ Biştâvî, *el-Ummetu'l-Endelusiyye eş-Şehîde*, 269.

¹²⁷ Biştâvî, *el-Ummetu'l-Endelusiyye eş-Şehîde*, 270.

¹²⁸ Biştâvî, *el-Ummetu'l-Endelusiyye eş-Şehîde*, 270-271.

kıyafetlerini garanti eden bir anlaşma imzalamalarına rağmen kısa sürede bu anlaşma İspanyollar tarafından bozulmuştur. Katolik yetkililer ve Engizisyon, Müslümanlara İslam'ı terk etmeleri, Hristiyan olmaları, Arapça yerine Kastilya dili konuşmaları ve Endülüs kimliğini yok etmeye yönelik baskılar uygulamışlardır. Katolik papalığın ve İspanya krallarının otoritesinin Moriskoları nasıl ayaklar altına aldıklarına, tarihte benzeri olmayan işkence yöntemlerini icat eden Engizisyon mahkemelerine ve bu mahkemelerin Moriskolara sürekli şüpheyle yaklaşmasına değinmiştik. Moriskolar sürekli İslam'a ve Müslümanların gelenek ve göreneklerine özlem duymuşlardır. Moriskolar dua eden, oruç tutan, ibadet eden, her şeyiyle İslamı yaşayan bir Müslüman olarak kalmışlardır. İslam dinlerine sadık kalmak için her türlü zulme katlanmışlardır.¹²⁹

Müslümanlara Hristiyanlığa geçmek ya da anavatanının dışına sürgün arasında bir seçim yapma hakkı verilmiştir. Bu kararın ışığında bu yeni Hristiyanlar (Moriskolar) İslam'ı gizlice uygulamaya ve gizlice miraslarının, kültürlerinin ve kimliklerinin kalan kalıntıları desteklemeye karar vermişlerdir.

Arapça konuşmanın yasaklanmasıyla birlikte, birbirleriyle iletişim kurmak, kimliklerini ve dinlerini korumak için gizli bir dil bulmuşlardır. Bu dil Arapça, Berberice, İspanyolca, Portekizce, Latince, Fransızca, Katalanca gibi yedi dilin karışmasından ortaya çıkmıştır. Bu dile Himyadu dili denmektedir. Bu dil, İspanyolca bir kelimeyi yabancı dildeki bir kelimeye dönüştürmüştür. Yani Arapça yazılıp İspanyolca okunmuştur. Aljamiado dili olarak da anılmaktadır. Moriskolar tarafından icat edilen bu dil sayesinde umutlarını, acılarını ve İslam'ın hoşgörülü mesajını her yere iletebilmişlerdir.¹³⁰ Bu dilin aynı zamanda Arap harfleriyle kodlanması Moriskoların ortak İslam inancına bağlılıklarını ifade etme isteklerini yansıtmaktadır. Moriskolar Arap dilini kaybetmenin dinini de kaybetmek olduğunu anlayıp bu nedenle bu dille İslam'ın bir ifadesi olan Kuran alfabesini kullanmışlardır.

Hristiyanlar tarafından tüm kitapları yakma süreci başladığında Moriskolar sahip oldukları kitapları, el yazmalarını gizlemek için çeşitli yöntemler kullanmışlardır.¹³¹ Kitapları ve el yazmalarını evlerinin duvarlarında ve tavanlarda saklamışlardır. Dağların, mağaraların, vadilerin tepelerinde de bu mirasın çoğunu korumayı

¹²⁹ Hatâmele, *el-Endelus*, 826.

¹³⁰ Hatâmele, *el-Endelus*, 862.

¹³¹ Muhammed Abduh Hatâmele, *et-Taşîru'l-Kasrî li-Muslimî'l-Endelusî fî 'Ahdi'l Melikeyni'l-Kâşûlikeyni (1474-1516)* Ammân, Ürdün m.1980, h.1400, 60. Hatâmele, *el-Endelus*, 863.

başarmışlardır. Moriskolar, bu icat ettikleri dille, edebiyat, şiir ve biyografiler yazmıştır. Bununla birlikte dini konular çoğu kitaptan üstün gelmiştir.¹³² Bu dildeki edebiyat değer kazanmıştır. Tarihi, dini, sosyal ve kültürel konular Moriskoların önemli olduklarına inandıkları her şey Himyadu diliyle yazılmıştır. Örneğin; Kur'an-ı Kerim, Peygamberin biyografisi ve Peygamber'e övgüler, hadis kitapları Himyadu diliyle yazılarak halkın yazılanları görmesi ve bunlardan yararlanması sağlanmıştır.

Bu dil, İspanya kütüphanelerinde hala korunmaktadır ve sayıları azdır. Pascual Giangos ve Eduardo Sapedra gibi bu alanın öncülerinden bazıları tarafından on dokuzuncu yüzyılın sonunda Himyadu literatürünün belgelerinin ve el yazmalarının incelenmesi, analizi ve deşifre edilmesine büyük bir ilgi doğmuştur. Yirminci yüzyılın başında Julian Ribera ve Miguel Essien Placios gibi başka isimler de ortaya çıkmıştır. Son dönemde Himyadu çalışmaları, Arbi, Mercedes García Arenal, Manuela Manzanares de Thiere gibi uzmanlar ve özellikle İspanyol dilbilimci ve Arap uzmanı Alvaro Galmés de Fuentes tarafından daha fazla ilgi görmüştür.¹³³

¹³² Hatâmele, *el-Endelus*, 871, 872.

¹³³ López-Baralt, Luce. "Crónica de la destrucción de un mundo: la literatura aljamiado-morisca." *Bulletin hispanique* 1980, 21.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP ROMANLARINDA ENDÜLÜS-MORİSKO TRAJEDİSİ

3.1. EL-ENDELUSİYYU'L-AHÎR

3.1.1. Roman Yazarının Hayatı

Yazar, Ahmed Emin Muhammed İliveh Mısır'ın Şarkıye ilinin Bilbeys ilçesinde 1986 yılında doğmuştur. Annesi ve babası Mısırlı'dır. İlk, orta ve lise öğrenimini Maehad el-Âşir Buneyn min Ramadan el-Ezherî okulunda tamamlamıştır. İlkokuldan 1998, ortaokuldan 2001 ve liseden 2004 yılında mezun olmuştur.

Roman yazarı ve İslam Tarihi araştırmacısı olan Ahmet Emin, 2009 yılında Ezher Üniversitesi İspanyol dili bölümünde “Diller ve Tercüme Lisansı” yaptı. 2013 yılında *el-Endelusiyyu'l-Ahîr* adlı ilk romanını çıkarmıştır. 2014 yılında Büyük Edebiyat Yarışmasında *Üçüncü Merkezin Sonucu* ve *Devrimci Nişan* gibi hikâyeler telif etmiştir. “Kuveyt İslam Dergisi'nde”¹³⁴ makaleler yazmıştır. Çeşitli gazete ve haber sitelerinde muhabir gazeteci olarak çalışmıştır. Yazar hayatta olup Mısır'da yaşamaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.¹³⁵

3.1.2. Romanın Tanıtımı

Romanın akışını bizzat görmek roman incelemesinin daha iyi anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bölümde araştırmamıza konu olan roman eserin roman teknikleri açısından tahlili yapılacaktır. Söz konusu araştırmanın amacına ulaşması açısından romanda geçen olayların ana hatlarıyla bilinmesi son derece önemlidir. Bu nedenle *el-Endelusiyyu'l-Ahîr*¹³⁶ adlı romanın incelemesine geçmeden önce eserde geçen olayların daha iyi anlaşılması için bu bölümde ilk olarak romanın özeti verilmiştir. Romandaki kişi, zaman, mekân incelemesi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Son olarak romandaki Moriskoların Kraliyet ve Engizisyon arasında

¹³⁴ Kuveyt İslam Dergisi'nin ilk sayısı Mayıs 1965'te başlamıştır. Vakıflar ve İslami işler nezaretine bağlıdır.Bkz.<https://ar.m.wikipedia.org/wiki/> Erişim tarihi:19.10.2021.

¹³⁵ Ahmed Emin, *Son Endülüslü*, Etiket Yayınları, İstanbul 2019.

¹³⁶ Emin, *el-Endelusiyyu'l-Ahîr*, 2015(Çalışmamızda eserin bu baskısı esas alınmıştır ve çalışmamızda romana yapılan göndermeler metinde parantez içi sayfa numaralarıyla gösterilecektir.)

sürdürmek zorunda oldukları zorlu yaşam mücadeleleri ve Endülüs Müslümanlarının dramı romandan yola çıkılarak okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

3.1.3. Romanın Özeti

Yazar, kitapçı olan arkadaşı Ferhat'tan düzenli olarak kitap alır. Ferhat'ın ticaret anlayışı sahiplerinin usanıp da terk ettiği eski kitapları satmaya dayanır. Ferhat, basımı olmayan, sansüre uğrayan sıradışı, nadir kitapları getirir. Yazarın da hobisi ve eğlencesi yıpranmış eski kitapları okumada gizlidir. Yazarın yine bir gün aldığı kitaplar arasında yıpranmış bir kumaş parçasına sarılı, Himyadu diliyle yazılmış eski bir kitap dikkatini çeker. Bu metinlerin kendisine nasıl ulaştığını düşünür ve hemen arkadaşı Ferhat'ı arayıp öğrenir. Ferhat, kitabın Kahire'de Derrase mahallesindeki bir caminin tadilatla olduğunu bu nedenle bu kitabı kendilerine sattığını söyler. Yazar, yaptığı incelemeden sonra kitabın Endülüs'ten Mısır'a gelmiş bir Moriskoluya ait olduğunu düşünür.

Kitaptaki bölümler iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölüm Gırnâta düşmeden önce Gırnâta'nın son beş gününü anlatan Ebu'l-Hasan el-Gırnâtî adındaki Endülüslü bir adama aittir. İkinci bölüm bizzat bu metinlerin sahibi olan Ali Bediyye'ye aittir.

Ebu'l-Hasan el-Gırnâtî, romanın birinci bölümünde Gırnâta düşmeden önceki beş günü anlatır. Birinci günde Ebu'l-Hasan, Beyyâzin mahallesine uğrar. Şehrin büyük kısmı Gırnâta'nın kahraman lideri Musa bin Ebi'l-Gassân ile dün savaşa çıkmıştır. Musa'nın öldürüldüğü haberi sabaha doğru şehre yayılır. Ebu'l-Hasan, tartışmakta olan iki adamın yanına yaklaşır. Bir grup Musa bin Ebi'l-Gassân'ı tedbirsizlikle suçlar, diğer grup ise toprağını ve vatanını düşmanlara teslim etmeyerek can verdiğini söyler. Bir müddet sonra Ebu'l-Hasan, Gırnâta için ağıt yakan siyah elbiseye sarınmış ihtiyar bir kadın görür, kadın sanki o günlerin Gırnâta'sının halini resmetmektedir. Ebu'l-Hasan, ihtiyar kadının Gırnâta için yaktığı ağıt karşısında dayanamayıp ağlamaya başlar. İhtiyar kadın o sırada Ebu'l-Hasan'ı fark eder ve niçin ağladığını sorar. Ebu'l-Hasan ise bu ağıt karşısında ağlamayacak kimse var mı bilemiyorum cevabını verir. İhtiyar kadın kısık bir sesle ah çekip:

- Gırnâta'nın erkekleri ağlıyorsa kadınları için ne kalır?

-Ey evladım! Gelinler, damat evine gittiği zaman eline kına yakarlar. Erkekler ise şehadete gittikleri zaman ellerini kan ile boyarlar. Ölümü temenni edip de

bulamayacağınız vakit gelmeden önce Gırnâta'nın şerefi için savaşın ve onurlu bir şekilde ölün! Der ve yüzünü çevirip uzaklaşır.(*el-Endelusiyyu'l-Ahîr*,31)

İkinci günde, Ebu'l-Hasan, çarşıya gelir. Fakat çarşı tamamen boştur. Hatta mallarını satarken sesleri her tarafı dolduran tüccarlar da dükkânlarını açmamışlardır. Cadde keyifsiz ve boştur. Ebu'l-Hasan bu manzara karşısında ruhlarının kayboluşunu ve Gırnâta'nın yok oluşunu izlemektedir. Bir süre sonra Gırnâta'daki Büyük Cami'ye varır. Caminin kapısında ağlayan küçük bir çocuk görür. Ebu'l-Hasan, babasına götürmek için çocuğun babasını sorar. Çocuk babasının dün Musa bin Ebi'l-Gassân ile savaşa çıktığını ve öldürüldüğünü söyler. Fakat çocuk babasının ölümü için ağlamaz. Babasının savaşa giderken söylemiş olduğu şu sözler için ağlar.

- Ey oğlum! Eğer yenilgiye uğrarsak bugünden sonra artık ezan sesini işitmeyeceksin ve minarelerden haç yükselecek.(*el-Endelusiyyu'l-Ahîr*,34)

Çocuk Ebu Hasan'a gerçekten böyle olacak mı? diye sorar. Ebu'l-Hasan ise ağlamaktan başka bir cevap veremez.

Üçüncü günde Ebu'l-Hasan, uzun zamandır görmediği arkadaşı Halid b. Zeydun'un evine gider. Zeydun, savaşabilmeyi çok istemektedir fakat yatalaktır. Zeydun biraz sessiz kaldıktan sonra hüznün ve acı damlayan bir sesle şöyle der:

“-Ebu Abdullah mülkünü satan kimselerin ilkidir. Onun sahip olduğu İsam bahçesi'ni biliyor musun? Satışı için veziri Ebu Kasım'ı vekil kılmış. Vezir de satmış ve değerini almış. Onlar altınlarını ve gümüşlerini aldılar akabinde burayı terk etmek için yola çıktılar. Peki, bizler buradaki haklarımızı nasıl alacağız? Onların hakları altın ve gümüştü. Bunun için onları almak kolaydı. Ancak bizler tarihimizi, mirasımızı ve ecdadımızın kanını nasıl alacağız?”(*el-Endelusiyyu'l-Ahîr*,39)

Ebu'l-Hasan bu sözlere diyecek bir şey bulamaz ve evden çıkar. Fakat kendi kendine bunlar nasıl da mallarını fiyatların en değersizine satacak kadar adileştiler der. Dördüncü günde Ebu Abdullah ile Katolik kralların elçileri arasında geçen Gırnâta emniyeti karşılığında Gırnâta'nın teslim edilmesi haberi şehre ulaşır. Ebu'l Hasan Gırnâta'nın hüznün giymiş caddelerinde gezmeye başlar. Gırnâta'daki evleri bir daha görebilecek miyim ve bir daha Gırnâta'da ezan işitebilecek miyim diye düşünmeye başlar. Bu ruh halindeyken şiddetli bir şekilde ağlamaya başlar. Son günde ise Ebu'l-Hasan, bağırma ve çığlık sesleriyle uykusundan uyanır. Dışarı çıktığı gibi Ebu

Abdullah'ın Gırnâta'nın teslim belgesini imzaladığını öğrenir. Gırnâta halkı meydana toplanır, herkesin gözü yaş içindedir. Çok kısa bir süre sonra İspanyol askerlerden biri büyük gözetleme kulesine çıkıp oraya gümüş haç diker. Şüphesiz ki bu Endülüs Müslümanlarına karşın Haçlı savaşlarının bittiğinin ilanıdır. Müslümanların yönetiminin ve devletlerinin ortadan kalktığının duyurusudur. Katolik kralların elçileri caddelerde dolaşmaya başlayıp insanların canlarının, mallarının ve camilerinin emniyette olduğunu, Müslümanlara ve dinlerine herhangi bir eziyet verilmeyeceğini söyleseler de kimse buna inanmaz. Gırnâta'nın dört bir yanından direniş rüzgârları yayılsa da savaşma zamanı geçmiştir.

Romanın ikinci bölümünde; Ali Bediyye, yaş dolu gözlerle Ebu'l-Hasan'ın Gırnâta için yazdıklarının tercümesini bitirir. Günlerden pazardır. Kilisedeki ayinde hazır bulunmak gerekir aksi takdirde Morisko şüphesi doğmaktadır. Ali Bediyye, omzuna sıkıca dokunan bir el hisseder. Bu Engizisyon mahkemesi başkanı Kardinal Himenes'e aittir. Bediyye'ye neyi olduğunu sorar. Himenes ise ailesinin Rab'be ihanet ettiğini bunun için Rab ve kiliseye karşı Bediyye'nin samimi olduğunu ispatlaması gerektiğini söyler. Bediyye odasına çıkarak Arapçasını tamamladığı Ebu'l Hasan Gırnâti'nin kitabını çıkarıp yakar. O sırada hayalinde Şeyh Ömer ile ilgili anıları canlanır. Şeyh Ömer ile Bediyye'yi tanıştıran babası olmuştur. Şeyh Ömer Moriskoların hocası ve imamıdır. Bediyye'nin ailesinin öldürülmesinden sonra Şeyh Ömer onun her şeyi olmuştur. Bediyye'nin aklından mahkemenin evlerini nasıl bastıkları, ailesini ne şekilde tutukladıkları geçer. Ailesi sorgu hâkimlerinin karşısında inkârda bulunmaz. Babadan oğula Müslüman olduklarını itiraf ederler. Hâkim işittiklerine şaşırır. Ali Bediyye'yi yanlarına alıp dört saat boyunca araştırma yaparlar. Soruşturmanın sonucunda Bediyye İsevi çıkar. Kilisede yetiştirmek için yanlarına alınır. Ailesi ise sorgu hâkimlerinin eliyle dört gün boyunca vahşi bir işkenceye tabi tutulur. İşkenceciler onlardan diğer Moriskolar hakkında bilgi almak isterler ancak aile hiçbir şey konuşmaz. Aile acımasızca yakılarak öldürülür.

Bediyye'nin ikamet ettiği yer San Sebastian Kilisesidir. Bediyye'nin kilisede bulunuşundan tam bir yıl geçer. Bediyye, Engizisyon mahkemesi tarafından sıkı bir takip altındadır. Rüyalarında bile İslami bir kelimeyi telaffuz etmekten korkar olmuştur. Günlerden bir gün ayinden önce Şeyh Ömer'i görür ve gizlice buluşurlar. Şeyh Ömer, Rahip Camillo'nun da kendileri gibi Moriskolu olduğunu, Moriskolarla bağlantı kuran,

talimat ve yazılı notları götüren kişi olduğunu anlatır. Fakat artık Camillo'nun yaşlandığını, görevini yapmaya gücü yetmez olduğunu onun yerine geçecek birini araştırdığını söyler. Bu kişinin ise Engizisyon mahkemesinin güvenini kazanmış, şüphelerden uzak bir kimse olması gerektiğini söyler. Şeyh Ömer, Ali'ye bu işi kendisinin yapabileceğini söyler. Bediyye'de işin zor ve tehlikeli olduğunu bilerek kabul eder. Mesajların Hristiyanların ellerine geçtiğinde bir şey anlamasınlar diye Himyadu diliyle yazılmış olacağını ve iki Müslüman kadın olan Ubbede ve Âbile'nin¹³⁷ getireceğini söyler ve buluşmaları sona erer. Buluşmalarından bir ay sonra Bediyye'nin bir kadının kendisine baktığını görür. Bu kadının Moriskolu olduğunu hisseder. Ona yaklaşıp elindeki somun ekmeği alır ve odasına çıkar. Odada somun ekmeği açmaya başlar. Ekmeğin içinde Himyadu diliyle yazılmış sayfalar vardır. Notlar bu şekilde birbirini izlerken Ubbedeli Müslüman Engizisyon mahkemesi tarafından yakalanıp, yakılarak acımasızca öldürülür. Ubbedeli Müslümanın ölmesinin ardından Âbileli Müslüman arkadaşı da dava arkadaşının ölümüne dayanamayıp sara hastalığına yakalanıp ölür.

“Sonun Sonu” başlığı altındaki bölümde Bediyye, kilisenin salonuna iner. Bodrum kapısı tarafında bir ışık fark eder oraya doğru yönelir. -Bediyye daha sonra Engizisyon mahkemesinin tüm evraklarının bodrumdaki bir kütüphaneye bırakıldığını öğrenecektir.-Bodrum kapısının açık olduğunu görür. Etrafına bakıp kimsenin olmadığını görünce merdivenlerden sessizce iner. Kimsenin kendisini görmemesi için dua eder. İçerisi oldukça geniştir, büyük raflar, raflarda da klasörler vardır. Her klasörün üzerinde tarih yazılıdır. Ailesinin öldürülmüş olduğu yılı içeren klasörü hemen indirir. Klasörü açarken korku ve endişeden dolayı vücudundan ter boşalır. Evrağın başında ailesini ihbar eden muhbirin ismi yazılıdır. Bediyye, ailesini ihbar eden kişinin ismini görünce şok olur. Bu annesinin arkadaşı, komşuları Rasarya'dır. Komşularının, Bediyye ailesine karşı yaptığı ihbar şu şekildedir:

“Onları akşam yemeğine davet ettim. Sofraya domuz eti ve içki bıraktım. Ancak onlardan hiçbiri domuz etine ve içkiye yaklaşmadı. O vakit kalbime şüphe düştü. Aileyi gözetlemeye başladım. Nihayet şüphelerimden emin oldum ve ilgili mahkemeye itina ile ihbarda bulundum.”

¹³⁷ Ubbede ve Âbile İspanya'daki iki şehir ismidir. Bkz.https://tr.wikipedia.org/wiki/Erişim_tarihi:08.10.2021.

Evraklarda şunlar yazılıydı: Aile maruz kaldığı işkencelere rağmen diğer Moriskolar hakkında bir bilgi vermedi. Tahta masalara bağlandılar. Ayakları domuz yağı ile yağlandı. Acılarının artması için ayaklarının altına yanan meşaleler konuldu. Ancak tüm bunlara rağmen ağızlarından bir kelime dahi çıkmadı. Ancak sorgu hâkimlerinin manasını anlamadıkları bir söz çıkıyordu.

İlahi! Ente Melazi! (Ey Allah'ım sığınağım ancak sensin) (*el-Endelusiyyu'l-Ahîr*, 102-103)

Dosyadaki diğer evraklar ailesinin maruz kaldığı işkence çeşitlerini içermektedir. Bediyye, okumayı tamamlamaya güç yetiremez ve gözyaşları bir çeşme gibi boşalır. Dosyayı yerine koyup odasına gitmek için kütüphaneden çabucak çıkar. Sabaha kadar ağlar. Sadece: “Allah'ım; sığınağım ancak sensin!” sözünü tekrarlar.

“Rüya” başlığı altındaki bölümde Şeyh Ömer'in mesajlarının Bediyye'ye direkt gelmeye başladığı, dışarıdaki durumun vahim olduğu ve Moriskoların sayısının gittikçe azaldığı anlatılır. Şeyh Ömer kilisede şüphe uyandırmaya başlar fakat buna aldırmaz. Dört ay dolmadan Engizisyon Mahkemesi Şeyh Ömer'in mescidini tespit edip orada bulunan sekiz kişiyle namaz kılarken diri diri yakar. Bediyye, bu yaşananlara artık dayanamayıp odasına çıkıp biraz uyur. Rüyasında kendisini çölde yürürken görür. Çölün ortasında bir binaya ulaşır. Önünde beyaz elbiseler giymiş adamın Beytullah'a hoş geldin demesiyle uyanır. Bediyye, bu rüyanın müjde olduğunu düşünür. Günler geçer, Bediyye duygularına hâkim olmaya ve onları içinde bastırmaya çalışır. Fakat bunu başaramaz. Camillo ile konuşmaya ihtiyacı vardır. Onu tek başına bahçede otururken bulur. Bediyye, niçin tüm bunları bize yapıyorlar diye Camillo'ya sorar. Camillo taassup ve kinden dolayı olduğunu söyler. Bediyye Müslümanlara yaptıklarının aynısını Hristiyanlara da yapıyorlar mı diye sorar. Camillo ise şöyle der:

“-Zorbalık dinler arasında fark gözetmez. Onlar kendilerine itiraz eden ve inançlarına aykırı davranan herkese karşı zor kullanır. Hatta o kimse bir Hristiyan bile olsa Tıpkı Michael Servetus'a yaptıkları gibi dedi.”(*el-Endelusiyyu'l-Ahîr*,92)

Servetus'un kim olduğunu sorduğunda İspanyollu bir doktor, bilgin olduğunu kilisenin birçok görüşüne karşı çıktığını anlatır. Servetus'un şöhreti yayılıp dinlenen bir şahsiyet olunca öldürülür. Servetus, öldürülürken bir mucize olur. Ateşte yakmak

için Servetus ve kitapları bağlanır. Bedenini küle çevirmesi için onu ateşe bırakırlar. Ateş tamamen söndüğünde Servetus ölmüştür fakat kitapları yanmamıştır.

Kilisede günler geçerken bir gün Bediyye'yinin odasının kapısı çalar. Kapıyı çalan rahiplerden biridir. Rahip Camillo'nun kendisini çağırdığını söyler. Bediyye hemen Camillo'nun yanına gider. Camillo'nun yüzü solgundur. Camillo, zayıf bir sesle şimdi yola çıkacağını ve diğer Moriskolara katılacağını söyler.

Bediyye, ağlamaya başlar. Camillo üzülmemesini kendisiyle Kâbe'de buluşacağını söyler. Bediyye, rüyasını bildiği için şok olur. Camillo, Allah seni buradan kurtaracak, senin için dua edeceğim der ve ruhun yaratıcısına teslim olur.

Romanın sonunda ise, günler Bediyye için ağır ve keyifsiz geçmektedir. Hüznü ve elemi her gün artmaktadır. Ölmeyi temenni ederken bir rahip, Bediyye'nin yanına gelerek Kardinal Ximenes'in çalışma odasına gitmesini, mühim bir iş için kendisini istediğini söyler. Bediyye'yi bir korku kaplar ve birkaç dakika geçmeden kendini Kardinal Ximenes'in çalışma odasında bulur. Kardinal bir vazifenin edası için Rab'ın kendisini seçtiğini söyler. Gideceği yerin misyonerlere ihtiyacı vardır. Oradaki sayının putpereslere yetmediğini ve bunun için oradaki misyonerlerin sayısını arttırmaları gerektiğini söyler. Bediyye'nin vazifeyi kabul etmekten başka çaresi yoktur. Kardinal, oraya gemiyle gidileceğini hazırlanmasını söyler. Bediyye, Kardinal'ın odasını terk ederken içinden Allah'a kendisine yardım etmesi için dua eder.

Bediyye, odasına gidip çantasını hazırlar. Himyadu diliyle yazılan tüm evrakları bezlere sarar ve kimsenin görmemesi için beline çepeçevre bağlar. Çantalarını hazırladıktan sonra kiliseye inip son kez gezmeye başlar. İçeriye gezdiğinde orayı bir kilise olarak görmez. Bilakis Büyük Cami olarak görür. Gırnâta'nın Camisi. Burada nice Müslüman âlimlerin ve şeyhlerin hutbe verdiğini, insanlara İslam'ı öğretip, adaleti yaydıklarını hatırlar. Odasına çıkar. Tüm geceyi ağlayarak içinde bulunduğu halden Allah'a dua ederek geçirir. Sabahleyin askerler gelir faytonlara götürürler. Yeni yere gemiyle gidilecektir. Bediyye, faytonlardan birine biner ve uzun zamandan beridir, Gırnâta'nın caddelerini görmemiş, toprağın kokusunu koklamamıştır. Birden hatıraları canlanmaya başlar. Çocukluğunu, anne ve babasıyla nice kez buraya geldiğini anımsar. Gırnâta'dan gidecek olması ve babalarının ve ecdadının vatanını terk etmesi yüreğine oturur. Şeyh Ömer'in son sözleri aklına gelir:

“-Allah seni ihmal etmeyecek evladım. Sen çok zorluklar gördün ve bu hayatta kimsenin katlanmadığı acılara katlandın. Bunun için bir gün rahata kavuşacaksın. Hiç endişe etme!”(*el-Endelusiyyu'l-Ahîr*, 106)

Güneşin batmasıyla gemi yol almaya başlar. Askerler ve denizciler dışında yirmi üç kadar rahip ve papaz vardır. Akşam olunca gemi aniden şiddetli bir şekilde sallanır. Bediyye, esen rüzgârın etkisiyle tüy gibi geminin üstünde sendeler, denizin soğuk sularına düşer. Dalga aniden tahta bir levhayı önüne atar. Bediyye, rahip elbisesini hemen çıkarıp suya fırlatır. Levhaya tutunup Allah’a şükreder. Rüyasında Kâbe’de olduğunu ailesini, Camillo’yu, Şeyh Ömer’i, Âbile ve Ubbedeli Müslüman kadınları görür. Gözlerini açtığında Arapça konuşan sesler işitir. Adamlar, kendisini boğulmaktan kurtaran Mısırlı tüccarlardır. Düşüncelerini toplayıp gemidekilerin hepsine olanları anlatır. Gemidekiler, Endülüs’e ve Müslümanlara olanlardan dolayı ağlarlar. Bediyye, belindeki evraklardam emin olmak için sargıyı açar, onlara bir zarar gelmemiştir. Birlikte namaz kılarlar. Bediyye’yi Mekke’ye götürecek gemiye teslim ederler. Bunlar Bediyye’nin yazdığı son notlardır. Ebu’l Hasan el-Gırnâtî’nin yazdığı evrakları da yanına koyar.

3.1.4. Şahıs Kadrosu

Romanın olay örgüsü Ali Bediyye adlı bir kişinin etrafında cereyan etmektedir. Ali Bediyye dışında romanın şahıs kadrosunu oluşturan birtakım kişiler de vardır. Bu kişiler Ebu’l Hasan el-Gırnâtî, Şeyh Ömer, Rahip Camillo, Âbile ve Ubbede’dir.

Ali Bediyye: Büyük ölçüde Ali Bediyye üzerine kurulmuş olan romanda Bediyye, Moriskolar arasında bağlantıyı kuran, dinine sıkı bir şekilde bağlı olan bir kişiliği temsil eder. Hristiyan ismi Hosih’tir. Engizisyon mahkemesi tarafından Moriskoların on bir yaşın altındaki çocukları alınarak Hristiyan terbiyesiyle yetiştirebilmeleri için muhtelif bölgelerdeki kilise okullarına yerleştirilirdi.¹³⁸ Bediyye de, Engizisyon mahkemesi baskısıyla küçük yaşta Hristiyanlığı öğrenmesi için kilisede yaşamaya başlar. Ailesi ise Engizisyon mahkemesi tarafından, Bediyye’nin gözleri önünde yakılır.

Ebu’l-Hasan el-Gırnâtî: Ebu’l-Hasan, Gırnâta halkından olan Endülüslü bir adamdır. Gırnâta’nın sokaklarında dolaşırken Gırnâta düşmeden önceki son beş günü

¹³⁸ Muhammed Abdullah ‘Înân, *Nihâyetu'l-Endelus*, Kahire 1966, 385.

Müslümanların yaşadıkları acıları, hüznüleri yazar. Ebu'l-Hasan el-Gırnâtî'nin metinleri, Ali Bediyye'ye ulaşır. Bediyye'de metinleri Arapça'dan Himyadu diline çevirir, kendi yazdıklarıyla birleştirir. Ebu Hasan el-Gırnâtî'nin yazdıklarından yola çıkarak; Ebu'l-Hasan el-Gırnâtî, Gırnâta'nın sonuna kadar savunulmasından yana olduğunu ve Gırnâta'nın Hristiyanlara teslim edilmesini kabul etmek istemediğini görürüz.

Şeyh Ömer: Moriskoların hocası ve imamıdır. Şeyh, Müslümanlar arasında onların hayatlarını tehlikeye atmadan İslam'ın şiarlarını yerine getirmeye yardımcı olacak bazı fikhî meseleleri açıklar, onlara bu konular hakkında Hristiyanlara yakalanmadan gizlice risaleler göndermektedir. En büyük hedefi Endülüs'te İslam meşalesinin sönmemesidir. Romanın sonunda Engizisyon tarafından Şeyh Ömer'in mescidi tespit edilir ve Şeyh Ömer, mescitte bulunan Moriskolarla namaz kılarken diri diri yakılır.

Rahip Camillo: Camillo yetmiş yaşına yaklaşmış Moriskolardan biridir. İsmine baktığımızda Hristiyan olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Müslümandır. Rahip kimliği sayesinde Hristiyanlar ondan şüphelenmemektedir. Moriskolarla iletişimi sağlayıp, talimat ve yazılı notları kilisedeki Müslümanlara gizlice ulaştırmaktadır. Her daim arkadaşı Bediyye'nin yanında olup ona destek olmuştur. Allah'a güvenmesini ve onu kiliseden birgün kurtaracağını söylemiştir.

Âbile (آبِلَة) ve Ubbedeli (أُبْدَة) Müslüman Kadınlar: Moriskolular arasında bağlantıyı sağlayan iki Müslüman kadındır. Rahip Camillo gibi talimat ve yazılı notları kilisedeki Müslümanlara gizlice ulaştırmaktadırlar. Romanın sonunda Ubbede'li Müslüman kadın Hristiyanlar tarafından yakalanıp, vahşice yakılır. Arkadaşı Âbile ise onun ölümüne dayanamayıp sara hastalığına yakalanıp ölür.

3.1.5. Mekân

Anlatma esasına bağlı eserlerin temel yapı unsurlarından birisi mekândır. Mekân, söz konusu türlerde, öncelikle olayların sahnesi olma fonksiyonu ile karşımıza çıkar. Bununla birlikte “Mekân, sadece olayların cereyan ettiği sahne yahut zemin değil; aynı zamanda figürlerin karakterlerini de belirleyen bir atmosferdir. Şehir, mahalle, kasaba,

köy gibi geniş mekânlar, sosyolojik; cadde, sokak gibi nispeten dar mekânlar, ekonomik ve sosyo-psikolojik; ev ve şahsi odalar ise büyük ölçülerde ferde ait psikolojik ipuçları ile şahısları ve hatta olayları aydınlatır.¹³⁹ *el-Endelusiyyu'l-Ahîr* romanı Moriskolu halktan biri olan Ebu'l-Hasan el-Gırnatî'nin Beyyazîn Mahallesi'ni gezmesiyle başlar. Gırnâta'nın en güzel mahallelerinden olan Beyyazîn, Gırnâta'nın kuzeydoğusunda Hadra Nehri ile ayrılan Elhamra Sarayı'nın yakınında bulunmaktadır. Endülüs'ü fetheden Müslümanların çoğu aslen Mağrip ülkelerinden olduğu için mahalle de Fas tarzında inşa edilmiştir.¹⁴⁰

Romanın ikinci kısmındaki olaylar San Sebastian (Catedral de Granada) kilisesinde geçer. Bu kilise Müslümanlar zamanındaki Gırnâta'daki Büyük Cami'dir. Müslümanlar burayı fethedince camiye çevirmişlerdir. Müslümanlar zamanında büyük bir cami olarak kullanılmıştır. Fakat Gırnâta'nın düşmesinden sonra İspanyollar bu camiyi kiliseye çevirip, caminin içindeki Kuran ayetlerini silip minarenin yerine haç dikmişlerdir. Bir zamanlar müezzinin kelime-i tevhidi söylediği bu camide şimdi ise çanlar çalmaktadır.¹⁴¹ Bu kilisenin bir diğer tarihi önemi ise Gırnâta kentindeki tek ribat olarak kullanılmasıdır. Şehirden uzaklaşmak, kendini manevi hayata, duaya ve tefekküre adanmak için bir mesken olarak kullanılmıştır.¹⁴²

3.1.6. Zaman

Roman iki bölüme ayrılmıştır. Üç zamansal aşamadan geçer. İlk aşama 2013 yılını kapsayan şimdiki zaman olup yazar Ahmed Emin'in kitapçı olan arkadaşı Ferhat'tan kitap almasıyla başlar.

İkinci aşama Moriskolardan biri olan Ebu'l-Hasan el-Gırnatî'nin, Gırnâta düşmeden önceki son beş günü anlatmasıyla başlar. Bu da tarih olarak miladi 1492 yılını kapsamaktadır. Bu tarihte Endülüs, Kastilyalı Hristiyan İspanyolların eline geçmiştir. Katolik Kral Fernando ve Kraliçe İzabella Gırnâta'yı işgal edip Müslümanların yönetimine son verdikten sonra Müslümanların burada emniyet içinde

¹³⁹ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara 1984, 128.

¹⁴⁰ <https://yallabook.com/guide/show.php?nid=Erişim tarihi:04.02.2022.>

¹⁴¹ <https://www.sasapost.com/masajed-becoming-churches-or-stores-in-europe/>
<https://basaer-online.com/Erişim tarihi:19.10.2022.>

¹⁴² https://www.qantara-med.org/public/show_document.php?do_id=1238&lang=ar, Erişim tarihi:09.08.2022.

olacaklarına dair bir sözleşme belgesi ilan etmişlerdir. Ancak anlaşmalarına kısa bir süre sonra ihanet etmişlerdir.

Üçüncü aşama ise 1807 yılları öncesine denk gelen Ali Bediyye'nin kilisedeki Moriskoların, Kraliyet ve Engizisyon arasında sürdürmek zorunda oldukları zorlu yaşam mücadelelerini anlatmasını kapsamaktadır.

3.1.7. Romanda Morisko Acıları

Yazar, bu romanda Gırnâta'nın İspanyol egemenliğine geçişini, geçiş sürecini ve sonrasını bizlere ulaştırmıştır. Moriskoların yaşantısını, karşı karşıya kaldıkları zorlukları, yaşadıkları acıları, işkenceleri gözler önüne sermiştir. Masum Müslümanların Engizisyon mahkemeleri tarafından uygulanan sayısız işkenceleri ve diri diri yakılarak öldürülmeleri örneklerle anlatılmıştır. Bu acılara biraz daha yakından bakalım.

Romanda Morisko halkından biri olan Ebu'l-Hasan el-Gırnâtî, Gırnâta'daki Beyyâzın mahallesinde yaşlı bir kadının ağıt yaktığını duyar. Yaşlı kadının yanına yaklaşır ve bu ağıt Ebu'l-Hasan'ın da ağlamasına neden olur. Kadın hüznü ve çökmüşlük dolu bir sesle şu ağıdı yarmaktadır:

“ Ey Gırnâta, ey doğduğum yer

غِرْنَاطَةُ يَا مَوْلِدَ نَفْسِي..¹⁴³

Ah Gırnâta, evlendiğim vatan

غِرْنَاطَةُ يَا مَوْطِنَ عُرْسِي

Ne kadar da yardım için haykırdın

كَمْ صَرَخْتُ!

Ne kadar da acı çektin

كَمْ تَأَلَّمْتُ!

Ne kadar da seslendin

كَمْ نَادَيْتِ!

Taşfin ¹⁴⁴veya el-Ğafikî ¹⁴⁵sana cevap vermezse

إِنْ لَمْ يُجِبْكَ تَاشْفِينُ، أَوْ الْغَافِقِي

¹⁴³ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, en-Nâşir: Hurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015, 20.

¹⁴⁴ Yusuf bin Taşfin(1006/1106) Murabıtlar Devleti'nin kurucusudur. Tavaif-i Mülk emirlerinin isteği üzerine Endülüs'e gelerek M.1086'da Ez-Zelleka Muharebesi'nde Kastilya Hristiyan krallığını mağlup etmiştir. Bkz.<https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-b-yusuf-b-tasfin>

فَعَزَّائِي أَنَّنَى عَلَى أَسْوَارِكُ .. مَاتَ الْعَسَّائِي¹⁴⁶! Matemim senin surlarında ölen el-Gassani'yedir!

Yaşlı kadın, Yusuf b. Taşfîn ve el-Gâfîkî gibi Avrupa'ya meydan okuyan komutanların zamanındaki güçlü dönemlerin farkındadır. Şimdi ise Gırnâta'nın başına gelenleri, hüznü, kederi yaşamaktadır. Gırnâta'nın Katolik krallara teslim edileceğinden dolayı ne kadar acı çektiğini, Gırnâta'nın kurtarılması için haykırdığını dile getirir. Gelecekte zillet ve alçalmanın olabileceğini tahmin ettiği için, bu vakit gelmeden önce komutanların Gırnâta'nın şerefi için savaşıp onurlu bir şekilde ölmelerini ister.

Her insanın doğduğu, büyüdüğü ve son nefesini verdiği bir toprak vardır. İşte bu yüzdendir ki insanlar, yüreklerinin bir tarafında hep vatan sevgisini taşırlar. Romanımızdaki yaşlı kadının da Gırnâta'ya bu kadar özlem duyması ve gözyaşı dökmesinin sebebi de Gırnâta'da doğup büyümüş, evlenmiş olmasıdır. Çocukluğu, gençliği hep bu topraklarda geçmiştir. Kıymetli hatıraları olan bu vatan şimdi ise gözleri önünde kaybolmaktadır. Vatanıyla birlikte yazdığı hatıralar da tek tek yok olmaktadır. Vatanına yardım eden kimsenin olmayışı ne kadar zor ve acı bir durumdur. Vatanını ve kendini güçsüz ve çaresiz görmektedir. Kalbindeki acıları gözyaşlarıyla ağıtta bizlere anlatmaktadır.

Yazar, romana bu yaşlı kadının gözyaşlarıyla giriş yapmıştır. Romandaki dramatik durumu iyi bir şekilde kullanmıştır. Okuru o döneme götürüp yaşlı kadının hissettikleriyle birlikte Gırnâta'nın yıkılışında o toplumun bir bütün olarak çekmiş olduğu acıyı yansıtmıştır.

Yazar, yaşlı kadının vatanını kaybetme korkusunu, acı ve kederini bize örneklerle anlatmıştır. Romandaki bir diğer olay ise küçük bir çocuğun dinini kaybetme korkusudur.

Ebu'l-Hasan, daha sonraki gün Gırnâta'daki Büyük Cami'ye varır. Caminin eşliğinde ağlayan küçük bir çocuk görür. Çocuk büyük bir elemle ağlar.

¹⁴⁵ Abdurrahman el-Gâfîkî(-/732) Emeviler Dönemi Endülüs valisi ve komutanıdır. Cihâd için ordusunun başında Pirene dağları'nı aşmış; Fransa içlerine kadar gitmiş ve M.732'de Tours ve Poitiers arasındaki bir mevkiye yapılan, Müslüman kaynaklarda Gazvetu'l Belât Fransızlar 'ın kaynaklarında Bataille de Poitiers olarak geçen bu savaşta şehit olmuştur. Bkz. https://ar.wikipedia.org/wiki/Erişim_tarihi:19.10.2021.

¹⁴⁶ Musa B. Ebi Gassan(-/1491) Gırnâta'nın kahraman askerlerindendir. Gırnâta için savaşarak ölür.

Ebu'l-Hasan, daha önce böyle bir ağlayış görmemiştir. İsmi ve babasının kim olduğunu sorar. Amacı onu babasına götürmektir. Ancak çocuk ağlamasının sebebinin bu olmadığını söyler. Babasının dün Musa bin Ebi'l-Gassân ile öldürüldüğünü anlatır. Çocuk aşırı ağlamaktan boğuk bir sesle:

أَنَا لَا أَبْكِي أَبِي، لَكِنِّي أَبْكِي لِأَنَّهُ قَالَ لِي وَهُوَ خَارِجٌ لِلْقِتَالِ: إِذَا هُزِمْنَا يَا

بُنَيَّ لَنْ تَسْمَعَ الْآذَانَ فِي غِرْنَاطَةَ بَعْدَ الْيَوْمِ، وَسَيَعْلُو الصَّلِيبُ عَلَى

الْمَآذِنِ¹⁴⁷.

-Ben babamdan dolayı ağlamıyorum. Ağlamamın sebebi, babamın savaşa çıkarken bana: “Ey oğlum! Şayet hezimete uğrarsak bugünden sonra artık Gırnâta’da ezan sesini işitmeyeceksin ve minarelerde haç yükselecek.” demesiydi.

Çocuğun bu sözleriyle bizlere vermek istediği mesaj oldukça önemlidir. Çocuğu üzen şey yetim kalması olmayıp babasının kendisine söylediği sözlerdir. Babasının bu sözlerini hatırlayarak Gırnâta’nın çok zor durumda olduğunu, Gırnâta’nın düşüşüyle birlikte dinleri, ezanları gibi çok şey kaybedeceklerini düşünmektedir.

Yazar, yaşlı kadın örneğinde olduğu gibi bu örnekte de küçücük bir çocuğun vatanını ve dinini kaybetme korkusunun ne kadar acı ve zor olduğunu bizlere ulaştırmaya çalışmıştır.

Yazarın buraya kadar verdiği bu iki örnek Gırnâta düşmeden önce meydana gelmiş küçük bir anekdottu. Yazar, yaşlı kadın ve çocuk örneklerinde bizlere başlarına gelecek korkunç olayları göstermiş oldu. İçinde bulundukları acı, kederi, korkuyu bizlere yaşattı. Yazar bu iki anekdotta yaşlı kadın ve çocuk öğelerini seçmiştir. Bunun sebebi de toplumun sosyolojik travmasından en çok çocukların ve yaşlıların etkilenmesidir.

Romanın ikinci bölümünde ise Gırnâta’nın düşüşünden sonra Moriskoların başına gelenlere örneklerle değinmeye çalışacağız.

¹⁴⁷ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, en-Nâşir: Hurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015, 24.

Romanın ikinci bölümünde Ali Bediyye, Pazar günü kilisedeki ayinde hazır bulunmak gerektiğini, gelmeme durumunda Morisko olma şüphesi doğduğunu anlatır. Ali Bediyye içinden şunları geçirir:

أَفِيكُمْ مُورِسْكِي آخِر؟

لَا زِلْتُ أَذْكُرُ كَيْفَ كُنَّا نَدْخُلُ هَذَا الْمَكَانَ وَفُلُوبُنَا تَفْطُرُ حُزْنَاً وَأَلَمًا، كُنَّا

نَنْطِقُ بِمَا يَقُولُونَ وَفُلُوبُنَا تَنْطِقُ بِكَلِمَةِ التَّوْحِيدِ، كُنَّا نَتَبَادَلُ النَّظَرَاتِ

وَنُسَلِّمُ بِهَا عَلَى بَعْضِنَا الْبَعْضِ حَتَّى الْهَمْسُ كَانَ مُحَرَّمًا عَلَيْنَا.¹⁴⁸

“Kalplerimiz hüzn ve acıdan kan akıtırken bu yere nasıl girdiğimizi hala hatırlıyorum. Onların söylediklerini telaffuz ediyorduk; ama kalplerimiz Kelime-i Tevhid’i söylüyordu. Birbirimize bakışırdık. Birbirimize bakışlarla selam verirdik. Fısıldaşmak dahi yasak olduğu için birbirimizle sadece bakışırdık.”

Bu örnekte de Moriskoların içleri kan ağlarken, bir Müslüman olarak kilisedeki Hristiyanların ayinlerine ortak olmanın katlanılmaz derecede zor olduğu bizlere anlatılmak istenmiştir. Kilisedeki Hristiyanların ayinlerine ortak olmak, ibadetlerini hiçbir şekilde gerçekleştirememek, dinini yaşayamamak çok acımasız, korkunç bir durumdur. Moriskolar çaresizlik içinde kilisedeki yaşama boyun eğmişlerdir, ancak gönüllerinde İslam’a olan bağlılıkları devam etmiştir.

Ali Bediyye’nin ailesi Hristiyan komşularının ihbarı üzerine Engizisyon mahkemesi tarafından yakılmıştır. Yukarıdaki örnekte değindiğimiz gibi Ali Bediyye de Hristiyanların dinini öğrenmesi için kilisede yaşamıştır. Bediyye ailesinin yakılması romanda şu şekilde anlatılmaktadır:

ذَكَرَتِ الْوَنَائِقُ أَنَّ الْعَائِلَةَ رَفَضَتْ الْإِدْلَاءَ بِأَيِّ مَعْلُومَاتٍ عَنْ بَاقِي

الْمُورِسْكِيِّينَ حَتَّى مَعَ التَّعْذِيبِ الْبَشِعِ الَّذِي تَعَرَّضُوا لَهُ، فَقَدْ قَامُوا بِرِطْطِهِمْ عَلَى طَاوِلَاتٍ خَشَبِيَّةٍ وَدَهَنُوا

أَقْدَامَهُمْ بِشَحْمِ الْخَنْزِيرِ وَبَعْدَ ذَلِكَ

¹⁴⁸ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, en-Nâsir: Hurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015, 52.

وَضَعُوا مَشَاعِلَ النَّارِ تَحْتَ أَقْدَامِهِمْ لَتَزِيدَ مِنْ عَذَابِهِمْ، لَكِنْ رُغِمَ كُلُّ ذَلِكَ
لَمْ تَخْرُجْ مَنْ أَفْوَاهِهِمْ غَيْرَ كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ لَمْ يَفْهَمُوا مُحَقِّقُوا

¹⁴⁹المَحْكَمَةُ مَعْنَاهَا فَكَتَبُوهَا كَمَا هِيَ: إلهي أَنْتَ مَا لَذِي

“ Evraklarda ailenin maruz kaldığı ağır işkencelere rağmen diğer Moriskolar hakkında bilgi vermeyi reddettiği yazılıydı. Tahta masalara bağlandılar. Ayakları domuz yağı ile yağlandı. Bunun akabinde acıların artması için ayakların altına yanan meşaleler konuldu. Ancak tüm bunlara rağmen ağızlarından bir kelime dahi çıkmadı. Sadece sorgu hâkimlerinin manasını anlamadıkları Arapça bir söz çıkıyordu...

İlahi! Ente melazî !(Ey Allah'ım! Sığınağım ancak sensin.)”

Yazar, bu örnekle Bediyye'nin ailesinin başına gelenleri bize acı bir şekilde anlatmıştır. Bediyye'nin gözlerinin önünde ailesinin diri diri yakılması korkunç bir durumdur. Bu durumu Bediyye şu şekilde anlatır:

كَأَنْتَ رُؤْيَةُ النَّيِّرَانِ وَهِيَ تَلْتَهُمْ عَائِلَتِي مَنْظَرًا أَعْجَزُ عَنْ وَصْفِهِ أَوْ
حِكَايَتِهِ، كُلُّ مَا اسْتَطَعْتُ فَعَلْتُهُ هُوَ الصُّرَاخُ بِكُلِّ قُوَّةٍ حَتَّى خَارَتْ قُوَايَ
وَفَقَدْتُ وَعْيِي وَسَقَطْتُ فِي يَدِ ذَلِكَ الرَّجُلِ الَّذِي أَمْسَكَ بِي قَبْلَ أَنْ أَفْتَحِمَ
النَّيِّرَانَ .

لَمْ يُفَارِقْنِي هَذَا الْمَشْهَدُ أَبَدًا، فَطَوَّالَ تِلْكَ السَّنَوَاتِ كُنْتُ أَرَاهُ كُلَّ يَوْمٍ فِي
مَنَامِي وَأَرَى النَّيِّرَانَ وَهِيَ تَلْتَهُمْ أَجْسَادُهُمْ.¹⁵⁰

“-Ailemi yakıp kül ederken ateşin görüntüsü, vafetmekten veya anlatmaktan aciz kalacağım bir manzaraydı. Yapabileceğim tüm şey bütün kuvvetimle çığlık atmaktı. Gücüm giderek azaldı. Şuurumu kaybettim ve ateşe doğru fırlamadan önce beni tutan adamın elleri arasında yere düştüm. Bu manzarayı hiç unutmadım yıllar boyu her gün

¹⁴⁹ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, en-Nâşir: Hurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015, 64.

¹⁵⁰ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, en-Nâşir: Hurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015,64

rüyamda o manzarayı görüp durdum. Ateşin bedenlerini yaktığını her gün rüyamda görüyordum.

Örneklere de görüldüğü gibi Bediyye ailesinin yaşadıkları dünyanın en büyük katliamlarındandır. Yazar, Bediyye ailesinin maruz kaldığı işkence ve öldürülme şekillerini bizlere hayal dünyasını kullanarak gerçekçi bir şekilde anlatmıştır. Örnekte Müslümanların özellikle domuz yağıyla yakılması bir semboldür. Domuz yağı dinimizce günahtır. İslam’a ve kendilerine yapılan bir hakarettir. Bediyye ailesi tüm bu işkencelere rağmen dinlerinde sebat gösterip, inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Son nefeslerinde dahi bizim tek sığınağımız sensin diyerek kendilerini Allah’a teslim etmişlerdir.

Romandaki bir diğer acı ise psikolojik acıdır. Ali Bediyye bu konu ile ilgili şunları söylemiştir:

حَتَّى الصُّورَ الَّتِي وَضَعَهَا الْقِسْتَالِيُّونَ دَاخِلَ الْكَنِيسَةِ كَانَتْ تُذَكِّرُنِي
بِمَأْسَاةِ الْأَنْدَلُسِ فَعَلَى إِحْدَى الْجَوَانِبِ عُلِّقَتْ صُورَةٌ كَبِيرَةٌ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْأَحْمَرِ وَهُوَ يُسَلِّمُ مَفَاتِيحَ غِرْنَاطَةَ
لِفِرْنَانْدُو وَإِسَابِيلَ وَعَلَى جَانِبٍ آخَرَ
صُورَةٌ تُوضِّحُ عَدَدَ مِنَ النِّسَاءِ الْمُسْلِمَاتِ مُرْتَدِّيَاتِ الْحِجَابِ وَقَدْ وَقَفْنَ
أَمَامَ أَحَدِ الْقَسَاوِسَةِ وَهُوَ يَرِثُ عَلَيْنَهُنَّ الْمَاءَ الْمُقَدَّسَ وَيَقُومُ بِتَعْمِيدِهِنَّ.¹⁵¹

“İspanyolların kilisenin içine koydukları resimler bile bana Endülüs’ün trajedisini hatırlatıyordu. Bölümlerin birinde Ebu Abdullah’ın Gırnâta’nın anahtarlarını Fernando ve İzabella’e teslim ettiğini gösteren büyük bir tablosu asılmıştı.”

“Başka bir tabloda da birkaç örtülü Müslüman kadını gösteren başka bir tablo yer almıştı. Tablodakiler papazlardan birinin önünde durmuşlardı. Papaz, örtülü kadınların üzerlerine su serpiyor ve onları vaftiz ediyordu.”

Yazarın örnekte bahsettiği kilise, Müslümanlar zamanındaki Gırnâta’da bulunan Büyük Cami’dir. Şimdi ise İspanyollar, İslami süsleme sanatında örnek olan, mimari harikası olan bu camiyi kiliseye çevirmiştir. Caminin içindeki Kuran ayetleri silinip

¹⁵¹ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu l-Ahîr*, en-Nâşir: Hurûf mensûre, li’n-neşr el-elektrûnî, 2015, 64-65.

minarenin yerine haç dikmişlerdir. Bir zamanlar müezzinin Kelime-i tevhidi söylediği bu camide şimdi çanlar çalmaktadır.¹⁵² Yazar verdiği iki örnekle kalplerdeki hüznü harekete geçirmiştir. Bu iki tablo Müslümanların acılarını daha da şiddetlendirmiştir. Birinci tabloda Müslümanlar aşağılanmışlardır. O tabloyu her gördüklerinde akıllarına vatanlarını nasıl teslim ettiklerinin gelmesi sağlanmıştır. Psikolojik baskıya maruz kalmışlardır. Fernando ve İzabellala'nın Ebu Abdullah'la yaptığı anlaşmada Müslümanların canlarına, mallarına ve dinlerine dokunulmayacak ibaresi vardır. Fakat anlaşmaya sadık kalmamışlardır. Camilerine dokunup bu tabloyu asmışlardır. Güçlü olduklarını, anlaşmanın bir şey ifade etmediğini, ne isterlerse yapacaklarını Müslümanlara göstermek istemişlerdir. İkinci tabloda ise birkaç örtülü kadının üstüne papazın su serpip, vaftiz etmesiyle herkesin Hristiyan olmasını, Müslümanların hata yaptıklarını, yanlış yolda olduklarını bu nedenle Müslümanları su serpererek, vaftiz ederek temizlediklerini anlatmak istemişlerdir. Burada da yine Müslümanlar aşağılanmışlardır. Buna benzer bir başka olay ise şu şekildedir:

كَانَ لِعَائِلَتِي تَارِيحٌ حَافِلٌ مَعَ الْمَسَاجِدِ فَأَصْلُ عَائِلَتِي مِنْ طَلَيْطَلَةَ، وَعِنْدَ سُفُوطِهَا فِي يَدِ النَّصَارَى

عام 1084مُنْذُ قُرُونٍ كَانَ جَدِّي الْأَكْبَرُ شَيْخًا

لِمَسْجِدِ طَلَيْطَلَةَ وَعِنْدَمَا أَرَادَ الْقُونُسُو السَّادِسُ تَحْوِيلَ الْمَسْجِدِ إِلَى كَنِيسَةٍ

أَرْسَلَ الْجُنُودَ إِلَى الْمَسْجِدِ وَدَخَلُوا عَلَى جَدِّي وَهُوَ جَالِسٌ وَأَمَامَهُ أَحَدُ

طُلَّابِهِ يُقْرَأُ الْقُرْآنَ وَكُلَّمَا تَوَقَّفَ عَنِ الْقِرَاءَةِ أَمَرَهُ جَدِّي بِالْمُوَاصَلَةِ، وَلَمْ

يَجْزُو أَحَدٌ مِنَ الْجُنُودِ أَنْ يُخْرِجَ جَدِّي مِنَ الْمَسْجِدِ بِالْقُوَّةِ، بَلْ كَانُوا

يُشِيرُونَ إِلَيْهِ بِالْإِنْصِرَافِ، حَتَّى فَرَّغَ تَلْمِيذُهُ مِنَ الْقِرَاءَةِ، فَقَامَ وَصَلَّى

¹⁵² <https://www.sasapost.com/masajed-becoming-churches-or-stores-in-europe/> Erişim tarihi:05.10.2021.
<https://basaer-online.com/> Erişim tarihi:12.08.2021.

الصَّلَاةُ الْآخِرَةَ فِي مَسْجِدِ طَلَيْطَلَّةَ، وَكَبَّ عِبْرَاتِهِ عَلَى أَرْضِيَّتِهِ، وَخَرَجَ

¹⁵³ مِنَ الْمَسْجِدِ، لِيُحَوِّلَهُ الْجُثُودُ إِلَى كَنِيسَةِ طَلَيْطَلَّةَ.

Ali Bediyye'nin dedesi Tuleytula Camisi'nin şeyhidir. M.1084 yılında IV. Alfonso, camiye kiliseye çevirmek için askerlerini camiye gönderir. Askerler dedesinin yanına giderler. O esnada dedesi oturmuş, bir talebesi de önünde Kuran okur. Okumasını her kestiğinde dedesi ona devam etmesini söyler. Askerler dedesini zorla camiden çıkarmaya cesaret edemez. Bilakis camiye terk etmesi için işaretler de bulunurlar. Talebesi okumasını bitirdikten sonra dede ayağa kalkar ve Tuleytula Camisindeki son namazını kılar. Caminin zeminine gözyaşlarını döker ve askerler orayı kiliseye çevireceklerinden dolayı dışarı çıkar.

Şeyh, bütün zamanını bu yaşına kadar camide geçirmiştir. Cami evi gibi olmuştur. Şimdi ise caminin kilise olacağını duyar. Kendisi için ne zor bir durumdur. Örnekte gördüğümüz gibi Şeyh, son dakikaya kadar ibadetini yarıda bırakmayıp camideki son namazını çaresizlik içinde gözyaşlarıyla tamamlar.

Yazar bu örnekle anlatılmak isteneni başarılı bir şekilde bizlere ulaştırmıştır. Endülüslü şair Ebu'l Bekâ Sâlih b. Şerif Er-Rundî'nin bu konuyla ilgili beyiti şu şekildedir.¹⁵⁴

“Cami kilisedir artık, hilâl yerine haç asılı

Nur yüzlü ezan yerine, bitmeyen bir çan sesi, bir baykuş uğultusu.”

حيثُ المساجدُ قد صارتُ كنائسُ ما فيهنَّ إلّا نواقيسُ وُضُلبان

Şair, bu güzel beyitle Morisko halkının duygularını bizlere ulaştırmıştır. O hüznü, acıyı yüreklerimizde hissetmemizi sağlamıştır.

Romadaki bir başka olay ise Ali Bediyye'nin Engizisyon mahkemesi tarafından sıkı bir kontrol altında olmasıdır. Bediyye, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

¹⁵³ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, en-Nâşir: Hurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015, 65.

¹⁵⁴ Sezai Karakoç'ta bu beyiti Türkçe'ye çevirmiştir.

“Beni gözetlediklerinin farkındaydım	كُنْتُ أَشْعُرُ بِهِمْ يُرَاقِبُونِي
Her adımımı takip ediyorlardı	يَتَتَبِعُونَ خُطُوَاتِي
Düşüncelerimi kuşatıyorlardı	يُحَاصِرُونَ أَفْكَارِي
Bir açık yakalama fırsatını kolluyorlardı	يَتَحَيَّنُونَ فُرْصَةَ السُّقُوطِ
Yeni bir avın üzerine çullanmak	لِيَنْقَضُوا عَلَى فَرَسَةٍ جَدِيدَةٍ
Kin ve nefret dişlerini geçirerek	نَاشِبِينَ فِيهَا أَنْتَابَ الْحِقْدِ وَالْكَرَاهِيَةِ
Ancak ben onlara bu fırsatı asla vermedim	لَكِنِّي لَمْ أَمْنَحْهُمْ تِلْكَ الْفُرْصَةَ قَطَّ ¹⁵⁵ ”

Bediyye için başka bir kişilik arkasında gizlenmiş olarak hayatını yaşamayı denemek veya göğsünde taşıdığı duyguların tam tersini söylemek hiç de kolay olmamıştır. Bütün bu dini görevleri ve adetleri gizli bir şekilde yaşatmak Moriskolar için çok zor olmuştur. Çünkü Engizisyoncuların nefesi enselerinde, kılıcı tepelerindedir.

Ali Bediyye, içinde bulunduğu benzer zorluğu, çektiği acıyı şu ifadelerle bize anlatmıştır:

حَتَّى فِي أَحْلَامِي كُنْتُ أَحْشَى أَنَّ أَنْفَوَةَ بِكَلِمَةِ الْإِسْلَامِ، بَلْ حَتَّى أَيِّ كَلِمَةٍ عَرَبِيَّةٍ! كَانَتْ

كَانَتْ كَلِمَاتِي مُحْسُونَةً عَلَيَّ، لِذَلِكَ كَانَتْ قَلِيلَةً جِدًّا وَفِي أَضْيَاقِ الْحُدُودِ¹⁵⁶

“Rüyalarımnda dahi İslami bir kelimeyi telaffuz etmekten korkuyordum. Hatta herhangi bir Arapça kelimeyi bile! Kelimelerim bana itaatkârdı. Bunun için çok az ve sınırlıydılar.”

¹⁵⁵ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, en-Nâşir: Hurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015, 66.

¹⁵⁶ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, en-Nâşir: Hurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015, 66.

Örnekte görüldüğü gibi normal yaşamlarında olduğu gibi uykularında bile Moriskolar rahat değildi. Ağızlarından Arapça bir kelime çıkar diye çok tedirginlerdi. Zamanla Arapça kelimeleri unutmuşlardır.

Bu ibareden anladığımız kadarıyla yazar, Moriskoların, Engizisyon mahkemelerine yakalanmamak için, gerek örf ve adetlerine sarılmak gerekse İslami ibadetleri gizlilik içerisinde eda etmek suretiyle İslam'a olan bağlılıklarını çok zor şartlarda devam ettirdiklerini yazar, okura başarılı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.

Romadaki bir başka olay tıpkı Ali Bediyye'nin ailesinin yakılma sahnesi gibi şimdi de Ubbedeli Müslüman kadının yakılmasıdır. Ubbedeli Müslüman kadın Moriskolar arasında iletişimi sağlamaktadır. Moriskolara gizli bir şekilde evrak, mektup götürmektedir. Ama çok geçmeden o da Engizisyon Mahkemesi tarafından yakalanmıştır. Romanda bu olay şu şekilde tasvir edilmiştir.

لَحَظَاتٌ حَتَّى فُتِحَ بَابُ السَّاحَةِ، وَدَخَلَ الْجَلَادُ وَهُوَ يُمَسِّكُ مُوَرِيْسْكِيَّ¹⁵⁷
مُكَبَّلًا فِي الْأَعْلَالِ، وَقَدْ وُضِعَ غِطَاءٌ كَبِيرٌ عَلَى رَأْسِهِ كَيْ لَا تَبْدُو مَلَامِحُهُ،
حَتَّى وَصَلَ إِلَى مُنْتَصَفِ السَّاحَةِ لِيَرَاهُ الْجَمِيعُ، رَفَعَ الْغِطَاءَ عَنْ رَأْسِ
الْمُوَرِيْسْكِيِّ فَتَعَالَتْ صَيِّحَاتُ الْفَرَحِ مِنَ النَّصَارَى وَتَعَالَتْ صَيِّحَتِي مَعَهُمْ
مِنْ شِدَّةِ الْحُزْنِ وَالرُّعْبِ الَّذِي تَمَلَّكَنِي .

لَقَدْ غَرَسَ الْقَدَرُ سِكَينَ الْهَلَعِ فِي قَلْبِي !

فِي تِلْكَ اللَّحْظَةِ. كَانَ يَبْدُو عَلَيْهَا آثَارُ تَغْذِيبٍ بَشَعٍ، فَيَبْدُو أَنَّهَا خَضَعَتْ لِاسْتِجْوَابِ

وَحْشِيٍّ لِمَعْرِفَةِ أَيِّ مَعْلُومَاتٍ عَنْ بَاقِي الْمُوَرِيْسْكِيِّينَ، لَكِنَّهَا لَمْ تُخْبِرْهُمْ

بِأَيِّ شَيْءٍ .

¹⁵⁷ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, en-Nâsir: Hurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015, 81.

“Birkaç dakika sonra meydanın kapısı açıldı. Cellat zincirlere vurulmuş bir Moriskoyu tutmuş halde meydana getirdi. Çehresi görünmesin diye başına büyük bir örtü konulmuştu. Herkesin onu görmesi için meydanın tam ortasına getirdi. Moriskonun başındaki örtü kaldırıldı. Hristiyanların sevinç çığlıkları yükseldi. Onlarla beraber benim de hüznün ve acı çığlım yükseldi. Üzerinde işkence izleri görünüyordu. Sorgulama esnasında diğer Moriskolar hakkında bilgi vermesi için vahşi işkencelere maruz kalmıştı. Ancak onlara hiçbir şey konuşmamıştı. Kader, endişe bıçağını kalbime saplamıştı.”

Ubbedeli Müslüman kadının başına gelenler çok acıydı. Suçu Müslüman olması ve dinini yaşıyor olmasıydı. Engizisyon mahkemesi tarafından çeşitli işkencelere maruz bırakılıp, vahşice yakılmıştır. Ali Bediyye, bu olayı şu şekilde bizlere aktarmıştır:

مِنْ بَعِيدٍ لَمَحْتُ عَلَى وَجْهِهَا إِبْسَامَةً خَفِيفَةً، كَأَنَّهُ تُحَرِّكُ شَفَتَيْهَا وَهِيَ
تَنْطِقُ بِالشَّهَادَتَيْنِ كَمَا فَعَلْتُ عَائِلَتِي، لَمْ
أَحْتَمِلِ الْمُنْظَرَ وَالْجَلَادُ يَسُوقُهَا نَاحِيَةَ النَّيْرَانِ وَالْأَصْوَاتُ الْبَرْبَرِيَّةُ
الْهَمَجِيَّةُ تَتَعَالَى مُطَالِبَةً بِحَرْفِهَا، حِينَهَا شَعَرْتُ بِأَنَّ حَرَارَةَ جَسَدِي تَرْتَفِعُ
بِشَكْلِ رَهِيْبٍ وَأَنَّ أَطْرَافِي أَصْبَحَتْ عَاجِزَةً تَمَامًا عَنِ الْحَرَكَةِ، وَتَجَمَّدَتْ
الْكَلِمَاتُ فِي حَلْقِي، كَانَ الْمَشْهَدُ رَهِيْبًا بِحَقِّ حَتَّى أَنَّ أَعْظَمَ الْكُتَابِ لَا يَقْدِرُ
عَلَى وَصْفِهِ، فَجَاءَتْ أَنْقَطَعَتْ الْأَصْوَاتُ عَنِّي تَمَامًا، وَاحْتَفَى الْمَشْهَدُ كُلُّهُ مِنْ
أَمَامِي فَلَمْ أَعُدْ أَرَى سِوَى (مُسْلِمَةٍ أَبَدَةً) وَالْعَرِيبُ أَيَّ سَمِعْتُهَا تَنْطِقُ
الشَّهَادَتَيْنِ وَالْجَلَادُ يُلْقِي بَهَا فِي النَّيْرَانِ فَلَمْ أَحْتَمِلِ الْمُنْظَرَ وَفَقَدْتُ وَعْيِي،
وَلَمْ أَدْرِ مَا حَدَثَ بَعْدَهَا.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, en-Nâsir: Hurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015, 82.

“Uzaktan hafif bir tebessümle gizlice yüzüne baktım. Bazı kelimeler söyleyerek dudaklarını kıpırdatıyordu. Tıpkı ailemin yaptığı gibi Kelime-i Şehadet getiriyordu. Cellat onu ateşe doğru sürüklerken dayanamadım. Onun yakılmasını isteyen vahşi barbar sesler yükseldi. O vakit vücudumun hararetinin korkunç bir şekilde yükseldiğini fark ettim. Ellerim ve ayaklarım tamamen hareketsiz kaldı. Kelimeler boğazımda düğümlendi. Manzara gerçekten korkunçtu. En büyük kitap bile onu anlatamazdı. Cellat onu ateşe atarken Ubbedeli Müslüman kadının Kelime-i Şehadet getirdiğini işittim. Manzaraya daha fazla dayanamayıp bilincimi kaybettim.”

Bu örnek Hristiyan İspanya otoritelerinin onlara reva gördüğü yok etme hareketine karşı direniş ve sebatın sembolleştiği bir faciadır. Örnekte görüldüğü gibi Ubbede’li Müslüman çeşitli işkencelere maruz kalmıştır. Fakat hiçbir şekilde Moriskolar hakkında bilgi vermemiş, son nefesinde bile dinini savunup sebat göstermiştir. Bu haçlı ruhu, üzerinde İslam’a ait en ufak bir iz taşıyan, ibadetlerden birini yaptığı görülen, geleneklerden birini uygulayan veya İslam’a ait simgelerden birini taşıyan bir kimse görür görmez derhal yakalayıp, sorgulayıp, öldürülürdü. Tıpkı romanda Ubbedeli Müslümanın başına gelenler gibi.

Romana baktığımızda her sayfası, her kelimesi Moriskoların acılarıyla doludur. Hayatlarında tecrit, öldürme, zorbalık, kan eksik olmamıştır. Romandaki bir diğer acıyı inceleyelim.

Moriskoların Şeyhi, Şeyh Ömer’in amacı Endülüs’te İslam meşalesinin sönmemesidir. Vaktinin çoğunu Endülüs’ün dört bir yanındaki Moriskoları aramakla geçirir. Etrafında bazı şüpheler dönmeye ve kilisede onun hakkında söylentiler çoğalmaya başlar. Fakat Şeyh Ömer bu duruma aldırış etmez. Kısa bir süre sonra Engizisyon mahkemesi Şeyh Ömer’in yerini tespit eder. Romanda Şeyh Ömer’in başına gelenleri Bediyye şu şekilde anlatmıştır:

لَمْ يَمُضْ أَكْثَرُ مِنْ أَرْبَعَةِ شُهُورٍ حَتَّى عَثَرْتُ مُحَاكِمِ التَّفْتِيشِ عَلَى مَسْجِدِ

الشَّيْخِ عُمَرَ وَبِدَاخِلِهِ ثَمَانِيَةٌ مِنَ الْمُورِسْكِيِّينَ وَهُمْ يُصَلُّونَ وَكَانَ تَنْفِيدُ

الْحُكْمِ فِي الْحَالِ؛ إِذْ أُحْرِقَ كُلُّ مَنْ فِي الْمَسْجِدِ وَهُمْ يُصَلُّونَ، وَكَانَتْ نَهَايَةُ

فَاجِعَةً لِلْمُؤَرِّسِينَ الَّذِينَ لَمْ يَتَّبِعْ مِنْهُمْ أَحَدٌ سِوَايَ.¹⁵⁹

“Dört aydan fazla geçmemişti ki; Engizisyon Mahkemesi Şeyh Ömer’in yerini tespit etti. İçerde sekiz Morisko vardı ve namaz kılıyorlardı. Hemen karar verildi. Mescittekilerin hepsi namaz kılarken diri diri yakıldı. Benden başka hiçbir Müslümanın kalmadığı son faciaydı.”

Endülüs’ün Müslümanlar tarafından fethinden itibaren her din mensubu aynı yerde tam bir güven içinde yaşamıştır. Dininden dolayı kimseye zulmedilmemiştir. İslam’ın hüküm sürdüğü sekiz asır boyunca Hristiyanlar kiliselerinde ve inançlarında emniyet içinde olmuşlardır. Bu süre zarfında hiçbir Hristiyan kendi dinini terk etmeye zorlanmamıştır.¹⁶⁰ Romadaki örneğe baktığımızda ise durum bunun tam aksinedir. Güç ve idare Hristiyanların eline geçince Müslümanlara yaşama hakkı tanımadıkları gibi, onları camilerde diri diri yakmışlardır.

Yazar, bu örnekle Hristiyanların kalplerinin taassup ve kin ile dolu olduğunu, acımadan Müslümanları öldürdüklerini, Müslümanların dinlerine hiç saygı göstermediklerini işlemeye çalışmıştır. Aynı zamanda Moriskolarda İslam’ı muhafazası konusunda hala bir umut olduğu ve bu umutla ruhlarını feda ettikleri başarılı bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Çalışmamızda ilk olarak Ahmed Emin’in hayatı hakkında bilgi vererek *el-Endelusiyyu ’l-Ahîr* romanının konu, zaman, kişi ve mekân yönünden edebi kaynaklar ışığında incelemesini yaptık.

Tarihte yaşanan acıların bir daha yaşanmaması için onların unutulmaması ve hatırlanması gerekir. Bunun için de kaçınılmaz yollardan biri bu acı verici sahneleri toplum zihninde canlandırma fırsatı veren romanlardır. Ahmed Emin de bu romanda Hristiyanların Müslümanlara yapmış olduğu işkenceler, Müslümanların çektiklerini, tarihsel gerçeklerle ele alıp incelemiş, onların yaşadıklarına duyarsız kalmamıştır.

Ne söylediğimiz kadar nasıl söylediğimiz de okuru etkileme açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle estetik dokuyu meydana getiren anlatım türleri okuyucu üzerinde

¹⁵⁹ Ahmed Emin, *el-Endelusiyyu ’l-Ahîr*, en-Nâşir: Hurûf mensûre, li’n-neşr el-elektrûnî, 2015, 86.

¹⁶⁰ Mahmut Üstün, *Endülüs Edebiyatı, Beni Ahmer/Nasrîler Dönemi*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021, 49.

derli toplu izlenim bırakmasını sağlamaktadır. Yazar da kendi üslubunu bu anlatım tekniklerinden yararlanarak şekillendirmiştir. Anlatı örgüsünü sağlam temellere oturtmuştur. Dili oldukça sade olmasına rağmen romanı ilginç ve heyecan vericidir. Romanın içindeki karakterlerin kesinliği, inançlarının güçlülüğü ve işkenceler karşısındaki dayanıklılıkları okuyucuda ilgi uyandırmıştır. Romandaki kişilerin karakterini anlamamız için yazar doğrudan sıfat vermek yerine diyalog kullanımından faydalanmıştır. Aynı zamanda diyalog sayesinde düşünülmesi gereken şeye ortam sağlamıştır. Sayfalarca sürececek olan olay örgüsü birkaç satır ve yahut paragraf ile okuyucuyu sıkmadan anlatılmaya çalışılmıştır.

Yazar, zaman zaman kesin tarihleri belirtse de romanın genelinde kullanılan zaman kavramını tespit etmeye çalıştığımızda bunun pek de kolay olmadığını görürüz. Yazar, genel olarak tarih belirtme eğilimine girmemiştir. Zaman diliminde araların doldurulmasını iyi yapmamıştır. Yazarın bu konuda kısır kaldığını 1492-2013 zaman aralığını hızlı bir şekilde geçerek doldurduğunu görmekteyiz.

el-Endelusiyyu'l-Ahîr romanı, olay örgüsünden anlaşılabileceği gibi çok geniş mekâna sahip değildir. Olayların geçtiği mekân Gırnâta ve San Sebastian kilisesidir. Ahmed Emin'in mekân anlatımında bize göre eksik kalan yönü romanın temelini oluşturan iki önemli yer olan Gırnâta ve San Sebastian kilisesi gibi mekânların yapısına ve tasvirine yer vermemiş olmasıdır.

Yazar, bu romanda Hristiyanların Müslümanlara yapmış olduğu işkenceler, Müslümanların çektiklerini, tarihsel gerçeklerle ele alıp incelemiş, onların yaşadıklarını bizlere ulaştırarak amacına ulaşmıştır. Bu bağlamda, edebiyat dünyasının yanı sıra dinî ve tarihî değerlere yaptığı katkı sebebiyle Ahmed Emin'in çabası takdire şayandır.

3.2. SULÂSİYYETU GİRNÂTA

3.2.1. Roman Yazarının Hayatı

Radvâ Âşûr, 26 Mayıs 1946'da Kahire'de edebi ve bilimle dolu bir ailede doğmuştur. Babası Mustafa Âşûr, uzun bir edebiyat tarihine sahip bir avukat olup, annesi Mai Azzam, şair ve sanatçıdır. Yazar, Ünlü Filistin şairi Mürîd el-

Bergusî'yle¹⁶¹ evlidir.¹⁶² Oğulları Temim el-Bergûsî¹⁶³ de babası gibi ünlü Filistinli şairdir.

Yazar, dört yaşından on dört yaşına kadar 1950 ve 1960 tarihleri arasında Kahire Ravda Münîl'deki Lycee al-Harreyya De Bab el-Louk¹⁶⁴ isimli Fransız laik misyonlu bir okulda eğitim almıştır. 1960 yılında babasının izni ile Arapça eğitim veren bir okula geçiş yapmıştır. Geçiş yapmasının sebebi Arapça'ya olan ilgisidir.¹⁶⁵ 1963'te Âşûr, Kâhire Üniversitesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatına girmiştir. 5 Ekim 1967'de 22 yaşındayken asistan olarak Mısır'daki Ayn-Şems Üniversitesi'ne atanmıştır. 1972 yılında Karşılaştırmalı Edebiyat alanında Yüksek lisansını Kâhire Üniversitesi'nde bitirmiştir. 1975'te Amerika'da bulunan Massachusetts Üniversitesi'nde Afro-Amerikan Edebiyatında doktorasını tamamlamıştır. Kâhire Uluslararası Kitap Fuarında; 1995 yılında Gırnâta Üçlemesi romanının ilk bölümü için En iyi Kitap Ödülü alanında birinciliği almıştır. 2007'de Yunanistan'da Konstantin Cavafy Uluslararası Edebiyat Ödülü'nü, 2009'da İtalya'da Edebi Eleştiri Quirina Cardarelli Ödülünü, 2012'de Kurgu ve Öykü için Sultan Al Owais Ödülü'nü almıştır.¹⁶⁶

Ölümüne yakın bir süreye kadar Ayn-Şems Üniversitesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı alanında görevine devam etmiştir. Geç teşhis edilen kanser hastalığı sebebiyle 2013 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁷

Yazarın başlıca romanları şu şekildedir:¹⁶⁸

1. Hacer Dâfi', (Sıcak Taş), Dâru'l-Mustakbeli'l-Arabiyyi, Kâhire, 1985.
2. Hatice ve Sevsen, Dâru'l-Hilâl, Kâhire, 1987.
3. Sirâc, (Kandil), Dâru'l-Hilâl, 1992. 2.Baskı, Daru's-Şurûk, 2008.
4. Sulâsiyyetu Gırnâta, 10. Baskı, Dâru's-Şurûk, 2013.
5. Etyâf, (Hayaller), Dâru'l-Hilâl, Kâhire, 1999, Müessetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ven-Neşr, Beyrût, 1999. 3. Baskı, Dâru's-Şurûk, 2008.

¹⁶¹ Mürîd el-Bergûsî, 1944 yılında Filistin'in Râmallah şehri yakınlarındaki Deir Gassanah'da doğmuştur.

¹⁶² <https://www.abjjad.com/author/Erişim tarihi:02.02.2021>.

¹⁶³ Mısırlı roman yazarı Radvâ 'Âşûr ve Filistin şairi Mürîd el-Bergusî'nin tek Çocukları olan Filistinli şair; Temim el-Bergûsî, köşe yazarı ve siyaset bilimcidir.

¹⁶⁴ 1954 yılında gerçekleşen üçlü saldırı ve okulun millileştirilmesinden sonra okulun ismi; Lycee el-Hürriyye olmuştur.

¹⁶⁵ Radvâ 'Âşûr, *Esşkal min Radvâ* (Maşkâtü' min sîra zâtiyye), Kâhire: Dâru's-Şurûk, 267, 268.

¹⁶⁶ <https://www.kataranovels.com/novelist/Erişim tarihi:08.12.2021>.

¹⁶⁷ <https://www.ketebe.com/Radvâ -asur?ps=2>, Erişim tarihi:04.06.2021.

¹⁶⁸ <https://www.kataranovels.com/novelist>, Erişim tarihi:08.12.2021.

6. Kıt'a min Ūrubba, (Avrupa'dan Bir Parça), Merkezi's-Sekâfî el-Arabiyyi, Beyrût, 2003. Dâru's-Şurûk, Kâhire, 2003, 2. Baskı, Dâru's-Şurûk, 2006.
7. Ferec, (Ferahlık), Dâru's-Şurûk, Kâhire, 2008, 2. Baskı, Dâru's-Şurûk, 2010.
8. Tantûriyye, Dâru's-Şurûk, Kâhire, 2010. 5. Baskı, Dâru's-Şurûk, 2013.
9. Raeytu'n-Nahl, (Hurma Ağacını Gördüm), Farklı Hikâyelerin toplandığı bir kitaptır. El-Heyy'etü'l-Âmme Li'l-Kitâb, Kâhire, 1987.
10. Tekârîru's-Seyyidetü Râ', (Hanımefendi Râ'nın Raporu), (Kısa Metinler), Dâru's-Şurûk, Kâhire, 2001. 2. Baskı, Dâru's-Şurûk, 2006.

Eleştiri Yazıları¹⁶⁹

1. el-Bahs an Nazariyyetin lil'l-Edeb: Dirasetü li'l-Kitâbâtî'n-Nakdiyyeti'l-Afro-Amerikiyye (İngilizce: The Search for a Black Poetics: A Study of Afro-American Critical Writings), (Edebi Eleştiri Araştırması: Afro-Amerikan Eleştiri Yazıları Üzerinde bir Araştırma), Doktora Tezi, 1975.
2. Et-Tarîk ile'l-Hayme el-Uhrâ, (Diğer Çadıra Yol): Gassan Kenafânî'nin Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma, Dâr'ul-Edeb, Beyrût, 1977.
3. Cibrân ve Blake (İngilizce), Eş-Şu'be el-Kavmiyye li UNESCO, Kâhire, 1978.
4. et-Tâbi' Yenhadu, (Tabi Olan Uyanıyor), Afrika'nın Batısına ait bir romandır. Dâru İbn Rüşd, Beyrût, 1980.
5. Fi'n-Nakd et-Tatbikî: Sayyâdu ez-Zâkira, (Hafızanın Avcıları), el-Merkezu's-Sekafî el-Arabî, Beyrût ve Dâru'l-Beyda, 2001.
6. el-Hadâsetu'l-Mümkin (Mümkün Modernite): Şidyâk ve's-Sâk ale's-Sâk: er-Risaletü'l-Ūlâ fi'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs, Dâr'uş-Şurûk, Kâhire, 2009. 2. Baskı, 2012.

Tercümeleri:¹⁷⁰

1. el-İşrâf ale't-Terceme (Arapça) : li Cüz'i't-Tasi' min Mevsû'a Cambridge fi'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs: el-Medâhili't-Târîhiyye ve'l-Felsefiyye ve'n-

¹⁶⁹ Mediha Büşra Özdemir, *Radvâ 'Âşûr ve Sulâsiyyetu Gırnâta Adlı Eserinde Göç Teması*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, İstanbul 2017, 37.

¹⁷⁰ Özdemir, *Radvâ 'Âşûr ve Sulâsiyyetu Gırnâta Adlı Eserinde Göç Teması*, 37, 38.

Nefsiyye, (20. yüzyıl Edebiyat Eleştirisinde Cambridge Ansiklopedisi 9. Cilt: Tarih, Felsefik ve Psikolojik Girişler), el-Meclisu'l-A'la li's-Sekâfe, 2005.

2. Mürîd el-Bergûsî'nin Muntasıf'ul-Leyl ve Kasâid Uhrâ (Gece Yarısı ve Diğer Kasideler) kitabının Arapça'dan İngilizce'ye çevirisi, Arc Publications, Lanc, 2008.

Otobiyografi Eseri:¹⁷¹

1. Eskalu min Radvâ: Makâtı' min Sıra Zâtıyye (Radvâ'dan Daha Ağır; Hayat Hikâyesi'nden Kesitler), Dâr'uş-Şurûk, Kâhire,

Yazarın *Sulâsiyyetu Gırnâta* romanını incelemeyen önce diğer eserlerine değinmenin yazarın tekniğini anlamada daha faydalı olacağını düşündük.

Radvâ Âşûr'un *Sulâsiyyetü Gırnâta* adlı romanını yazmaya iten sebebinin Irak'ın işgali sonrası televizyonda gördüğü bir kadının çaresizliğidir.

Bu gibi faktörlere dayanarak Radvâ Âşûr'un öncelikli kaynağının genelde Ortadoğu özelde ise Filistin bölgesinin içinde bulunduğu çıkmaz ve insanların yaşam mücadelesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yazar'ın Filistinli bir şairle evli olması, şartlar ve yasaklar gereği eşinden senelerce uzakta yaşamak zorunda kalması kendisini bitmek bilmeyen bir Filistin meselesinin içerisinde bulmasına sebep olmuştur. Bunun da yazılarına yansımaları gayet olağandır. Örneğin; Âşûr'un *Etyaf* (Hayaller) isimli romanı; 1948 yılı Arap-İsrail savaşları sırasında gerçekleşen Deir Yasin katliamını anlatır ve zamanda gidiş gelişler yaparak Filistinlilere yapılan saldırılar etrafında dolaşır.

Radvâ Âşûr'un *Tantûriyye* eserine bakacak olursak 1948 yılında Filistin'in Tanturiyye köyünün düşmesinden sonra yaklaşık altmış senelik süreci anlatır.

Yazarın *er-Rihle* (Yolculuk) adlı kitabında kullanılan materyal kendi biyografisinin bir kısmıdır. Amherest'te geçirdiği Amerika günlerini ve Amerikan toplumuyla ilgili izlenimlerini; oraya giderken farklı beklentiler içerisinde olan insanlar için kaydetmiş ve mektuplar halinde bu tecrübeyi bir öğrencinin dilinden aktarmıştır.

¹⁷¹ <https://www.kataranovels.com/novelist/>Erişim tarihi:08.12.2021.

Âşûr'un, *Hacerun Dâfi'un* (Sıcak Taş) (1985) romanında iş yeri, kişisel ilişkiler, vatandaş olarak mutluluğu bulmak için kadınların mücadelesi ile politik baskılar konusunu birlikte işlemesi dikkat çekicidir. Diğer kadın yazarlar gibi Âşûr da kadın sesini ayrıcalıklı kılmak ve ilişkilerin, cinsel ideolojilerin, toplumun siyasi sömürsünün kadınsal tecrübesini (kadına ait olan deneyimini) keşfetmek için anlatı türünün bir tekniğini kullanmış ve okuyucu kitlesinin büyük beğenisini almıştır.

Hatice ve Sevsen adlı romanında yazar, Arap devletleriyle İsrail arasında geçen olaylara sık sık evin küçük kızı Sevsen karakterinin konuşmaları ile yer vermekte ve yaşanan olaylar sırasında toplumun etkilenişine değinmektedir.

2003'te yayımlanan *Kıt'a min Ūrubba* (Avrupa'dan Bir Parça) adlı romanında 25 Ocak 1956 ayaklanmasına dair görüşlerini kesin bir şekilde dile getirdiğini belirtmiştir.

3.2.2. Romanın Tanıtımı

*Sulâsiyyetu Gırnâta*¹⁷², Mısırlı yazar Radvâ Âşûr'un en önemli ve ünlü romanlarından biridir. Roman Arap Yazarlar Birliği tarafından yayımlanan en iyi 100 Arap romanı listesine dâhil edilmiştir. Roman 502 sayfa olup üç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar sırasıyla "Gırnâta, Meryem, Göç" adlarını taşımaktadır. Yazar, 1994 yılında romanın ilk bölümü olan Gırnâta'yı yazmıştır. Romanın ikinci bölümü Meryem ve üçüncü bölümü Göç'ü de 1995 yılında yazmıştır.

Romanın incelenmesine geçmeden önce romanın daha iyi anlaşılması için üç bölümün ayrı ayrı özeti vermeye çalışılmıştır. Bu özetlerden sonra romandaki karakterlerin özelliklerine değinilmiştir. Bunun akabinde zaman ve mekân incelemesinde bulunulmuştur. Bölümün en sonunda romandaki Morisko acılarının tek tek edebiyat kriterlerine uygun olarak değerlendirmesi yapılmıştır.

¹⁷² 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Kâhire 2001, (3.Baskı) Çalışmamızda eserin bu baskısı esas alınmıştır ve çalışmamızda romana yapılan göndermeler metinde parantez içi sayfa numaralarıyla gösterilecektir.

3.2.3. Romanın Özeti

Romanın İlk Bölümü: Gırnâta

Roman Ebû Cafer'in sabahın erken vakitlerinde dükkânına giderken kendisine doğru koşan siyah saçlı, geniş gözlü ve çıplak bir kadının Ebû Cafer'e yaklaşmasıyla başlar. Ebû Cafer, bu yaşadıklarını önce rüya zanneder. Ancak kadına yaklaşıp dikkatli bakınca kadının rüya olmadığını anlar ve üzerindeki yün örtüyle kadının vücudunu örter.

el-Beyyâzin sakinlerinden Ebû Cafer'in kâğıt-kırtasiye dükkânı vardır. Dükkânda Naim'le sohbet ederken dalgındır. Bu sabah gördüğü kadın zihnini meşgul eder. İçine bir korku dolar. Naim, annesi babası olmayan öksüz bir çocuktur. Ebû Cafer'in, Naim'i yanına alır, ona kalacak yer sağlayıp işin sırlarını öğretir.

Mahallede Musa b. Ebi Gassân'ın Genil Nehrinde boğulma söylentileri dolaşmaktadır. Birkaç gün sonra Naim, Ebû Cafer'e Genil Nehri'nde çıplak bir kadının cesedinin bulunduğu haberiyle gelir. Ebû Cafer'in suskunluğu artar. Bunun daha sonraki günlerde bir işaret olduğunu düşünür. Musa b. Ebi Gassan hakkında tüm ülkede “Onu Muhammed es-Sağır öldürmüştür,” “Kastilyalılarla savaşmış ve ölmüştür” gibi söylentiler çıkar.

Kral'ın görüşme için gönderdiği iki vezir Ebu'l Kâsım bin Abdillâh ve Yusuf b. Kemâşe, ülkenin Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabella'e teslim edilme maddelerini halka okur. Bir yandan da imam Cuma hutbesinde ülkenin teslim kararını savunup halka nasihat eder. O gün Ebu Kasım Abdülmelik ve Yusuf b. Kemâşe ve Kastilya Kralı'nın temsilcisi anlaşmanın maddelerini okumak üzere içeri girer. Ebu Abdullâh Muhammed es-Sağır ülkeyi kaybettiğini söyleyerek ağlamaya başlar. Vezirler, komutanlar ve âlimler de aynı durumdadırlar. Musa b. Ebi Gassân anlaşmaya itiraz etse de yanında onu destekleyen kimse bulamayınca sinirli bir şekilde mekândan çıkar ve o günden sonra ortadan kaybolur ve artık ondan haber alınamaz.

Teslim anlaşmasından sonra ülke ikiye bölünür. Ebû Mansur'un hamamında konu tartışılır. Ebû Mansûr'un hamamında konu tartışılırken Ebû Cafer yemin ederek onlarla savaşmanın mümkün olduğunu söyleyince, Ebû Mansûr anlaşmanın kendileri için şerefli bir muamele yapıp, din, adet ve geleneklerine saygı duyulacağına, kendileri için

alışveriş özgürlüğü sağlanacağına dair hükümler içerdiğini; mülk, silah ve atlarına sahip olmaya devam edeceklerini, aralarında anlaşmazlıklarda çözüm için kendi kadılarına başvurabileceklerini, esirlerinin de sağlam bir şekilde ve özgür olarak döneceklerini söyleyerek anlaşmayı iyi karşılar, Ebû Cafer ise onun kıymeti olmayan bir kâğıttan ibaret olduğunu ve teslimden sonra kendilerine her türlü kötülüğü yapacaklarını anlaşma metinlerine uyulmayacağını ifade eder.

Bir gün sabah ezanından evvel Ebû Cafer bir ses işitir:

“Bugün Rum askerleri Elhamra’ya giriyor ve anahtarları teslim alıyorlar.” Saad ikinci vaktinde el-Harase burucunun üstünde büyük gümüş haçları yükselterek Kastilyalıların girdiklerini görür. Onu diktikten sonra Kastilya ve Aziz Yakûb’un bayrağını dikerler. Sonra içinde sadece Ferdinand ve İzabella’nın isimlerinin anlaşıldığı yabancı bir dilde bağırıp üç kere tekrarlarlar. Bunun üzerine mermiler gökyüzünde yankılanır. Saad daha fazlasını beklemeyemez, bilakis cin çarpmış gibi Beyazîn tepesine tırmanarak koşar. Mahalleye varır varmaz, sokakta bağırmaya başlar:

“el-Hamra’ya girdiler, onları gördüm. el-Hamra’yı aldılar, onları duydum. Ey Beyazîn halkı, onları gördüm, duydum.” (Sulâsiyyetu Gırnâta, 23)

Sokaklarda kimsecikler yoktur. Kendini hana atarak ağlamaya başlar ve ona yüzünü yıkayıp sakinleşmesi için Naîm tasla su getirir.

O gece Ebu Cafer’in torunu Hasan annesinde sıkı bir dayak yer. Sabahleyin Hasan oyun için dışarı çıktığında annesi korkar ve İspanyolların çocuğunu pazarda köle olarak satmak için kaçırdığını zanneder. Hasan, o gün İspanyolların Gırnâta’nın köylerinden kadın, kız ve erkekleri esir olarak getirilip sattığını öğrenir.

Ebu Abdullah Muhammed es-Sağîr ve Katolik Kral ile gizli bir anlaşma yaptığı ortaya çıkar ve tüm halka rezil olur. es-Sağîr, Hamra’nın anahtarlarını teslim eder. Bunun karşılığında onun sarayındaki ebedî hakkını, arazilerini ve aile halkının sahip olduğunu malları korumakla birlikte otuz bin kastilya cüneyhi alır. Oğulları ise birer birer Hristiyan olurlar. Sultanın iki oğlu, Saad ve Nasr, kendilerini Gırnâta Kontu Dük Fernando ve Gırnâta Kontu Dük Havan olarak isimlendirirler. Onların saflarında savaşıp Kastilya ordusuna katılırlar.

1499 yılı yazında Kalea'da üniversite inşa ettiren bir âlim olan Francisco Jimenez şehre gelir. Kardinal Jimenez; tellal'a Hamîd es-Sağrî'ye ertesi gün bırakacağını ve görmek isteyenlerin Beyazîn mescidi yeni ismiyle San Salvador kilisesine gelmelerini duyurmasını ister. Ertesi gün Ebû Mansur, Ebu Cafer ve Saad kiliseye giderler. Kardinal Jimenez siyah elbisesiyle görünür. Kendisi için hazırlanan lüks koltuğa oturur. Gardiyanlar elleri ve ayakları bağlı eski püskü kıyafetli sıksa bir adamı getirirler. Kardinalın işaretiyle gardiyanlar adamın ellerini çözerler. Kardinal şöyle seslenir:

-Ey Hamîd şimdi insanlara gördüklerini söyle!

Hamîd kafası karışık şekilde topluluğa baktı.

Sonra tekrardan denedi:

- Dün...

Muhafızlardan biri dedi ki:

-Sesini yükselt

Hamid inledi. Boynunu biraz düzeltti ve sesini yükseltti.

- Dün hapisanedeydim ve uyuyakaldım kekeleydim, öksürdüm ve devam etti.

-Dün uyurken biri bana seslendi ve dedi ki:

-Ey Hamîd Allah senin için istiyor...

Durakladı, adamın konuşacak gücü kalmamış gibiydi,

Biraz süren sessizlikten sonra gözlerini kapattı ve dedi ki:

-Allah Hristiyan olmanı istiyor, bu Allah'ın iradesi ve isteğidir.(*Sulâsiyyetu Gırnâta*, 46-47)

Daha sonra gardiyanlar Hamîd'i uzağa götürürler. Bitkin bir halde olan Hamîd'in Hristiyanlaştırma töreni gerçekleşir. Saad "Hadi gidelim" dediğinde Ebû Cafer gözyaşlarına boğulur. Kastilyalıların camilerden ve okullardan tüm kitapları toplayıp bilinmeyen bir yere götürdüğü haberi yayılana kadar halk Hamîd es-Suğra olayından henüz uyanamamıştır.

Bir hafta boyunca halk ellerindeki kitapları mağaralar, terk edilmiş evler ve bodrum gibi ücra yerlere saklarlar. Ebû Mansur ve birkaç genç bir koldan, Naîm ve

birkaç kişi bir koldan yatsı namazından birkaç saat sonra gizli kapılar ve yollardan buldukları tüm kitapları yer altı bilinmeyen yerlere saklamaya başlarlar. Evlerin kapıları açık ve birkaç hafta gece vakti böyle devam eder. Ebû Cafer ise kâğıtçılar çarşısındaki birkaç arkadaşıyla anlaşarak kitapları gizli vakitlerde onların evine taşır, oradan diğerlerinin evine, oradan dağlardaki mağaralara, oradan başka evlerin bodrum ve yeraltlarına. Sonra karısı Ümmü Cafer, Selime ve Ümmü Hasan'ı da katırlara bindirerek Aynu'd-Dumuğ'daki eve doğru yola çıkılır ve tüm kitapları oraya taşırlar.

Birkaç hafta sonra Naim, soluk soluğa eve girer. Ebû Cafer, Kastilyalıların ele geçirdikleri tüm kitapları Babu'r Remle'de topladıklarını ve tüm kitapları yakacaklarını söyler. Ebû Cafer, Selime ve Hasan sessizce Babu'r Remle'ye doğru giderler. Babu'r Remle'de tekerleklerin, katırların, eşeklerin, insanların ve kitapların sesleri birbirine girmiştir. Görevliler insanları yaklaşmamaları için uyarırken bir yandan da her türden kitapları alıp atarlar. Selime gördüğü manzarayı seyrederken, Ebû Cafer birkaç kelime mırıldanır: “Allah'ın kullarını bırakması akıl alır mı?” Allah'ın kitapları yakılmaya terk etmesi mümkün mü? Ve tüm kitaplar yakılır. Ebu Cafer, manzara karşısında şaşkına döner, biraz ilerler ve düşer. Kalbi küle dönen mirası yüzünden paramparça olur. Burnundan akan kana dikkat etmez. Ebû Cafer, güneş batana kadar eve dönmez. Yatağına uzanmadan önce, karısına “Ben yalnız ve yoklukla öleceğim, Çünkü Allah yok” der ve ölür. Ebû Cafer'i Ebu Mansur, Saad ve Naim gömerler. Selime dedesinin üzüntüsünden hummaya yakalanır. Birkaç gün sonra Selime ve Hasan Aynu'd Dumûğ'daki eve giderler. Sakladıkları tüm kitapların ismini ve yazarının iki listesini yaparlar.

Ebû Cafer'in ölümünden sonra seneler geçer. Ebû Cafer'in yanında çalışan Saad ise Ebû Mansur'un hamamında iş bulur. İki arkadaş her akşam buluşur. Saad'ın Selime'ye olan sevgisini fark eden Naim “Ebû Mansur'a söyle seni onunla nişanlasın” der. Ebû Mansur Selime'nin ailesiyle konuşur. Düğün hazırlıkları başlar ve evlenirler. Saad, Selime'ye düğün hediyesi olarak geyik alır.

Selime'nin kardeşi Hasan ise bir grup çalgıcının ve oyuncunun arasında siyah saçlı, esmer bir kız görür. İsmi Meryem'dir. Meryem'i istemeye giderler. Bir hafta sonra da Hasan'ın hocası onların nikâhını kıyar. Meryem, yıllanmış sandığıyla Hasan'ın evine gider.

Bir sabah Ümmü Cafer, Selime'nin geyiğini ölü bulur. Sonrasında önce Meryem sonra Selime doğum yapar. Selime'nin bebeği iki hafta sonra vefat eder. Selime bebeğini kaybettikten sonra iyice içine kapanır.

Katolik Kral ve Kraliçe tüm halkı Hristiyanlığa dönüştürmek için bir emir verir. Hristiyanlığa geçmek istemeyenler ise ülkeyi terk etmek zorunda kalırlar. Ebû Cafer'in evinde de aynı konu konuşulur. Hasan gitmekten yanadır. Ümmü Cafer ise gitmek istemez. Meryem ise şöyle der:

“Gitmeyeceğiz Allah kalplerdekini biliyor, kalp sadece vücutta. Kendimi Meryem olarak biliyorum ve bu da kızım Rukiye. Ülkenin hâkimlerinin bana taşıttığı ismim Mariyya, onun ismini de Anna olarak gösteren bir kâğıt meseleyi ne kadar değiştirir? Gitmeyeceğim. Çünkü ne dil lüğatini inkâr eder ne de yüz simasını.”(*Sulâsiyyetu Gırnâta*, 122)

Meryem'in sözleri üzerine ev halkı gitmekten vazgeçer. Ayrılmayan aileler toplu ayin törenine katılırlar. Müslümanların sadece isimleri değişmekle kalmaz, aynı zamanda yaşam, gelenek, görenek ve yasalar tamamen değişir. Yasaklar art arda gelmeye başlar:

- Herhangi bir Arap giysisi giymek yasak, yasak giysilerin herhangi bir dikişi dahi yasak, kadınların başlarını örtmesi yasak!
- Gırnâta ve ona bağlı köylerde kitap veya yazma eser bulunduranların hepsi, sahip olduklarının hepsini teslim edecek, aksi takdirde mahkeme ve hapisle karşılaşacak.
- Silah edinme ve taşıma, kılıç ve hançer resmi bulundurma yasak!
- İslamî usulle miras yasaktır ve bölünemez. Bilakis, Kastilya Krallığının gelenekleri üzere dağıtılarak nakledilir.
- Müslüman kaçakları barındırmak ve korumak yasak!
- Kim Gırnâta'dan göçer ve geri dönerse, onun tüm malına el konulur ve o da tutuklanarak, açık artırmada köle olarak satılır.(*Sulâsiyyetu Gırnâta*, 123)

Meryem, Rukiye'den sonra beş çocuk daha dünyaya getirir. Sonuncusu erkektir. İsmi Hişam'dır. Selime ise çocuk sahibi olamadığından kendini iyice kitaplara, şifalı

otlara, ilaç ve şifalı karışımların imalatına verir. Eşi Saad'dan iyice uzaklaşmıştır. Bir gün Selime ile Saad kavga ederler. Saad, Selime'nin bu otlarla uğraşmasından rahatsız olur. Fakat karısını otlardan vazgeçiremeyeceğini anlar. Saad, sürekli dağdan gelen yabancı kişileri evine kabul eder. Hasan ise bu durumdan çok rahatsız olur. Birkaç gün geçtikten sonra Hasan, Saad'la konuşur. Evdekileri tehlikeye attığını bu tür yardımlara girişecekse yalnız yaşaması gerektiğini söyler. Saad'ı ikna etmek zordur. Ertesi gün Saad evi terk eder.

Bir sabah Ümmü Cafer, yaşlılığına yenik düşerek vefat eder. Meryem, Selime, Hasan önce İslami usullere göre işlemleri yaparlar. Daha sonra da papaza haber vererek kilisenin adetlerine göre ayin yaparlar.

Meryem, zeki cevaplı, krizleri hafif ve hızlı bir şekilde çözmektedir. Bu özelliği sayesinde komşularına ve tanıdıklarına yardım eder. Kısa sürede çevresindeki şöhreti artar. Bir gün kardeşleri Meryem'in yanına gelerek babası Ebu İbrahim'in vefat ettiğini söylerler. Hasan, Meryem'i cenaze töreni konusunda dikkatli olmalarını nasihat ettiyse de başaramaz. Ebu İbrahim'in gizlice cenaze namazı kılınır. Kuran-ı Kerim tilavetiyle gömülür. Cenazeden birkaç gün sonra Kastilyalı askerler Meryem'in annesini ve kardeşlerini götürür. Meryem, ailesini bir daha görebilecek miydi? Cezaları kaç yıl olacaktı? Bu soruları bilemez ve Meryem için sancılı bekleyiş başlar.

Saad gideli tam üç yıl olmuştur. Papaz Micelle ise Naim'i yapacağı Amerika yolculuğunda kendisine yardım için çağırır. Naim, teklifi kabul eder. Çünkü arkadaşı Saad'ın habersiz gidişi ve Ümmü Cafer'in ölümünden sonra kendisini burada tutan bir şey kalmamıştır. Hasan'a Saad'a vermesi için bir mektup bırakır ve yolculuğa çıkar. Tam üç yıl sonra Saad, şehre döner. Tüm aile Saad'ın gelişine çok sevinirler. Saad, Hasan'la birlikte Ümmü Cafer'in kabrini ziyaret eder ve Naim'in bıraktığı mektubu okur. Naim, mektupta Hasan'la birlikte hanı devralmasını ister. Saad üç gün kaldığı evden yine hüznle ayrılır. Giderken karısına ismi Âişe olacak olan bir kız çocuğu bıraktığından hiç haberi olmaz.

Naim, çıktığı yolculuk sırasında göl kenarında bir kızla karşılaşır. Ondan çok etkilenir. Kızı ailesinden istemek ister. Fakat kızın ailesi o bölgeye çok uzaktadır.

Saad, bir köyde yakalanır ve uzun bir süre hapisanede kalır. Hapisanede her türlü işkenceye maruz kalır. İşkence süresi bitince koltuk değnekleriyle hapisaneden

çıkar. Saad, altı seneden sonra istemeyerek eve döner. Eve döndüğünde Hasan'ın bir han çalıştırdığını ve üç kızını evlendirdiğini, Ebu Mansur'un öldüğünü, Saad'ın bir kızı olduğunu ve en önemlisi karısı Selime'yi muhafızların yargı için götürdüğünü öğrenir. Ev halkı tüm araştırmalarına rağmen muhafızların Selime'yi götürme sebeplerini bulamaz. Çok sonra Selime'nin büyü yapmak ve şeytanla iletişim kurmakla suçlandığı ortaya çıkar. Selime, Engizisyon mahkemesi sorgucuları tarafından yakalanır. İşkence edilir ve sonunda Remle kapısında yakılarak öldürülür. Eşi Saad ise sevdiğinin sonunu bir köşede acıyla izler.

Romanın İkinci Bölümü: Meryem

Meryem, son zamanlarda rüyasında Selime'yi görür. Ali'nin yerinde olup olmadığına bakar. Ali ise Hişam ile Ayşe'nin küçük oğludur. Bir gün Ali, Meryem'e Naim adlı birinin dedesi Hasan'ı sorduğunu söyler. Meryem onun şeytan mı yoksa Naim mi olduğuna bir süre karar veremez. Sonunda ikna olur. O akşam Hasan, Naim'e Selime'nin büyü yapmak ve şeytanla iletişim kurmakla suçlanıp yakıldığını, Saad'ın ise karısını yanarak gördükten sonra acılar içinde ölüşünü anlatır.

Naim'in dönüşü de kolay olmamıştır. Kastilyalılar, Naim'in karısı hamileyken karısını öldürüp, evlerini yaktıktan sonra Naim yüreği yanarak geri dönmüştür. Naim oldukça yaşlanmıştır. Ali'yi kaybettiği oğlu zanneder. Ali'ye sürekli ölmüş olan oğluna vereceği isim olan Hilal deyip durur.

Ali yedinci sınıfı bitirdikten sonra, dedesi Hasan, çocuğun okulda öğrendikleri konusunda endişeye kapılmış hoca tutmaya da çekinmiştir. Kendisi kimsenin haberi olmadan Ali'ye Arap alfabesini, okuma yazmayı öğretir. Beyâzın'daki eve giderler dedesi Ali'ye saklı kitapların yerini gösterir. Ali hazine bulacağını düşünürken kitapları görünce hayal kırıklığına uğrar. Ama dedesi ilerde Ali'nin işine yarayacağını düşünür.

Hasan, el-Beyâzın'da havanın boğucu hale geldiğini ve Aynu'd Dumûğ'daki atmosferin çok daha güzel olduğunu söyleyerek Aynu'd Dumûğ'daki eve giderler. Hasan'ın inlemeleri artınca ve el-Beyyâzin'e dönmek isteyince ertesi gün geri dönerler. Hasan bir hafta sonra vefat eder.

Ali, on üç yaşına geldiğinde komşuları Ernando bin Amer, Ali'ye handa oğlu Husîh ile birlikte çalışmasını teklif eder. Arkadaşları Federika da onlara katılınca üç arkadaş handa işe başlar. Ali işini çok sever. İşinde kısa sürede ustalaşır. Ali, Arapça'yı

bildiği için konumu daha da yükselir herkesin ilgi odağı olur. Bu sırada yasakların üstüne daha da ağırlaştırılmış yasaklar gelir. Bu haberleri nenesi Meryem'e vermekte çekinen Ali sessizce işe gidip gelmekle yetinir. Yine Ali'nin işe gittiği bir gün Ali, el-Beyâzın'da askerleri görür. el-Beşşerât'ta bir isyan çıkar. İsyanın başındaki isim Ernando idi Kurtuba İbalour yeni adıyla Muhammed b. Ümeyye'dir. Fakat çok geçmeden İtalya, Fransa gibi daha pek çok ülkeden gelen yardımlar sayesinde isyan bastırılır. Bu sırada Muhammed b. Ümeyye koruyucuları tarafından öldürülür. Ertesi gün Ali, nenesine toplu sürgün haberini verir. Nenesi Meryem gitmek istemez. Üç günlük yolculuk boyunca ağlar. Ali nenesini sürekli sırtında ya da kucağında taşır. Dördüncü gün ateşi olan nenesi hiç istemediği göç yolunda ölür.

Defin işlemleri Meryem'in istediği gibi dualarla ve kefenle yıkanarak gömülerek yapılır. Ali ise bir müddet kabileyle kaldıktan sonra kaçma planları çoktan kafasında dönmeye başlamıştır. Muhafızlardan birinin yanına sızarak, küçük bir dövüş sonucunda muhafızın atını çalarak kendini boş vadiye atar.

Ali, engebeli dağlardan ve ıssız köylerden geçerken çölde bir bostana rastlar ve nazik bir kızla tanışır. Kış geçene kadar vaktini kızla beraber geçirir. Sonrasında Beşşerat'taki isyana katılmak için tekrardan Gırnâta'ya gitmek ister. Dağda tanıştığı Roberto el-Battal adlı Ali'nin gitmesini istemese de Ali Gırnâta'ya doğru yola koyulur. Gizlice Gırnâta'ya geldiğinde onu ilk önce arkadaşı Husîh görür. Husîh Kastilyalıların yanında iyi bir mevkiye gelmiştir. Ali, arkadaşı Husîh'i sevmemesine rağmen onun ticarethanesinde çalışmaya başlar. Bir gün Husîh, Ali'ye Beyâzin ve Aynu'd Dumûğ'daki evlerin ona sattığına dair bir kâğıt imzalaması karşılığında Ali'ye o evlerde kalacağına garantisini verir. Ali, çaresiz bir şekilde kabul eder. Ali, Kastilyalıların Araplar hakkında aşağılayıcı sözlerinden dolayı sürekli Kastilyalılarla kavgaya tutuşur. Polis onu kavgadan dolayı değil, babası Hişam'ın ülkede yol kesip Kastilyalıları korku salması nedeniyle içeri alınmıştır.

Ali, yaklaşık üç seneyi hapisnede geçirmiştir. Hapishaneden çıkan Ali, Husîh'in yanına gittiğinde artık onunla çalışmasının tehlikeli olduğunu söyleyip işten atar. Eve vardığında ise Husîh'in evin anahtarlarını değiştirdiğini görür ve Ali'yi yönetime şikâyetle tehdit edince Ali atalarından kalan kitapları evin bahçesinde kazdığı bir çukura gömüp, Gırnâta'yı terkeder.

Romanın Son Bölümü: Göç

Ali, Gırnâta'yı terk edip Valensiya'ya oradan da halasının yaşadığı Caferiyye'ye gider. Caferiyye'ye ulaştığında oranın Şeyhi Ömer eş-Şâtibî ile tanışır. Şeyh, halasının iki yıl önce Fas'a göç ettiklerini söyler. Ömer eş-Şâtibî Ali'den çocuklara Arapça öğretmesini ve Caferiyye'de kalmasını ister. Ali, Ömer eş-Şâtibî'nin ısrarlarına dayanamayıp kalmayı kabul eder.

Caferiyye, herkesin çiftlikle uğraştığı, tarla ektiği bir köydür. Feodal beylere kira ve vergi vermektedirler. Lehçeleri Gırnâta lehçesine benzerdir. Zamanla Ali'de onlardan biri haline gelmiştir. Sevindikleri şeylere sevinir, üzüldükleri şeylere üzülür.

Feodal Kral, Caferiyye'ye yerleşmeye karar verir. Caferiyye'ye yerleşen Dük, ödenen vergileri beğenmeyip daha fazlasını ister. Halk bu duruma çok öfkelenir. Halk, o senenin çok kurak geçtiğini pek verim alamadıklarını söyler. Fakat Dük'ü bu duruma inandıramazlar. Halk, Ömer eş-Şâtibî'ye giderek onu Dük'le görüşmesi için konuşmacı tayin eder. Dük'ün isteklerinden geri adım atma kararı şehirde sevinç çılgınlıklarına neden olur. Fakat ertesi gün yüz asker köye baskın düzenleyerek her yeri ateşe verirler. Bütün mahsülleri dağıtıp evleri tahrip ederler. Geride ölümler, yaralıları bırakılıp birçok genci hapse atarlar.

Ömer eş-Şâtibî, Fransa'nın ülkeyi işgal etmeye ve Kastilyalıları buradan kovmaya hazırlandığı ve ülke halkının Fransızlara yardım etme niyetinde olduğunu söyleyene kadar günler köy halkı için ağır geçer. Bu olaydan sonra bölge Dükü, köyün nüfusu ve silah miktarının tescili için köye asker gönderir. Herkes telaştan yanlış ve eksik bilgi verir. Bu nüfus sayımının yeni vergi miktarını belirlemek için olduğunu öğrenen halk yatıştır.

Günler geçer, halk seferin gelmesini bekler. Fakat sefer gelmez. Fransız Kralın elçisi bir daha dönmez ve Ömer eş-Şâtibî ile görüşme yapan yetkililerin tutuklandığı duyulur. Ömer eş-Şâtibî sukûneti sağlar.

“Allah erteler ama ihmal etmez” sözleri ile herkesi evine yollar. Ertesi gün Ömer eş-Şâtibî vefat eder. Bu duruma en çok üzülen Ali olur. Kötü haberlerin ardı arkası kesilmez.

Göç kararı Valensiya’da kesin olarak çıkar. Olanların haberini vermeye gelen Ali, halkı kendisini beklerken bulur. Hristiyan asıllı olanlarla evli olanların ve çocukların kalmasına izin verilmektedir. Hep birlikte göç etmeye karar verirler. Ali, Caferiyye halkıyla birlikte ayrılır ve hepsini taşıyacak gemi gelene kadar onlarla birlikte kıyıda bekler. Yazar son kısımda romanı, göç eden topluluğun zihnimize resmini çizerek sonlandırır:

“Deniz kıyısında kabile durdu. Ahalinin bazıları toprağa ayaklarını basıyor veya gidip geliyor veya zamanını konuşarak geçiriyordu ve küçüklerle yemek hazırlayan kadınlar vardı. Çünkü göç bile çocukların açlığını azaltmıyordu. Çocuklar deniz yolculuğu yapacak olmanın heyecanı ile bağırıyorlar, ahali de onlara bağırma devam ediyor, karanlıkta kaybolmamaları için onları oyundan alıkoyuyorlardı. Gemi gidişi bildirmek için düdük çalıyordu. Görevliler burada ve orada tahta oturakların arkasında oturdu. Gelen gemiye binmeleri için seçilenlerin isimlerini kaydetmek için önlerine defterlerini açtılar. Bir kadın ağlıyor diğeri gülüyor, üçüncüsü arkadaşıyla sanki bir yaz gecesi evin kapısında oturuyorlarmış gibi sohbet ediyor.”(*Sulâsiyyetu Gırnâta*,499)

Birkaç gün sonra herkes limanda oturmuş, gelen gemilere binmektedirler. Ali’nin göçü diğerlerinininki gibi değildir. Yanında kimsesi yoktur. Beklerken bir süre uykuya dalar ve rüyasında anneanesi Meryem’i görür. Uyandığında kararını verir ve sırtını denize döner. “Meryem’in kabrinde yalnızlık yoktur.” diye mırıldanarak kalabalıktan uzaklaşır.

3.2.4. Şahıs Kadrosu

Romana bir bütün olarak bakıldığında romanın sayı bakımından çok geniş bir şahıs kadrosuna sahip olduğu görülür. Fakat roman içerisinde isimlerinin çokça zikredilmediği şahıslar da mevcuttur. Bu sebeple romanı; romandaki başlıca karakterler ve diğer karakterler olarak inceleyeceğiz.

Romandaki Başlıca Karakterler

Ebû Cafer: Roman ilk olarak Ebû Cafer’le başlatılmaktadır. el-Beyâzin’de kağıtlar çarşısında kitap kaplaması, onarımı ve süslemesi ticaretiyle uğraştığı bir dükkânı vardır. Romanda yaşına dair bir bilgi verilmeyen Ebû Cafer, ailenin dedesidir. Romanda Arapçaya ve ilme düşkünlüğü ile bilinir. Gırnâta’nın düşüşü herkes kadar onu da üzer. Herbir olayda imanı ile karşı karşıya gelir. Allah’a olan inancını ve Gırnâta’nın kurtulacağı inancını kaybetmez. Fakat yaşadığı hayal kırıklığı ve kitaplara düşkünlüğü sebebiyle çektiği acıya dayanamaz ve ölürken Allah’a olan inancını kaybeder.

Ümmü Cafer: Ebû Cafer’in hanımıdır. Sakin ve huzur verici bir kişiliği simgeler. Ebû Cafer’in ölümü onu sarssa da evin görünmeyen yöneticisi konumundadır. Dertleşilen ve her zaman akıl danışılan taraf olan Ümmü Cafer’in konuşmaları ve aldığı kararları genellikle akıllıca ve isabetlidir. Bunların yanı sıra oldukça neşeli, evdeki atmosferi yükselten ve hep ara yol bulmaya çalışan bir babaanne rolündedir.

Hasan: Ebû Cafer’in torunu, Meryem’in kocasıdır. Dedesi Ebû Cafer vefat ettikten sonra evin tüm sorumluluğunu omuzlarında hissetmiştir. Ailesine çok değer verir. Aldığı kararlarda ısrarcı, inatçı ve sert bir kişiliğe sahiptir. Hasan, ölmeden önce torununa Arapçayı öğreten kişidir. Ölümü, hastalıksız bir şekilde olsa da son zamanlarında bunama yaşayarak artık herkesi karıştıracak, torununu tanımayacaktır. Ama yaşamının her anında olduğu gibi ölürken de ısrarla Beyâzin’deki evinde ölmek istemesi onun vatanına duyduğu sevgiyi ifade etmektedir.

Selime: Ebû Cafer’in iki torunundan büyük olanıdır. Hasan’ın ablasıdır. Babası kendisi dört yaşındayken ölür. Selime kıvrıcık saçlı ve esmerdir. Bilimsel bir zihniyete sahip, bilimi ve öğrenmeyi seven, kitapları aşırı seven ve kitaplar için her şeyi feda etmeye hazır olağanüstü bir kişiliktir. Arapça kitapları gizlice okuyup; tıp, eczacılık ilmi öğrenir. el-Beyâzin’de hastaları iyileştirmesiyle tanınır. Engizisyon mahkemesinde kara büyü yapma ve şeytana tapma suçlarıyla itham edilir. Engizisyon mahkemesince işkenceye maruz bırakıldıktan sonra Remle kapısında yakılarak öldürülür.

Meryem: Romanın ikinci bölümüne adı verilen ana karakterdir. Hasan’ın hanımıdır. İstikrarlı bir ruha sahip, çok neşeli, kıvrak zekâlı ve son derece yardımsever bir kişidir. Gırnâta’da iki din arasında kalmış, olayları anlamlandırmaya çalışan bir Gırnâtalıyı canlandırır. Dinini bırakmaya elvermeyen ama yaşanan zorluklarla

Hristiyanlığı da benimsemek zorunda kalan biridir. Yaşının ilerlediği bir dönemde Gırnâta'dan Kurtuba'ya zorunlu göçün üçüncü gününde yürüyemez hale gelince torunu Ali onu kucağında taşıırken hayata veda eder.

Naim: Romana mizah duygusu katan karakterdir. Naîm sebepli sebepsiz konuşan, sıcakkanlı bir yapıya sahiptir. Ailesi hakkında hiçbir şey bilmez. Ebû Cafer ile tanışma sonrasındaki hayatı onun için Ebû Cafer ve onun ailesinden oluşmuştur. Neşeli, diri, hayat doludur. Arkadaşı, Saad'ı aşırı sever, arkadaşı için canını feda etmeye hazırdır. Ebû Cafer'in hamamında çalışır.

Saad: Saad kişilik olarak olgun bir yapıya sahiptir ve sert ses tonu da onun kişiliğinin bir yansıması gibidir. Orta boylu, kıvrıkcık saçlı olan Saad, iri, geniş siyah gözlere sahiptir. Yaşadıklarının mirası olan derin, hüznü bakışları vardır. Ailesinin başına gelen trajediden sonra Malaga'dan kaçan yalnız, üzgün bir genç çocuktur. Saad Malaga'daki çatışmadan kaçmayı başarmıştır, fakat ailesi Kastilyalıların şehri düşürmesinden sonra dağılır. Dedesi ve kız kardeşi açlık ve korkudan ölürken annesi esir düşer. Aile sıcaklığı arayan Saad, bu sıcaklığı Ebu Cafer'in ailesinde özellikle de yakın arkadaşı Naim'de bulur. Selime'yle evlidir. Saad her zaman etrafındaki olaylara duyarlı, yardımsever, gururlu ve cesaretli olması ile bilinir. Romanın ortalarına doğru dağdaki köylerde yaşayan mücahitlere katılması, orda yaşayan insanlar için bir şeyler yapma uğruna ailesinden vazgeçmesi, vatanına, dinine karşı görev bilincinden ileri gelmektedir. Güneydeki sahilden barut yüklü katırı dağdaki mücahitlere taşıırken yakalanır. Engizisyon mahkemesinin işkencesine maruz kalır. Hapishanede geçen üç yılın sonunda sakat olarak Gırnâta'ya döner. Remle kapısında karısı Selime'nin yakılışını izledikten sonra kederden ölür.

Ebu Mansur: Gırnâta'nın sonuna kadar savunulmasından yanadır, düşüşü kabul etmek istemez. el-Beyâzindeki hamamın sahibidir. Ağır bir kişiliğe sahiptir. Hikâyeye ara sıra düğün veya cenazelerde girmiş, hiçbir zaman Gırnâta'nın kimliğini koruması gerekliliği konusundaki düşünceleri ve sert tavrından vazgeçmemiştir. Gördükleri ve yaşadıklarının yorgunluğundan, son zamanlarda insanlarla dahi konuşmayı kesmiştir.

Ali: Romanın üçüncü bölümünün başkişisidir. Ebû Cafer ve Meryem'in torunudur. Ali'yi, Meryem büyütür. Annesini ise hiç hatırlamamaktadır. Görünüşü itibariyle dedesi Saad'a benzeyen Ali, üç yaşının arasında büyük bir ilgi ile

büyümüştür. Gizlice dedesinden Arap alfabesini ve el-Beyâzın'de saklanan kitapları öğrenir. On üç yaşına geldiğinde Ernando bin Amir'in isteğiyle onun marangoz dükkânında işe başlar. Ali'nin romanda çok bariz bir kişiliği yoktur. Olaylara insani tepkiler verirken, belirgin olan özelliği Gırnâta'yı daha sonrasında da Caferiyye'yi bırakmamak için elinden geleni yapmasıdır. Bu şekilde Radvâ Âşûr, göç temasını okuyucuya Ali'nin yaşadıkları üzerinden yansıtmıştır. Ali, hep göçe zorlanmıştır. Gırnâta'nın sevgisini içinde hiç kaybetmemiş ve hep Gırnâta'ya dönmek için yollar aramıştır.

Diğer Karakterler

Romanda birçok yardımcı karakter vardır. Bu karakterler anlatıda derinliği az, romanda olaylara yön vermekten yoksun kişilerdir. Bu karakterler romanda ara ara ortaya çıkmaktadır. Romanda onların varlıklarına duyulan ihtiyaç önem bakımından ana karakterlere duyulan ihtiyaçtan daha sonra gelir.

Zeynep: Hasan ve Selime'nin annesidir.

Rukiye: Meryem ve Hasan'ın kızıdır.

Hişam: Meryem ve Hasan'ın en küçük çocuğudur.

Aişe: Saad ve Selime'nin kızıdır.

Ali bin Cafer: Ebu Cafer'in oğludur. Zeynep'in kocasıdır. Romanda hakkında pek fazla bilgi verilmemiştir.

Ebu İbrahim: Meryem'in babasıdır.

Ernando de Cordaba: Yirmi iki yaşında bir gençtir. el-Beşşerât isyanının lideri olup Endülüs meliki ilan edilmiştir. Muhammed bin Umeyye adını alır. İki koruması tarafından öldürülür.

Ömer eş-Şatibi: Fakih, Caferiyye şehididir. Ölene kadar Allah'a tevekkülü sarsılmaz.

3.2.5. Mekân

Roman gibi yazınsal metinlerin temel kavramları arasında yer alan öğelerden biri de mekân yani çevre kavramıdır. Anlatılan ne olursa olsun, olay kimin başından geçerse

geçsin, bunların içinde geçtiği bir mekân muhakkak vardır. Bir bakıma romanda geçen olayları ve kişileri bütünleyen en önemli etkenlerden biridir. *Sulâsiyyetu Gırnâta* romanı özetinden de anlaşılacağı gibi çok geniş bir mekâna sahiptir. Romandaki olaylar ilk iki kitapta Gırnâta'da son kitapta ise Caferiye'de geçmektedir. Gırnâta, romanda diğer mekânlara göre daha geniş şekilde ele alınmıştır. Bu durum yazarın öncelikle Gırnâta kısmını yazıp diğer bölümlere daha sonra karar vermiş olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Romanda hikâyenin başladığı ev el-Beyâzın'de bulunmaktadır. Bu ev genel tasvire göre; avluda geniş bir saha, sahanın içerisinde incir ağacı, su kuyusu, iki oda ve mutfağın bulunduğu bir evdir.

el-Beyâzı'ndaki en önemli yerlerden bir tanesi Gırnâta'nın düşüşünden sonra ismi San Salvador kilisesi olan el-Beyâzın Mescidi'dir. Mescit kiliseye çevrildikten sonra da önemi devam etmektedir. Toplu vaftiz hadisesi, Engizisyon mahkemesindeki cezalar burada gerçekleşmiş olup, Krallık tarafından alınan kararlar tellal tarafından burada okunmuştur.

Romanda büyük önem arz eden bir diğer yer elhamra Sarayı'dır. Ebu Abdullah Muhammed es-Sağîr tarafından Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabellala'ya Gırnâta şehrinin anahtar teslimi burada yapılmıştır.

Aynu'd Dumûğ, Gırnâta içerisindeki ayrı bir şehirdir. Ebû Cafer ve ailesinin burada evi vardır. Bu ev zeytin bahçeleri ünüyle bilinmektedir. Kitapların yakılma kararı çıktığında Ebû Cafer ve ev halkı kitapları gizlice bu evde saklamışlardır.

Romanda Ebu Mansur'un hamamından bahsedilir. Ebû Mansur, ilk başta bu hamamda çalışmak istemez. Hristiyan Krallığı tarafından kapatma emri gelince dedesinden kalan bu hamamın değerini daha iyi anlar. Hamamın kapatılmasıyla Müslümanların kültürleri, tarihleri de yok olur.

Romanda kitapların daha sonrada Selime'nin yakılarak infaz edildiği ve tarih boyunca daha birçok kişinin Engizisyonla eziyet gördüğü Babu'r- Remle meydanıdır.

Romanın üçüncü kısmı olan Göç'te Ali, Valensiya oradan da Caferiye adlı köye geçer. Hikâyenin son kısmında Ali'nin geri kalan hayatı bu köyde geçer. Roman Ali ve halkın buradan toplu sürgün edilmesiyle biter.

3.2.6. Zaman

Yazar, romanda zaman zaman kesin tarihler belirtse de genel olarak tarih belirtme eğilimine girmemiştir. Herkes tarafından bilinen bir takım gerçekliklerin tarihi şu şekilde verilmiştir:

Francisko Jimenez de Cisneros'un el-Beyâzın şehrine geldiği tarih 1499'dur. Aynı tarihte Hamid es-Suğra'nın Hristiyanlaştırılması töreni de gerçekleştirilmiştir. Selime, 10 Mayıs Perşembe günü sorgulanarak yakılma cezasına çarptırılıp öldürülmüştür. Meryem'in Gırnâta'nın İspanyol muhasarasına alındığı gün 1491 yılında doğduğunu söylemesi ve romanın sonunda Moriskoların sürgün kararının 1609'da ilan edilmesi okuyucuya romanın 1491-1609 yılları arasını kapsadığını göstermektedir.

Romanda tarih verilmese dahi tarihi olayların işleyiş süreci kronolojik sıraya göre romanda şöyledir: Gırnâta'nın düşüşü, Ebû Abdullah Muhammed es-Sağîr'in Gırnâta'ya teslim edişi, Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabellala'nın kenti teslim alışı, kentin teslimine Musa bin Ebî Gassân'ın itiraz edişi, Kristof Kolomb'un Gırnâta'ya gelişi¹⁷³, kitapların yakılması ve Gırnâta İsyanı, Beşşerat isyanı ve dağda uzun zaman süren çatışmalar, Gırnâta Fermanı ve ardından Valensiya sürgünüdür.

3.2.7. Romanda Morisko Acıları

Yazar, *Sulâsiyyetu Gırnâta* adlı romanda Endülüs'teki sıradan bir ailenin kuşaklar boyunca yaşadıklarına bizi tanık etmiştir. Roman tarihi olaylar ışığında kaleme alınmış, kurmaca karakter Ebu Cafer, ailesi ve Moriskoların trajik sonlarını okura ulaştırmıştır. Şimdi onların yaşadığı acılara biraz daha yakından bakalım.

Ebu Abdullah Muhammed es-Sagîr tarafından Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabella'ya Gırnâta şehrinin sembolik anahtar teslimi elhamra sarayında yapılmıştır. Romanda Radvâ Âşûr, Saad'ın ağzından Gırnâta'nın teslim anını bizlere şu şekilde anlatacaktır:

¹⁷³Kristof Kolomb bilindiği gibi Kraliçe İzabel'in maddi ve manevi desteğini almak üzere 1491 yılında Gırnâta ile anlaşma uğraşları sırasında İspanya'ya gelmiştir. Yine bu zaman diliminde görüşmüş ve donanma sağlanması için desteği almıştır. Fakat keşif için ilk seyahati İzabel'in hazırlattığı donanma ile 4 Ağustos 1492 tarihinde olup, keşiften sonra tekrardan dönüşü –ki bu sahne romanda yer almaktadır- 1493 yılındadır. Detaylı bilgi için bkz: Kemalettin Şükrü, Kristof Kolomb: Amerika'nın Keşfi, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1931.

لَمْ يَكُنْ الْمُؤَذِّنُ قَدْ أَذَّنَ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ بَعْدُ، وَلَا دِيكَ الْجَارَةِ صَاحَ صِيَاخُهُ الْمَتَكَّرُ، عِنْدَمَا انْطَلَقَ حَارِسٌ مِنْ حُرَّاسِ الْقَلْعَةِ الَّذِينَ أُهَيِّتَ خَدَمَاتُهُمْ يَرْكُضُ فِي الطَّرِيقَاتِ صَائِحًا بِكَلِمَاتٍ غَيْرِ مُتَرَابِطَةٍ بَعْضُهَا مَقْهُومٌ وَ بَعْضُهَا الْآخَرُ غَامِضٌ. كَانَ الصَّوْتُ الْمُتَوَزُّعَ الْعَالِي يَقُولُ مِنْ بَيْنِ مَا يَقُولُ إِنَّ جُنُودَ الرُّومِ يَدْخُلُونَ الْحَمْرَاءَ¹⁷⁴ فَتُزْبِ الضُّحَى رَأَى سَعْدٌ جُنُوداً قِشْتَالِيَيْنَ يَرْفَعُونَ صَلِيباً فِضِيّاً فَوْقَ بُرْجِ الْحِرَاسَةِ، وَعِنْدَمَا انْتَهَوْا مِنْ تَشْيِيهِ رَفَعُوا عَلَمَ قِشْتَالَةَ وَرَايَةَ الْقَدِيسِ يَأْقُبُ، ثُمَّ صَاخُوا بِلُغَةٍ أَعْجَمِيَّةٍ كَلَاماً لَمْ يُمَيِّزْ مِنْهُ سِوَى اسْمِي فِرْدِينَانْدَ وَإِزَابِيلَا رَدَّدُوهُ ثَلَاثاً ثُمَّ دَوَّتِ الطَّلَقَاتُ فِي الْقَضَاءِ.

لَمْ يَنْتَظِرْ سَعْدٌ الْمَزِيدَ بَلْ رَكَضَ كَالْمَمْسُوسِ صَاعِداً تَلَّةَ الْبَيَازِينِ حَتَّى إِذَا وَصَلَ الْحَيَّ رَاحَ يَعْوِي فِي الشُّوَارِعِ: " دَخَلُوا الْحَمْرَاءَ، رَأَيْتُهُمْ، " أَخَذُوا الْحَمْرَاءَ، سَمِعْتُهُمْ، " يَا أَهْلَ الْبَيَازِينِ، رَأَيْتُهُمْ، سَمِعْتُهُمْ ".

كَانَتِ الطَّرِيقَاتُ مُقْفَرَةً، لَا بَشَرًا، وَلَا دَوَابَّ، وَلَا طُيُورًا، وَالْأَبْوَابُ مُعَلَّقَةٌ كَأَبْوَابِ الْقُبُورِ وَهُوَ يَعْوِي بَيْنَهَا، وَيَرْكُضُ حَتَّى وَجَدَ نَفْسَهُ فِي الْحَائُوتِ غَارِيًّا مِنْ مَلَقَةِ الصَّوْتِ وَسَبَاطِهِ. أَتَّهَدَ جَالِسًا وَانْخَرَطَ فِي النَّشِيجِ.¹⁷⁵ وَلَكِنَّ سَعْدًا كَانَ يُوَاصِلُ انْتِحَابَهُ، وَلَمْ يَمْلِكْ نَعِيمٌ سِوَى أَنْ يَعُودَ لِحِرَّةِ الْمَاءِ. مَلَأَ طَاسَتَهُ وَحَمَلَهُ إِلَى صَاحِبِهِ، مَسَحَ لَهُ وَجْهَهُ بِرُفْقٍ ثُمَّ انْحَنَى عَلَى قَدَمَيْهِ رَاحَ يَغْسِلُهُمَا مِنْ وَحُولِ الطَّرِيقِ وَأَثَارِ الدِّمَاءِ الَّتِي خَلَفَتْهَا الْحِجَارَةُ وَالْأَشْوَاكُ¹⁷⁶

“ Müezzîn henüz sabah ezanı okumamıştı. Komşunun horozu da daha ötmemişti. Elhamra'nın kovulan bekçilerinden biri bazıları anlamlı bazıları anlamsız sözler haykırarak sokaklara koştu. Bekçinin söyledikleri arasında bugün Rum askerlerinin Elhamra'ya girdiğini ve anahtarlarını teslim aldığını söyleyen yüksek, yankılı ses vardı.

Saad kuşluk vaktinde kalenin üstüne büyük gümüş haç diktiklerini gördü. Onu diktikten sonra Kastilya ve Aziz Yakub'un bayrağını diktiler. Sonra içinde sadece Ferdinand ve İzabellala'nın isimlerinin anlaşıldığı yabancı bir dilde bağırıldılar ve üç kere tekrarladılar. Sonra mermiler gökyüzünde yankılandı. Saad daha fazlasını beklemedi, bilakis delirmiş gibi Beyâzın tepesine tırmanarak koştu. Mahalleye varır

¹⁷⁴ Raḍvâ 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru's-Şurûk, Kâhire 2016, 21.

¹⁷⁵ Raḍvâ 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru's-Şurûk, Kâhire 2016, 22.

¹⁷⁶ Raḍvâ 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru's-Şurûk, Kâhire 2016, 23.

varmaz, sokakta ulumaya başladı: “Elhamra’ya girdiler, onları gördüm. Elhamra’yı aldılar, onları duydum. Ey Beyâzın halkı, onları gördüm, duydum.” Yollar ıssızdı ne insanlar, ne hayvanlar, ne kuşlar vardı. Kapılar mezarların kapıları gibi kapalıdır. Aralarında uluyarak kendini dükkânda sesi kısılmış şekilde bulana kadar koştu. İçini çekip oturdu ve hıçkıra hıçkıra ağladı. Naim ona su testisinde su getirdi. Saad’ın yüzünü nazikçe sildi. Sonra ayaklarının üstüne eğildi. Yoldaki taşların bıraktığı kan izlerini sildi.”

Yazar, bu örnekte bize Kastilyalıların nasıl şehre girdiğini ve Elhamra’da yapılan sembolik anahtar teslimini Saad’ın ağzından anlatmıştır. Gırnâta halkı her daim kötü bir şey olduğunda bir yerlerden yardım geleceğine inanmış ve Gırnâta’nın kurtulacağına dair ümidini hiç kaybetmemiştir. Ancak tüm beklentiler işin sonunda boşa çıkmıştır. Adeta açılmalarını bekledikleri kurtuluş kapısı bir daha hiç açılmamak üzere üzerlerine kapanmış gibidir. Kastilyalı askerlerin şehre girip kalenin üstüne büyük gümüş haç dikmeleri, onu diktikten sonra Kastilya ve Aziz Yakub’un¹⁷⁷ bayrağını dikmeleri, içinde sadece Ferdinand ve İzabellala’nın isimlerinin anlaşıldığı yabancı bir dilde bağırımları Kastilyalıların tarafından gerçekleştirilen psikolojik yıkımın bir teyididir. Kastilyalıların haçı kalenin en tepesine dikmekle artık Endülüs Müslümanlarına karşı haçlı savaşlarının bittiğinin ve Müslümanların yönetiminin ve devletlerinin ortadan kalktığının duyurusu olarak kabul edebiliriz.

Aynı zamanda Kastilyalıların özellikle Aziz Yakub’un bayrağını dikmeleri zamanında Endülüs halifesi Hacîb el-Mansur İbn Ebi Amer’in Aziz Yakub’un mezarının bulunduğu kiliseyi yıkması, Kastilyalıların Müslümanlardan intikam aldıklarının bir göstergesidir.

Yazarın romanda Saad, karakterinin gördüklerini insanlara ulaştırırken bağırarak ifadesinin yerine ulumak ifadesini seçtiğini görüyoruz. Burada Saad’ın gördükleri karşısında çok korktuğunu söyleyebiliriz. Çünkü Saad, daha önce Malaga’da ¹⁷⁸

¹⁷⁷ Katolik geleneklerine göre Aziz Yakup İspanya’nın koruyucu azizidir ve bir efsaneye göre naaşı Galiçya’daki Santiago de Compostela’da bulunmaktadır. Şehitlik yeri, Kudüs’ün Ermeni Mahallesi’ndeki Aziz Yakup Ermeni Apostolik Katedrali’nin içinde yer almaktadır Aziz Yakup’un mezarının olduğu yere büyük bir kilise inşa edilmiştir. Dönemin güçlü Endülüs halifesi Hacîb el-Mansur ibn Ebi Amer kiliseyi yıkmıştır.bkz.https://ar.wikipedia.org/wiki/Erişim_tarihi:08.09.2021.

¹⁷⁸ Malaga şehri Murâbıtlar döneminde Endülüs’te İslam Devleti siyasi ve ekonomik inşasında önemli bir rol oynamıştır. Kastilya, ancak (892 H.), yılında uzun bir kuşatmadan sonra Malaga’yı kontrol etmeyi

insanların nasıl boğazlandığını, mallarının yağmalandığını ve kadınların kirletildiğini görmüştü. Yani Saad, Gırnâta'nın şu an geçtiği yolları öncesinde Malaga'da yürümüştür. Malagada'ki acısı kapanmamışken aynı acıyı şimdi Gırnâta'da yaşayacaktır.

Romanda Saad'ın ulumaktan sesinin kısıldığının ve yoldaki taşların ayağında bıraktığı kan izlerinin farkında olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Gırnâta'nın teslimi kendi acısını unutturmuştur.

Yazar, romanındaki bu örneğine anlatıcı kişi olarak Malaga'dan gelen biri olan Saad'ı kullanarak romandaki dramatik durumu iyi bir şekilde kullanmıştır. Okuru o döneme götürüp Gırnâta'nın Katolik krallara teslim edilmesinden dolayı ne kadar acı çektiğini bizlere hissettirmiştir. Yazar, din, vatan ve umudun yok olup yerine korku, kölelik ve zorbalığın geleceğini Saad'ın gözünden bizlere sunmuştur.

Bir ülke düştüğü zaman ülkeye hâkim olan yeni liderin oradaki halk üzerinde etkisinin olması kaçınılmazdır. Kimi halk üstün olan güce tabi olmayı seçer. Romanda Gırnâta'nın düşüşünden sonra bu tür olaylara yer verilmiştir. Yazar, Sultan Ebû Hasan'ın iki çocuğu Sa'd ve Nasr'ın Hristiyanlığa geçip Dük Fernando De Granada ve Dük Juan De Granada isimlerini aldığını, Gırnâta'nın teslim anlaşmasını hazırlayan Vezir Yusuf bin Kemaşe'nin Hristiyan olup ruhbanlık yoluna girdiğini romanda şu şekilde dile getirir:

رَأَوْا الْأُمَرَاءَ يَتَنَصَّرُونَ سَعْدٌ وَنَصْرٌ وَلَدَا السُّلْطَانَ أَبِي الْحَسَنِ سَمِيًّا نَفْسَيْهِمَا الدُّوقُ فِرْنَانْدُو دِي غَرَانَادَا
وَالدُّوقُ خُوَانُ دِي غَرَانَادَا وَزَادَ سَعْدٌ عَلَى أَخِيهِ دَرَجَةً، فَالْتَحَقَ بِجَيْشٍ قِشْنَالَةٍ مُقَاتِلًا فِي صُفُوفِهِ. "اسْتَرْخَ فِي
قَبْرِكَ يَا أَبَا الْحَسَنِ ثُمَّ فَرِيرَ الْعَيْنِ حَتَّى تَهَبَّ عَلَيْكَ رِيَاخُ الْجَنَّةِ تَاجَرَتْ دُرَيْتُكَ فِي تِجَارَةِ نَادِرَةٍ فَأَوْفَتْ وَأَبْلَتْ
بَلَاءٌ حَسَنًا يَا أَبَا الْحَسَنِ" ... وَالْوَزِيرُ يُوسُفُ بْنُ كَمَاشَةَ الَّذِي فَآوَضَ بِاسْمِ الْأُمَّةِ وَأَعَدَّ الْمَعَاهِدَتَيْنِ الْعَلْنِيَّةِ
وَالسِّرِّيَّةِ كُلَّ مَسِيرَتِهِ بِالتَّنَصُّرِ وَدُخُولِ سِلْكَ الرِّهْبَانَةِ¹⁷⁹

başardı. İspanyolların şehre girişi, kanlı bir katliamla sonuçlanmıştır.

bkz.https://ar.wikipedia.org/wiki/Eriřim_tarihi:08.09.2021.

¹⁷⁹ Rağvâ 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru's-Şurûk, Kâhire 2016, 27.

“Millet, Sultan Ebu Hasan’ın iki oğlu Sa’d ve Nasr’ın Hristiyanlığa geçip Dük Fernando De Granada ve Dük Juan De Granada isimlerini aldığını gördü. Sad’ı kardeşinin derecesini yükselttiler. Kastilya ordusuna katılıp saflarında savaştı.

“Mezarında rahat ol Ey Ebu el-Hasan¹⁸⁰ mışıl mışıl uyu. Cennet rüzgârları sana essin. Neslin nadir ticaret yaptı ve ticarete çok iyi oldular... “Millet adına müzakerelerde bulunan aleni ve gizli anlaşmalar hazırlayan vezir Yusuf bin Kemaşe Hristiyan olup ruhbanlık yoluna girmiştir.”

Yukarıdaki anekdotta gördüğümüz gibi gönüllü olarak Hristiyanlığı seçenlerin yanı sıra kilisenin baskı ve işkencesi sonucu Hristiyanlaşanlar da romana konu olmuştur. Kilisede Hamîd es-Sağrî’ye yapılan eziyetler sonucu din değiştirmesi romanda şu şekilde anlatılır:

أَشَارَ الْكَارِذِينَالُ بِيَدَيْهِ الْكَبِيرَتَيْنِ وَأَصَابِعِهِ الدَّقِيقَةَ إِلَى الْحُرَّاسِ فَقُكُوا قُيُودَ الرَّجُلِ. قَالَ الْكَارِذِينَالُ:

وَالآنَ يَا حَامِدُ قُلْ لِلنَّاسِ مَا رَأَيْتَ....

نَظَرَ حَامِدٌ إِلَى الْحَشْدِ، ثُمَّ أَطْرَقَ، ثُمَّ عَادَ يَنْظُرُ نَظْرَةً رَائِعَةً مُضْطَرِبَةً.

كَتَمَ النَّاسُ أَنْفَاسَهُمْ. قَالَ حَامِدُ:

- بِالْأَمْسِ...

قَالَ أَحَدُ الْحُرَّاسِ:

- اِرْفَعْ صَوْتَكَ.

تَنَحَّحَ حَامِدٌ وَشَدَّ قَامَتَهُ بَعْضَ الشَّيْءِ وَرَفَعَ صَوْتَهُ:

- بِالْأَمْسِ، وَكُنْتُ فِي سَجْنِي، وَرُحْتُ فِي النَّوْمِ....

تَلَعَّنَ سَعَلَ، ثُمَّ وَاصَلَ:

¹⁸⁰ 1464-1482 ve 1483-1485 yılları arasında Gırnâta Emiridir.

bkz.[https://tr.wikipedia.org/wiki/Ebu%27L_Hasan_Ali_\(G%C4%B1rnata_Emiri\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Ebu%27L_Hasan_Ali_(G%C4%B1rnata_Emiri)) Erişim tarihi: 09.12.2021.

- وَأَنَا نَائِمٌ بِالْأَمْسِ جَاءَنِي هَاتِفٌ قَالَ يَا حَامِدُ يُرِيدُ لَكَ اللَّهُ..

تَوَقَّفَ وَمَرَّتْ لِحْظَاتٌ مِنَ الْوُجُومِ بَدَا فِيهَا أَنَّ الرَّجُلَ لَمْ يَعُدْ لَدَيْهِ مَا يَقُولُهُ.

أَغْمَضَ عَيْنَيْهِ وَقَالَ:

- يُرِيدُ لَكَ أَنْ تَتَنَصَّرَ, وَهَذِهِ إِرَادَةُ اللَّهِ وَمَشِئَتُهُ.

سَادَ صَمْتُ مُطَبِّقٍ حَتَّى بَدَا الْمَكَانُ الْمَكْتَنُظُ بِمِمَاتِ الْبَشَرِ مَهْجُورًا. وَجَفَلَ النَّاسُ حِينَ صَدَحَتْ مُوسِيقَى

الْأَزْغَنَ فِي لَحْنٍ كَنَائِسِيٍّ تَرَدَّدَ فِي أَرْجَاءِ بَاحَةِ الْمَسْجِدِ.¹⁸¹

دَخَلَ الْحُرَّاسُ مَرَّةً أُخْرَى وَمَعَهُمْ حَامِدُ الثَّغْرِيِّ وَقَدْ فَكُّوا قُبُودَهُ. كَانُوا قَدْ غَسَلُوا وَجْهَهُ وَصَفَّقُوا شَعْرَهُ وَالْبَسُوهُ

ثَوْبًا مِنَ الْحَرِيرِ. مَشَى الثَّغْرِيُّ بِاتِّجَاهِ مَقْعَدِ الْكَارْدِينَالِ بِحُطَى ثَقِيلَةٍ غَيْرِ مُتَّزِنَةٍ وَكَأَنَّهُ مَا زَالَ مُقَيَّدًا. رَكَعَ عِنْدَ

قَدَمَيْ خِمِينِيَّتٍ الَّذِي تَنَاوَلَ كَأْسَ التَّعْمِيدِ مِنْ يَدِ أَحَدِ مُعَاوِنِيهِ. غَمَسَ أَطْرَافَ أَصَابِعِهِ فِي الْكَأْسِ وَنَثَرَ شَيْئًا

مِنْ مَائِهِ عَلَى رَأْسِ حَامِدٍ وَهُوَ يُتِمِّتُ بِكَلِمَاتِهِ الْمُقَدَّسَةِ.

إِخْتَارَ حَامِدُ الثَّغْرِيُّ لِنَفْسِهِ اسْمَ جُؤُنَزَالِيٍّ فِرْنَانْدِيْزٍ زَغَرٍ.¹⁸²

Kardinal,¹⁸³ büyük elleri ve küçük parmaklarıyla korumaları işaret etti. Bunun üzerine adamın zincirlerini çözdüler. Kardinal şöyle dedi:

-Ey Hamîd şimdi insanlara gördüklerini söyle!

Hamîd kafası karışık şekilde topluluğa baktı.

Sonra tekrardan denedi:

- Dün...

Muhafızlardan biri dedi ki:

-Sesini yükselt

Hamid inledi. Boynunu biraz düzeltti ve sesini yükseltti.

¹⁸¹ Raḍvâ ‘Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru’ş-Şurûk, Kâhire 2016, 46-47.

¹⁸² Raḍvâ ‘Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru’ş-Şurûk, Kâhire 2016, 47.

¹⁸³ Francisco Jiménez de Cisneros 1436’da Torrelaguna’da doğan İspanyol bir kardinaldir. İspanya tarihinde büyük ve etkili bir şahsiyettir. bkz. <https://ar.wikipedia.org/wiki>, Erişim tarihi:09.11.2020.

- D n hapishanedeydim ve uyuyakaldım kekeleydi, öksürdü ve devam etti.

-D n uyurken biri bana seslendi ve dedi ki:

- Ey Hamîd Allah senin için istiyor...

Durakladı, adamın konuşacak gücü kalmamış gibiydi,

Biraz süren sessizlikten sonra gözlerini kapattı ve dedi ki:

Allah Hristiyan olmanı istiyor, bu Allah'ın iradesi ve isteğidir.

O kadar büyük bir sessizlik vardı ki yüzlerce insanla dolu olan yer ıssız görünüyordu. Org müziği caminin avlusunda bir kilise melodisinde yankılanınca insanlar irkildi. Gardiyanlar, Hamîd es-Sağr  ile tekrar içeri girdiler ve onu çözdüler. Yüzünü yıkamışlar, saçını şekillendirmişler ve ona ipekten bir giysi giydirmişlerdir. Sağr , sanki daha bağlıymış gibi ağır, dengesiz adımlarla Kardinalın koltuğuna doğru yürüdü. Vaftiz kupasını yardımcılarının birinden alarak Humeyni'nin ayaklarına diz çöktü ve parmaklarının uçlarını bardağa daldırdı. Kardinal, kutsal sözleri söyleyerek suyu Hamîd'in başından döktü.

Örneklerde görüldüğü gibi vatanın düşmesi halk için büyük bir acıdır. Fakat halkın içinde k  kte olsa liderlerin vatanlarını tekrar alacağı umudu vardır. Vatan gibi liderlerde düşünce bu halk için büyük bir yıkım olmuştur. Gırnâta düştükten sonra Müslümanlar, Hristiyan idareciler tarafından gönüllü Hristiyan olma ve baskı ile Hristiyan olma gibi çeşitli seçeneklerle karşı karşıya bırakılmıştır. Birinci örnekte 1466-1482 yılları arasında Gırnâta sultanı olan Ebu'l Hasan'ın iki oğlu Sa'd ve Nasr'ın gönüllü olarak Hristiyanlığa geçtiğini görmekteyiz. Babaları Ebu'l Hasan, Gırnâta için her şeyi yapmıştır. Oğulları ise dinlerine sahip çıkmayıp Hristiyanlığa geçip, Müslümanlara karşı savaşmıştır. Bu çok üzücü bir durum olup halkın da maneviyatını olumsuz etkilemiştir. Yazar, romanda halktan biri olan Ebu Cafer'in Ebu'l Hasan'a mezarında rahat uyumasını neslinin iyi bir ticaret yaptığı gibi mecazi söylemlerde bulunmasında Ebu Cafer'in son derece  zė n, hayal kırıklığı içinde olduğunu bizlere hissettirmiştir.

Yazar bu örnekle üstün olanın dinine tabi olmayı ve dini yozlaşmayı bizlere aktarmıştır.

İkinci örnekte de kilisenin baskı ve işkencesi sonucu Hristiyanlaştırılan Hamîd es-Sağrî'yi görmekteyiz. Hamîd es-Sağrî Malaga'da savaşır esir düşürülen Moriskoludur. Romanda Kastilya kralı, Hamîd es-Sağrî'den halka konuşma yapmasını istemiştir. Hamîd es-Sağrî halka baskı ve işkencelerden dolayı *"Allah Hristiyan olmanı istiyor, bu; Allah'ın iradesi ve isteğidir."* der. Kilisenin müziği yükselir ve ardından bitkin bir halde olan Hâmid'in Hristiyanlaşma töreni gerçekleştirilir. Hâmid es-Sağrî, ömrünü İslam için savaşıp geçirmiştir. Şimdi ise Hristiyanlık dinine geçirilmektedir. Üstelik Kardinalin huzurunda diz çökerek, Müslümanlar yalnızca Allah'a diz çöker. Örneğe baktığımızda Hamîd'in konuşmadığını, kelimelerin ağzından çok zor çıktığını görmekteyiz. Çünkü Hâmid'in Müslümanken, vaftiz edilerek Hristiyan olması hiç de kolay olmamıştır. Yine romanda cami avlusunda bir kilise müziğinin çalması; camilerin artık kilise olduğunu ve camide en güçlü liderin Hristiyan olduğu bizlere anlatılmak istenmiştir. Bu durum halkı psikolojik olarak derinden etkilemiştir. Halkı sessizlik ve korku bürümüştür.

Yazar, bu örnekte de güç ve idarenin Hristiyanların eline geçmesiyle Müslümanlara kendi dinlerini yaşama hakkı verilmediğini başarılı bir şekilde anlatmıştır.

Moriskoların evlerindeki kitaplar Hristiyanlar tarafından zorla toplattırılmıştır ve içinde yüzlerce bilim sanat değeri yüksek beş bin cilt kitabı şehir meydanında toplanan insanların gözü önünde yakılmıştır. Kitapların yakılma sebebi, Müslümanları Hristiyanlaştırmanın önünde kitapların engel olarak görülmesiydi. Çünkü Hristiyan idarecilere göre Müslümanlar Kuran-ı Kerim gibi kutsal kitap ve Arapça kitaplar sayesinde dil ve dinlerini kuşaktan kuşağa aktarabiliyorlardı. Bu yüzden Müslümanlar kitaplardan ve Arapça'dan arındırılmalıydılar. Arapça'nın dışında bilim, tıp, mühendislik, felsefe gibi daha birçok kitaplar da papazlar tarafından toplatılıp yakılmıştır. İşte bu olayları romanda yazar bizlere şöyle aktarmıştır.

فِي سَاحَةِ بَابِ الرَّمْلَةِ رَأَوْا تَوَافِدَ الْعَرَبَاتِ بِحُجْرَتِهَا الثِّيرَانُ وَالْبَعَالُ وَالْحَمِيرُ..... تَابَعُوا تَسَاقُطَ الْمَصَاحِفِ الْكَبِيرَةِ وَالصَّغِيرَةِ، تَنَفَّصُوا عَنْهَا أَعْلَفَتْهَا الْجِلْدِيَّةُ الْمُزَيَّنَةُ بِالزَّخَارِفِ وَالْخُطُوطِ¹⁸⁴، كَانَ أَبُو جَعْفَرٍ يُحَدِّثُ فِي الْمَشْهَدِ ثُمَّ يَعْضُ الطَّرْفَ ثُمَّ يَعُودُ يُحَدِّثُ وَيُتِمِّمُ بِكَلَامٍ غَيْرِ مَفْهُومٍ، لَا يَبْغِي قَبْضَةَ سُلَيْمَةَ الْمَشْدُودَةِ عَلَى يَدِهِ وَلَا أَظَافِرَهَا الْمَغْرُوسَةَ فِيهِ وَلَا صَوْتَهَا وَهُوَ يَعْلُو مُكْرَرًا السَّوَالَ: لَنْ يُحْرِقُوا الْكُتُبَ يَا جَدِّي، أَلَيْسَ

¹⁸⁴ Radvâ 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru's-Şurûk, Kâhire 2016, 50.

كَذَلِكَ؟ لَا يُمَكِّنُ أَنْ يُحْرِقُوا الْكُتُبَ؟ وَسَعْدٌ وَحَسَنٌ وَاجِمَانٍ وَنَعِيمٌ يَبْكِي وَيَمْسَحُ مَخَاطَهُ بِكُمِّهِ.. لَمْ تُطِقْ
 سُلَيْمَةُ الْمُشْهَدَ، قَالَتْ لِجَدِّهَا إِنَّمَا لَا تُرِيدُ أَنْ تَرَى شَيْئًا، وَأَنْسَحَبْتُ رَاكِضَةً وَلَكِنْ قَالَ أَبَا جَعْفَرٍ: فَهَلْ
 يَتَخَلَّى اللَّهُ عَنْ عِبَادِهِ! وَإِنْ تَخَلَّى فَهَلْ يُمَكِّنُ أَنْ يَبْرُكَ كِتَابُهُ يُحْرِقُ! كَانَ أَبُو جَعْفَرٍ يَتَطَلَّعُ إِلَى السَّمَاءِ وَيُحَدِّقُ
 وَيَنْتَظِرُ حِينَ سَمِعَ شَهْقَةَ الْأَهَالِي وَرَأَى تَصَاعُدَ الدُّخَانِ. كَانَ بَعْضُ الْعَسْكَرِ قَدْ تَفَرَّقُوا بَيْنَ الْكُتُبِ وَرَاحُوا
 يُوقِدُونَ النَّارَ فِيهَا ثُمَّ يَنْسَحِبُونَ رُكُضًا لِتَلَا فِي اللَّهَبِ..... تَلْتَهُمُ النَّارُ الْكُتُبَ .. وَتَأْتِي عَلَيْهَا سَطْرًا سَطْرًا
 وَوَرَقَةً وَرَقَةً¹⁸⁵.... عِنْدَمَا أُعْطِيَ ظَهْرُهُ لِحَدْرُهُ لِيَصْعَدَ التَّلَّةَ بَدَتْ لَهُ الطَّرِيقُ الْجَبَلِيَّةُ صَعْبَةً لَا يَقْدِرُ عَلَيْهَا.
 كَانَتْ سَاقَاهُ وَاهِنَتَيْنِ بِالْكَادِ تَحْمِلَانِهِ وَكَأَنَّهُ يَحْمِلُ جِدْعَ شَجَرَةٍ ثَقِيلَةٍ لَا طَاقَةَ لِلْإِنْسَانِ عَلَى حَمْلِهَا. يَصْعَدُ
 يَعُودُ يَصْعَدُ. ثُمَّ يَتَوَقَّفُ تُتَعَثَّرَتْ قَدَمَاهُ وَسَقَطَ عَلَى وَجْهِهِ، تَفَصَّدَ مِنْ أَنْفِهِ خَيْطُ دَمٍ رَفِيعٍ وَانْجَرَحَتْ رُكْبَتُهُ.
 لَمْ يَلْحَظْ ذَلِكَ. قَامَ وَوَاصَلَ الصُّعُودَ حَتَّى وَصَلَ إِلَى سَاحَةِ مَسْجِدِ الْبَيَازِينَ الَّذِي صَارَ كَنِيْسَةً سَانَ
 سِلْفَادُورَ، وَقَعَدَ عَلَى مَصْطَبَةٍ حَجَرِيَّةٍ وَظَلَّ جَالِسًا دُونَ حِرَاكِ حَتَّى غُرُوبِ الشَّمْسِ.
 قَبْلَ أَنْ يَأْوِي أَبُو جَعْفَرٍ إِلَى فِرَاشِهِ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ، قَالَ لِزَوْجَتِهِ "سَأَمُوتُ عَارِيًا وَحِيدًا لِأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ لَهُ
 وَجُودٌ!" وَمَاتَ.¹⁸⁶

“Ebû Cafer, Saad, Hasan, Naim ve Selime, Babu’r Remle meydanında öküzlerin, katırların ve eşeklerin çektiği arabaların akışını gördüler. Büyüklü küçüklü Kuranlar’ın inişini, onların motifler ve çizgili süslenmiş deri kılıflardan ayrılmasını takip ettiler.

Ebû Cafer, olay yerine bakıyordu ve sonra gözlerini çevirdi arkasına baktı. Anlaşılmaz sözler mırıldandı. Ebû Cafer, Selime’nin kenetlenmiş yumruğundan ve eline saplanmış tırnaklarından, onun sesinden habersizdi. Soruyu tekrar yükseltti:

-Kitapları yakmayacaklar, değil mi dede? Kitapları yakmaları mümkün değil? Saad ve Hasan’ın boğazı düğümlendi, fakat Naim ağlayıp kollarıyla sümüğünü siliyordu. Selime gördüklerine dayanamadı. Dedesine hiçbir şey görmek istemediğini söyledi ve küserek geri çekildi. Ebû Cafer “Allah kullarını yalnız bırakır mı? İzin verirse, kitabının (Kur’anın) yakılmasına müsaade etmesi mümkün mü?” der. Ebû Cafer semaya bakıp gözünü açarak bekliyordu ki insanların soluklarını işitip, dumanın çıkmasını gördü. Askerlerin bir kısmı kitapların arasından ayrılıp onları ateşe vermeye

¹⁸⁵ Raḍvâ ‘Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru’s-Şurûk, Kâhire 2016, 51.

¹⁸⁶ Raḍvâ ‘Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru’s-Şurûk, Kâhire 2016, 52

başlamış, sonra ateşin alevlenmesinden dolayı koşarak geri çekilmişlerdi. Ateş kitapları satır satır, kâğıt kâğıt kül etti. Ebû Cafer, tepeye çıkmak için sırtını döndüğünde, engebeli yol ona zor ve kontrolünün ötesinde görünüyordu.

Bacakları zayıftı ve sanki bir insanın kaldıramayacağı ağır bir ağaç gövdesini taşıyormuş gibi bacaklarını taşımakta güçlük çekiyordu. Tırmanıyor sonra duruyor ve sonra tekrar tırmanıyor. Ayakları tökezledi ve yüzüstü düştü. Burnundan ince bir kan aktı ve dizi yaralandı. Bunu fark etmedi. Ayağa kalktı ve San Salvador kilisesi olan Beyâzın camisinin avlusuna kadar tırmanmaya devam etti. Taşa oturdu ve gün batımına kadar orada hareketsiz kaldı.

Ebû Cafer, o gece yatmadan önce karısına “Çıplak ve yalnız öleceğim, çünkü Allah yok dedi ve öldü.”

Örnekten yola çıkarak İslam hâkimiyetinin kaybedildiği şehirlerde Hristiyan yönetiminde yaşamak zorunda kalan Müslümanlar zorla Hristiyanlaştırılmalarının ardından şimdi de kitapların yakılması olayına maruz bırakılmıştır. Kitapların yakılması toplum üzerinde yıkıcı tahribatlara yol açmıştır.

Yakılan kitaplar asırların emeği olan önceki nesillerden alınarak sonraki nesillere aktarılacak olan kitaplardır. Kitapların yakılmasıyla toplumun kültür ve medeniyetleri de acı bir şekilde yok olmuştur.

Romanda Ebû Cafer, Arapçaya ve ilme düşkünlüğü ile bilinir. Ölümüne kadar ilme önem verir. Ebû Cafer, Gırnâta’da hergün yaşanan acı olaylara karşı inancını korumuştur. Fakat bu son yaşanan kitapların yakılması olayıyla inancını kaybetmiştir. Çünkü gökyüzüne bakarak Allah’tan yardım geleceğine inanmış fakat Ebû Cafer Allah’tan beklediği yardımın bir türlü gelmeyişi ve kitapların yakılışına katlanamayıp inançsız olarak ölmüştür. Yazar, Ebû Cafer karakteri üzerinden toplumun duygularını bizlere yansıtmıştır. Toplumu Ebû Cafer yerine koyarak onların yaşadığı dayanılmaz acıyı, kitapların yakılma esnasındaki çaresizliklerini bizlere tek tek hissettirmiştir.

Yazar romanda kitapların yakılmasıyla Müslümanların maruz kaldığı dayanılmaz baskı ve işkencelerin oradaki insanların ruhlarında açtığı derin uçurumu ve onları bu durumun ne kadar sarstığını başarılı bir şekilde özetlemiştir.

Hristiyan devletinin eline geçen Endülüs şehrindeki Müslümanlar üzerinde çeşitli baskı ve kötü muameleler devam etmekteydi. Müslümanlar Hristiyanlar tarafından üç seçenekle karşı karşıya bırakılmıştır: 1.Dinlerini değiştirip Hristiyan olarak yaşadıkları topraklarda kalmak. 2.Bunu kabul etmeyenlere sürgün. 3.Bu ikisinden birini kabul etmeyenlere de işkence ile ölüm.¹⁸⁷ Yazar bu tarihi olayı romanda şu şekilde anlatmıştır:

أَصْدَرَ الْمَلِكُ الْكَاثُولِيكِيَّانِ أَمْرَهُمَا بِالتَّنْصِيرِ الْقَسْرِيِّ لِكَافَّةِ الْأَهَالِي وَثَبَرَ الْمَرْسُومُ وَأُذِيعَ فِي النَّاسِ. كَانَ عَلَى أَهْلِ غِرْنَاطَةَ وَالْبَيَازِينَ الْإِخْتِيَارُ بَيْنَ التَّنْصِيرِ وَالتَّرْحِيلِ.¹⁸⁸

الْإِخْتِيَارُ صَعْبٌ وَلَكِنَّ الْفِعْلَ أَصْعَبُ. وَقَفَتْ نِسَاءُ الْحَيِّ فِي جُمُوعٍ غَفِيرَةٍ يَتَلَقَّينَ قَطَرَاتِ التَّعْمِيدِ الْجَمَاعِيِّ. يُتَمِّمُ الْقِسُّ بِكَلِمَاتٍ لَا يَفْهَمْنَهَا وَهْنٌ يُحْدِقْنَ فِيهِ سَاكِنَاتُ صَامِتَاتٍ. وَالْوَجْهَ بَحْرٌ صَاحِبٌ مُتَلَاظِمٌ وَعَمِيقٌ تَتَرَجَّرُ عَلَى صَفْحَتِهِ مَرَكَبٌ صَغِيرَةٌ تَعْمُرُهَا الْمَوْجَةُ الْعَالِيَةُ بِالضِّيَاعِ وَالْقَزَعِ فَتَشْهَقُ وَهِيَ تَعْرِقُ وَلَا تَعْرِقُ، تَنْحَسِرُ الْمَوْجَةُ لِتَأْتِيَ مَوْجَةً أُغْنَى وَشَهَقَةً أَعْلَى كَأَنَّمَا تُسَلِّمُ الرُّوحُ نَفْسَهَا لِعِزْرَائِيلَ الْمَوْتِ وَهِيَ تَصْرُخُ: "لَا أُرِيدُ".¹⁸⁹

İki Katolik Kral halkın zorla Hristiyanlaştırılması için insanlar arasında bir ferman yayınladı ve halk arasında duyuruldu. Gırnâta ve Beyâzın halkı Hristiyanlaştırma ve tehcir arasında bir seçim yapmak zorunda kaldılar.

Seçim zordur ancak eylem daha zordur. Mahallenin kadınları büyük kalabalıklar halinde toplu vaftiz damlaları aldılar. Kadınlar sessizce rahibe bakarken, rahip onların anlamadığı kelimeler mırıldandı. Kadınların yüzü, küçük teknelerin dalgalar halinde yuvarlandığı ve kabardığı gürültülü, dalgalı ve derin bir denizdir. Dalga, korku ve kayıptan tekneleri sular altında bırakır ama batmaz. Azalan dalga en güçlü dalga olarak en yükseğe gelir. Daha yüksek bir horultuyla sanki ruh kendini azraile teslim etmiş gibi haykırır: "İstemiyorum."

Örnekte görüldüğü gibi fermanlarla Müslümanlara reva görülen zulüm artarak, hayat çekilmez hale gelmiştir. Roman, Moriskolu kadınların bir Müslümanken zorla din değiştirmenin katlanılmaz derecede zor olduğu, Müslümanların yaşadığı çaresizlikleri gözler önüne sermiştir.

¹⁸⁷ Lütü Şeyban, *Direnış ve Soykırım*, Muhit Kitap, İstanbul 2021, 123.

¹⁸⁸ Raḍvâ 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru's-Şurûk, Kâhire 2016, 121.

¹⁸⁹ Raḍvâ 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru's-Şurûk, Kâhire 2016, 122.

Toprak-insan arasındaki kuvvetli bağ zorunlu göçlerle koptuğu zaman o kopmanın acısı sonsuza kadar devam eder. Bu yüzden toplum yüreklerinin bir tarafında hep vatan özlemini hisseder. Doğup, büyüdüleri, çocukluklarını ve gençliklerini geçirdikleri bu vatandan halk şimdi zorla göç ettirilmektedir. Roman kıymetli hatıralarıyla dolu olan vatanlarından zorla göç ettirilen milletin bu olay karşısında yavaş yavaş öldüğü, vatansız kendilerinin de bir anlam ifade etmedikleri ve olay karşısında çaresiz, güçsüz olduklarını bizlere ulaştırmıştır.

Yazar, Müslümanların Hristiyanlaştırılışını ve göç esnasındaki acılarını, hissettiklerini bizlere gerçekçi bir şekilde anlatmıştır. Adeta o duyguyu, hüznü, acıyı yüreklerimizde hissetmemizi sağlamıştır.

İspanya'daki son Müslüman kalesi olarak kabul edilen Gırnâta MS 1492'de düşerek sekiz asır süren Müslüman egemenliğine son verilmiş ardından Endülüs'te kanlı yıllar başlamıştır. Halkı Hristiyanlığa boyun eğdirmek ve milyonlarca insanın hayatına mal olan Engizisyon ortaya çıkmıştır. İspanyolca (La inquisicion) olarak adlandırılan Engizisyon, eylemleri ve kararlarıyla vahşet işleyen Katolik mahkemelerdir. Engizisyon zamanla işkence ve cinayet işlerine başlayıp, işkence yöntemlerinde uzmanlaşmıştır. Milyonlarca masum insana karşı bu mahkemede sayısız işkence aletleriyle iğrenç yöntemler uygulanmıştır.¹⁹⁰ Romanda yazar, Saad'ın mücahitlere ulaştırmak üzere dağ köyüne doğru yola çıkarken köyün girişinde barutlarla yakalanması sonucu Engizisyon Mahkemesinde gördüğü işkenceleri şu şekilde bizlere aktarmıştır:

يُحَاصِرُكَ الْمُحَقِّقُونَ الْمَسْرِبُونَ بِالْأَسْوَدِ، تَنْفُذُ نَظَرَاتِهِمْ إِلَى رُوحِ رُوحِكَ وَيُطْلِقُونَ عَلَيْكَ أَسْئَلَتَهُمْ وَأَلَاتِ
التَّعْذِيبِ، يَشُدُّونَ وَثَاقَكَ إِلَى ذَلِكَ السُّلَمِ الْحَشِيِّ، وَيَضْحَكُونَ الْمَاءَ فِي جَوْفِكَ، الْمَاءَ الَّذِي يَرَوِي، مَاءُ اللَّهِ
الرُّزَالِ، الَّذِي تَطْلُبُهُ نَفْسُكَ حَلَالًا، يُدْخِلُكَ نَارًا مُوقَدَةً. ثُمَّ، تَنْتَفِخُ، تَحْتَنِقُ، تَسْتَعْصِي الصَّرْحَةَ وَلَكِنَّهَا تُلْحُ
فَتَطْلُعُ حَشْرَجَةً كَأَنَّهَا هِيَ الرُّوحُ تَخْرُجُ فِي عَنَاءٍ. يُجَدِّقُونَ بِكَ. الْعُيُونُ مُصَمَّمَةٌ، وَالْوُجُوهُ مُصَمَّمَةٌ، وَقُلُوبُهُمْ
مُدْرَعَةٌ بِالنَّيَابِ السَّوْدَاءِ. الْأَسْيَاحُ الْمُحَمَّمَةُ تُحْرِقُ بَاطِنَ قَدَمَيْكَ، وَالْحِجَارَةُ السَّاخِنَةُ تُلْهَبُ ظَهْرَكَ وَبَطْنَكَ

¹⁹⁰ <https://www.aljazeera.net/blogs/> Erişim tarihi:05.06.2022.

وَعُجْرَكَ، وَالْأَلَّةَ الْحَشِيبِيَّةَ تَحْتَرِلُ جَهَنَّمَ فِي دُولَاهَا الضَّاعِطُ الَّذِي يَسْحَقُ عِظَامَكَ، فَتَحُورُ كَثُورٌ ذَبِيحٌ.
وَالْقَلْبُ فِي بَيْتِ الْقَلْبِ يُعْتَصِرُ كَأَنَّمَا تَقْبِضُهُ يَدُ الْمَوْتِ وَمَمُوتٌ. يُحَدِّثُونَ فِيكَ وَلَا يَرِفُ لَهُمْ جَفْنٌ. يُلْقُونَ بِكَ
فِي قَبْرِ وَحْدِكَ لَا تَقْدِرُ حَتَّى عَلَى الْبُكَاءِ، وَعِنْدَمَا تَقْدِرُ تَذْرِفُ الدَّمْعَ الْغَزِيرَ، لَيْسَ لِأَنَّ الْبَدَنَ يَوْجَعُ،
وَلَكِنَّكَ تَبْكِي عَلَى تِلْكَ الْمَرْقِ الْأَدْمِيَّةِ الَّتِي تُعْرِفُ أَنَّهَا أَنْتَ تَبْكِي عَلَى حَالِكَ¹⁹¹

Seni siyaha bürünmüş sorgucular kuşatır. Bakışları ruhunun derinliklerine nüfuz eder. Sonra sorularını sormaya başlarlar ve işkence aletlerini kurarlar. Zincirini ahşap merdivene bağlarlar. Midene su pompalar. Susuzluğu gideren, nefsinin helal olarak istediği Allah'ın tatlı suyu seni alevli bir ateşe sokar. Dolarsın, şişersin, boğulursun, çığlık atmak zorlaşır. Fakat sen ısrar edersin sonra da can çekişme hırıltısı çıkar. Sanki o zorlukla çıkan ruh gibidir. Gözler donuklaşır. Yüzler donuklaşır. Kalpleri siyah elbiselerle zırhlanır. Kızgın demir çubuklar ayak tabanlarını yakar. Sıcak taşlar, sırtını, karnını, kalçalarını yakar. Ahşap alet, kemiklerini kıran baskılı çarkında cehennem barındırır. Boğazlanmış öküz gibi böğürürsün. Gönül evindeki kalp sıkılınca sanki ölüm eli onu tutuyor ve öldürüyor. Sana bakıyorlar ve göz kapakların kıpırdamıyor. Seni tek başına bodruma atıyorlar. Ağlayamıyorsun bile ve bol gözyaşı döktüğün zaman vücut ağrıdığı için değil paramparça oluşuna ağlıyorsun.

Bu anlatılanlar romanda o zaman Avrupa'sında yaşanan vahşeti gözler önüne getiren örneklerden biridir. Engizisyon, Hristiyan İspanya otoritelerini Müslüman halka reva gördüğü yok etme direnişidir. Saad, örnekte Moriskoları temsil etmektedir. Engizisyon tarafından korkunç işkencelere maruz bırakılmıştır. Onun başına gelenler son derece acıdır. Suçu Müslüman olması ve dini uğruna savaşıyor olmasıdır. Örnekteki her an Müslüman toplumun acılarıyla doludur. Moriskoların hayatlarında işkence, zorbalık, öldürme eksik olmamıştır.

Yazar, Engizisyonun Moriskoları nasıl korkunç işkencelere maruz bıraktığını onların hissettiklerini gerçekçi bir şekilde bizlere aktarmıştır.

16.yüzyıl başlarında büyük bir Avrupa İmparatorluğu halinde başlayan İspanya Devleti, Hristiyanlaştırma faaliyetlerinde kararlıdır. V.Karlos ve II. Filip zamanlarında

¹⁹¹ Raḍvâ 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru's-Şurûk, Kâhire 2016, 192.

Müslümanların kimliklerini ortadan kaldırmak ve Hristiyan toplumuna entegre etmek amacıyla çeşitli yöntemler kullanılmıştır.¹⁹² Mesela, Müslüman toplulukların arasına Hristiyan aileleri yerleştirmek, Hristiyanlığa geçmeleri karşılığında bazı vergilerden muaf tutmak gibi. Buna rağmen kendileri açısından Morisko meselesini halledemeyen İspanyolların baskıları sürekli artmıştır. Dolayısıyla ara ara isyanların çıkması da kaçınılmaz olmuştur. 1609 senesinde çıkarılan bir kanunla Moriskoların ülke dışına sürülmeleri kararlaştırılmıştır.¹⁹³ Romanda Meryem ve torununun sürgünü, Meryem'in göç etmek istemeyişi ve göç esnasında vefatı bizlere şu şekilde anlatılmıştır:

إِنْتَظَرِ حَتَّى نُودِيَ عَلَى إِسْمَيْهِمَا, فَقَامَ وَهَمَّتْ جَدَّتُهُ بِالْقِيَامِ لِتَتَّبَعُهُ, فَقَالَ لَهَا إِنَّهُ لَا دَاعِيَ لِدَلِكْ. ذَهَبَ ثُمَّ عَادَ. سَأَلْتُهُ:

- هَلْ قُلْتَ لَهُ؟

- قُلْتُ

- بِإِمْكَانِنَا أَنْ نَعُودَ إِلَى الدَّارِ, أَلَيْسَ كَذَلِكَ؟

- لَا يَا جَدَّتِي. كُلُّ هَؤُلَاءِ النَّاسِ سَيَرْحَلُونَ, عَلَيْهِمْ أَنْ يَرْحَلُوا!

- وَلَكِنِّي لَا أُرِيدُ الرِّحِيلَ.

قَالَتْهَا وَبَكَتْ. ضَاقَ بِبُكَائِهَا, قَالَ:¹⁹⁴

- وَلَا أَنَا أُرِيدُ الرِّحِيلَ, وَلَا أَيُّ أَحَدٍ مِنْ هَؤُلَاءِ النَّاسِ يُرِيدُ تَرْكَ دَارِهِ, وَلَكِنَّنَا سَنَرْحَلُ. جَمِيعُنَا سَنَرْحَلُ!

تَرَكَهَا تَبْكِي وَمَضَى مُبْتَعِدًا.¹⁹⁵

¹⁹² <https://ar.wikipedia.org/wiki>, Erişim tarihi: 19.10.2021.

¹⁹³ Braudel, Akdeniz, II, 168.

¹⁹⁴ Raḍvâ 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru's-Şurûk, Kâhire 2016, 344.

¹⁹⁵ Raḍvâ 'Âşûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru's-Şurûk, Kâhire 2016, 345.

مَضَى الْيَوْمُ الثَّانِي كَالْأَوَّلِ، وَفِي الْيَوْمِ الثَّلَاثِ لَمْ تَقْدِرْ مَرِيْمَةُ عَلَى الْمِشْيِ فَحَمَلَهَا عَلَيَّ عَلَى ظَهْرِهِ. لَمْ يَكُنْ وَحْدَهُ الَّذِي يَحْمِلُ، فَالْعَدِيدُ مِنَ النِّسَاءِ كُنَّ يَحْمِلْنَ صِغَارَهُنَّ، وَكَانَ بَعْضُ الصِّغَارِ قَدْ أُصِيبَ بِالْقِيءِ وَالْإِسْهَالِ فَدَبَّ¹⁹⁶

الْوَهْنُ فِي أَجْسَامِهِمْ وَلَمْ يَعُودُوا قَادِرِينَ عَلَى الْمِشْيِ. وَكَانَ شَابٌ يَحْمِلُ أَبَاهُ الشَّيْخَ عَلَى ظَهْرِهِ، وَآخَرُ يَحْمِلُ فَتًى فِي سَاقَيْهِ عِلَّةً.

لَمْ يَنْصَاقِبْ عَلَيَّ مِنْ حَمْلِ جَدَّتِهِ وَإِنْ أَثْقَلَهُ بُكَاءُهَا الْمُتَّصِلُ. لَا يَسْمَعُهُ وَلَا يَرَاهُ، وَلَكِنَّهُ يَشْعُرُ بِفَطَرَاتِ الدَّمْعِ سَاحِنَةً عَلَى عُنُقِهِ، تَنْفُذُ إِلَى ظَهْرِهِ فَتَسْرِي قَشْعِرِيَةً فِي بَدَنِهِ.

- لِمَذَا تَبْكِينَ يَا جَدَّتِي، أَلَا تَكْفَيْنَ عَنْ هَذَا الْبُكَاءِ؟!

لَا تُجِيبُ. تُوَاصِلُ سَكَبَ الدُّمُوعِ¹⁹⁷.

فِي الْمَسَاءِ سَهَرَ بِجَوَارِهَا ثَلَاثَ مِنْ نُسُوءِ الْقَافِلَةِ، أَلْحَحْنَ عَلَيْهِ أَنْ يَتْرَكَهَا فِي رِعَايَتِهِنَّ وَيَنَامَ، وَلَمَّا أُسْتُؤِنِفَ السَّيْرُ فَجَرًّا حَمَلَهَا بَيْنَ ذِرَاعَيْهِ. رَأَاهَا فِي ضَوْءِ النَّهَارِ شَمْعِيَّةً سَاكِئَةً. مَالَ بِرَأْسِهِ عَلَى وَجْهِهَا فَلَمْ يَشْعُرْ بِأَنْفَاسِهَا. هَلْ مَاتَتْ؟ دَفَعَ الْفِكْرَةَ بَعِيدًا. ضَمَّ جَدَّتَهُ إِلَى صَدْرِهِ، وَانْعَلَقَتْ ذِرَاعَاهُ أَكْثَرَ عَلَى جَسَدِهَا الْمُلْقَفِ بِالصُّوفِ، وَوَاصَلَ الْمَسِيرَ. وَلَكِنَّ جَسَدَهَا كَانَ ثَقِيلًا بَيْنَ يَدَيْهِ لَا يَخْتَلِجُ بِأَيَّةِ عَلَامَةٍ مِنْ عِلَامَاتِ الْحَيَاةِ. مَاتَتْ جَدَّتُكَ يَا عَلِيُّ... مَاتَتْ مَرِيْمَةُ فِي الْعَرَاءِ. وَاصَلَ الْمَسِيرَ كَأَنَّ شَيْئًا لَمْ يَخْذُثْ، ثُمَّ فَجْأَةً تَوَقَّفَ.

تَمَسَّمَرَتْ قَدَمَاهُ فِي الْأَرْضِ وَصَاحَ بِأَعْلَى صَوْتِهِ: "مَاتَتْ جَدَّتِي!"¹⁹⁸

Ali, isimleri çağrılana kadar bekledi, bunun üzerine ayağa kalktı. Ninesi onu takip etmek için ayağa kalkmaya karar verdi. Ali ninesine “Buna gerek yok” dedi.

Ali gitti ve sonra geri döndü. Ninesi ona sordu:

-Ona söyledin mi?

¹⁹⁶ Raḍvâ ‘Āṣûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru’ş-Şurûk, Kâhire 2016, 346.

¹⁹⁷ Raḍvâ ‘Āṣûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru’ş-Şurûk, Kâhire 2016, 347.

¹⁹⁸ Raḍvâ ‘Āṣûr, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru’ş-Şurûk, Kâhire 2016, 347.

-Söyledim.

-Eve dönebiliriz değil mi?

-Hayır, nine. Bütün bu insanlar gidecek gitmek zorundalar.

-Ama gitmek istemiyorum. Dedi ve ağladı.

Ali onun ağlamasından sıkıldı ve dedi ki:

-Ben de ayrılmak istemiyorum, bu insanlardan hiçbiri evini terk etmek istemiyor ama biz gideceğiz. Hepimiz ayrılıyorruz!

Ali, ninesini ağlarken bıraktı ve uzağa gitti.

İkinci gün birinci gün gibi geçti ve üçüncü gün Meryem yürüyemedi. Ali onu sırtında taşıdı. Sırtında taşıyan sadece Ali değildi. Kadınların çoğu küçük çocuklarını taşıyordu ve çocuklardan bazıları kustu ve ishal oldu. Vücutlarında zayıflık oldu ve artık yürüyemez hale geldiler. Genç bir adam babasını sırtında taşıyordu, bir başkası da bacakları sakat genç bir adam taşıyordu.

Ali, ninesini taşımaktan sıkılmadı ama onun sürekli ağlaması Ali'nin canını sıktı. Onu ne işitiyor, ne görüyordu. Ama Ali, boynunda sıcak damlacıklar hissetti ve damlalar Ali'nin sırtına değdiğinde Ali de bir titreme hissi oldu.

-Neden ağlıyorsun nine? Bu ağlamayı kesemez misin?

Cevap vermez ve gözyaşı dökmeye devam eder.

Akşam kervandan üç kadın ninesinin yanında kaldı. Kadınlar Ali'ye ninesini yanında bırakıp kendisinin uyuması için ısrar ettiler. Yolculuk şafakla yeniden başladığında ninesini kollarında taşıdı. Onu gün ışığında hareketsiz mum gibi gördü. Başını yüzüne yasladı ve nefesini hissetmedi. O öldü mü? Bu fikri uzaklaştırdı. Ninesini göğsüne bastırdı ve kolları onun yüne sarılı vücuduna daha da kapandı ve devam etti. Ama vücudu ellerinde ağırdı. Hiçbir yaşam belirtisi yoktu. Ninen öldü Ali... Meryem, vatanından uzakta öldü. Ali hiçbir şey olmamış gibi devam etti ve sonra aniden durdu. Ayakları yere bastı ve yüksek sesle bağırdı. "Ninem öldü!"

Yazar, Moriskoların sürgünden önceki ve sürgün esnasında yaşadıkları büyük sıkıntıları bu örnekle bizlere ulaştırmıştır. Her geçen gün zulmün üstüne yenisi eklenmektedir. Halk için vatanlarından zorla göç ettirilmeleri kendileri için adeta ölüm

olmuştur ve onları derinden etkilemiştir. Çünkü ömürleri vatanlarında geçmiştir. Vatanların da doğup büyümüş, yiyip içip, ağlayıp gülmüşlerdir. Şimdi ise ayaklarının altından toprağı çekilmiş, çaresiz bir haldelerdir. Kendilerine tanıdık olan her şeyi, alıştıkları çevreyi, uzun yıllar topladıkları eşyaları, evlerini, komşularını arkalarında bırakmışlardır. Hayat onlar için anlamını yitirmiştir. Vatan özlemleri daima yüreklerinin bir köşesinde kalmıştır.

Yazar, Moriskoların göçle nasıl paramparça olduklarını, yürek yakan durumlarını başarılı bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Çalışmamıza ilk olarak Radvâ Âşûr'un hayatı hakkında bilgi vererek romanın konu, zaman, kişi ve mekân yönünden edebi kaynaklar ışığında incelemesini yaptık. Yazar, Endülüs'teki sıradan bir ailenin kuşaklar boyunca yaşadıklarını tarihi olaylar ışığında okura sunmuştur.

Romanda olayların en yoğun olduğu birinci bölüm olan Gırnâta'dır. İkinci bölüme geldiğimizde daha az olay ve daha çok psikolojik tasvirlerin olduğunu söyleyebiliriz. Üçüncü bölüm ise diğer bölümlere nazaran daha gelişigüzel bir yapıya sahiptir. Sonuç olarak romana baktığımızda yazar birinci bölümdeki tempoyu diğer bölümlere sağlayamamıştır.

Yazarın çıplak bir kadını konu edinerek romana başlamasında, yazarı yazmaya iten sebepler arasında da gösterdiği, Bağdat'ı Amerikan uçaklarının bombalamasını haber yapan bir televizyon kanalında gördüğü çıplak kadın resminin de etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Şüphesiz çıplak kadın, Ebu Cafer karakterini günlerce düşünceye sevk ederken bir nevi geleceğin getirdiği çaresizliğin ve savaşın sembolü olacaktır.

Yazar, romandaki mekânı sanki oradaymışız hissi yaratarak tasvirlerle anlatmıştır. Yazar'ın bize göre eksik kalan yönü dönemde çok büyük önem taşıyan Engizisyon mahkemeleri ve sorgu odalarına genel hatlarıyla değinip, diğer mekânlar kadar önem vermemesidir.

Zaman konusunda da zaman zaman kesin tarihleri belirtmiştir. Bazı yerlerde tarih verilmesi dahi olayların işleyişi tarihi süreçle uyumaktadır.

Yazarın dili sade ve anlaşılırdır. Zaman zaman aşırıya kaçsa da tasvir yöntemine önem vermiştir. Roman da anlatım tekniği olarak tasvir, mektup, özetleme, diyalog ve iç diyalog, geriye dönüş tekniklerini başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Radvâ Âşûr Moriskoların yaşamış oldukları acıyı, dramı tarihi romanla bizlere ulaştırırken tarihi gerçeklerle uyuma konusunda sıkıntı yaşamamıştır. Yazarın edebiyat dünyasının yanı sıra dini ve tarihi değerlere yaptığı katkıları da oldukça başarılıdır.

3.3. HISNU'T-TURÂB

3.3.1. Roman Yazarının Hayatı

Ahmed 'Abdullatif, 1978 yılında Kahire'de doğmuştur. el-Ezher Üniversitesi'nde İspanyol Dili ve Edebiyatı okumuştur. İspanya'daki Madrid Özerk Üniversitesi'nde (Universidad Autónoma de Madrid) Arap Çalışmaları alanında yüksek lisansını yapmıştır. İspanya'daki Gırnâta Üniversitesi'nde (Universidad de Granada) modern Arap edebiyatı alanında eğitim almıştır.

Yazar, aynı zamanda gazetecidir. 2008'den beri *Ahbâru'l-Edeb*¹⁹⁹ gazetesinde çalışmaktadır. Mısır'ın bir köyündeki yozlaşmayı anlatan²⁰⁰ 2010 yılında çıkan *Anahtarcı* romanını, kadın, güzellik, varoluşu anlatan²⁰¹ 2012 yılında *Falcının Dünyası* romanını, 2013 yılında İnsan mitolojisini anlatan²⁰² *Heykeltraşın Kitabı* romanını, kimlik ve kök arama arayışını anlatan²⁰³ 2014 yılında *İlyas* romanını, 2017 yılında *Toprak Kale* romanını yazmıştır. Bu yazdığı romanlarla pek çok ödüle layık görülmüştür. Toprak Kale romanıyla Londra merkezli; Abu Dabi Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın finansmanıyla ve British Booker Prize Foundation'ın sponsorluğunda organize edilen²⁰⁴ 2018 Uluslararası Arapça Kurgu Ödülü'nü²⁰⁵ almıştır.²⁰⁶

¹⁹⁹ Gazete, 1993 yılında Kahire'de yayınlanmaya başlamıştır. Gazete, edebiyat ve sanat çevrelerinden gelen haberlerle ilgilenir. Modern Arap ve uluslararası yayınları inceler. Haftalık olarak yayınlanır. Günümüzde her Pazar yayını devam etmektedir. bkz.

²⁰⁰ <https://arabi21.com/story/Erişim tarihi:10.08.2021>.

²⁰¹ <https://free-bookspdf.com/world-of-mandel/> Erişim tarihi:14.12.2021.

²⁰² <https://jarirreader.com/book/Erişim tarihi:10.09.2021>.

²⁰³ <https://books-library.net/free-738.272.589-download>, Erişim tarihi:14.08.2021.

²⁰⁴ <https://ar.wikipedia.org/wiki/Erişim tarihi:08.09.2021>.

²⁰⁵ <https://www.kataranovels.com/prize-2017/Erişim tarihi:>

²⁰⁶ <https://ar.wikipedia.org/wiki/Erişim tarihi:08.12.2021>.

Yapılan görüşmelerimiz doğrultusunda yazarın hayatta olduğu, Madrid’de yaşayıp yazımına devam ettiğine ulaşılmıştır.

3.3.2. Romanın Tanıtımı

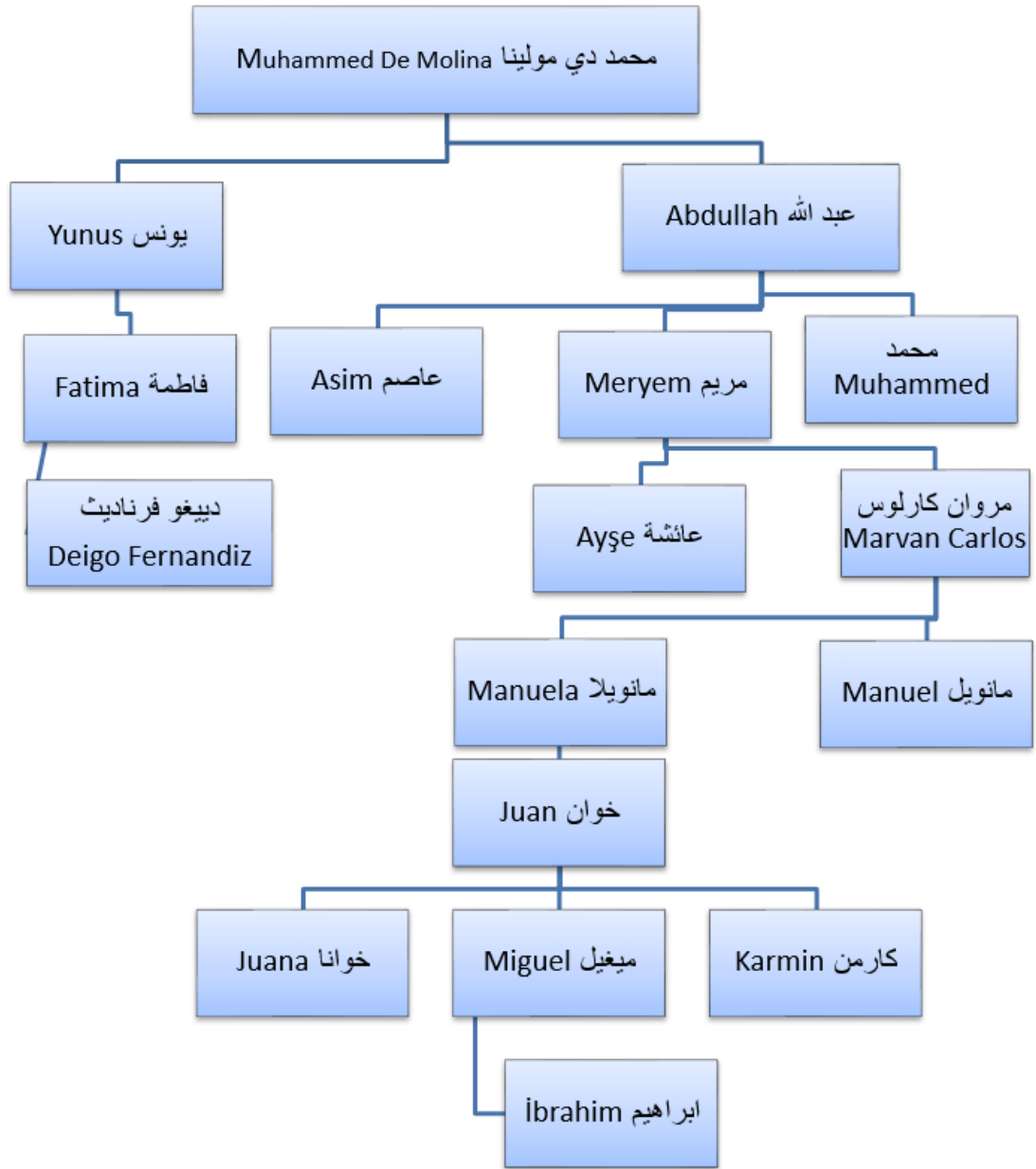
Romanın daha iyi anlaşılması açısından romanın özetine geçmeden önce bu bilgilerin verilmesinin yararlı olacağı kanaatindeyim. Romanın başlığı, *Hısnu’t-Turâb*²⁰⁷ Endülüs’teki bir köydür. Moriskoların trajedilerine, zulme, işkenceye ve nihayetinde yerinden edilmelerine tanık olan bir köydür. Yazar, anlatım kurgusunu tarihsel ve gerçekçi olmayan kurgusal el yazmaları²⁰⁸ ve yazışmalar üzerine inşa etmiştir. Bu el yazmaları Endülüs trajedisinin kasırgasının vurduğu anda Muhammed de Molina ailesinin üyeleri tarafından yazılmıştır. Ailenin soy ağacı özete geçmeden önce verilmiştir. Ailenin en büyüğünün el yazmalarını kendinden sonra gelecek olan çocuğuna ve torununa miras bırakması gelenek halini almıştır. Çocuklar veya torunlarda ailelerinin yaşamış olduğu Hısnu’t-Turâb, Cuenca ve Tatvan’da bulunan el yazmalarını toplama, kopyalama ve tercüme etme görevini üstlenip bu sayede atalarının Endülüs’te ne acılar yaşadığına tanık olup aynı zamanda yaşananları gün yüzüne çıkarmışlardır.

İncelediğimiz diğer romanlar gibi araştırmamıza konu olan bu eserin de roman teknikleri açısından tahlili yapılacaktır. Öncelikle roman özeti verilip, romandaki kişi, zaman, mekân incelemesi yapılacaktır. Son olarak romandaki Moriskoların zorlu yaşam mücadeleleri, romandan yola çıkılarak okuyucunun istifadesine sunulacaktır.

²⁰⁷ Abdullatif, *Hısnu’t-Turâb* 2017(Çalışmamızda eserin bu baskısı esas alınmıştır ve çalışmamızda romana yapılan göndermeler metinde parantez içi sayfa numaralarıyla gösterilecektir.)

²⁰⁸ El yazmaları, ailenin üyeleri tarafından yazılan hatıralar, mektuplar, günlükler, çizimlerden oluşur.

3.3.3. Romanın Özeti

شجرة عائلة دي مولينا (De Molina Ailesinin Ağacı)

Yukarıdaki soy ağacına baktığımızda ailenin isimlerinin Müslüman isimleriyle başlayıp Hristiyan isimleriyle bitmesi dikkat çekicidir. Bu durumu ailenin bazı üyelerinin Hristiyan baskısı yüzünden ismini değiştirmek zorunda kaldığı, bazılarının da kendi istekleriyle Hristiyan olduğu şeklinde açıklayabiliriz.

Roman, Molina ailesinden İbrahim'in babasının rüyasını anlatmasıyla başlar. Babası rüyasında bir ağacın dallarından düşen yaprakları görür. Yaprığın dokuları arasında isminin yazdığını ve ölümüne sadece kırk gün kaldığını söyler. İbrahim'i bir odaya alır ve en büyük oğlu olduğu için el yazmalarını ona verir. Yıpranıp, kaybolmadan yeni kopyalar yapmasını ister. Daha sonra İbrahim'in oğluna miras bırakmasını söyler. İbrahim küçük yaşta annesi gitmiştir. İbrahim de sandıktaki el yazmalarının annesi hakkında mı yoksa dedeleri hakkında mı olduğunu bilmemektedir.

Bir gün babası kalkıp sandığı açar ve İbrahim'inde kalkıp bakmasını ister. Kutunun içerisinde bir sürü kâğıt vardır. Her varak dikkatli bir şekilde, kutsal metinler gibi yığılmıştır. Her varak destesi ile diğer varaklar arasında bir bağlantı vardır. Sayfaların birinde babasının dört ismini alacak şekilde diğerinde de dedesinin dört ismini taşıyan varak vardır. Babası bir varağı okumasını söyler. O okudukça yeni varaklar çıkarır. Onları da okumasını söyler. Varakları en eski tarihten yeni tarihe doğru okumasını ve kopya yapmasını ister. İbrahim de varakların ağır sarımsı renkte, silinmek üzere olduğunu ve bazılarının Eski İspanyolca diliyle bazılarının da Arap harfleriyle İspanyolca yazıldığını fark eder. Babasının silinmek üzere olan varakları okuyup kopya yapması yönündeki vasiyetini yerine getirmeye istekli olmasına rağmen çok zorlanır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi İbrahim küçük yaşta annesinin çıkıp gittiğini babasının da İbrahim'in annesinin Hısnu't-Turâb'da doğduğunu ve muhtemelen orada yaşadığını söylemektedir. Hısnu't-Turâb'ın İspanya'nın güneyinde olduğunu ve Katolikler tarafından atalarının kovulduğunu anlatır. Ailelerinin evlerinin mahzenlerinde, bodrumlarında birtakım varaklar bulacağını ve bu varakları bulduğunda saklamasını ister.

İbrahim'in babasının rüyasında gördüğü gibi babası kırkinci günde ölür. İbrahim'de babasının defin işlemlerini yürütür. Defin işlemlerini yürüten kişi babasının kıyafetlerini çıkarırken İbrahim, babasının karnında bir mühür fark eder. Yuvarlak mühür çemberinin içinde Morisko kelimesini okur. Defin işlemlerini yürüten kişiye yardım etmek için babasının ölü bedenini tutar ve bilincini kaybedip düşer. Baygınlık halinde kendisini annesi ve babasıyla sokakları dar ve evleri alçak bir şehirde yürürken görür. Çok küçük olduğu için babasının omuzlarındadır. Aniden doksan yedi numaralı bir evin önüne gelirler. Babası durur. Sağ eliyle evi ve numarayı gösterir. Evimiz bu

der. Daha sonra ilerlerler. Yüksek bir tepenin zirvesinde babası yürümeyi bırakır. İşaret parmağını doğrultarak bu deden Abdullah'ın iş yeri der ve İbrahim'i bırakıp kaybolur.

İbrahim, babasının vasiyeti üzerine Cuenca'ya gider. Madrid'e uğradıktan sonra Cuenca'ya geçer. Yol boyunca annesinin Hısnu't-Turâb'da mı yoksa Cuenca'da mı olduğunu düşünür. Daha sonra elinde haritası ve çantasında anahtarlarıyla dedesi Abdullah'ın doksan yedi numaralı evine gelir. Anahtarla kapıyı açarken kendisine çok benzeyen bir kadın görür. Annesidir. Annesi kendisiyle bir gün kalıp Hısnu't-Turâb'a döneceğini söyler. Annesi, İbrahim'e evi gezdirir. Evin altındaki bodruma inerler. Tüm el yazmalarını gösterir. Annesi rahiplerin iktidarın elindeki araç olduğunu, siyaset meşruiyet kazanmak için dinin gücünü sömürdüğünü anlatır. El yazmaları gücün çılgınlığı için Yahudilerin ve Müslümanların ödediği bedelleri anlatıyordu. Annesi ertesi sabah Hısnu't-Turâb'a döner. İbrahim'de atalarının el yazmalarını okumaya devam eder. Babasının ruhunu rahatlatmak için el yazmalarını okuma ve nüshalarını çıkarma vasiyetini yerine getirmek ister.

İbrahim ilerleyen günlerde Hısnu't-Turâb'a annesinin yanına gider ve kendine çok benzeyen birini görür. Annesi ikizi olduğunu söyler. Hep birlikte evin bodrumunu gezerler. Husnu Turab arşivi, babasının arşivi ve Cuenca arşivi birbirini tamamlar. Babasının mesajı ortaya çıkar. Gizlenen harfler güneş ışığı gibi belli olur. Yazı da şöyle yazar:

“Anlaman ortaya çıktığı gün, olduğun yerde kal ve mesajı Juan dedenin mezarına göm.”(Hısnu't-Turâb,250)

İbrahim'in babası bir kutuda kâğıtları tutmasını ve yazdığı yeni kâğıtları da onlara eklemesini vasiyet etmiştir. İbrahim de babasının mezarında rahat uyuması için vasiyeti yerine getirir ve daha sonra torunlarına vasiyeti devreder.

İbrahim'in okuduğu, kopyasını yaptığı el yazmaları Molina ailesinden Muhammed'in el yazmasıyla başlar. Muhammed, bu yazıyı Gırnâta'nın düşüşünden birkaç ay sonra yazar. Ebû Abdullah es -Sağır'ın iki Katolik kral İzabellala ve Fernando'ya Gırnâta'nın anahtarlarını verdiğini ve aralarında anlaşma yaptığını anlatır. Bu anlaşma Müslümanların ibadetlerine, özgürlüklerine izin verir. Muhammed bu anlaşmayı kara benzeterek güneşi görür görmez eriyeceğini dile getirir.

Muhammed, bir gün işe –demirci dükkânına- giderken her zaman selamlaştığı bir polise rastlar. Polis, tanışmalarını görmezden gelip neden yeşil elbise giymediğini sorar. Muhammed, ilk başta şaka yaptığını düşünür. Polis, Müdeccenlerin hepsinin yeşil bir elbise giymesi gerektiğine dair bir kraliyet kararnamesi yayımlandığını söyler. Muhammed bu duruma çok üzülür. Ailesine bu haberi nasıl söyleyeceğini düşünür. Müdeccenli olmalarına rağmen Hristiyanlarla ticaret yaptıklarını, evlendiklerini, toprakları birlikte ettiklerini aklından geçirir. Yine bir gün Muhammed öğle vakti yemek ve biraz dinlenmek için evine döndüğünde Kastilya ve Leon Krallığı'nın Cuenca belediye başkanına Müdeccenleri bu şehirden kovmasını emreden bir kararname gönderdiğini öğrenir. Belediye başkanı ise kralın mektubuna karşılık Müdeccenlerin el sanatlarının sırlarına sahip olduklarını, tek demirci aile olduklarından bahseder. Bunun üzerine Kral Müdeccenleri sınır dışı etmekten vazgeçip, vergileri iki katına çıkarır. Muhammed de çok zorlandıklarını vergileri zar zor ödedikleri ve kendi topraklarından çıkana kadar onları taciz etmenin bir yolu olduğunu çok iyi bilir.

Muhammed'in daha önce şehrinin ve kendilerinin kötü şey yaşayacakları tahmini gerçekleşir. Katolik kralın Ebû Abdullah'la yaptığı anlaşma devrilir. Müslümanlara nihai ayrılma ve Hristiyanlaşma arasında seçim verilir. El yazmasında Muhammed Müslümanların domuz eti yemezlerse boyunlarının kesileceği ramazan oruçlarını gizli tutacakları ve namazları gizli kılacaklarını da anlatır.

İbrahim bir sonraki el yazmasını okuduğunda Molina ailesinden Yunus'a ait olduğunu görür. Yunus, kendini yeşil elbiseler içinde cüzzamlılar gibi bir yere hapsedilmiş boğulmuş hissettiğini anlatır. Kendi topraklarında buhurdanlık odunu olduğunu ve baştakilerin yaptıklarının bedelini kendilerinin ödediğini yazar. Eşi ve çocuklarıyla Hısnu't-Turâb'a taşınmak için anlaşır ve gittiklerini haber vermek için kardeşi Abdullah'a bir mektup bırakır.

Abdullah ise mektubunda kardeşi Yunus'a gittiği için biraz sitem eder. Cuenca'nın çocukları olduğunu, burada doğup büyüdüğünü, topraklarını ve ağaçlarını dikenin kendileri olduğunu söyler. Hükümdarların hatalarının kendilerinin ödediği görüşüne katılır. Gittiği için kardeşini suçlamaz. Burada yaşamının zor olduğunu her şeyin Allah'ın takdiri olduğunu ve çabalaması gerektiğini yazar.

Abdullah el yazmasında başlarına gelen tehlikeyi anlatır. Hayatın artık eskisi kadar güvenli olmadığını er ya da geç İslam devleti'nin düşeceğini belirtir. Bu el yazmasını torunlarına, çocuklarına dünyanın en zayıfı olduklarını ve onları kimsenin duymadığını anlatmak için yazar. Evlerinin altına evler kazıyıp değerli eşyalarını, el yazmalarını oraya bırakacaklarını haber verir. Gün gelir Katolik krallar zalim olurlarsa oraya sığınabileceklerini, çocuklarının ve torunlarının eline geçmesini istediği şeyleri orada rahatça bulabileceklerini söyler.

İbrahim bir sonraki el yazmasını okuduğunda diğer el yazmalarından farklı olarak Molina ailesinden Manuel'in el yazmasını hayali unsurlara dayandırarak şu şekilde yazdığını görür. Manuel'in annesi yarım saat sonra taş olacaklarını, hazırlanmaları gerektiğini söyler. Manuel taş olmak istemez. Babası ise dağ taşının sokak taşı gibi olmadığını söyler. Yarım saat sonra dağa taşınırlar. Manuel, değişmekten yalnızlıktan korkar. Bir dağda sadece saf bir taş, bir binada taş, bir mezarlıkta taş olmaktan korkar. Manuel bir gün bir gürültü hisseder, deprem olduğunu düşünür. Sonra bir kitle kırdıklarını görür. Kendisi de bu kitleye aittir. Dayandığı bir taş can verir. Önüne ölü olarak atılır. İki büyük adam taşla hakaret ederler. Taş acır, acı çeker. Sonra bir araba gelip taşı taşır ve ailesinden koparır. Manuel ise bu ailenin yanında yabancı gibi kalır. Kendisini bilmediği bir yere götüreceklerinden korkar. Bir gün demir makinesi çalışır. Manuel'in sağından solundan vururlar. Manuel bir bebek gibi ağlar. Ayak parmakları ve topuklarının bir kısmına elvada der. Arabadan taş arkadaşlarına ve ailesine bakar. Araba bir müddet ilerledikten sonra bir tepeye çıkar. Tepenin üstündeki evler Jajo nehrine bakar. Manuel arabadaki yerinden saraylar ve yüksek kuleleri görür. Tuleytula'ya ulaşırlar. Arabayı hayvan pazarında durdururlar. Önünde Eddem yayı görür. Boyunları bu yayın eklemlerine bağlı dedelerini ve Müslümanlar için katliamların hazırlandığı Tuleytula gecesini hatırlar. Gözleri yaşarır. Anneannelerine dinlerinin sorulduklarını, saçlarının çekilip göğüs uçlarından asıldığını hatırlar.

Uzun bir adam yaklaşır ve Manuel'e bakar. Adam başıyla onaylar ve ardından araba hareket eder. Ertesi gün Manuel yine uzun saçlı adamı görür. Manuel'in bedenindeki çatlaklara dikkat eder. Çalışmaya başlar. İki sağlam ayak yapar. Gece gündüz vücudunda çalışır. Manuel taş gibi yaşamanın insan olarak ölmekten daha iyi olduğunu düşünür. Ertesi gün heykeltraş harikalar yaratır. Daha genç bir vücut oluşturur. Manuel'e askeri bir takım elbise giydirebilir. Kendisinininkinden farklı bir yüz

çizer. Vücudu için bir kalkan ve başının üzerine bir miğfer yapar. Heykeltraş, Manuel'e yaklaşıp hiçbir eksiğinin kalmadığını sadece meydanda durmasının kaldığını söyler. Kâğıtlara sarar ve bir kutuya koyar. Heykeltraş Manuel'e hayat verdikten sonra ortadan kaybolur. Aradan zaman geçtikten sonra heykeltraşı görür. Heykeltraş işçilere incitmeden taşı kaldırmalarını söyler. Manuel, kendisine ait olmayan bir yüz, kıyafetler ve kendisine ait olmayan bir isim, tarih içinde olduğunu düşünür. Manuel heykel olarak ilk günlerinde şaşkındır. Yoldan geçenler onun tabanında oturup dinlenir, çocuklar üzerine bir şeyler yazarlar. Bir gün Manuel'in de anlamadığı bir şey olur. Meydana giren tezahürat yapan bir kalabalık görür. Kalabalık onun akrabaları ve ailesidir. Kalabalık ona doğru yaklaşıp, onu taşılayıp yüzüne tükürür. Sopa ve demirlerle vururlar. Manuel ise ağlar. Ağrıdan, şiddetten ağlamaz. Onlara kim olduğunu söyleyemediği için ağlar. Ona ait olmayan bir bedeni ve tarihi olduğunu söyleyemediği için ağlar. Bir anda onu yerinden çıkarıp yüz parçaya ayırırlar. Sonra her şey sanki hiç yaşanmamış gibi biter. Bildiği bir araçtan işçiler bir heykeli indirirler. Heykel ağlamaktadır. Bu Manuel'in babasıdır. Manuel ve babası birbirlerine gizli bir bakış atarlar.

Bir diğer el yazması Molina ailesinden Ayşe'nin Cuenca'da yazdığı el yazmasıdır. Ayşe tahta koluyla yaşayan yalnız biridir. Her sabah uyanıp pencereden insanları seyreder, dışardaki insanlara onlar görmese de el sallar. Bir sabah yalnız başına dışarı çıkar. Küçük bir ırmağın kıyısında oturup aileleriyle ya da kedi ve köpeğiyle yürüyüş yapanları izler. Aşırı derecede yalnızlık hisseder. Tahta koluna zamanla alışır. Geceleri uyumadan ona hikâyeler anlatır. Ona bir şarkılarının, danslarının, dillerinin olduğunu ve kaybolduğunu anlatır. Kana tapan bir millet hakkında korkunç hikâyeler anlatır. Kana tapan bir millet havuzlar yapar ve kendilerini arındırmak için orada yıkarlar. Geceleri göletlere kurban sunarlar. Kolu gece yarısı yüzünü okşar ve bazen yüzüne dokunur. Annesinin avucunun yerine, annesinin sıcaklığını hisseder. Ayşe'nin annesi meydanda giyotinlerde gözleri önünde öldürülmüştür.

Ayşe, ilerleyen zamanlarda kanların denizler gibi aktığını bu kanların kendilerinin kanları olduğunu ve Gırnâta'nın kanadığını yazar. II. Flippy'nin kana bulaşmış eliyle daha fazla kanlı bir hüküm emri verdiğini anlatır. Kral, Müslümanlara ölüleri kendi yöntemleriyle gömmeyi, danslarını, ibadetlerini ve daha bir sürü şeyi yasaklar. Ayşe ise insanların köklü alışkanlıklarını silmenin imkânsız olduğunu, dinin zorlamayla değişemeyeceğini anlatır.

İbrahim, el yazmalarının yanı sıra mektupların da okuyup kopyalamasını yapmaktadır. Cuenca'da yaşayan Marvan Carlos'un Hısnu't-Turâb'da yaşayan kuzenlerine yazdığı mektubunda Katolik krallığın dini, zavallıları ve yoksulları birbirine düşman etmek için kullandığını, Müslümanların topraklarında, meyvelerinde aç gözlülüğün tacı olduğunu anlatır. Kuzenlerine dayanmalarını ve sabretmelerini, büyük üzüntünün kalkacağını söyler.

Bir diğer mektup da Hısnu't-Turâb'da yaşayan Fernandez Diego'nun Cuenca'daki ailesine mektubudur. Diego, üzüntü yüklü mektuplarını ailesine göndermek istemez. Acıların mürekkebinin kavrayamayacağı kadar büyük olduğunu söyler. Beşşerat isyanının patlak vermesiyle Gırnâta'daki halka destek vermek için giderler. Her şeyin yasaklandığı ve Arap kökenlerinden dolayı casus olarak görülmenin en acımasız şey olduğunu söyler. Katolik krallığın vahşetinden bahseder. Çocuklarını kaçırdıkları ve onları Hristiyan olarak yetiştirdiklerini yazar. Katoliklerin Müslüman köklerini unuttuklarını ama bu topraklarını işleyen saraylar inşa eden atalarının ellerini ne çabuk unuttuklarını Fernandez sitem ederek anlatır.

Juan ise el yazmalarını Cuenca ve Tatvan'da yazmıştır. Tüm Moriskoları kovmak için kraliyet bir ferman yayınlar. Kararname yeni Hristiyanlar veya Müslüman kökenli Hristiyanlar adınadır. Juan bu kararnamenin kendilerini de kapsayıp kapsamadığını öğrenmek için Cuenca rahibinin yanına gider. Rahip sadece eşi Maria'nın Hristiyan olduğu için kalabileceğini ve annenin çocukları da yanına alabileceğini söyler. Bu duruma çocukları Miguel çok üzülür. Kendisinin de Müslüman olduğunu söyleyip babasıyla gitmek ister. Babası Juan ve oğlu Miguel gözyaşlarıyla ailesine veda ederler. Denizin diğer tarafına onları ölü hayvanlarmış gibi atarlar. Gemiler bu şekilde yüzlercesini atıp döner. Gittikleri Tatvan'a yabancılardır. Hangi dilde konuşacaklarını bilemezler. Uyku uyuyamazlar.

Juan'ın eşi Maria bir mektup yazar. Evde hayatın durduğunu çocukların babası ve abisinin sorduklarını yazar. Sürekli beklenti içinde dönmelerini beklerler.

Juan'ın oğlu Miguel ise el yazmasını Tatvan'da yazmıştır. Rüyasında kırk gün sonra hayata veda edeceğini görür. Geldiğinden beri babasının tavsiyesi üzerine günlüğünü yazar. Bu yazmaları oğlu İbrahim'e bırakacağını yazar. Kovulma olayının hala hayatlarının merkezinde olduğunu söyler. Tatvan'daki hayatlarının hep sıradan

olduğunu ve babasının Arapça öğrenmeden öldüğünü yılların dinini değiştirmedeğini yazar. Babasının son vasiyeti ise Cuenca’da gömülmektir. Canlı olarak kovuldukları yere ölü olarak dönmek istemiştir. Miguel ise bu vasiyeti borç bilerek maceraya atılır. Ölü babasını zor şartlar altında deniz yoluyla Cuenca’ya götürür. Babasının vasiyetini yerine getirmiş olur.

Miguel’in kardeşi Karmin ise el yazmasına çirkin yüzünü tasvir ederek başlar. Annesi önemli olanın kalbin güzelliği dese de annesini dinlemez. Aynada yüzüyle vakit geçirip ne kadar çirkin olduğunu düşünür. İnsanların onun yüzüne bakmaktan kaçındığını düşünür. Küçük yaşta zorunlu göç kararı çıkınca babası Juan ve abisi Miguel’den ayrıldığı için çok zor günler geçirdiğini anlatır. Günlerini babasını ve abisini bekleyerek geçirir. Engizisyon mahkemesinde İslam’ı uyguladığı gerekçesiyle yargılanır. Çeşitli işkencelere maruz bırakılıp sonunda mahkeme tarafından asılarak öldürülür.

3.3.4. Şahıs Kadrosu

Romanın olay örgüsü İbrahim adlı bir kişinin etrafında cereyan etmektedir. İbrahim dışında romanın şahıs kadrosunu oluşturan birtakım kişiler de vardır. Bu kişiler Muhammed de Molina, Yunus, Abdullah, Muhammed, Manuel, Juan, Miguel, Maria, Karmin ve Ayşe’dir.

İbrahim: Roman büyük ölçüde İbrahim üzerine kurulmuştur. Babasının vasiyeti olan atalarının toprağına dönüp el yazmalarını takip etmesi ve ailesindeki tüm el yazmalarını birleştirmeyi zor da olsa yerine getirir.

Muhammed De Molina: Ailenin en büyük dedesidir. Kendinden sonraki çocuklarına veya torunlarına en büyük çocuk olmak şartıyla el yazmalarını gizlice devam ettirmelerini vasiyet bırakmıştır. Bu vasiyet ailedeki en büyük çocuğun yaşadıklarını kayıt etmesi ve bu el yazımlarını en büyük çocuğuna vermesi, en büyük çocuğun da yaşadıklarını kaydetmesi ve babalarının dedelerinin el yazmalarını da gizlice okuyup kopyalamasıdır. Vasiyet, dededen torunlarına kadar gelenek haline gelip devam etmiştir.

Yunus: Yunus, kendi topraklarında yabancı gibi yaşamaya dayanamaz. İktidarın yaptığı hataların bedelini kendilerinin ödemesini istemeyip ülkesini kendi isteğıyle terk

eder. Cuenca'da yaşayan Yunus, Gırnâta'ya yakınlığından ve eşinin ailesi Hısnu't-Turâb'da diye oraya taşınır.

Abdullah: Abdullah, Yunus'un kardeşidir. Yunus'un aksine ülkesi ve kendileri çok zor günlerden geçse de ülkesinden başka bir yere gitmek aklının ucuna gelmez. Cuenca'ya topraklarına çok bağlıdır.

Muhammed: Muhammed, Abdullah'ın oğludur. Cuenca'da yaşamaktadır. Ülkelerinin başına gelecekleri önceden tahmin eder. Kendinden sonraki çocuklarına ve torunlarına ne yaşadıklarını görsünler diye her şeyi yazar ve vasiyet bırakır.

Manuel: Manuel, kendini ve ailesini taş benzettir. Yaşadığı olayları, çektiği acıları taş olarak anlatır. Ülkesi Katoliklerin tacı altındadır. Kendisine ait olmayan bir beden ve tarih içinde olduğu için son derece üzgündür.

Juan: Juan, Morisko kökenli olduğu için sürgün edilir. Ailesinden ayrılmasına çok üzülür. Toprağına, dinine bağlıdır. Cenazesini kendi toprakları olan Cuenca'ya defnedilmesini oğluna vasiyet eder.

Maria: Juan'ın eşidir. Aslı Hristiyandır. Hristiyan olduğu için sürgün edilmez. Eşi ve çocuğunun sürgün edilmesine çok üzülür.

Miguel: Miguel'in annesi İspanyol, babası kökeni Morisko olan Hristiyandır. Miguel'de ataları gibi İslam dinine bağlı olarak yaşar. Tüm Moriskoları ülkeden kovmak için kraliyetin yayımladığı zorunlu göç kararıyla babasıyla gider. Kendisini de Morisko olarak görür. Çok cesurdur. Babasının Cuenca'da defnedilme vasiyetini yerine getirmek için maceraya atılır.

Karmin: Karmin'in psikolojisi iyi değildir. Aynada çirkin yüzüne bakıp durmadan yakınır. Küçük yaşta zorunlu göç emrinden dolayı abisi ve babasından ayrılır. Engizisyon mahkemesinde İslam'ı uygulama gerekçesiyle yargılanıp asılarak öldürülür.

Ayşe: Ayşe, tahta koluyla yaşayan yalnız bir kızıdır. Tahta kolundan başka kimsesi yoktur. Annesi Engizisyon mahkemesi tarafından Ayşe'nin gözleri önünde giyotinlerde öldürülmüştür. Tahta koluna bu kadar yakın olmasının nedeni belki de annesinin sıcaklığını hissetmesidir.

3.3.5. Mekân

Mekân; eserde yaşanan olayların sahnesidir. Romanın başlığı olan Hısnu't-Turâb'da Endülüs'te Müslümanların yaşadığı bir köydür. Molina ailesindeki üyelerin bir kısmı Hısnu't-Turâb'da yaşamaktadır. Müslümanlar, Katolik tacın altına girdiklerinde köyün ismi İznatoraf olarak değişmiştir. İspanya'nın on yedi özerk bölgesinden ülkenin güneyinde bulunan Jean eyaletine bağlı bir yerdir.²⁰⁹

Romadaki bir diğer yer Cuenca şehridir. Molina ailesindeki birçok üye de bu şehirde yaşamıştır. El yazmalarını bu şehirde yazmıştır. İbrahim'in babası Cuenca şehrini oğluna şu şekilde anlatmıştır:

“Cuenca'nın evleri çok uzakta, geldiğimiz şehir, bizi kovdukları şehir, ruhlarımızın kaldığı şehir, görmemiş olsan bile Arapça adını asla unutma “Konka” كوينكا yeni adı Cuenca'dır.”(Hısnu't-Turâb,34)

Cuenca, evlatlarının ruhlarında hiç unutulmayacak türde bir özlem yaratmaktadır.

Öyle ki sürgün edilenler ve oradan oldukça uzakta olanlar bile hiç durmaksızın Cuenca'nın ismini tekrarlamakta ve geçmişteki günlerin özlemini duymaktadırlar. Oraya geri dönmeyi ve ölürlerse oraya gömülmeyi dilemektedirler.

Romanda İbrahim'in babası İbrahim'den Cuenca'ya gidip el yazmalarını toplamasını istemiştir. İbrahim'de Cuenca'ya giderken Madrid şehrinde birkaç gün konaklar. Madrid'in büyüleyici, hareketli bir şehir olduğunu bir o kadar da sahte vaatler şehri olduğunu gözlemler. İbrahim'in geldiği şehir ise Tatvan'dır. İbrahim bu iki şehri şu şekilde kıyaslar:

“Aradaki büyük farklılıklara rağmen iki şehir yaşam ve ölüm gibi açıkça birbirine yapıyor. Benim şehrim bir ölüm şehri, Madrid ise şehir hayatı. Gündüzleri Madrid'de hayat kurulur ve geceleri hayat çıldırır. Gündüzleri şehrimize ölüm kuruluyor ve geceleri ölümü iinize çekiyorsunuz...”(Hısnu't-Turâb,145)

Yazar, romanda Madrid şehrini seçerek Madrid şehrini devlete, güce benzetmiştir. Tatvan şehri ise halka; zayıf, ezilen bir millete işaret etmektedir. Kısacası mekânlar da

²⁰⁹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Iznatoraf>, Erişim tarihi: 21.10.2021

olaydaki kişiler kadar önemli ve birbirleriyle bağlantılıdır. Bu benzetmeler sayesinde insanların mekânla olan ilişkileri de dile getirilmeye çalışılmıştır.

Romanda Manuel'in bir taş olarak kendini hayal edip Tuleytula şehrine uğradığını romandaki şu cümlelerden anlayabiliriz:

“Araba yüksek bir tepeye çıkıyordu. Tepe granittendi. Tepenin üstündeki evler Jojo nehrine bakıyordu. Arabadaki yerimden saraylar ve yüksek kuleleri görebildim. Surlar şehri çevreliyordu. Tuleytula'ya ulaştım.”(Hısnu't-Turâb, 92)

3.3.6. Zaman

Romanın genelinde kullanılan zaman kavramını tespit etmeye çalıştığımızda bunun zor olmadığını görmekteyiz. Çünkü romandaki her el yazmasında kesin bir tarih vardır.

Yazar, hayal gücüyle Muhammed de Molina ailesini iki buçuk asırdan fazla bir zamana yayılan ailenin sırrını içeren el yazmalarını bir tarihe dönüştürür. Roman 1443'te Katoliklerin Cuenca şehrine girip Müdeccenlere yeşil bir şapka giymelerini dayatmasıyla başlar. 1492'de Gırnâta'nın düşüşüyle devam edip, Moriskoların yerlerinden edilip Tatvan'a taşınmasıyla 1679'da biter.

Tarihsel referans, notları dokuma, olayları formüle etme ve karakterleri tarihsel verilere göre çizme bakımından yazar hayal gücünü tarihle özdeşleştirmiştir.

3.3.7. Romanda Morisko Acıları

Yazar, Hısnu't-Turâb adlı romanda Endülüs'teki Muhammed de Molina ailesinin kuşaklar boyunca yaşadıklarına bizi el yazmaları aracılığıyla tanık etmiştir. Roman tarihi olaylar ışığında kaleme alınmış, el yazmaları aracılığıyla Moriskoların yaşadığı trajediyi, zulmü, işkenceyi okura ulaştırmıştır. Onların yaşadığı acılara biraz daha yakından bakalım.

Molina ailesinden Muhammed, 1443 yılında Cuenca'da el yazmasında şunları yazmıştır:

كُنْتُ أَقُولُ إِنِّي كُنْتُ فِي طَرِيقِي إِلَى وَرْشَةِ الْحَدَّادَةِ، لَمَّا ظَهَرَ أَمَامِي شُرْطِيٌّ. كَانَ يَعْرِفُنِي وَكُنْتُ أَعْرِفُهُ. كُلَّ يَوْمٍ كُنَّا نَتَبَادَلُ التَّحِيَّةَ، وَنُجَالِسُنَا أحياناً فِي وَرْشَتِنَا. مَعَ ذَلِكَ تَجَاهَلُ مَعْرِفَتَنَا. سَأَلَنِي بِصَوْتٍ جَافٍ لِمَاذَا لَا أَرْتَدِي الْمَلُوطَةَ الْخَضْرَاءَ. فِي الْبِدَايَةِ ظَنَنْتُهُ، وَقَلِيلاً مَا كَانَ يَخِيبُ ظَنِّي، أَنَّهُ يَمْزُحُ. إِنْتَسَمْتُ وَقُلْتُ لَهُ أَنَّ الْأَخْضَرَ يَصْفُرُ وَيَقْعُ مِنَ الشَّجَرَةِ. قَالَ إِنَّهُ لَا يَمْزُحُ ، وَقَدْ صَدَرَ مَرْسُومٌ مَلَكِيٌّ بِأَنْ يَرْتَدِيَ كُلُّ الْمُدَجَّجِينَ مَلُوطَةً خَضْرَاءَ..²¹⁰

“Demirci atölyesine gidiyordum, derken önüme bir polis çıktı. O, beni tanıyordu, ben de onu tanıyordum. Hergün selamlaştık ve bazen atölyede yanımızda sohbet ederdi. Buna rağmen tanışımızı görmezden geldi. Neden yeşil elbise giymediğimi kuru bir sesle sordu. İlk başta şaka yaptığını sandım. Ben tahminlerimde çok az yanılıyorum. Gülümsedim ve yeşilin sarardığını ve ağaçtan düştüğünü söyledim. Şaka yapmadığını söyledi ve Müdeccenlerin hepsinin yeşil bir elbise giymesi gerektiğine dair bir kraliyet kararnamesi yayımlandığını söyledi.”

Endülüs şehirlerinin düşmesinden sonraki ilk yıllarda çoğunluk itibariyle yerinde kalan Müdeccenler teslim antlaşmaları gereği ve biraz da yerleşik halka, nitelikli işçilere ve çiftçilere olan ihtiyaç sebebiyle yani siyasi ve iktisadi şartlar gereği Hristiyan yöneticilerden iyi muamele görmüşlerdir. Ancak, sonraki yıllarda özellikle de Zellâka²¹¹ savaşından sonra İspanya Hristiyanları ile Müslümanlar arasında savaşın bir ölüm kalım savaşı haline dönüşmesiyle birlikte Müdeccenler üzerinde kötü muameleler açıkça görülmeye ve zamanla şiddetlenmeye başlamıştır.²¹² Müdeccen Müslümanlar üzerlerindeki baskının artmasıyla birlikte dini ve toplumsal bazı kısıtlama ve haksızlıklara tabi tutulmuşlardır. Romadaki örnekte görüldüğü gibi ayırt edici kıyafet giymek bunlar içinde en belirgin olanıdır.²¹³

Müslümanların doğup, büyüdüğü öz topraklarında yeşil kıyafetlerle dolaşmak çok acı verici bir durumdur. Bu olay karşısında içleri utanç duygusuyla dolmuştur. Kendilerini yeşil bir elbise içinde cüzzamlılar gibi bir yere hapsedilmiş hissetmişlerdir.

²¹⁰ Ahmed, ‘Abdullatif, *Hısnu’l-Turâb*, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr, 2017, 62.

²¹¹ Endülüs’te Müslümanların Hristiyanlara karşı elde ettiği büyük zafer (479/1086). bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zellaka-savasi>

²¹² Muhammed Abdulhalim Receb ‘*Alâkât Beyne’l-Endelusi’l-İslâmiyye ve İsbânyâ en-Nasrâniyye fî ‘Asri Beni Umeyye ve Muluki’t-Tavâif*, Kâhire, Dâru’l-Kutubi’l-İslâmiyye, 416.

²¹³ Muhammed Abdulhalim Receb, ‘*Alâkât Beyne’l-Endelusi’l-İslâmiyye ve İsbânyâ en-Nasrâniyye fî ‘Asri Beni Umeyye ve Muluki’t-Tavâif*, Kâhire, Dâru’l-Kutubi’l-İslâmiyye, 37.

Utanmışlar ve ihanete uğramışlardır. Aynı toplumda Hristiyanlarla alışveriş yapıp, birbirleriyle evlenip, birlikte el sanatları yapıp, aynı elle toprağı ekerken aniden dışlanmak Müslümanları hayal kırıklığına uğratmıştır. İspanya toplumu içerisinde ikinci sınıf horlanan halk kesimi konumunda varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardır.

Yazar, bu örnekte yeşil rengi simge olarak kullanmıştır. Bu rengi Müdeccenlerle ilişkilendirmiştir. Müdeccenleri yaprağına benzeterek yeşilin sarardığını ve ağaçtan düştüğünü, Müdeccenlerin de zamanla nasıl yok olduğunu bizlere başarılı bir şekilde bağlantı kurarak anlatmıştır.

Romadaki bir diğer acı; Molina ailesinden Manuel'in içinde bulunduğu zor durumu hayali unsurlara dayandırarak 1609 tarihinde Tuleytula'da yazdığı el yazması içerisinde anlatılabılır, şu şekildedir:

صَنَعَ لَجَسَدِي دِرْعًا طَوِيلًا وَوَضَعَ فَوْقَ رَأْسِي خُوْدَةً.²¹⁴
وَدَات يَوْمٍ حَدَثَ مَا لَمْ أَفْهَمْهُ. رَأَيْتُ حُشُودًا تَدْخُلُ السَّاحَةَ وَهَتِفُ. حُشُودًا لَمْ أَرْ مِثْلَهَا أَبَدًا، حُشُودًا
كَانَتْ تَنْجُو صَوْبَ دَائِرَةِ مِفْتَاحِ الْحَيَاةِ. كَانَتْ تَنْجُوهُ فَتَوَقَّفْتُ فَجَاءَةً. تَوَقَّفْتُ وَاقْتَرَبْتُ مِنِّي. اقْتَرَبْتُ
فَعَرَفْتُهَا. إِنَّهُمْ أَهْلِي، بَعْضُ أَقَارِبِي. اقْتَرَبْتُ الْحُشُودَ وَرَجَمْتَنِي بِالْحِجَارَةِ، بَصَقْتُ عَلَيَّ وَجْهِي، ضَرَبْتَنِي بِالْعَصِيِّ
وَالْحَدِيدِ، ضَرَبْتَنِي وَبَكَيْتُ، لَمْ أَبْكُ مِنَ الْأَلَمِ، لَمْ أَبْكُ مِنَ الْعُنْفِ. بَكَيتُ أَيُّ عَجَزْتُ عَنْ أَنْ أَقُولَ مَنْ أَنَا.
عَجَزْتُ أَنْ أَقُولَ لَسْتُ أَنَا مَنْ تَظُنُّونَ، أَنْ أَقُولَ إِنِّي أَحْمِلُ هَيْئَةً لَا تَنْتَمِي لِي، اسْمًا لَيْسَ اسْمِي، تَارِيخًا لَيْسَ
تَارِيخِي، أَتَنَاءَ ذَلِكَ فَهَمْتُ إِلَى مَنْ تَحَوَّلْتُ، أَدْرَكْتُ كَيْفَ صَنَعَ مِنِّي صَانِعُ التَّمَاثِيلِ فَإِنْدًا حَرِييًّا، مُجَرِّمًا
يَسْفِكُ الدَّمَاءَ، وَأَنَا، أَنَا مَنْ أَنَا، مُحْضٌ حَجَرٍ بَرِيءٍ، ثُمَّ مَرَّتْ أَيَّامٌ أُخْرَى، أَيَّامٌ اسْتَحْدَمَنِي فِيهَا أَفْرَادُ الْحُشُودِ
كَدُرُوعٍ وَاقِيَةٍ، كَسِيهَامِ قَوِيَّةٍ، كَسَرُوا سَاقِي أَكْثَرَ مِنْ قِطْعَةٍ، ضَرَبُوا بِأَجْزَائِي آخَرِينَ يُهَاجِمُوهُمْ. ثُمَّ صَارَ
جَسَدِي غَارِقًا فِي الدِّمَاءِ، دِمَاءٍ تَكْسُونِي دُونَ أَنْ تَكُونَ دِمَائِي.²¹⁵

“Heykeltraş, vücudum için uzun bir kalkan yaptı ve başımın üzerine bir miğfer koydu. Bir gün anlamadığım bir şey oldu. Meydana giren ve tezahürat yapan kalabalıklar gördüm, asla görmediğim bir kalabalık. Yaşam çemberinin anahtarına doğru ilerliyorlardı. İlerliyorlardı, bir anda durdular, durdular ve bana yaklaştılar. Yaklaştılar ve ben onları tanıdım. Onlar benim ailem, bazı akrabalarım. Kalabalık

²¹⁴ Ahmed, ‘Abdullatif, *Hısnu ‘t-Turâb, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr*, 2017, 96.

²¹⁵ Ahmed ‘Abdullatif, *Hısnu ‘t-Turâb, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr*, 2017, 102, 103.

yaklaştı ve beni taşıdı, yüzüme tükürdüler. Bana sopalar ve demirlerle vurdular. Beni vurdular. Ağladım. Acıdan ağlamadım. Şiddetten de ağlamadım. Çaresiz olduğumu söyleyemediğim için ağladım. Bu ben değilim diyemedim. Bana ait olmayan bir bedenim olduğunu, bana ait olmayan bir tarihi söyleyemedim. O sırada kime dönüştüğümü anladım. Beni heykeltraşın nasıl askeri olarak lider yaptığını anladım. Kana susamış bir suçlu ve ben, ben kimim, saf ve masum bir taşım. Sonra diğer günler geçti. Kalabalığın kişileri beni koruyucu kalkanlar ve güçlü oklar gibi kullandılar. Bacağımı birden fazla parçaya böldüler. Parçalarla diğer saldıranlara vurdular. Sonra vücudum kanla kaplandı. Kanlar beni kapatıyor ama bu kanlar benim değil.”

1609 tarihi İspanyol tarihinde ve Moriskoların kaderinde bir dönüm noktasıdır. Gırnâta'nın düşüşü Endülüs'teki İslami yönetimin sonuysa 1609 tarihi de İspanya'nın her yerinden İslam kalıntılarının resmi olarak ortadan kaldırılmasının bir simgesi haline gelmiştir. Kraliyet bu tarihte Moriskolar için zorunlu göç kararını yayımlamıştır. Tüm Moriskolara ülkeyi terk etmek için üç gün süre verilmiştir ve kim bu süreyi geciktirirse ölüme mahkûm edilmektedir. Sürgün kararının açıklanmasından sonra neredeyse aynı anda patlak veren iki ayaklanma, bir aydan fazla sürmüştür.²¹⁶

Örneği incelediğimizde 1609 tarihindeki bir ayaklanmada Manuel'in bir Müslümanken Hristiyanlar tarafından kendi taraflarında zorla asker olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ailesi, akrabaları onu taşlar. Kanlar içinde bırakır. Manuel ise ailesinin neden böyle yaptığını anlamaz. Manuel olaylar karşısında son derece şaşkındır. Daha sonra İspanyollar'ın onu Hristiyan bir asker yapıp Müslümanlara karşı savaştırdığını anlar. Manuel'in ruh haline baktığımızda kendisine ait olmayan bir yüz, kendisine ait olmayan kıyafetler ve başka bir ödünç aldığı beden hissiyle bir boşluk duygusu içindedir. Adeta olaylar karşısında kendini kaybetmiştir. Ailesine, akrabalarına kim olduğu söylemek için çırpınsa da söyleyemez. Kendini çok çaresiz hisseder. Bir Müslümanken Müslümanlara karşı savaşır, kan dökmek kendisi için son derece ağır bir olaydır.

Yazar romandaki bu örnekle Hristiyanların Müslümanlara nasıl acı çektirdiklerini nasıl zulme uğrattıklarını bizlere başarılı bir şekilde göstermiştir.

²¹⁶ <https://www.bbc.com/arabic/artandculture/Erişim tarihi:03.09.2021>.

Romandaki bir diğer el yazması Molina ailesinden Ayşe'ye aittir. Ayşe el yazmalarında şunları yazmıştır:

وَفِي اللَّيْلِ، مُنْتَصَفَ اللَّيْلِ، تُعَانِفُنِي بِقُوَّةٍ. وَأَحْيَانًا تَتَحَسُّ وَجْهِي، تَتَحَسَّسُنِي بَدَلًا مِنْ كَفِّ أُمِّي. أُمِّي، كَمَا تَعْلَمُ ذِرَاعِي، قُبِلْتُ أَمَامَ عَيْنِي. أُمِّي، كَمَا تَعْلَمُ ذِرَاعِي، انْتَهَتْ فَوْقَ مَفْصَلَةِ فِي الْمِيدَانِ، أَعْتَادُ عَلَيْهَا. تُصْبِحُ، كَمَا أَصْبَحُ هَا، جُزْءًا مَنِي. قَبْلَ النَّوْمِ، كَطِفْلَةٍ، أَحْكِي هَا حَوَادِثَ. أَقُولُ هَا، مَثَلًا، كَانَ لَنَا أُغْنِيَةٌ وَضَاعَتْ. أَقُولُ هَا، مَثَلًا، كَانَ لَنَا رَقْصَةٌ وَضَاعَتْ. أَقُولُ هَا، مَثَلًا، كَانَ لَنَا لِسَانٌ وَضَاعَ. أَحْكِي هَا، مَثَلًا، حِكَايَاتٍ مُرْعَبَةً. حِكَايَاتٍ، كَمَا تَرَى، عَنْ قَوْمٍ يَعْبُدُونَ الدَّمَ، يَصْنَعُونَ مِنْهُ بَرَكًا، وَيَغْتَسِلُونَ فِيهَا، يَتَطَهَّرُونَ مِنْ دَنَسٍ أَجْسَادِهِمْ فِي بَرَكِ الدِّمَاءِ الْمَسْفُوكَةِ، وَفِي اللَّيْلِ، يُقَدِّمُونَ لِلْبَرَكِ قَرَابِينَ جَدِيدَةً.²¹⁷

مِنْ الشُّبَّانِ، الشُّبَّانِ الصَّغِيرِ، أَتَطْلُعُ لِلشَّارِعِ، فِي الشَّارِعِ رُؤُوسٌ مُعَلَّقَةٌ فِي مَقَاصِلَ، فِي السَّاحَةِ، سَاحَةِ كُوَيْنَا، رُؤُوسٌ أَقَارِبِي تَتَسَاقَطُ، الرُّؤُوسُ الْمُعَلَّقَةُ، بِصَوْتٍ يَسْتَنْجِدُ بِالحَيَاةِ، تُقْسِمُ أَنَّهَا لَمْ تَصُمْ رَمَضَانَ. الرُّؤُوسُ الْمُعَلَّقَةُ، فِي يَأْسٍ، تُودِّعُ الحَيَاةَ.²¹⁸

“Geceleyin, gece yarısında beni gücüyle sımsıkı sarıyor ve bazen yüzüme dokunuyor, annemin eli yerine beni okşuyor, bildiğin gibi annem benim elim-kolum, annem gözlerimin önünde öldürüldü, hayatı meydandaki giyotinde son buldu. Ben ona alıştım, ben onun bir paçası olduğu gibi o da benim bir parçam oluyor. Çocuk gibi, yatmadan önce ona hikâyeler anlatırım. Ona söylerim, örneğin bizim bir şarkımız vardı, kayboldu. Ona söylerim, örneğin bizim bir dansımız vardı, kayboldu. Ona söylerim, örneğin bizim bir dilimiz vardı, kayboldu. Ona hikâyeler anlatırım, örneğin korkunç hikâyeler, hikâyeler gördüğün gibi kana tapan bir millet hakkında. O kandan havuzlar yaparlar ve orada yıkanır. Bedenlerinin pisliğini akan kan havuzlarında temizlerler ve geceleyin havuzlara yeni kurbanlar sunarlar.”

“Pencereden, küçük pencereden sokağa bakıyorum. Sokakta giyotinlerde asılı kafalar var. Meydanda, Cuenca meydanında akrabalarımın kafaları düşüyor. Asılan kafalar hayata tutunmak isteyen bir sesle Ramazan orucu tutmadığına yemin ediyor. Asılı kafalar çaresizlik içinde hayata veda ediyor...”

²¹⁷ Ahmed ‘Abdullatîf, *Hısnu ‘t-Turâb*, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr, 2017, 108.

²¹⁸ Ahmed ‘Abdullatîf, *Hısnu ‘t-Turâb*, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr, 2017, 125.

Ayşe'nin el yazmasında 1526 senesinde Moriskolara bir dizi yeni yasaklar getirilmiştir. Bu yasaklara göre:²¹⁹

- Mescitler kapatılacak, Arap isimleri ve unvanları kullanılmayacak,
- Kadınlar, İslami kıyafetlerini terk edecekler,
- Arapça konuşma ve yazma yasak olacak,
- Hamamlar kapatılacak,
- Çocuklar sünnet ettirilmeyecek,
- Kilise çanları çalarken veya rahipler sokaklardan geçerken saygı ifadesi olarak baş açılarak diz üstü çökülecek.
- Düğün ve şenliklerde geleneksel Müslüman müzik ve dansları icra edilmeyecek,
- Müslümanlar, namaz, oruç gibi ibadetlerini gerçekleştiremeyeceklerdir.

Tatbik edilen bu kapsamlı asimilasyon politikasına rağmen, Moriskoların gerçek birer Hristiyan olup olmadıkları hususu İspanyol kilisesi ve idarecilerin kafasını meşgul etmektedir. Bundan dolayı Engizisyon mahkemelerini devreye sokmuşlardır. Engizisyon mahkemelerinde gizli casuslar bulunmaktadır. Bu casusların ulaştırdıkları haberlere binaen Moriskolar tutuklanarak en ağır cezalara işkencelere maruz bırakılmaktadır.

Romadaki olaya döndüğümüzde Ayşe tahta koluyla yaşayan yapayalnız bir kızıdır. Tahta kolundan başka kimsesi yoktur. Annesi de belki bir ibadetini gerçekleştirdi diye Ayşe'nin gözleri önünde acımasızca öldürülmüştür. Ayşe, annesini kaybettiği gibi dinini, dilini, ibadetlerini de kaybetmiştir. Hristiyanlar Müslümanların tüm özgürlüğünü ellerinden almışlardır. Bütün bu dini vecibe ve adetleri yaşatmak, onları bir hayat ve kültür hazinesi olarak nesiden nesile aktarmak Müslümanlar için kolay olmamıştır. Çünkü Engizisyon mahkemeleri tarafından sıkı bir takip altındaydılar. Örnekte Ramazan orucu tuttuğu için asılan, çaresiz Moriskolar görmekteyiz. Onlar da Hristiyan olmadıkları ve kendi kimliklerini muhafaza etmekte kararlı oldukları için Hristiyanların elinde işkence ve ölüme maruz kalmışlardır. Bu durum onlar için katlanılmaz derecede zordur. Suçları ise dinini gerçekleştiriyor olmalarıdır.

²¹⁹ Lea Henry Charles, *el- 'Arab ve 'l-Muslimüne fî 'l-Endelus ba 'de Sukûti Gırnâta*, Dâru Lubnân, Beyrut, 1988, 229.

Yazar, Engizisyonun dinlerini yaşıyorlar diye Moriskoları nasıl korkunç işkencelere maruz bıraktığını onların hissettiklerini gerçekçi bir şekilde bizlere aktarmıştır.

Yazar romanda İbrahim'in babasının defin işlemleri sırasında İbrahim'in şahit olduklarını okuyucuya şu şekilde ulaştırılmıştır:

الحائوتي، بِقَلْبٍ مُتَحَجِّرٍ، جَرَدَهُ مِنْ مَلَابِسِهِ. أَتْنَاءَ ذَلِكَ، لَاحَظْتُ حُتْمًا عِنْدَ بَطْنِ أَبِي، دَاخِلَ دَائِرَةِ الْحُتْمِ الْمُسْتَدِيرَةِ، اسْتَطَعْتُ قِرَاءَةَ كَلِمَةٍ "مُورِسْكِي". نَفْسِ الْكَلِمَةِ الْمَطْبُوعَةِ عَلَى بَطْنِي، نَفْسِ الْكَلِمَةِ الَّتِي رُمِّمَا أَجَدُهَا عِنْدَ بَطْنِ أُمِّي. سَالَ الْمَاءُ وَالصَّابُونُ عَلَى جَسَدِ أَبِي لِلْمَرَّةِ الْأَخِيرَةِ.²²⁰

“Defin işlemleri yapan kişi taş gibi bir kalple babamın elbiselerini çekip çıkardı. Bu sırada babamın karnında bir damga fark ettim. Dairesel damganın dairesinin içinde “Moriski” kelimesini, karnıma basılmış kelimenin aynısını okuyabildim. Aynı kelimeyi belki de annemin karnında da bulabilirim. Babamın vücudunda son kez su ve sabun (sabunlu su) akıyordu.”

Yazar bu örnekle Morisko kelimesinin Moriskoluların ruhlarına nasıl mühür gibi damgalandığını bizlere anlatmıştır. Morisko kelimesi İspanyollar tarafından Müslümanlara verilen küçük, alçak anlamlarına gelen bir kelimedir. İspanyollar, bu kelimeyi Müslümanlara hayvanlarmış gibi damgalamışlardır. Bu damga sembolüyle Müslümanları ikinci sınıf vatandaş yapıp dışlayıp, ötekileştirmişlerdir. Suçları ise Hristiyan olmayıp, İslam dinini yaşıyor olmalarıdır.

Romandaki bir diğer acı İbrahim'in el yazmalarının yanındaki çizimler hakkındadır. Bu çizimlerden romanda şu şekilde bahsedilmiştir:

فِي رَسْمَةِ مُحَمَّدٍ دِي مُولِينَا وَابْنِهِ عَبْدَ اللَّهِ، يَبْدُو جَلِيًّا الشُّعُورُ بِالرُّهُوِ وَالْقُوَّةِ. نَظَرَاتُ كُلِّ مِنْهُمَا كَانَتْ مَلَأَى بِالْمَعَانِ، حَتَّى مَلَأَتْهُمَا كَانَتْ أَكْثَرَ ثَرَاءً. مَرِّمَ كَانَتْ شَدِيدَةَ الْجَمَالِ، بِعَيْنَيْهَا الْبُنْدُقَتَيْنِ وَشَعْرُهَا الْأَسْوَدَ وَبَيَاضِهَا الْمَائِلَ قَلِيلًا لِلْبُرُونِزِيِّ كَانَتْ تَبْدُو كَمَلِكَةٍ مُتَوَجِّةٍ، الْأَجْدَادُ الَّذِينَ وُلِدُوا عَقِبَ سُقُوطِ غِرْنَاطَةَ، بَدَأَ يَنْسَحِبُ عَلَى نَظَرَاتِهِمُ الْقَلْقُ، الْإِضْطِرَابُ وَالْخَوْفُ، نَظَرَاتُ كَارْلُوسَ، مَثَلًا، كَانَتْ تَتَرَكَّزُ فِي نُقْطَةٍ بَعِيدَةٍ

²²⁰ Ahmed ‘Abdullatîf, *Hısnu ‘t-Turâb*, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr, 2017, 111.

وَجْهَوْلَةٍ. سُفُوطُ غِرْنَاطَةَ، كَمَا يَبْدُو مِنَ الرُّسُومَاتِ، كَانَ يُمَثِّلُ الْقَشَّةَ الْأَخِيرَةَ الَّتِي تَعْلَقُ فِيهَا كُلُّ الْعَرَقَى. اسْتَحَالَتْ رُسُومَاتُ أَجْدَادِي، الْعَرَقَى، لِقَنَامَةٍ تَتَوَسَّلُ ابْتِسَامَةً.²²¹

“Muhammed de Molina ve oğlu Abdullah’ın resimlerde açıkça gurur ve güç duygusuna sahip olduğu görülüyor. İkisinin de bakışları parlaklıkla doluydu. Hatta kıyafetleri daha gösterişliydi. Meryem aşırı bir güzellikteydi. Ela gözleri, siyah saçları ve hafif bronz ve beyaz teniyle taçlı bir kraliçe gibi görünüyordu.

Gırnâta’nın düşüşünden sonra doğan atalarımızın endişe dolu ve stresli bakışları görünüyordu. Örneğin Karlos, uzak ve bilinmeyen bir noktaya yoğunlaşmış görünüyordu. Gırnâta’nın düşüşü resimlerde de anlaşılacağı gibi tüm boğulanların tutunduğu son samandı. Boğulan atalarımın çizimleri daha koyu yalvaran bir gülümsemeye dönüştü.

1492 yılı İspanya tarihinde birçok bakımdan önemli bir yere sahiptir. Öncelikle Katolik Krallar olarak adlandırılan I. Izabella ile Aragon kralı II. Fernando zamanında Hristiyan kuvvetlerin 2 Ocak 1492 tarihinde Gırnâta’ya girmesiyle en uzun süre İslam hâkimiyetinde kalma özelliğini taşıyan bu şehir Müslümanların elinden çıkmıştır. Müslümanların hayat şartları 1492 yılından itibaren büyük değişime uğramıştır. Müslümanlar bu tarihten itibaren dini bir azınlık grubu olarak kabul edilmiştir.

Olayları bizzat yaşayan bir Gırnâtalı çiftçinin, kendisini ziyarete gelen Müslüman bir gence söylediği şu sözler, Gırnâta halkının hissettiği hayal kırıklıklarını ve geleceğe dair oluşan karamsarlığı ortaya koyması bakımından oldukça dikkat çekicidir:

“Hiç kimse, Gırnâta halkının döktüğü kadar acı gözyaşları dökmeydi. Bekâr ve evli Müslüman hanımların satılığa çıkarıldıklarını gözlerimle gördüm. Bir defasında üç yüz genç kızın satıldığına şahit oldum. Bizzat ben karımı, üç oğlumu ve iki kızımı kaybettim. Elimde tek teselli kaynağım olarak yedi aylık şu ufacık kızım kaldı. Ben geçmiş için ağlamıyorum çünkü o artık geri dönmeyecek, fakat ömrün olup bu topraklarda kalırsan senin görecekle için ağlıyorum. Ey oğulcuğum! Devamlı söylediğim gibi başımıza gelen musibet her geçen gün ağırlaşıyor.”²²²

²²¹ Ahmed ‘Abdullatif, *Hısnu ‘t-Turâb*, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr, 2017, 181-182.

²²² M.A. Quesada, *La Repoblacion del Reino de Granada*, Hspania1968, 485.

Romadaki örnekte ise İbrahim'in incelediği resimler o dönemdeki atalarının neler yaşadığını ortaya çıkarmıştır. Yazar bu örnekte gözlere dikkat çekmiştir. Çünkü gözler yalan söylemez. Resimlerde, Gırnâta düşmeden önce dedelerinin gözlerinin parıltıyla dolu olduğunu görmekteyiz. İçlerindeki yaşama sevinci, umutları ve dahası gözlerine yansımıştır. Dedelerinin Gırnâta düşmeden önce çok güzel bir hayatlarının olduğu şüphesizdir. Fakat Gırnâta düştükten sonra hayatlarının cehenneme çevrildiğini, herkesin bir tarafa savrulduğunu, derin üzüntü içinde olduklarını resimlerden yola çıkarak söyleyebiliriz. İçlerindeki feryadın resimlere yansıdığını görmekteyiz.

Yazar, Gırnâta düşmeden öncesini ve sonrasını bu güzel örnekle okura ulaştırmıştır.

Romadaki bir diğer acı Juan'ın büyük göçü anlattığı 1609 yılındaki yazdığı el yazmasıdır. Yaklaşık doksan yıldır Müslümanlara uygulanan katı Hristiyanlaştırma ve asimilasyon politikası, beklenen neticeyi vermemiştir. Nitekim Engizisyon müfettişlerinden piskopos Ribera'nın Kraliyet makamına sunduğu raporda yer alan şu cümleler bu durumu doğrulamaktadır:

“Hristiyanlık, İspanya Krallığı'nın temel direği olmakla beraber Moriskolar bu dine gerektiği gibi sarılmıyorlar. Bu dinin ibadetlerini gerektiği gibi yerine getirmiyor; mesela domuz eti yemiyor, şarap içmiyor, gerçek Hristiyanlar gibi davranmıyorlar. Bütün bunlar, onların zayıf imanlı olmalarından değil, bilakis ataları gibi Müslüman kalmaya olan azimlerinden, dolayısıyla da Hristiyanlığa hiç inanmamış olmalarından kaynaklanıyor...”

Bu netice karşısında, İspanya Krallığı, Morisko meselesini kökünden halletmeye yönelik 1609 yılında çıkarılan bir kanunla Moriskolar'ın ülke dışına sürülmeleri kararlaştırılmıştır.

Romanda oğlu Miguel ile sürgün edilen baba Juan sürgün anını bizlere şu şekilde anlatmıştır:

خَرَجْنَا مِنَ الْبَيْتِ بِأَمْرَيْنَا عَلَى ظُهُورِنَا، يَا مِجِيلُ. كُنَّا نُودِّعُ الْجُدْرَانَ بِالْذُّمُوعِ، وَنَشْعُرُ بِالرُّوحِ قَدْ بَلَغَتْ
الْخُلُوفَ بَحْثًا عَنْ مَخْرَجِ الْبَقَاءِ فِي بَيْتِنَا، فِي الْمَسَافَةِ مِنَ السَّاحَةِ لِلْعَرَبَاتِ، سِرْنَا نَتَلَقَّتْ خُلْفَنَا. كَانَتْ مَارِيَا
تَقِفُ عَلَى عَتَبَةِ الْبَيْتِ بِجَانِبِ مَانُوبِلٍ وَخَوَانَا وَكَارْمَنَ، دُمُوعُهُمُ الَّتِي سَاحَتْ وَصَلَتْ تَحْتَ أَقْدَامِنَا، فِي الْعَرَبَةِ
ظَلَّلْنَا أَنَا وَأَنْتَ يَا مِجِيلُ، نَنْظُرُ وَرَاءَنَا. نَتَطَلَّعُ لِلتَّلَالِ وَالْبُيُوتِ الْمُنْخَوْتَةِ فِي الصَّخْرِ، نُودِّعُ الشَّمْسَ فِي

الأُفُقِ. وَكُلَّمَا تَقَدَّمتِ الْعَرَبَةُ لِلْأَمَامِ، انْتَرَعَتْ قُلُوبُنَا مِنْ صُدُورِنَا، التَوَثَّ رِقَابُنَا أَكْثَرَ، تَدَكَّرَ يَا مِيجِيلُ: مُنْذُ تِلْكَ اللَّحْظَةِ عَدَوْنَا بِرِقَابٍ مُلْتَوِيَةٍ، مُنْذُ تِلْكَ اللَّحْظَةِ نَسِيرُ بِعُيُونٍ تَنْظُرُ إِلَى الْخَلْفِ.²²³

عَلَى الضَّفَّةِ الْأُخْرَى مِنَ الْبَحْرِ أَلْقَوْا بِنَا، كَأَنَّنا حَيَوَانَاتٍ نَافِقَةٍ، لَمْ نَكُنْ نَدْرِي فِي أَيِّ طَرِيقٍ نَسِيرُ، لَمْ نَكُنْ نَدْرِي فِي أَيِّ بَيْتٍ سَنَقْضِي لَيْلَتَنَا، وَلَا أَيِّ عَمَلٍ سَنَعْمَلُ، بَرَفَقْتَنَا، كَانَ الْأَلْفُ وَالْأَلْفُ بِأَطْفَالِهِمْ وَزُوجَاتِهِمْ، بَعَجَائِرِهِمْ وَمَرْضَاهُمْ، بِأَمْتَعَتِهِمْ فَوْقَ أَكْتَافِهِمْ، وَجُرُوحِهِمِ النَّازِفَةِ، تَأْتِي الْمَرَائِبُ فَتَرْمِي عَلَى نَفْسِ الشَّاطِئِءِ بِالْمِثَاطِ وَتَرْحَلُ.²²⁴

“Evden çıkarken eşyalarımız sırtımızdaydı. Miguel, duvarlara gözyaşlarıyla veda ediyorduk. Evimizde kalmak için çıkış yolu ararken ruhun boğaza ulaştığını hissediyorduk. Avludan arabalara kadar olan mesafede arkamıza bakarak yürüdük. Maria, Manuel, Juana ve Karmen’in hemen yanında evin eşiğinde duruyordu. Onların akan gözyaşları ayaklarımızın altına ulaştı. Arabada sen ve ben, Miguel sürekli arkamıza bakıyorduk. Kayaların içerisinde oyulmuş evlere ve tepelere bakıyorduk. Ufuktaki güneşe veda ediyorduk ve araba ilerlerken kalplerimiz göğüslerimizden söküldü, boyunlarımız daha fazla büküldü. “Hatırla Miguel; O andan itibaren eğri boyunlar olduk. O andan itibaren geriye bakan gözlerle yürüyoruz.”

“Adeta ölü hayvanlarmışız gibi bizi denizin diğer yakasına attılar. Hangi yolda yürüdüğümüzü bilmiyorduk. Gecemizi hangi evde geçireceğimizi de bilmiyorduk, ne iş yapacağımızı da. Bizimle birlikte çocukları, eşleri, yaşlıları ve hastaları ile omuzlarında eşyaları ve kanayan yaralarıyla olan binlerce, binlercesi vardı. Gemiler geliyor, yüzlercesini aynı sahile atıyor ve dönüyordu.”

Örnekte Juan ve oğlu Miguel bizlere göç anını çok güzel bir şekilde anlatmıştır. Juan Hristiyan olmasına rağmen ataları Moriskolu diye sürgün edilmektedir. Juan kendisine yapılan haksızlıktan dolayı paramparçadır. Çünkü dedeleri Moriskoludur. Ama kendisi İspanyoldur. Kastilya dilini konuşup, giydiği kıyafetler, edindiği alışkanlıklar hep yaşadığı toprağa aittir. Juan, eşi Maria ve çocuklarından ayrılacağı için son derece üzgün ve çaresizdir. Oğlu Miguel’de kendisinin de dedeleri gibi Moriskolu olduğunu söyleyip babasıyla gider. Dedelerinin dinine sonuna kadar sahip çıkar. Dini uğruna sebat gösterir. İslam dininden asla vazgeçmez.

²²³ Ahmed ‘Abdullatif, *Hısnu ‘t-Turâb*, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr, 2017, 185.

²²⁴ Ahmed ‘Abdullatif, *Hısnu ‘t-Turâb*, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr, 2017, 197.

Juan ve oğlu Miguel'i Tatvan'a sürerler. Juan yaşadığı kimlik karmaşasını bize şu şekilde anlatır:

مُنْذُ اللَّحَظَاتِ الْأُولَى لِوُصُولِنَا، أَتَذَكَّرُ يَا مِجِيلُ، نَظَرَ إِلَيْنَا أَهَالِي الْمَدِينَةِ بِكَرَاهِيَّةٍ وَخَوْفٍ، إِخْوَتُنَا
الْأَنْدَلُسِيُّونَ نَظَرُوا إِلَيْنَا كَمُتَنَصِّرِينَ، رُغِمَ أَنَّ إِسْبَانِيَا طَرَدَتْنَا بِحُجَّةٍ أَنَّنَا مُسْلِمُونَ، وَعَرَبٌ تَطَوَّانَ نَظَرُوا إِلَيْنَا
كَإِسْبَانٍ، رُغِمَ أَنَّ إِسْبَانِيَا هَجَرَتْنَا بِدَرِيعَةٍ أَنَّنَا عَرَبٌ. وَبَقِينَا هَكَذَا فِي الْمُنْتَصَفِ، لَا نَنْتَمِي لَهُؤُلَاءِ وَلَا
لِأُولَئِكَ. عَلَى أَيِّ حَالٍ، النَتِيجَةُ وَاحِدَةٌ: انْعَلَقْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا، وَتَحَدَّثْنَا لُغَتَنَا. هَلْ سَنَحْتَفِظُ بِلُغَتِنَا يَا مِجِيلُ
أَمْ تَرَانَا نَذُوبُ فِي أَرْضٍ جَدِيدَةٍ؟²²⁵

“Varışımızın ilk anlarından itibaren hatırlıyorum, Miguel, kasaba halkı bize nefret ve korkuyla baktı. İspanya, Müslüman olduğumuz gerekçesiyle bizi kovmasına rağmen Endülüslü kardeşlerimiz bizi Hristiyan olarak görüyorlardı. İspanya, Arap olduğumuz için bizi kovsa da Tatvan Arapları bizi İspanyol olarak görüyorlardı. Biz böylece ortada kaldık, ne bunlara ne de onlara aidiyetimiz var.”

Her durumda sonuç aynı, içimize kapandık, dilimizi konuştuk. Dilimiz ile kendimizi koruyacak mıyız, Miguel, yoksa yeni bir diyarda eridiğimizi mi göreceksin?

Müslümanlar, Hristiyan bir idarenin hâkimiyetine girmiştir. Önceleri Katolik İspanyol yönetimi tarafından dini ve sosyo-kültürel kimliklerini korumalarına izin verilen Müslümanlara bir süre sonra ya din değiştirmeleri ya da İspanya'yı terk etmeleri konusunda baskı yapılmıştır. İmkânı olanların bir kısmı İspanya'yı terk etse de büyük çoğunluğu İspanya'da kalmayı ve baskılara direnmeyi tercih etmişlerdir. Yaklaşık 120 yıllık bir direnişin ardından son sürgün olarak adlandırılan süreçte İspanya'dan tamamen çıkarılmışlardır.

Örneğe baktığımızda Juan Hristiyandır. Büyük sürgünde onu da dedeleri Müslüman diye kovmuşlardır. Kendini bir yere ait hissedememiştir. İspanyollar Juan'ı Arap olduğu için, Araplar ise İspanyol olduğu için kovmuştur. Juan, bu durum karşısında son derece üzgündür. İspanyollarla aynı toprakta kardeş gibi yaşayıp daha sonra onlar tarafından kovulmak onu hayal kırıklığına uğratmıştır. Araplar ise Juan'a yüksekte, küçümseyerek bakmışlardır. Şehir halkı sürekli ondan uzaklaşıp, ötekileştirmişlerdir.

²²⁵ Ahmed 'Abdullatif, *Hısnu 't-Turâb*, Dârul-'Ayn li'n-neşr, 2017, 199.

Roman, o dönemde çok büyük önem taşıyan Engizisyon mahkemelerine de yer vermiştir. Engizisyon mahkemeleri, Papalığın emirleri doğrultusunda Katolik Hristiyanlığın safiyet'ini korumak, dolayısıyla da Katolikten ayrılan ve farklı düşünen bir kişi, grup ya da mezhepleri cezalandırmak maksadıyla Dominikan rahipler tarafından XIII. yüzyılda Fransa'da kurulmuş, daha sonra öteki Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Mahkemelerin ikinci kuruluş safhasında İspanya'da kurulan mahkemeler vardır. İspanyol Engizisyonunun en geç 1481 yılında kurulduğu ve bu tarihten önce de var olduğu bilinmektedir.²²⁶ Başında Katolik papazların bulunduğu bu mahkemelerin, istihbarat sağlayan gizli casusları bulunmaktadır. Bu kişilerin ulaştırdıkları haberlere göre kişiler ve topluluklar tutuklanarak ürkütücü zindanlara kapatılmaktadır ve kendisine yapılan suçlamayı kabul etmesi için işkence yapılmaktadır.²²⁷

Bir kişinin şayet bir Morisko ise, kendisine sunulan domuz etini yememesi, Cuma günü temizlik yapması veya evini kilitlemesi, çocuğuna Müslüman isim vermesi, yanılarak ağzından Allah, Muhammed isimlerini kaçırmaması, Ramazan ayında kendisine sunulan bir yemeği yememesi, Arapça konuşması yahut şarkı söylemesi vb. davranışlar, kendisini Engizisyon mahkemesine sevk eden bazı hususlardandır.²²⁸

Romadaki Engizisyon mahkemesi duruşmasından kesitler şu şekilde okura ulaştırılmıştır:

— وَصَلْ إِلَى عَلِمْنَا أَنَّكُمْ تَذَبْحُونَ الْغَنَمَ كَأَضْحِيَّةٍ.

— لَا، نَحْنُ لَا نَذْبَحُ الْغَنَمَ.

— وَلِمَاذَا لَا تَذَبْحُونَ الْغَنَمَ ؟

— لِأَنَّنَا لَا نَأْكُلُ الْغَنَمَ.

— وَهَلْ تَأْكُلُونَ الْخَنَزِيرَ ؟

— لَا، لَا نَأْكُلُ الْخَنَزِيرَ.

— وَلِمَاذَا لَا تَأْكُلُونَ الْخَنَزِيرَ ؟

— لِأَنَّنَا لَا نَأْكُلُ اللَّحْمَ، لِأَنَّنَا نَبَاتِيُونَ.

²²⁶ Michael C.Thomsett, *The Inquisition: A History*, USA 2010, 117, 118.

²²⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 294.

²²⁸ Engizisyon mahkemeleri hakkında bkz. G. Dufour, *La Inquisicion espanola*, Barcelona 1986, 328.

- مَتَى كَانَتْ آخِرَ مَرَّةٍ أَكَلْتُمْ فِيهَا الْخَنزِيرَ ؟
- نَحْنُ لَا نَأْكُلُ الْخَنزِيرَ .
- لَا تَأْكُلُونَ الْخَنزِيرَ لِأَنَّهُ حَرَامٌ، صَحِيحٌ؟
- لَا، لَا نَأْكُلُ الْخَنزِيرَ لِأَنَّنَا نَبَاتِيُونَ .
- هَلْ لَدَيْكُمْ شُهُودٌ عَلَى أَنَّكُمْ لَا تَأْكُلُونَ الْخَنزِيرَ أَنَّكُمْ نَبَاتِيُونَ ؟
- وَهَلْ لَدَيْكَ شُهُودٌ عَلَى أَنَّنَا لَا نَأْكُلُهُ لِأَنَّهُ حَرَامٌ؟
- وَظِيفَتِي أَنْ أَسْأَلَ، دُورُكَ أَنْ تُجِيبِي !
- الْبَيِّنَةُ عَلَى مَنْ ادَّعَى .
- أَنْتِ مُتَّهَمَةٌ بِمُمَارَسَةِ الْإِسْلَامِ سِرًّا .
- وَ الْبَيِّنَةُ ؟
- أَنَّكَ لَا تَأْكُلِينَ الْخَنزِيرَ .
- الشُّهُمَةُ مُضْحَكَةٌ .
- أَنْتِ إِذَنْ تَعْتَرِفِينَ بِاعْتِنَاكِ الْإِسْلَامَ ؟
- أَنَا مُعْتَرِفَةٌ بِأَنِّي نَبَاتِيَّةٌ، وَمُعْتَرِفَةٌ بِأَنَّ سُؤَالَكَ عَارٌ .
- وَبَسَبَبِ هَذَا الْعَارِ سَتُحَرِّقِينَ يَا كَافِرَةٌ .
- (مِنْ مُحَاكَمَةِ كَارْمِنْ دِي مُولِينَا . كُوَيْنَا 1641) ²²⁹

Birinci örnek Moriskolu bir kız olan Karmin'in İslam dinini yaşadığı ve domuz eti yemediği için bir duruşma sahnesidir:

- Koyunları kurban olarak kestiğiniz haberi bize ulaştı.
- Hayır, biz koyun kesmiyoruz.
- Peki, neden koyun kesmiyorsunuz?
- Çünkü koyun yemiyoruz.
- Domuz eti yer misiniz?
- Hayır, domuz eti yemiyoruz.

²²⁹ Ahmed 'Abdullatif, *Hısnu 't-Turâb*, Dâru'l-'Ayn li'n-neşr, 2017, 232, 233.

-Peki, neden domuz yemiyorsunuz

-Çünkü et yemiyoruz, çünkü vejeteryanız.

-Domuzu en son ne zaman yediniz?

-Domuz eti yemiyoruz.

-Domuzu yemiyorsunuz, çünkü haram, değil mi?

-Hayır, domuz eti yemiyoruz, çünkü vejeteryanız.

-Vejeteryan olarak domuz eti yemediğinize dair tanıklarınız var mı?

-Haram olduğu için yemediğinize dair şahitleriniz var mı?

-Benim işim sormak, senin işin cevap vermek.

-Delil gösterme suçlayan kişiye gerekir.

-Gizlice İslam'ı uygulamakla suçlanıyorsunuz.

-Kanıt?

-Domuz eti yemiyorsun.

-Suçlama komik.

-O zaman İslam'ı kabul ettiğini itiraf ediyorsun?

-Vejeteryan olduğumu itiraf ediyorum ve sorunuzun bir utanç olduğunu kabul ediyorum.

-Bu utanç yüzünden yanacaksın, Kâfir kadın!

(De Molina'dan Karmin'in sorgusundan 1641-Cuenca)

Örnekte görüldüğü gibi Karmin domuz eti yeme ve İslam'ı uygulama suçuyla yargılanmaktadır. Tüm mahkeme süresi boyunca hedeflenen, Moriskoluyu itiraf ettirmektedir. Karmin domuz eti yemediğini söylese de Karmin'den istenen yegâne husus kendisine nispet edilen suçu kabul etmesidir. Bir başka ifadeyle, Engizisyon mahkemesinin gayesi, yapılan ihbarı ve gönderilen raporları esas alarak her halükarda sanığı cezalandırmaktır. Moriskolu suçsuz da olsa suçlu yerine konulmuştur. Çünkü

Moriskolu olmak onlar için en başta bir suç teşkil etmektedir. Yapmadıkları, işlemedikleri şeyler yüzünden işkenceye, ölüme maruz bırakılmışlardır.

İkinci örnek ise Moriskolu bir kadının gusül ve abdestten dolayı yargılanmasıdır. Örnek şu şekildedir:

عَسَلْتُ مِنْ رُكْبَتَيْهَا إِلَى أَسْفَلِ قَدَمَيْهَا بِالمَاءِ السَّاحِنِ عَقَبَ عَوْدَتَهَا مِنْ هَرَسِ عِنَبِ النَّبِيدِ. ثُمَّ طَلَبْتُ لَوَيْسًا، المَورِسَكِيَّةَ والدَّائِيَّةَ، مِنْ جَارَتِهَا (زَوْجَةَ الشَّاهِدِ) أَنْ تُقْصَّ لَهَا شَعْرَهَا لِتَغْتَسِلَ بَعْدَهَا بِالمَاءِ السَّاحِنِ. مِنْ مُحَاكَمَةِ لَوَيْسَا لُوَيْثَ، مُورِسَكِيَّةَ مِنْ سُوْكُوْيَا مُوسَى. أَذَانَتْهَا مُحَاكِمُ التَّفْتِيشِ بِالْإِغْتِسَالِ وَالْوُضُوءِ، عَامَ 1583. ²³⁰

“Şaraplık üzümün ezilmesinden döndükten sonra dizlerinden ayaklarının altına kadar sıcak suyla yıkadı. Sonra Moriskolu Louisa ve ebe, kadın komşusundan (tanığın karısı) saçlarını kesmesini istedi. Bundan sonra sıcak suyla yıkayacaktı.

Sokoyamoslu Morisko Louisa Lopez’in yargılanmasından. Engizisyon mahkemesi 1583 yılında Louisa Lopez’i gusül ve abdest alması sebebiyle yargıladı.

Üçüncü örnek ise Moriskolu bir kadının çocuklarına komşunun evinde domuz etini yemeyi yasaklamasıdır. Romanda şu şekilde geçmektedir:

"أَوْلَادُهَا يَأْكُلُونَ الْخِنْزِيرَ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِهَا فِي بُيُوتِ الْجِيرَانِ".
مِنْ مُحَاكَمَةِ إِيسَابِيلَ جُونْتَالْتِ، مُورِسَكِيَّةَ مِنْ " سَانَ كَلِيمَنْتِي".
التُّهْمَةُ: تُحْرَمُ عَلَى أَبْنَائِهَا أَكْلَ الْخِنْزِيرِ فِي بَيْتِهَا. عَامَ 1605 .

“Çocukları, annelerinin olmadığı bir zamanda komşuların evlerinde domuz eti yiyorlar.” San Clementeli bir Morisko olan Isabel Johnathleth’in duruşmasından”

Suç: Çocuklarına evinde domuz eti yemelerini yasaklıyor. 1605 yılı.

Üç örneği incelediğimizde Engizisyon mahkemeleri, Hristiyanların Moriskolara reva gördüğü yok etme hareketine karşı bir faciadır. Onlar Müslümanları yok etmek istemişlerdir. Müslümanların sahip oldukları inancı ve onunla ilişkili olan ne varsa silmek, kazımak istemişlerdir. Moriskoların işlemedikleri suçlar yüzünden işkenceye, ölüme maruz bırakmışlardır. Günahları ise Moriskolu olmaktır. Moriskolar sürekli

²³⁰ Ahmed ‘Abdullatîf, *Hısnu ‘t-Turâb*, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr, 2017, 189.

mahkemenin casusları tarafından yahut Hristiyan komşuları tarafından gözetim altındadır. İslamla ilgili bir şey yaptıklarında anında mahkemeye sevk edilip işkenceye ya da ölüme maruz bırakılmışlardır. Evlerinde özel hayatları kalmamıştır. Çünkü Engizisyonun sürekli nefesleri üzerindedir.

Yazar bu üç örnekle Engizisyon mahkemesinin ne kadar korkunç, acımasız, zalim olduğunu gözler önüne sermiştir.

Mısırlı yazar Ahmed ‘Abdüllatif’in 2017 de yayımlanan *Hışnu’t-Turâb* romanı 2018 yılında Arapça Uluslararası Arapça Kurgu Ödülü’ne layık görülmüştür. Yazar, Moriskoların trajedilerini, dinlerinden dolayı yaşadıkları işkenceleri ve sürgün edilmelerini kurgusal el yazmalarıyla bizlere edebi bir dille anlatmıştır.

Romanın bir rüyayla başlayıp, rüyayla devam edip ve rüyayla son bulması dikkat çekicidir. Yazar romanını rüya motifine göre şekillendirmiştir. Rüyada İbrahim’in babası öleceğini görmüştür. Bundan sonraki hayatını bu rüyaya paralel olarak devam ettirmiştir. Buradan romandaki kahramanların rüyaya inanmalarını çıkarabiliriz.

Romandaki anlatım tekniklerine baktığımızda zaman konusunda kesin tarihleri belirtmiştir. Olayların işleyişi tarihi süreçle uyumaktadır. Yazar, romandaki mekânı sanki oradaymışız hissi yaratarak tasvirlerle anlatmıştır. Yazar o dönemde çok büyük önem taşıyan Engizisyon mahkemeleri ve sorgu odalarına da başarılı bir şekilde yer vermiştir.

Yazarın dili sade ve anlaşılırdır. Roman da anlatım tekniği olarak tasvir, mektup, özetleme, diyalog ve iç diyalog, metafor tekniklerini başarılı bir şekilde kullanmıştır. Yazar, romanda zaman zaman şiir, şarkılara da yer vermiştir. Romanda işlenen ana temalara baktığımızda yazar göç ve inanç temalarını kullanmıştır.

Yazar hayal ve kurgu öğelerini başarılı bir şekilde kullanarak Endülüs’te Moriskoların ne acılar yaşadığına bizleri tanık edip aynı zamanda yaşananları gün yüzüne çıkarmıştır.

3.4. EI-MÛRİSKÎ

3.4.1. Roman Yazarının Hayatı

Hasan Evrîd, 24 Aralık 1962 doğumlu Faslı bir politikacı ve yazardır.

Fas'ın Raşidiye kenti yakınlarındaki Fas'ın Tazmorit Saray'ında doğmuştur. O zamanlar veliaht prens olan Kral VI. Muhammed ile Ribât'taki Mevleviyye Okulu'nda²³¹ okumuştur. Ribât'ta Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesi'ne girmiştir. Kamu Hukuku alanında ileri araştırmalar diploması ile mezun olmuştur. Siyaset Bilimi doktora tezini 1999 yılında "Fas'ta İslami ve Amaziğ Hareketlerinin Protesto Söylemi" üzerine yapmıştır.

Hasan Evrîd, kendi kurduğu bir çalışma ve araştırma merkezi olan Tarık Bin Ziyad Merkezi'ne²³² başkanlık etmektedir. Halen Ribât'taki Muhammed el-Hâmis üniversitesinde Siyaset Bilimleri profesörü olarak görev yapmaktadır. Ayrıca, Fas'ta bir tarih dergisi olan *Zaman'ın*²³³ bilimsel danışmanlığını yürütmektedir.

Hasan Evrîd, hem Arapça hem de Fransızca yazdığı yazılarda kendini farklı kılmıştır. Bütün yazılarında belagatına, dil kurallarına, üslubunun inceliğine ve güzel detaylarına herkes şahit olmuştur. En önemli kitapları arasında şunlar yer almaktadır.²³⁴

Eserleri:

1-el-İslâmu's-Siyâsî fi'l-Mîzân adlı eserinde yazar Fas örneğinden yola çıkarak dinin siyasette kullanılmasını anlatmıştır.

2- el-Ĥadîsu ve'ş-Şecen (Söz ve Hüzün) adlı roman Fas'taki okuyuculardan büyük ilgi görmüştür. Pek çok hayal kırıklığı, adaletsizliği, sosyal, kültürel ve entelektüel farklılıkları anlatan bir romandır.

²³¹ Fas'ın Rabat kentindeki Kraliyet Sarayı içinde bulunan bir eğitim kurumudur. Ve okul, 1942'deki kuruluşundan bu yana, hanedanının prens ve prenseslerini eğitime konusunda uzmanlaşmıştır.

²³² Hasan Evrîd, Tarık Bin Ziyad Merkezi'ni 1999 yılında Ribât'ta kurmuştur. Merkez, Fas'ın sosyopolitik ve kültürel çevresiyle ilgili çalışmalar yürütüp, konferanslar düzenlemektedir.bkz. <https://www.hespress.com/Erişim tarihi:10.12.2020>.

²³³ Fas'ta aylık olarak çıkan ilk ve tek tarih dergisidir. Dergi 2013 yılında Arapça ve2010yılında Fransızca olmak üzere iki versiyon olarak yayınlanmaktadır. Dergiye Faslı profesörler ve araştırmacılar katkıda bulunmaktadır. Derginin amacı ulusal tarihi tanıtmaktır. bkz. <https://ar.wikipedia.org/wiki/Erişim tarihi:19.10.2021>.

²³⁴https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AD%D8%B3%D9%86_%D8%A3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%AF Erişim tarihi:08.09.2021.

3- el-İslam ve'l-Ğarb ve'l-'Avleme (İslam, Batı ve Küreselleşme) Zaman Yayınları adlı dergide yayımlanan bir kitapçıktır.

4- Mir'âtu'l-Ğarb el-Munkeşiretu (Batı'nın Kırık Aynası) Ekonomik, siyasi ve dini fikirlerin eleştirel bir incelemesi olan eser Arapça ve Fransızca olarak yayımlanmıştır.

5- el-Fikru's-Siyâsî fî Îrân (İran'da Siyasi Düşünce) İran'da siyasi düşünce oluşturma yollarını anlatan İngilizce'den Arapçaya çevrilmiş eserdir.

6- el-Mûriskî (Morisko) Faslı yazar Abdulkerim Cûyitî tarafından Arapça'ya çevrilmeden önce Fransızca yazılmış bir romandır.

7-Şabvetun fî Harîfi'l-'Umr (Ömrün Sonbaharında Gençlik) Romandaki karakterin sürgün yıllarını anlatan bir kitaptır.

8-Yevmiyyâtu Mustâfin (Yazlıkçının Günlüğü) Temmuz ve Ağustos aylarında yazılan bir şiir koleksiyonudur.

9-Feyrûzu'l-Muḥîṭ (Okyanusun Firuzesi) Şiir kitabıdır.

10- Tilke'l-Eḥdâs (Şu Olaylar) Yazarın yazdığı birkaç makaleyi ve verdiği ders metinlerini içeren bir kitap.

11- el-Ecmetu (Çalı) 2014 yılında yayımlanan azınlıklara (Sünni, şiiler, kürtler) rolüne vurgu yapan ve Irak-Suriye bölgesinin yaşamakta olduğu kaosa yol açan politikanın sonuçlarına değinen romandır.

12-Sîretu Hîmâr (Bir Eşeğin Biyografisi) 2014 yılında yayımlanan hayvanların dilleri üzerinden günümüzde ortaya çıkan siyasi sorunları anlatan bir kitaptır.

13-Zefretu'l-Mûriskî (Moriskonun İniltisi) 2014 yılında yayımlanan Moriskoların iç çekişinin şiirlere yansımalarıdır.

14- Şarḥatu Tîn Hînân (Tinhinan'ın Çılgılığı) 2014'te yayımlanan şiirsel bir metindir.

15- Maḍîku'l-İslam es-Siyâsî (Siyasal İslam'ın Çıkmazı) 2016 yılında yayımlanan dinin bir çıkmaza yol açan siyasetle kullanılmasını anlatan kitaptır.

16- Ma yeḫûluhu'l-Ḳaşab (Neyin dile getirdikleri): Amazigh (Berberi) dilinde yazılmış Amazigh kültürü ve edebiyatı hakkında ilk şiir koleksiyonudur.

17- Revâu Mekke (Mekke'nin Tatlı Suyu) 2017 yılında yayımlanan yazarın iki karşıt Laik Batı düşüncesi ile Hanifilik düşüncesi arasında entelektüel, psikolojik ve ruhsal bir yolculuğu anlatan eseridir.

18- Rebî'u Kırtuba (Kurtuba'nın Baharı) 2018 yılında yayımlanan Endülüs'teki İslami dönemi, siyaset, mahkeme çarkları, yönetim dalgalanmaları ve dini birlikte yaşamak gibi birçok konuyu sorgulayan kitap.

19- Ribâtü'l-Mutenebbî (Mutenebbi'nin Ribatı) 2018 de yayımlanan yazarın el-Mutenebbi'nin kişiliğini kullanarak gerçeklikle hayali bir fikir arasında köprü kurduğu romanıdır.

20- Ufûlu'l-Ğarb, (Batı'nın Sönüşü) 2019 yılında yayımlanan Batı'nın yaşamakta olduğu kriz gerçekliği üzerine eleştirel yazılar içeren bir kitaptır.

21- es-Siyâsetu ve'd-Dîn fi'l-Mağrib (Fas'ta Politika ve Din) 2020 de yayımlanan İslam olgusunu Fas deneyimi üzerinden anlatan kitap.

22-Âlemin bilâ Me'âlim Rivâye (Simgelerin Olmadığı Bir Dünya) 2021'de yayımlanan ekonomi ve değerlendirmeye odaklanan bir kitap.

23- Zînetu'd-Dunyâ Rivâye (Dünya'nın Süsü Romanı) 2021 yılında yayımlanan farklı ırkların ve pek çok dinin bir bölgede yaşamasını ve dininde, inancında ayrımcılık yapılmamasını ve diliyle alay edilmemesini anlatan romandır.

3.4.2. Romanın Tanıtımı

Hasan Evrîd'in *el-Mûriskî*²³⁵ adlı romanı 2011 yılının başında Ebû Rakrak yayın evi tarafından Fransızca olarak yayımlanmıştır. Fransızca yayımlamasının amacı yazarın Batı halkının da Morisko acılarını bilmesini istemesidir. Abdulkerim Cûyitî'nin yapmış olduğu Arapça çevirisi aynı yayın evi tarafından yayımlanmıştır. Yazar, *Nâşıru'd-dîn 'alâ kavmi'l-kâfirîn* (İnanmayanlara karşı dinin yardımı) seyahat kitabının sahibi olan Ahmed b. Kâsım Ufukay'ın²³⁶ karakterini Morisko adlı romanda olayların

²³⁵ Evrîd, *el-Mûriskî*, 2011 (Çalışmamızda eserin bu baskısı esas alınmıştır ve çalışmamızda romana yapılan göndermeler metinde parantez içi sayfa numaralarıyla gösterilecektir.)

²³⁶ Ahmed b. Kâsım Ufukay MS 1569'da Endülüs'te doğmuştur. Bir Morisko gezgini, tercüman ve diplomattır. Gırnâta köylerinden biri olan El-Hajar köyüne mensup bir Faslıdır. Ufukay İspanyolca bir kelime olup avukat veya hukukçu anlamına gelmektedir. Bkz. https://ar.wikipedia.org/wiki/Erişim_tarihi:19.10.2021.

üzerine kuracağı ana karakter edinmiştir. *Nâşıru'd-dîn 'alâ kavmi'l-kâfirîn* kitabı hem Hristiyanlığın hem de Yahudiliğin iddialarını çürütmek için yapılan tartışmalardan oluşmaktadır.

Romanın ana teması 1492'de Gırnâta'nın yıkılmasından sonra Moriskoların İspanya devleti tarafından zulüm, ırkçılık ve etnik faktörlere maruz kalan Moriskolara odaklanmaktadır. Yazar, İslam ile Batı arasındaki çatışmanın ya da Akdeniz'in (İspanya ve Fas) arasındaki çatışmanın ya da Akdeniz'in iki kıyısı arasındaki ötekiyle diyalog ve örtüşmeyi gösteren birçok konuya değinmiştir. Roman, siyasal, sosyal ve etnik çatışmalar veya iktidarın zorbalığı ve entelektüel kişilerin rolüyle veya din-devlet ilişkisiyle, İslam dünyasındaki krizlerle Endülüs'ün düşüşüne neden olan konulara odaklanmaktadır. Yazar, romanın başkahramanı Ahmet Şehabettin'in yıllık hatıralarını kronolojik düzende bölüm ve fasıllara ayırmıştır.

İncelediğimiz diğer romanlarda olduğu gibi araştırmamıza konu olan bu eserin de roman teknikleri açısından tahlili yapılacaktır. Öncelikle roman özeti verilip, romandaki kişi, zaman, mekân incelemesi yapılacaktır. Son olarak romandaki Moriskoların İspanya devleti tarafından zulüm, ırkçılık gibi faktörlere maruz kalan Moriskoların zorlu yaşam mücadeleleri, romandan yola çıkılarak okuyucunun istifadesine sunulacaktır.

3.4.3. Romanın Özeti

Roman el-Haceru'l-Ahmer kasabasında 1585-1595 yılları Moriskolu bir ailenin hikâyesi ile başlar. Çocuklarını kimlikleriyle yetiştiren, Kasım isimindeki baba Hristiyanların baskılarından dolayı aslında kendini çiftçi olarak gizleyen bir âlimdir. Moriskolar bütün olacak veya olabilecek tüm cinayet ve iğrençliklerle suçlanıyorlardı. Bundan dolayı baba ailenin diğer üyeleri olan eşi Fatima, çocukları Zehra ve Şehabettin'i İslam dinine mensup olduklarını ifşa etmemeleri konusunda sürekli uyarırdı. Aile, pazar günleri ayinlere gidip kilisenin onayladığı tüm dil, bayramlar ve kıyafetle ilgili yasaklara mecbur olurlardı. Eğer dinlerini uyguladıkları ortaya çıkarsa cezaları ağır olurdu.

Bir gün bir Hristiyanın öldürülmesi üzerine mahkeme, Moriskoları suçlar. Pazar vaazında rahip, bu cinayetten faydalanarak Morisko sorununu öncelikle dindar bir

mesale haline getirmeye (İspanyolların) duygularını karıştırmaya ve otoritesini sarsmak için halk arasında nefret uyandırmak için kışkırtıcı bir konuşma yapar.

Daha sonra cinayetle suçlanan Moriskolu hamal ve inşaatçı mahkeme tarafından tutuklanır. Bu iki masum Moriskolunun infazı için halk toplanır. İnşaatçı kışa hazırlık yaptığı için evinden çıkmadığına cinayet işlemediğine büyük bir inançla yemin eder. Hamal ise gözyaşları içinde kendisinin öldürmediğini, Hristiyan dini bu ise Muhammed'in dinine göre ölmeyi tercih ettiğini söyler. Mahkeme iki masumun konuşmalarını dikkate almayıp ateşi yakıp mahkûmların başlarına sarı şapka giydirip ateşe atarlar. Mahkûmların çığlıkları telaşlı kalabalığın çığlıkları arasında dağılır.

Baba Kasım, hamal ve inşaatçının idam edilmesinden sonra bir süre sessiz kalır. Dinlerini gizlemeleri konusunda tedbirleri iki katına çıkarır. Ailesini de kendisine uyması konusunda uyarır. Baba oğlu Şehabettin'e Kastilya'yı, Arapça'yı ve İslam'ın ilkelerini gizli bir şekilde öğretir.

Bir süre sonra Moriskoların Arap dilini en fazla üç yıl süreyle terk etmelerini zorunlu kılan bir kararname çıkarılır. Moriskoların Arap dili kullanımını en fazla üç yıl süreyle terk etmelerini zorunlu kılan bir karar alınmış. Giysilerde ise ipekli giysilerden bir yıl yünlü giysilerden ise iki yıl vazgeçilmesi için süre verilmiştir. Cuma günleri, bayramlarda ve düğün merasimleri sırasında evlerinin kapılarının açık kalması zorunlu hale getirilmiştir. Kına yakılması ve Morisko isimlerinin kullanılması yasaklanmıştır. Bu karara göre özel ve umumi hamamlar yıkılmıştır. Onlara paralı askerler göndererek onları yağmalayarak ve Morisko çocukları ve kadınları köle pazarında satarak ücret almışlardır.

Hristiyanlar, kütüphaneleri ve içindeki değerli yazmaları yakarlar. Moriskolar din kardeşlerinden yardım isterler. Durumlarını tüm sınırların ötesine geçen ve kötü insanların ziyafet şölenindeki yetim gibi olduklarını tarif eden bir mektup gönderirler. Moriskolar, direnişin ortadan kaldırılmasının ardından acımasız ve alçaltıcı muamele gördükten sonra Beşşerat dağında sert şartlarda kahramanca direnişe direnirler. Bu sırada Baş Piskopos, Şehabettin'e Arapça metinleri Kastilya'ya çevirmesini emreder. Böylece Şehabettin kilisede yetkili tercüman olur. Emir, Hristiyanlıkta derinleşmesine ve Arapça'da daha da gelişmesini sağlar Bu durum kendini şüpheye düşürür. Çünkü kilisenin ortasında Arapçayı bilen herkes şüphe içindedir. Piskopos'un isteğiyle bir

tercümeyi sunmak için Gırnâta'ya gider. Bu ziyaret Elhamra sarayının güzelliğinin ve neyi sembolize ettiğini keşfetmesine fırsat olur. Ziyaret dönüşünde kız kardeşi Zehrayla (İnas) tarlalarda gezintiye çıkarlar. Şehabettin; Elhamra sarayı hakkında Morisko Müslümanlarının gurur duyması gereken bir simge olarak konuşur. Zehra (İnas) şöyle der: “Artık Müslümanların mülkü değil, saray Müslümanların elinden çıktı. Şimdi orada sarayı koruyacak biri var”.

Zehra, evin içinde Müslüman, dışarıda Hristiyan yaşamaktan yorulduğunu söyler. Şehabettin Zehra'ya Müslümanken kendini nasıl Hristiyan olarak görüyorsun? Der.

Zehra-Aynı Allah, Müslümanlar ve Hristiyanlar ona farklı şekilde ibadet ediyorlar. Ben hile ve gizlenmekten yoruldum. Doğduğum yeri bırakmak istemiyorum. Hristiyan olmayı tercih ediyorum.

Şehabettin- Ama Müslüman olmak yani acı tarihimize ve halkımızın trajedisine sadık kalmaktır.

Zehra: Halkımızın uğradığı zulümdür. Ancak bundan Mesih sorumlu değildir.

Şehabettin: Mesih'in adıyla Engizisyon mahkemesi kuruldu.

Zehra: Sen inancını koruyabileceğin bir adamsın.

Şehabettin: Ancak inançlarını korumak için savaşılan kadın Moriskolar var.

Zehra: Ben savaşmak istemiyorum. Evim ve ailemin varlığıyla yaşamak istiyorum.

Şehabettin: Bu mirası korumanın en iyi yoludur. Atalarımızın yıllarca bilgi ve bilim bayrağını taşıyan bilim ve âlim insanı olduğunu biliyorum. Yaşamı korumak için dedelerin mirasını koruyacağım. Onları kaybedersem her şeyi kaybedeceğim. Ülkemizde kalma ve dinimizi koruma gibi iki şeyin birlikte olmasına imkân olmayacak. Bir gün dini inancımızı değiştirmeyi ya da dinimizi korumayı ve ülkeyi terk etmeyi seçmeliyiz.(*el-Mûriskî* 44-45-46)

Ertesi gün ekinler sarardığı için hasat zamanı gelmiştir. Bu işi yeni Hristiyanlar yaparlardı. Hristiyan Jaime ve Şehabettin bir yandan hasat yaparlarken bir yandan da sohbet ediyorlardı. O sırada Şehabettin'in annesi dehşet içinde yanlarına koşar. Kız kardeşi Zehra'nın sabah dışarı çıktığını ve hâlâ dönmediğini söyler. Tarlanın diğer

tarafındaki babaları ve diğer işçilerle Zehra'yı aramaya başlarlar. Üçüncü gün ailenin umutları tükenmeye başlamışken kapı çalar. Gelen polistir. Kızının cesedini nehirde parçalanmış bir halde bulduklarını söyler. Bunun üzerine baba yere düşer. Birkaç ay sonra babası da kızı Zehra'nın üzüntüsüne dayanamayıp ölür. Annesi Fatima ise bir Manastırda emekli olur. Şehabettin ise Marekeş'e gider. Romanın ikinci bölümü 1598-1602 yılları arasında Marakeş'te (Fas'ın merkezi) geçmektedir. Şehabettin Afukay Fas'a göç eder ve Sultan Ahmet Mansur ez-Zehebi'nin divanına Kıştalya'dan yazışmaları tercüme eden bir memur olarak atanır. Afukay, Antati'yi (Hentati)sultanın divanında çalışan çok okuyan aydın bir genç olarak tanımlar. Yine Sultan el-Mansur'a yakın ve sonra uzaklaştırılan Portekiz asıllı Duğali olarak bilinen sultanın ordusunda eski liderlerden birinin oğlu yirmi yaşında sarayda kâtip olarak çalışan Duğayı'da tanımlar. Divan'daki en önemli şahsiyet olan Abdulaziz el-Fistali Sultan el-Mansur'a yakındır. Şık olmaya ve görünüşüne önem vermeye dikkat etmektedir. Mütenebbi'nin şiirlerini çok beğendiği gibi eski Arap şiirlerinin çoğunu ezberleyen güçlü bir hafızası vardır. eş-Şavi hitabetleri düzenleyen emrinin altında bir yardımcıdır. eş-Şavi ne sözlerinde kararlı ne de hükümlerinde tutarlı olmayan yalaka bir adamdır. Şavi'ye göre İslam felsefe ve ahlak değildi. Sadece sultanın diniydi. Bu sebepten dolayı sultana yakın olmuştur. Antati eş-Şavi'yi hor görmektedir. Bir gün aralarında bir tartışma olur.

Şavi- Ey Amaziğli! Daha fes giymeyi reddediyorsun.

Antati- Dedelerim her zaman sarık takıyordu ve Türkler dedelerim değildi.

Şavi- Sen nankörsün. Sultan sayesinde Arapçayı öğrendin ve dili medeni bir şekilde konuşma imkânın oldu.

Antati- Ruhum Amaziğ olarak kaldı.(Dilimi değiştirdin ama)

Şavi- Siz hainsiniz.

Antati- Sahiplerini topraklarından çıkarmak ve yalanlarla uydurmalarla zihinlerini yok etmek gibi bundan büyük hıyanet yoktur.

Şavi: Etnik asıllı gerçeği tek Allah bilir. Sonra da bunun önemi yoktur. Antati, felsefi düşünce ve eleştirel yaklaşımla koyu bir Amazigliydi. Muhafazakâr ve dogmatik eğilimleri reddediyordu. Böylece sadece saraylar birbiriyle çelişen etrafları toplayabilirdi. Eğer tesadüf kendi başına sarayın oluşumunu belirliyorsa, bu oluşumu

kontrol eden tek değildir. Çünkü politika hesaplarının bir unsuru tavsiye etmesinde ve diğerinin azil edilmesinde rolü vardır.(*el-Mûriskî*, 78)

Saray ve siyasette grev ve entrikalar çok büyük hesaplardandır. Yazar, 1578-1603 dönemleri arasında Fas'a hükmeden Sultan Ahmet Mansur ez-Zehebi'nin siyasetini eleştirir. Sultan el-Mansur, Portekizlilere karşı Makzan Vadisi Muharebesi'nde kazandığı zaferden sonra ihtişamın zirvesindedir. Komutan Joder Paşa'nın komutasında orduyu Sudan'a göndermesi önemli bir olaydır. Bu savaşı kralı ölümsüzleştirmek ve altın kazanmak için yapar. İsteddiği en büyük başarı çağın mucizelerinden biri olan el-Bedia sarayının inşasıdır. Elhamra sarayından esinlenilmiştir. Görkemli havuzlarına sahip olan saray, İslam Fas ülkelerinde eşsizdir. Döneminde Osmanlı idari tarzından aktarılan yeni idari cetvelleri kurar. Endülüs'teki İslami egemenliğinin büyüklüğünü zihnine getirip ve rejimini Endülüs'ün bir düzenlemesi yaparak bu modeli yeniden canlandırmak ister. Askeri alanda Osmanlı'nın yeniçeri sisteminden etkilenir. Mansur, divan törenlerine çok önem vermektedir. İhtişamlı bir tura çıkar, azizlerin tapınaklarını ziyaret edip, armağanlarla dolaşp, etrafındaki kalabalık fakirlere altın atar. Doğu Prenslerine yakın olmayı sever. Fas'ı yöneten Amazig ailelerinin yaptığı bütün şeylerin ötesine geçmek istemektedir. Sultan, Marekeş halkının isyan ruhuna yakalandığını hissettiğinde ordunun büyüklüğünde oluşan sıkı bir festival düzenler. Sultan kararlarında reddi kabul etmez. Sultan bunun için Sudan kampanya komutanı Joder Paşa'ya Ahmet Baba et-Tunbukti'yi (Sudan kampanyasına karşı çıkan) Marakeş'e getirmesini emreder.

Vadi el-Mahazin Muharebesi'nden sonra sultanın sarayına katılan Antati, arkadaşına ve onun yönüne inanır. Ancak olayların seyri kendisinin yanlış yaptığını anlamasını sağlar. Kendisini rehin bulur. Antati, sadece sarayı süsleyen bir tablo ve bir başyapıt kalıntısıdır. Bu belki de Sultan Sadi'nin intikamıdır. Güç dengesi eşitsiz olduğunda en iyisi aptal rolü oynamaktır. Antati, insan sırrının analizini gerçek ya da doğruya yakın şekilde yapıp insanları tanıdığı gibi olayları çok iyi şekilde bilir. Bilim ve bilgi kaynağıdır. Ancak bundan memnun değildir. Hiçbir şeyin eylem ve pratikten daha üstün olmadığına inanır. Sistemin yapısında çatlaklar vardır. Sadi devletinin içine zayıflık girmeye başlar. Sultanın oğlu Fas'ın valisi el-Mamun isyan eder. Sultan, oğlunu caydırmak için askeri kampanya yürütmek zorunda kalır. Mamun, sultanın benliğinin yansıtıldığı bir aynadır. (Oğul, babanın aynasıdır.) Baba kendisini aynada görmeyi

reddetmektedir. Çünkü sultan gerçeği görmemektedir. Olduğu gibi gerçeği yansıtan aynayı kırmak için Fas'a gider. Mansur dahi olmasına rağmen kendini tekrar eder. Ancak dünya etrafında değişir. Sultan doğru düşünme ve açık görüşte kabiliyetsizdir. Sultan bunlara dikkat etmez. Kargaşa, sultanın üç oğlu arasındaki iktidar mücadelesini yansıttığından ve oğullarından hiçbiri ülkeyi yönetmeye hak kazanmadığından sonun bir göstergesidir. Fas'ın içinde siyasi çatışmalarda ne yaşandığı Şehabettin'de hüznü uyandırır. Ona göç ettiği Endülüs'ü hatırlatır. İslam toplumunun ve İslam evinin örnek resmi yanındadır. Romanın üçüncü bölümü 1611'de Amsterdam'da başlar. İspanya devleti tarafından yerinden edilen Moriskoların sorunlarını savunmak için Şehabettin Avrupa gezisine gider. Afukay, İspanyolca ve Portekizce de uzmandır ve astroloji, gökbilimi ve coğrafyada geniş bilgiye sahiptir. Hristiyan ve Yahudi dinlerine âşinadır.

Şehabettin, Morisko azınlığını savunduğundan dolayı çok tehdit altındadır. Kendini mücahit saymaktadır. Moriskoların çektikleri ıstıraba karşı acı çeker. Onlara korku dokunur hatta birbirlerinden korkmaya başlarlar. Yolculuğun önemi İslam ve Hristiyan medeniyetini bağlayan bir köprüdür. Bundan dolayı bu karakterde iki kültür kesişir. Şehabettin, Mısırlı bilim adamının isteği üzerine Avrupa'dan döndükten uzun süre gezi(kitabını) yazar. Şehabettin, Avrupa gezisinde İncili ve diğer halk kitaplarını okur ve bazı âlim ve düşünürlerle tartışma yapar. Gezinin amacı; Fransız ve Hollanda gemilerinin kaptanları tarafından, denizde zorla göç ettirilen Moriskolardan yağmalanan şeyleri kurtarmaktır. Şehabettin, tüm Endülüs halkı için biraz umutlu olduğunu söyler.

Eylül ayında Endülüs'ten göçenler (M.1609-H.1018) Sale (er-Rabat) şehrinin sol yakasına yerleşirler. Endülüslüler her şeyi kaybedip Avrupalı korsanlar tarafından yanlarında taşıdıkları her şey yağmalanır. Hatta Hristiyan olanlarda göçer ve onlarda acı ve işkenceye uğradıkları şeyi anlamazlar. Moriskoların çoğu İslam'ı bilmezler ve Arapça konuşmazlar. Nehrin sağ tarafında olan Eski Sela halkı Moriskolardan kaba davrandıkları için uzaklaşırlar. Şehabettin, Avrupa yolculuğunda, bazı sürgün temsilcilerle arkadaşlık eder. Onlar da tek bir dil biliyordu. O da Kıştalyaydı. Temsilciler, kendilerini Hristiyan ya da Müslüman saymıyorlardı. Sultan Mavlay Zidan, Şehabettin'e bazı Avrupalı ülkelerine yönelen bir heyete başkan olmasını teklif eder. Moriskoların zararlarını bildirmek üzere ve Avrupalı korsanlar tarafından yağmalanan mallarını geri kazanmak için Fransız yetkilisiyle aracı olur.

Şehabettin- Paris'ten Amsterdam'a (gitmek üzere) ayrılır. Amsterdam güzel bir şehir, temiz ve ekmeğini kazanan halk çoktur. Ticareti dış dünyayla gelişmiştir. Deniz şantiyeleri çoktur. Şehrin dolu iki akciğeri özgürlük havasını solumaktadır. Hollandalılar, Papa'nın yetkilerini kabul etmezler. Hollandalıların, Allah'a ve İslam'a daha yakın olan insan ilişkilerine özel bir anlayışı vardır. Onlar diğer dinlere hoşgörülüdürler. Yahudiler, herhangi bir tacize maruz kalmadan güvenli bir şekilde yaşamaktadırlar. Fransızlar İslam hakkında ön yargılarından kurtulamaz.

Şehabettin, dinî ve kültürel meseleler etrafında dönen zorluklar, tartışmalar ve yoğun tartışmalarla dolu Avrupa gezisinden sonra Marakeş'a döner. 1613 yılında Fas, Mavlay Zidan ve Mavlay el-Mamur adlı iki kardeşin hüküm çatışmasının avıdır. Mavlay el-Mamur İspanya'dan yardım ister ve yardımın karşılığında deniz şehri el-Araişi vermeye söz verir. Fas'ı İspanyolların yardımıyla aldıktan sonra ulema, ülkenin ileri gelenleri ve milletlerine rağmen sözünü tutmak zorunda kalır. Ancak sultanın din âlimleri kendine göre doğru kararlar çıkarır. Bu dönemde Fas'ın şahit olduğu fırtınalı durumlar el-Mamun eyleminden istifade eden ve Mehdi olduğunu iddia ettiği isyanı çağıran sahra vaizcisi Ebû Mahli'nin ortaya çıkmasına yol açar. Bazı millet onu inançlı bazıları da yalancı görür. Siyasi ganimet kazanmak için yapmayacağı şey yoktur. Gençliğinden beri kendini İslam davasına adanmıştır. Çok yolculuk yapmıştır. Pek çok din akınları ile sürtüşmüştür. Kendini sofi gösterir. Hitabı iyi, yazması çoktur. Kurak çöl alanlarını birçok insanın olduğu ovalara terk etmiştir. Ebû Mahli, Sultan Mavlay Zidan'ın bazı adalarının yardımıyla zaferle Marakeş'a girer. Ebû Mahli saraya girer, saraya yerleşir. Şehrin bütün camilerinde cuma namazında Ebû Mahli'ye dua ederler. Sultan görüntüsüne özen gösterip, adına para bastırır. Yabancı heyetleri karşılamaya başlar. Ebû Mahli'nin yanına gelen en çok Hollandalılar ve İngilizlerdir. Sultan, Mevla Yezid'in annesini eş olarak alır. Ancak hayalleri hızla tükenir ve durumlar sıkıntılı olur. Etrafındaki insanlar dağılır. Ebû Mahli, halkı hayal kırıklığına uğratar. Sultanın ordusu Ebû Mahli'ye yürür. Ebû Mahli kurşunla öldürülür. Ebû Mahli'nin başını vücudundan ayırıp, başını Marakeş'in duvarlarına asarlar. İktidarın çekiciliği ile siyasetin ve onun iplikçilerinin yarattığı cazibe ve çekicilik yüzünden baştan çıkmış, devrimci bir hayalperest ya da maceracı bir asi gibi ocağına düşer ve alevlerinde yanar.

Yeni Sale (1615-1673) bu bölümümde Yeni Sale'ye (yani Rabat) yerleşen Moriskolar anlatılır. el-Hornçirosları ²³⁷ el-Kasaba'ya yerleştirirler. Moriskolar, İspanya ve düşman gemilerine karşı çıksın diye deniz savaşı filosu kurarlar. Moriskolar, kendilerine zulüm yapanlar ve kendilerini ülkelerinden çıkaranlardan intikam almak için deniz savaş merkezleri oluştururlar. Rodrigiz'den bir mektup geldikten sonra Şehabddin Yeni Sela'ya gelir. Mektup, halkın birliğini tehdit eden Hornçiros ve Endülüslüler arasında bir çatışma çıktığını ve bu karışık durumda ayrılık riski olduğu için bu durumun durdurulması gerektiğini Şehabettin'in hızlıca gelmesini söyler.

Rodrigiz-Fas'ın durumu hakkında sordu.

Şehabettin-Sultan, Ebu Mahli olayından sonra güçsüzleşti.

Rodrigiz-Yeni Sela'ya yakın el-Mamura'da, İspanyalılar'a karşı bir şey yapmadı.

Şehabettin-Hiçbir imkânı yoktu.

Rodrigiz- Şehabettin dinle. Jon Jans adlı Hollandalı bir korsanla konuştuk ve onu bizimle çalışmaya ikna ettik. Onun için korsanlık bir zenginlik yaratma aracı ama bizim için bir savaş silahıdır. Korsanlık, dikkatli bilim, bilgi ve güçlü araç istiyor.

Rodrigiz- İnsanları cihada teşvik etmek ve haydutlara karşı bir savaş ve onun hırsızlık olmadığını halka ikna etmelisin. Çıkarları aşan ortak bir fikir olmalıdır.

Şehabettin- Bu dini, siyasi çıkarlar için kullanmanın bir yoludur.

Rodrigiz- Olsun. Bu işi önce ve sonra yapan sadece biz olmayacağız.

Rodrigiz- En iyi intikam, düşmandan silahlarını almaktır.(*el-Mûriskî*,175)

-Rodrigiz, Finisa ve Rayyış'ın çalışmalarının sebeplerine bakılmaksızın dini örtüye ihtiyaç duyduklarını ve onları yönlendiren intikam duygusu vardır.

-Kasaba, Hornçiros ve zengin korsanlarla doludur. Buna bitişik şehirde (Yeni Sela) fakir sınıflarda Endülüslüler, çoğunluğu zanaatkârdır. Nehrin diğer tarafında sakinleri Endülüslü olsa da yeni gelenlerden farklı bir yaşam tarzı olan Eski Sela var. Onlar toprak sahipleri ve ilim adamlarıydılar. İki düşman arasındaki ilişki istikrarsızdı. Şehir lideri Rodis, onları evlerinden kovan üç grubu İspanyollara karşı birleştirmeye önem verir. Deniz korsanlarının faaliyeti çok karlıydı ve Moriskolar, Yeni Sale'nin

²³⁷ İspanyollar tarafından geri alınan Endülüs şehirlerinde bir süre daha yaşayan Müslümanlar.

varlığının sadece korsanlığın kazançlı faaliyetinden dolayı olduğunu ve onsuz yaşayamazlar. Yeni Sale kenti, öşür vergisi ödemeyi reddeder. Bunun için sultanla ilişki bozulur. Özerklik gruplar arasındaki çatışmalara ve iktidar rekabetine kapıyı açar. Büyük nüfusa sahip Kasaba halkı el-Hornaçirus ve eski Sela halkı ve zanaatla uğraşan Endülüslüler arasında siyasi rekabet vardır. Cumhuriyet, 1627 Mayıs'ında üçlü bir yönetimle ilan edilir. Endülüslüleri temsil eden Farakaş olarak bilinen Vargas ve Hornaçirus temsil eden Bakü ismine dönüştürülen Seyran ve ordunun komutanı el-Kaşrı'dır.

Halk lideri Rodis, yeni yönetim tarafından uzaklaştırılır ve onu sıkırlar, özgürlüğünü kısıtlarlar. 1627 Eylül ayında Endülüslüler, Hornaçirus'un ekonomik, mali ve politik tahakkümlerinin neden olduğu zulüme karşı ayaklanırlar. Eski Sela'da Rodis'in destekçisi Feniş yargılanır, hüküm çıkar ve mahkûm edilir. İki zengin ve bir fakir grup arasında anlaşmazlık vardır. Bu öfkeli olayların ve çatışmaların arasında Rodis öldürülür ve cesedi bulunamaz. Şehabettin şunu söyleyerek mersiye yapar: Rodis, en iyimizdi. Kalplerimizde yaşayacak çünkü umutlarımızı taşıyordu. Bizim yaşamamız için öldü. Savaşta şerefimiz için atılan her adımda Rodis'i yaşatacağız.

Rodis'in ölmesinden sonra olayların en önemlisi Hornaçiros'un Kasaba'dan atılmaları ve atılmalarıyla Cezayir ve Tunus'a göç etmeleridir. Bu limana el koymak için İspanya ve İngiltere arasında güçlü bir rekabet çıkar. Çünkü bu liman açgözlülük ve korku yeridir. Şehabettin, büyük şehirlerin karmaşasından ve halkın ikiyüzlülüğünden kaçmak için Tunus'un güneyindeki Tuz Vahası'na yerleşir. Hacı gerçekleştirdikten sonra Fas'ın içine yayılan fitne ve kalabalıktan uzak, sakin Tunus köyüne döner. İsteğini ve hayalini özgürleştirir. Yeni bir şafağın ışığını umut ederek oturur.

3.4.4. Şahıs Kadrosu

Romadaki karakterler şu şekildedir:

Ahmet Şehabettin: Romanın başkahramanı olan Ahmet Şehabettin, Morisko ailesinin oğludur. Hristiyan ismi Petro'dur. Romanda Ahmet Şehabettin'in yıllık hatıraları kronolojik düzende bölüm ve fasıllara ayrılmıştır. Ahmet Şehabettin, Marekeş, Amsterdam, Yeni Sala gibi pek çok yeri gezerek siyasal, sosyal ve etnik çatışmalar veya

iktidarın zorbalığı, din-devlet ilişkisiyle, İslam dünyasındaki krizlerle Endülüs'ün düşüşüne neden olan konuları bizlere anlatmıştır.

Kasım: Ailenin babasıdır. Âlimdir. Fakat Hristiyanların baskılarından dolayı kendini Hristiyanlara çiftçi olarak tanıtır. İslam dinlerini yaşarken son derece titiz davranır. Çünkü Hristiyanlara yakalanmaktan çok korkar. Hristiyan ismi Asım'dır. Çocuklarını kendi İslam kimlikleriyle yetiştirir. Müslüman için inancın topraktan daha önemli olduğunu her daim savunmaktadır. Romanın sonunda kızı Zehra'nın üzüntüsüne dayanamayıp kendi de vefat eder.

Fatima: Kasım'ın eşidir. Zehra ve Ahmet Şehabettin'in annesidir. İslam kimliklerini gizlemekten çok yorulur ve bu durum karşısında sürekli sitem eder. Sabrı tükenmiştir. Romanın sonunda bir Dominik manastırında emekli olur.

Zehra: Morisko ailesindeki kız kardeşidir. Hristiyan ismi İnas'tır. Zehra, evin içinde Müslüman, dışarıda Hristiyan yaşamaktan son derece yorulmuştur. Hristiyan olmayı tercih eder. Romanın sonunda bir nehirde ölü olarak bulunur.

Jaime: Morisko ailesinin tarlasında çalışan yeni Hristiyan'dır. Kendini ne Müslüman ne de Hristiyan olarak görür. İspanyol olduğunu söyler.

Ahmet Mansur ez-Zehebi: Fas'ın sultanıdır. Ahmet Mansur ez-Zehebi döneminde Yeni Fas tarihi, devlet yönetimi, siyaset, paralı askerler, mahkeme şairleri tarihçileri ve yazarları güçlü bir şekilde bulunmaktadır. Sultan el-Mansur, Portekizlilere karşı Makzan Vadisi Muharebesinde kazandığı zaferden sonra ihtişamın zirvesindedir. Mansur, divan törenlerine çok önem verir. İhtişamlı bir tura çıkar, azizlerin tapınaklarını ziyaret edip, armağanlarla dolaşır, etrafındaki kalabalık fakirlere altın atar. Doğu Prenslerine yakın olmayı sevmektedir.

Antati: Sultan Mansur ez-Zehebi'nin divanında Kastilya dilindeki yazışmaları tercüme eden bir memurdur. Çok çalışkan aydın bir gençtir.

Duğali: Sultan el-Mansur'un ordusunda yirmi yaşlarında kâtip olarak çalışır. Duğali'nin babası eski liderlerdendir.

Şavi: Hitabetleri düzenleyen el-Mansur sultanının emrinin altında bir yardımcısıdır. Sözlerinde ve hükümlerinde tutarsızdır. Sultana yakın olmaya çalışır.

Ebû Mahli: Ebû Mahli, zaferle Marakeş'a girer, saraya yerleşir. Fakat iktidarı uzun sürmez. Ebû Mahli, halkı hayal kırıklığına uğratar. Sultanın ordusu Ebû Mahli'ye yürür. Ebû Mahli'yi kurşunla öldürürler. Ebû Mahli'nin başını vücudundan ayırıp, başını Marakeş'in duvarlarına asarlar.

Rodrigiz: Ahmet Şehabettin'in Avrupa gezilerinde yol arkadaşıdır. Kendini ne Müslüman ne de Hristiyan olarak görür.

Rodis: Eski Sela'daki halk lideridir. Yeni yönetim tarafından uzaklaştırılır ve özgürlüğü kısıtlanır. İki zengin ve bir fakir grup arasında anlaşmazlık vardır, bu öfkeli olayların ve çatışmaların arasında Rodis öldürülür ve cesedi bulunamaz. Şehabettin Rodis'in ölümüne çok üzülür ve Rodis'in aralarında en iyi olduğu ve daima kalplerinde yaşayacaklarını anlatan bir mersiye yazar:

3.4.5. Mekân

Roman gibi yazınsal metinlerin temel kavramları arasında yer alan öğelerden biri de mekân yani çevre kavramıdır. Anlatılan ne olursa olsun, olay kimin başından geçerse geçsin bunların içinde geçtiği bir mekân muhakkak vardır. Bir bakıma romanda geçen olayları ve kişileri bütünleyen en önemli etkenlerden biridir.²³⁸

el-Mûriskî romanı olay örgüsünden de anlaşılacağı gibi el-Haceru'l-Ahmer Kasabası, Marekeş, Amsterdam, Yeni Sale ve Tozer gibi beş mekanda geçmektedir.

Roman, Morisko ailesinin yaşadığı el-Haceru'l-Ahmer kasabasıyla başlamaktadır. Bu kasaba Gırnâta'ya yakındır. Aile burada geçimini çiftçilikle sağlamaktadır. Moriskolar, bu kasabada acı, sıkıntı, kovulmaların, zulümlerin renk ve çeşitlerine maruz kalmıştır. Ailedeki baba ve kız kardeşin ölümü de bu kasaba da olmuştur.

Romandaki bir diğer mekân Marakeş'tir. Fas'ın merkezidir. Ahmet Şehabettin, babası ve kardeşinin ölümünden sonra Marekeş'e gelir. Şehabettin, burada Sultan Ahmet Mansur ez-Zehebi'nin divanına Kastilya'dan yazışmaları tercüme eden bir memur olarak atanır. Marekeş şehri romanda şu şekilde tasvir edilmiştir:

“Darn sıradağlarının dorukları görünüme heybetli bir güzellik veren parlak ışınların altında karla kaplıydı ve etrafı engebeli arazilerle çevriliydi. Dağ boyunca

²³⁸ Emin Özdemir, *Eleştirel Okuma*, (7. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, 151.

çamurlu patikaların yanından sularla dolup taşan dereler akıyordu. Bu görüntü Marekeş'i oluşturmaktaydı.”(el-Mûriskî ,57)

Romanda mekân olarak Amsterdam şehrine de işaret edilmektedir. İspanya devleti tarafından yerinden edilen Moriskoların sorunlarını savunmak için Şehabettin Amsterdam'a gelir. Amsterdam Hollanda'nın başkentidir. Amsterdam şehrini Şehabettin, güzel ve temiz bir şehir ve geçimini sağlamak için çalışan insanlarla dolu olarak tanımlamıştır ve şehrin özgürlük havasını soluduğunu da belirtmiştir.

Romadaki bir diğer mekân Yeni Sale (Rabat) dir. Şehabettin'in arkadaşı Rodrigiz'den bir mektup geldikten sonra Şehabettin Yeni Sela'ya gelir. Mektup, halkın birliğini tehdit eden Hornçiros ve Endülüslüler arasında bir çatışma çıktığını ve bu karışık durumda ayrılık riski olduğu için bu durumun durdurulması gerektiğini Şehabettin'in hızlıca gelmesini söyler. İslam tarihi boyunca Sale şehri, İslam şehirleri ile Fas'ı yöneten Fez ve Marakeş gibi başkentler arasında önemli bir geçiş noktasıdır. Şehrin kıyısında bir limanın bulunması sayesinde Fas ile Avrupa arasında ticaret alışverişinin merkezi haline gelen ve buna bağlı olarak ticari ve endüstriyel faaliyetlerin M.S. on dokuzuncu yüzyıl sınırlarına kadar devam etmesine yol açmıştır.

Romanın sonunda Şehabettin, büyük şehirlerin karmaşasından ve halkın ikiye bölünmüşlüğünden kaçmak için Tozer şehri olarak adlandırılan Tunus'un güneyindeki Tuz Vahası'na yerleşir.

3.4.6. Zaman

Romanın genelinde kullanılan zaman kavramını tespit etmeye çalıştığımızda zorlanmadığımızı söyleyebiliriz. Çünkü yazar eserinde kesin tarihler kullanmıştır. Roman el-Haceru'l-Ahmer kasabasında 1585-1595 yılları arasında Moriskolu ailenin hikâyesi ile başlar. Romanın ikinci bölümü 1598-1602 yılları arasında Marakeş'te (Fas'ın merkezi) geçmektedir. Romanın üçüncü bölümü 1611'de Amsterdam'da başlamaktadır. Yeni Sale (1615-1673) Yazar, Yeni Sale'ye (yani Rabat) yerleşen Moriskolar hakkında bahseder.

3.4.7. Romanda Morisko Acıları

Daha önce belirttiğimiz gibi romanın konusu vatanlarından sürgün edilmesine karar verilmiş Moriskolar ve İspanya yaşamında İspanya devleti tarafından zulüm, ırkçılık ve etnik faktörlere maruz kalan Moriskolar etrafındadır. Moriskoların yaşadığı acılar romanda şu örneklerle anlatılmıştır:

Romandaki ilk anekdot Moriskolu babanın şu sözleriyle başlamaktadır:

كَانَتْ عَلَامَةُ الصَّلِيبِ مُثَبَّتَةً فَوْقَ الْمَدْفَأَةِ يُلْفُهَا سُدَى عَنْكَبُوتٍ، كُنَّا فِي الْبَيْتِ مُسْلِمِينَ، كَانَ
أَمْرًا شَاقًّا، التَّظَاهُرُ بِاعْتِنَاقِ الْمَسِيحِيَّةِ فِي الْحَارِجِ، وَالْحِفَاطُ عَلَى الْمُعْتَقَدِ الْإِسْلَامِيِّ بِدَاخِلِ الْبَيْتِ.²³⁹

“Haç sembolü, örümcek ağıyla örülmüş şömine üstünde asılıydı. Evde Müslümandık. Dışarıda Hristiyan olduğumuzu göstermek, evin içinde ise İslam inancını korumak açıkçası zor bir şeydi.”

Endülüs'teki Müslümanların talihsizliği, saltanatlarının ölümü ve padişahları Ebu Abdullah es-Sağir'in Fas'a gitmesiyle sona ermez. Tarihi kaynaklar, Endülüs'te kalan Müslümanların İslam egemenliğinin sona ermesinden sonra zor bir hayat yaşadıklarından bahseder. İki Katolik kral, Kral Ferdinand ve Kraliçe Izabella'nın kendileriyle yapılan antlaşmayı ihlal ettikleri ve Endülüs'teki Müslümanları dini inançları uğruna yok etmek için çaba harcarlar. Endülüs'teki Müslümanlar, bir asırdan fazla bir süre zulme direnmeye devam eder ve Engizisyon tarafından Moriskolara uygulanan tüm şiddet ve terör araçlarına rağmen, Moriskolar gönüllerinde İslam'a olan bağlılıklarını sürdürürler. Hatta dinlerini gizlice uygulamaya devam ederler. Asıl kimliklerini toplum içinde saklayıp Hristiyan gibi hareket etmektedirler. Başka bir ifadeyle engizisyon korkusuyla kendi inançlarını gizleyip, görünüşte Hristiyanlıkla uyum sağlamaya çalışmaktadırlar.²⁴⁰

Romandaki örneği incelediğimizde Moriskolar sırf İslam dinini yaşıyor diye kendi öz yurtlarında İspanyollar tarafından yaşama hakları ellerinden alınmıştır. İspanya yönetimi Müslümanların dinini, dilini ve medeni hayatlarını zorla kendilerinininkine benzetmeye çalışmıştır. Dinlerini özgürce yaşayamamak, dinlerini gizlice gerçekleştirirken Engizisyon tarafından yakalanma korkusu Müslümanlar için acı bir

²³⁹ Hasan Ervîd, *el-Mûriskî*, er-Rıbât, Dâr Ebî Raqrâk, li'l-neşr, 2011, 16.

²⁴⁰ <https://www.mugtama.com/Erişim tarihi:29.07.2022>.

durumdur. Yazar bu anekdotta “Şömine üstünde örümcek ağıyla kaplanmış haçlı sembolü asılıydı” sözleriyle bir insanın başka bir dine zorlanmasını en iyi şekilde anlatmıştır. Burada Hristiyanlık sembolü olan haç örümcekle kaplanmıştır. Gerçek bir Hristiyan bunu örümcek ağıyla bırakmayıp temizler. Bu örnekle Müslümanların görünüşte Hristiyan gönüllerinde İslam’ı nasıl yaşadıklarını, zorla bir insanın dininin değişmeyeceği, insanın yalnız kaldığında kalbinin inandığı şeye döndüğü başarılı bir şekilde okura ulaştırılmıştır.

Romadaki bir diğer örnek Fatima annenin çektiği zorluklar, acılar karşısında haykırışlarıdır. Örnek şu şekildedir:

رَدَّتْ أُمِّي بِمَسْحَةِ غَيْظٍ وَتَعَبٍ:

- إِلَى مَتَى يَا قَاسِمُ ؟ إِلَى مَتَى نَلْعَبُ هَذِهِ اللَّعْبَةَ، وَنُشْرِكُ فِيهَا طِفْلَيْنَا زِيَادَةً عَلَى ذَلِكَ. لِمَ أَذَا هَجَرْنَا اللَّهَ؟ أَلَيْسَ لَنَا مِنْ خِيَارٍ إِلَّا بَيْنَ عَيْشٍ ضَنْكٍ كَهَذَا الَّذِي نَعِيشُهُ أَوْ الْمَوْتِ. أَنَا مُتَعَبَةٌ يَا قَاسِمُ، وَخَائِفَةٌ عَلَى وَلَدِي.²⁴¹

Annem öfke ve yorgunluk gösterisi ile cevap verdi:

- Daha ne zamana kadar Kasım! Bu oyunu daha ne zamana kadar oynayacağız? İki çocuğumuzu buna fazla ortak ediyoruz. Allah bizi neden terk etti? Yaşadığımız böyle zorluklarla dolu bir yaşamdan ya da ölümden başka seçeneğimiz yok mu? Ben yorgunum Kasım! Çocuklarım için korkuyorum.

Sözlükte “meyledip yönelmek, gerçekten sapmak, emredileni yerine getirmemek, kuşku duymak, mücadele ve münakaşa etmek” gibi anlamlara gelen ilhâd kelâm terimi olarak “Allah’ın varlığı veya birliğini, dinin temel hükümlerini inkâr etmek, bunlar hakkında kuşku beslemek veya uyandırmak, dinî kuralları hafife almak” mânasında kullanılır.²⁴² İlhâdın sebebinin isyan, zulüm, azgınlık gibi olaylar karşısında kalbin manevî fonksiyonunu kaybetmesi gibi hususların olduğu söyleyebiliriz. Vahyedilene karşı gösterilen olumsuz tavırlar bu sürecin en somut biçimidir. Yani insanı olumsuzluğa götüren basamakların nihaî noktasıdır.²⁴³

²⁴¹ Hasan Ervîd, , *el-Mûriskî*, er-Rıbât, Dâr Ebî Raqrâk, li’l-neşr, 2011, 18.

²⁴² <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilhad>

²⁴³ Mustafa Aydın, *Kur’anî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2010, 56.

Romadaki örneğe döndüğümüzde annenin kalbinin paramparça olduğunu görmekteyiz. Anne, eşine sitem etmektedir. Evin içinde Müslüman dışarda ise Hristiyan olmaktan usanmıştır ve çocukları için endişe etmektedir. Yavrularının iyi bir hayat yaşamasını istemektedir. Anne kendileri gibi çocuklarının da baskı içinde yaşamasını istemez. İspanyolların Müslümanlara yaptığı dayanılmaz baskı ve işkencelerin anneyi derinden sarstığını görmekteyiz. Ve burada haddi aşma söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü anne Allah'ın kendilerini yaşadıkları bu zor, dayanılmaz durum karşısında yalnız bıraktığını düşünür ve Allah'ın varlığını inkâr eder. Yaşadıkları acı nasıl bir acı ki anneyi Allah'ın varlığını unutturacak noktaya getirir. Yazar bu anekdotta anne ögesini seçmiştir. Çünkü kadının duygusu daha güçlüdür ve olaylar karşısında daha hassastır. Yazar anne ögesini seçerek Müslümanların bu acı olaylar karşısındaki tutumunu yoğun bir duyguyla bizlere anlatmıştır.

Romadaki bir diğer örnek ise Müslümanlara ait kitapların toplatılıp yakılmasıdır. Bu acı olay romanda şu şekilde anlatılmıştır:

أَمَرَ بِحَرْقِ الْمِخْطُوطَاتِ، أَرْشِيفِ السَّلَاطِينِ النُّصَيْرِيِّينَ وَالْمَكْتَبَاتِ، وَلَمْ تَسَلَمْ إِلَّا كُتُبُ الطِّبِّ. كَانَ ذَلِكَ بِمَنَابَةِ
قَطَعَ جُذُورَ شَجَرَةٍ. بِإِمْكَانِ الْجَذْعِ أَنْ يَبْقَى صَامِدًا، لَكِنَّ الشَّجَرَةَ لَا تَسْتَطِيعُ أَنْ تَنْمُوَ مِنْ جَدِيدٍ... لَقَدْ
حَقَّقْتُ ذَاكِرْتُنَا، أَصْبَحَتْ عَادَاتُنَا وَلَهْجَاتُنَا مَهْدَدَةً بِالصِّيَاغِ... إِنَّهُ لَأَمْرٌ قَطِيعٌ أَنْ يَفْقِدَ شَعْبٌ مَا لُغَتُهُ
وَتَقَاتُهُ. ²⁴⁴

El yazmaları, Nusayri Sultanlarının arşivleri ve kütüphanelerin yakılmasını emretti. Sadece tıp kitapları teslim edildi. Bu bir ağacın köklerini kesmek gibiydi. Gövde sabit kalabilir ama ağaç tekrar büyüyemez. Hafızamız silindi. Geleneklerimiz ve lehçelerimiz kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bir halkın dilini ve kültürünü kaybetmesi elbette korkunç bir şey.

Hristiyan idarecilere göre kitap, onların hedefleri önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.²⁴⁵ Özellikle 1492'de Gırnâta'nın tesliminden sonra Müslümanların Hristiyanlaştırılması faaliyetlerine hız verilmiştir. Ancak bu konudaki çalışmalar

²⁴⁴ Hasan Ervîd, *el-Mûriskî*, er-Rıbât, Dâr Ebî Raqrâk, li'n-neşr, 2011, 32.

²⁴⁵ Sedat Cebeci, *Vahşi Batı*, Şule Yayınları, İstanbul 1993, 137

umulan süratte gerçekleştirilememiştir. Çünkü Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim ve diğer Arapça kitaplar sayesinde dillerini ve dinlerini kuşaktan kuşağa aktarabilmişlerdir. Yine Hristiyanlara göre Arap alfabesi Arap dilinin kapısı olarak telakki edilmiştir. Bu yüzden Müslümanlar, kitaplardan ve Arap alfabesinden arındırılmalıydılar. Dolayısıyla artık Hristiyan hâkimiyetinde yaşamak zorunda kalan Müslümanlara çeşitli dayatmalar yapılmıştır, özellikle de dil, din eğitimi, Arapça ve Kur'an öğretimi tamamen yasaklanmıştır. Diğer taraftan da Müslümanların ellerindeki çok değerli Arapça yazma kitaplar toplanarak Gırnâta şehrinin meydanlarında yakılmıştır.²⁴⁶

Endülüs tarihi sekiz yüzyıl sürmüştür. Endülüslüler ilme önem vermişlerdir. Endülüste ilme duyulan ilgi sayesinde Müslüman âlimler yetişmiş ve bunlar tarafından binlerce eser yazılıp kendinden sonraki nesillere aktarılmıştır. Eşsiz kütüphaneler kurulmuştur. Böylesine bir medeniyetin can bulduğu bu topraklar Hristiyan işgaline uğradıkça oralardaki kütüphaneler talan edilmiş, kitaplar yakılmış, âlimler bilimsel etkinliklerini sürdürememişlerdir.

Örneğe döndüğümüzde kitapların ve kütüphanelerin yakılması Müslümanlar için savaştan daha korkunç daha acı verici bir durum olmuştur. Kitaplar kökleri kesilmiş bir ağaca benzetilmiştir. Kitapların yakılmasıyla hafızalar yeni nesile taşınamaz hale gelmiştir. Kitaplar kaybolup gittiğinde dil, din, kültürleri de kitaplarla birlikte gitmiştir. Kâğıt parçasının üstünde yazılanlar toplumu etkileyip, bir imparatorluğu yerinden etmiştir. Yazar korkunç bir facia olan kitapların yakılmasının insanlar ve toplumlar üzerindeki yıkıcı tahribatını başarılı bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Romadaki bir diğer acı Moriskolara getirilen bir takım yasaklardır. Romanda bu yasaklar şu şekilde anlatılmıştır:

فِي سَنَةِ 1566 تَمَّ تَبْيِي مَرْسُومٍ فَرَضَ عَلَى الْمُورِسْكِيِّينَ التَّحْلِي عَنْ اسْتِعْمَالِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ فِي أَجَلٍ أَقْصَاهُ ثَلَاثُ سَنَوَاتٍ، أَمَّا بِالنَّسَبَةِ لِلثِّيَابِ مُنِحَ أَجَلُ سَنَةٍ لِلتَّحْلِي عَنْ الثِّيَابِ الْحَرِيرِيَّةِ، وَسَنَتَانِ لِلثِّيَابِ الصُّوفِيَّةِ وَفُرِضَ عَلَى أَبْوَابِ مَنَازِلِنَا أَنْ تَبْقَى مَفْتُوحَةً أَيَّامَ الْجُمُعَةِ وَالْأَعْيَادِ وَإِبَانَ حَفَلَاتِ الْأَعْرَاسِ، وَتَمَّ مَنَعُ الزَّمْبَرَةِ وَهِيَ إِحْتِفَالَاتُ شَعْبِيَّةٌ، كَمَا تَمَّ مَنَعُ اسْتِعْمَالِ الْحِنَاءِ، وَإِتْخَاذِ الْأَسْمَاءِ الْمُورِسْكِيَّةِ. وَبِمُوجِبِ هَذَا الْمَرْسُومِ هُدِّمَتِ الْحَمَامَاتُ الْخَاصَّةُ وَالْعَامَّةُ. كَيْفَ لَا يَتَمَرَّدُ الْمُورِسْكِيُّونَ الْمَسَاكِينُ؟ لَقَدْ اسْتَنْفَذُوا كُلَّ سُبُلِ مُرَاجَعَةٍ

²⁴⁶ Şeyban, *Müdejars*, 136; Cebeci, *Vahşi Batı*, 115-116

هَذِهِ الْأَحْكَامُ، سُدِّي. سَلَطُوا عَلَيْهِمْ مُزْتَزَقَةً يَسْتَحْلِصُونَ أَجْرَهُمْ مِنَ التَّهْبِ وَالسَّلْبِ وَبَيْعِ النِّسَاءِ وَالْأَطْفَالِ
المُورِسْكِيِّينَ فِي أَسْوَاقِ النِّحَاسَةِ .²⁴⁷

“1566 yılında Moriskoların Arap dili kullanımını en fazla üç yıl süreyle terk etmelerini zorunlu kılan bir karar alınmış. Giysilerde ise ipekli giysilerden bir yıl, yünlü giysilerden ise iki yıl vazgeçilmesi için süre verilmiştir. Cuma günleri, bayramlarda ve düğün merasimleri sırasında evlerimizin kapılarının açık kalması gerekiyordu. Bir halk töreni olan ez-Zambira yasaklandı. Kına yakılması ve Morisko isimlerinin kullanılması yasaklandı. Bu karara göre özel ve umumi hamamlar yıkıldı. Zavallı Moriskolar nasıl isyan etmezler? Bu kararları itiraz etmek için bütün yollara başvurdular, boşuna! Paralı askerleri onların üzerlerine musallat kıldılar, bu askerler ücretlerini, onları yağmalayarak, Morisko çocukları ve kadınları köle pazarında satarak aldılar.”

1492 senesinde Gırnâta Krallığını Ferdinand ve İzabella almıştır. Ferdinand ve İzabella İslamı ortadan kaldırmak ve zavallı halkı zulüm, şiddet ve zorlukla Hristiyanlaştırmak istemektedir. Hristiyanlaşmayı ya da ada dışına çıkmayı reddeden herkese Gırnâta piskoposu aracılığıyla idam emri verilmiştir. Hristiyanlaştırmadan sonra baskılar peş peşe gelmiştir. Yine Müslümanlara İslam kıyafetlerini çıkarıp, Hristiyan kıyafetlerini giyip ayine gitmelerini ve sosyal geleneklerini terk etmelerini, kilisede düğün yapmalarını, dillerini bırakmalarını ve Kastilya’yı²⁴⁸ ulusal dilleri olarak öğrenmeyi emretmiştir. Bu emirlerin uygulanıp uygulanmadığını Engizisyon mahkemesi gece baskın yaparak incelemiştir.

İkinci Pilip döneminde Arap dilini ve Araplara ait olan gelenek ve göreneklerini yasaklayan bir kanun da çıkarılmıştır. Bu yasa kendi milletlerine ait şarkılarını ve kına yakmayı yasaklamıştır. Hamamlarda banyo yapmaya izin verilmemiştir. Hatta genel ve özel mevcut hamamların yıkılmasını da içermiştir.²⁴⁹

Örnekten yola çıkarak Moriskoların yıllardır yaşadıkları hayatlarından vazgeçilmeleri istenmiştir. İspanyollar, Müslümanların dilini, dinini, kültürünü çalmıştır. Konuştukları dil, giydikleri kıyafetler yaptıkları düğün, kına merasimleri hepsine müdahale edilmiştir. Engizisyon mahkemeleri her daim Müslümanları

²⁴⁷ Hasan Ervîd, *el-Mûriskî*, er-Rıbât, Dâr Ebî Raḡrâḡ, li'l-neşr, 2011, 33.

²⁴⁸ Romen dillerinden biri. Kökeni İspanya'nın Kastilya bölgesine dayanır.

²⁴⁹ <https://www.almothaqaf.com/> Erişim tarihi:25.07.2021.

gözetleyerek özgürlüklerini kısıtlamıştır. Moriskolar evlerinin içinde bile rahat edememişlerdir sürekli korku, endişe içinde yaşamışlardır. Biraz nefes alıp, sohbet ettikleri, dinlendikleri hamamları yıkmışlardır. Moriskoların özel hayatına müdahale etmişlerdir. Müslümanlar hayatlarını apaçık İspanyolların gözü önünde yaşamışlardır. Bunlar yetmezmiş gibi paralı askerler tarafından yağmalanıp, pazarlarda köle olarak satılmışlardır. Yazar, insanın tüylerini ürperten bu insanlık dışı dramı bu örnekle bizlere aktarmıştır.

İspanyollar tarafından yaklaşık doksan yıldır Müslümanlara uygulanan bütün bu Hristiyanlaştırma ve asimilasyon politikası beklenen sonucu vermemiş ve 1609 senesinde çıkarılan bir kanunla Moriskoların ülke dışına sürülmeleri kararlaştırılmıştır. Bu büyük sürgün romanda şu şekilde okuyucuya anlatılmıştır:

جَاؤُوا مَعَ آلَافٍ مِنَ الْمَطْرُودِينَ الْآخَرِينَ مِنَ الْأَنْدَلُسِ فِي شَتَنِ 1609 (1018 هِجْرِيَّةً) بِقَرَارٍ مِنْ مَلِكِ
إِسبَانِيَا فِيلِيْبِ الثَّالِثِ، كَانَ ذَلِكَ مِنْذُ سَنَتَيْنِ، اسْتَقَرُّوا فِي الصَّفَةِ الْيُسْرَى لِمَدِينَةِ سَلَا، فَقَدُوا كُلَّ شَيْءٍ،
وَالْقَلِيلُ الَّذِي حَمَلُوهُ مَعَهُمْ نُحِبُّ مِنْ طَرَفِ قَرَاصِنَةِ بِلَادِ الْإِفْرَنْجِ، حَتَّى أَوْلَيْكَ الَّذِي ارْتَدُّوا لِلْمَسِيحِيَّةِ رُحُلُوا،
وَعَجَزُوا عَنْ فَهْمِ مَا تَعَرَّضُوا لَهُ مِنْ أَلَامٍ وَتَنَكِيلٍ، أَغْلَبَهُمْ لَا يَعْرِفُ مِنَ الْإِسْلَامِ إِلَّا نَتْفَاءً، وَمَعْرِفَتُهُمْ بِاللُّغَةِ
الْعَرَبِيَّةِ ضَعِيفَةٌ، بَلْ مُنْعَدِمَةٌ، دَفَعَتْ تَصَرُّفَاتُهُمُ الَّتِي لَا تَحُلُو مِنْ فُظَاظَةٍ، لِأَنَّ يَعْزُضَ عَنْهُمْ سُكَّانُ سَلَا الْقَدِيمَةِ
فِي الصَّفَةِ الْيُمْنَى لِلنَّهْرِ، يَحْمِلُونَ مَعَهُمْ مَخْلَفَاتٍ إِقْتِلَاعِيَهُمْ مِنْ جُدُورِهِمْ.²⁵⁰

"İspanya kralı III. Philip'in kararıyla 1609 Eylül ayında (h 1018) Endülüs'ten diğer kovulanlarla binlerce geldiler. Bu iki yıl önceydi. Sale şehrinin sol kıyısına yerleştiler. Her şeylerini kaybettiler ve yanlarında taşıdıkları çok az şey Avrupalı korsanlar tarafından yağmalandı. Hristiyanlığı kabul edenler bile sınır dışı edildiler. Yaşadıkları acıyı ve istismarı anlayamadılar. Çoğu İslam hakkında çok az şey biliyor. Ve Arap dilleri zayıftır ya da yoktur. Kabalıktan uzak olmayan davranışları onları nehrin sağ kıyısındaki eski Sale sakinlerinden yüz çevirmeye itti. Köklerinden sökülmelerinin kalıntıları yanlarında taşıyorlardı."

İspanya krallığı Morisko sorunu ortadan kaldırmak için derin bir arayış içine girmiştir. Sonunda Kral Philip III Eylül 1609 tarihli kararnamesinde Valensiya'daki tüm Moriskoları sapkınlık ve dinden dönmekle suçlayıp zorunlu göç emri kararı

²⁵⁰ Hasan Ervîd, *el-Mûriskî*, er-Rıbât, Dâr Ebî Raḡrâḡ, li'l-neşr, 2011, 117.

çıkarmıştır.²⁵¹ Kararnamesi şu şekildedir: Müdeccenlere mallarını satarak İspanya'yı terk etmeleri için bir ay süre verilecek, Mağrib'e göç etmek isteyenlere güvenli deniz yolculuğu sağlanacak, herhangi bir Hristiyan ülkeye dönmek isteyenlere teşvikte bulunulacak, ülkeden göç etmek istemeyenlere ise malları müsadere edilerek idam cezası uygulanacaktır.²⁵² Bu sınır dışı etme fermanı Moriskoların üzerine yıldırım gibi sarsıcı ve ümitsiz bir şekilde düşmüştür. Çaresiz bir şekilde mallarını satarak yolculuk için hazırlanmaya başlamışlardır.

İspanyol tüccarlar her Müslüman başına para almaktadırlar bu sebeple kıyıda gemilerini Müdeccenlerle doldurup görülmeyecek bir yere geldiklerinde Müslümanları denize döküp para kazanmak için hızlıca kıyıya dönüp yeni Müslümanları gemisine yüklemişlerdir. Yaşlı Müslümanların ve küçük çocukların çoğu açlıktan ve yorgunluktan gemide ölmüştür. Müslümanların yanlarına aldıkları mallar ise yolda çeteler tarafından yağmalanmıştır.

Örneği incelediğimizde Moriskoların içine düştükleri duruma sebep olan Müslüman olmaları ve Hristiyan olmayıp kendi kimliklerini muhafaza etmekte kararlı olmalarıdır. Bunun sonucunda Hristiyanların elinde sürgün, işkence ve ölüme maruz kalmışlardır. Vatanlarını, dinlerini, dillerini, kültürlerini kaybettikleri gibi yanlarına aldıkları çok az eşya da korsanlar tarafından yağmalanmıştır. Hayatlarında maddi manevi hiçbir şey kalmamıştır. Hristiyanlar her şeylerini ellerinden almıştır. Yaşadıkları acının tarifi yok. Morisko kökenli Hristiyanlar İslam hakkında çok az şey bilseler dahi sınır dışı edilmişlerdir. Çünkü kökleri Moriskodur. Bu Müslümanlar da yaşadıkları hayal kırıklığı ve acıyla neden vatanlarından kovulduğunu bile anlayamamışlardır. Hayatta yapayalnız kalmışlardır. Farklı bir şehirde yaşayan kendilerine yakın gördükleri ve kendileri gibi Müslüman olan halkın yanına gitmeyi tercih etmişlerdir. Fakat çektikleri bu acılar, zorluklar, çaresizlikler yetmezmiş gibi Müslümanlar gittikleri yerdeki Müslüman kardeşleri tarafından da hoş karşılanmamışlardır. Gittikleri yerin sakinleri Müslümanlardan daima uzak durmuşlardır. İletişimlerini sağlayacak ortak dilleri bile olmamıştır. Gittikleri yeni diyarda da yavaş yavaş erimeye başlamışlardır. Yazar Moriskoların yaşamış oldukları yürekleri yakan bu olayları onların gözünden

²⁵¹ <https://marayana.com/laune/Erişim tarihi:09.10.2021>.

²⁵² Braudel, *Akdeniz*, II, 168, İnan, VI, 396.

görerek, bizlerin de onların acılarını hissetmesini ve acılarına ortak olmamızı sağlamıştır.

Romadaki bir diğer örnek Şehabettin'in vatanından sürüldükten yıllar sonra vatanını hatırlayıp vatanına duyduğu özlemdir. Şimdi romadaki bu örneği inceleyelim:

تَوَقَّفْنَا قُرْبَ أُورِيكَهَ لِكَيْ نَسْتَجِمَّ، ارْتَوَيْنَا مِنْ عَيْنِ مَاءٍ، لَمْ يَكُنْ بِوُسْعِي تَحْيُلُ مَا يَدُورُ سِيَاسِيًّا فِي أَعْمَاقِ
الْمَغْرِبِ وَلَا الصَّرَاعَاتِ الَّتِي تَتَجَادَبُهُ، فَجَاءَهُ أَحْسَسْتُ بِالْحَيْنِ إِلَى الْأَنْدَلُسِ مَسْقُطِ رَأْسِي، فَكَرَّثُ فِي أُخْتِي
الْقَتِيلَةِ، وَأَبِي الَّذِي قَتَلَهُ الْكَمْدُ، وَأُمِّي الَّتِي انْزَوَتْ فِي دَيْرٍ وَالَّتِي قَدْ تَكُونُ مَاتَتْ، فَكَرَّثُ فِي خَائِمِي الَّذِي لَمْ
يَهْجُرِ الْأَنْدَلُسَ إِلَّا لِيَمُوتَ فِي مَعْرَكَةٍ لَا دَخَلَ لَهُ فِيهَا، أَيُّ ظَلَمٍ هَذَا؟ لِمَ أَذَا نُطْرُدُ مِنْ أَرْضِنَا؟ هِيَ أَرْضُ
أَجْدَادِنَا بَعْدَ كُلِّ شَيْءٍ، كَانَ بِإِمْكَانِنَا أَنْ نَعِيشَ فِيهَا بِوَيْثَامٍ مَعَ الْمَسِيحِيِّينَ وَالْيَهُودِ، كَانَتْ لَدَيَّ صُورَةٌ
مِثَالِيَّةً عَنِ الْمُجْتَمَعِ الْمُسْلِمِ أَوْ دَارِ الْإِسْلَامِ، أَعَادَتْنِي صِيْحَةُ ابْنِي إِلَى الْوَاقِعِ، يُدَكِّرُنِي ابْنِي وَرَوْحِي بِأَنَّ طَرِيقَ
الْعَوْدَةِ أُغْلِقُ، وَلِلْأَبَدِ، وَرُعْمَ ذَلِكَ، وَفِي هَذَا الْوَقْتِ الْمَحْدَدِ، حَيْثُ جَلَسْنَا قُرْبَ عَيْنِ مَاءٍ يَنْسَابُ مَآؤُهَا فِي
سَاقِيَةٍ، تَبَيَّنْتُ أَنَّي كُنْتُ أَكْبْتُ بِدَاخِلِي شَيْئًا مَا، أَكْبْتُ حَيًّا لِمَسْقُطِ رَأْسِي، أَكْبْتُ وَضَعِيَّتِي كَمَنْفَى،
كُنْتُ مَنْفِيًّا وَسَابَقِي مَنْفِيًّا إِلَى الْأَبَدِ.²⁵³

“Dinlenmek için Eurike yakınlarında durduk. Bir su kaynağından su içtik. Fas’ın derinliklerinde siyasi olarak neler olup bittiğini ve onu çeken çatışmaları hayal bile edemiyordum. Birden doğum yerim Endülüs’e özlem duydum. Öldürülmüş kız kardeşimi, üzüntüden ölen babamı ve bir manastıra kapanmış ve ölmüş olabilecek olan annemi düşündüm. Onun parçası olmadığı bir savaşta ölmek için Endülüs’ü terk etmeyen Jaime’yi düşündüm. Bu nasıl bir zulüm? Neden topraklarımızdan kovulduk? O, ne de olsa atalarımızın ülkesi. Hristiyan ve Yahudilerle uyum içinde yaşayabilirdik. Müslüman topluluğun veya İslam evinin mükemmel bir resmine sahiptim. Oğlumun çığılığı beni gerçeğe döndürdü. Oğlum ve karım bana dönüş yolunun sonsuza kadar kapalı olduğunu hatırlatıyor. Ve buna rağmen tam bu sırada çarkın içinden akan bir su kaynağının yanında otururken içimde bir şey gömdüğümü farkettim. Memleketime olan sevgimi gömüyorum. Sürgün olma durumumu gömdüm. Sürüldüm ve sonsuza kadar sürgün kalacağım.”

²⁵³ Hasan Ervîd, *el-Mûriskî*, er-Rıbât, Dâr Ebî Raḡrâḡ, li’l-neşr, 2011, 105, 106.

Bu anekdotta Şehabettin'in içinde yoksunluk, kayıp, acı ve hüznü barındıran sürgün motifi vardır. Gurbet ve hasret duygularını vatanlarından sürgün edilmeleri sebebiyle derinden hissetmişlerdir. Şehabettin yeni bir ülkeye gidip evlenip çocuk sahibi olarak yeni düzenli bir hayata karışmıştır. Fakat doğduğu yer Endülüs'e olan özlemi, sevgisi, hep kalbinin bir köşesindedir. Annesi, babası, kız kardeşi, arkadaşı hepsi Endülüs'te kalmıştır. Annesinin yaşayıp, yaşamadığından haberi bile yoktur. Babası, kız kardeşi, arkadaşı Endülüs'te ölmüştür. Oraya gömülmüştür. Ölme sebebi Hristiyanların baskısından, yaşadıkları zulümden dolayı. Şehabettin onların mezarına bile gidemez. Ne acı bir durum. Şehabettin, topraklarında Hristiyanlarla, Yahudilerle hep birlikte uyum içinde yaşayabileceklerken neden kovulduklarını düşünür ve bu durumun haksızlık olduğunu düşünüp sitem eder. Onun için en zoru da artık geriye dönmenin zor oluşu, umudunun kalmaması, geriye bıraktıkları ve hatıralarında yaşattığı vatanına dönüşün imkânsız olup daima mülteci kalacağıdır. Vatan özlemi bir yara gibidir. Her zaman kanar. Yarası kapanmadan yeniden açılır. Beden acısı biter belki ama ruh acısı daima kalır. Yazar bu örnekle sürgünün sonuçlarını, Müslümanların ne hissettiklerini Şehabettin karakteriyle bizlere ulaştırmıştır.

Romadaki son örneğimiz Şehabettin'in kardeşi Zehra'nın İspanyolların baskısından dolayı hissettikleri acı ve tahammülsüzlük hakkında bir diyalog örneğidir:

- أَنَا مُتَعَبَةٌ مِنَ الْعَيْشِ مُسْلِمَةً فِي دَاخِلِ الْبَيْتِ وَمَسِيحِيَّةٌ فِي الْخَارِجِ، حِينَ كَانَتْ فَشْتَالَةً مُسْلِمَةً كُنَّا مُسْلِمِينَ وَالْآنَ...

- مَاذَا تَقْصِدِينَ يَا زَهْرَةُ؟

- هَذَا مَا أُرِيدُ أَنْ أَصِلَ إِلَيْهِ يَا بِيَذْرُو. أَنَا مَسِيحِيَّةٌ لِأَنَّ إِسْبَانِيَا مَسِيحِيَّةٌ.

- كَيْفَ يُمَكِّنُكَ أَنْ تَعْتَبِرِي نَفْسَكَ مَسِيحِيَّةً بَيْنَمَا نَحْنُ مُسْلِمُونَ.

- إِنَّهُ نَفْسُ الْإِلَهِ، وَالْمُسْلِمُونَ وَالْمَسِيحِيُّونَ يَعْبُدُونَهُ بِشَكْلِ مُخْتَلَفٍ.

- لَكِنْ بِاسْمِ الْمَسِيحِيَّةِ يَقْتُلُ الْقِسْتَالِيُّونَ؟

- وَ بِاسْمِ الْإِسْلَامِ كَانَ الْمُسْلِمُونَ يَقْتُلُونَ.

- اَسْتَعْرِبْ يَا زَهْرَةَ بِمَا تَقُولِينَ.

- لَا، يَا أَحْمَدُ إِنَّ فَضْلَتَ بِأَنْ أُنَادِيكَ أَحْمَدُ، أَنَا نَعْبُثُ مِنْ أَنْ أَتَسَتَّرَ وَأَتَحَايِلَ فِي كُلِّ مَرَّةٍ، وَلَيْسَتْ لَدَيَّ رَغْبَةٌ فِي مُعَادَرَةِ مَسْقَطِ رَأْسِي. الْأَفْضَلُ أَنْ أَصِيرَ مَسِيحِيَّةً.

- لَكِنْ أَنْ تَكُونَ مُسْلِمًا يَعْنِي أَنْ تَكُونَ وَفِيًّا لِتَارِيخٍ، لِأَلَامِنَا، لِمَأْسَاةِ أَهْلِنَا.

- مَا تَعْرِضُ لَهُ أَهْلُنَا ظَلَمٌ صَرَاحٌ، وَلَا شَيْءٌ يُبْرِئُهُ، لَكِنَّ الْمَسِيحَ لَيْسَ مَسْئُولًا.

- بِاسْمِ الْمَسِيحِ قَامَتْ مَحَاكِمُ التَّفْتِيْشِ، رَدَدَتْ.

- اِسْمَعْ، يَا أَحْمَدُ، أَنْتَ رَجُلٌ وَمُكِنُّكَ الْحِفَاطُ عَلَى عَقِيدَتِكَ مِنْ خِلَالِ الْإِسْلَامِ.

- لَكِنْ يَا زَهْرَةَ، حَارَبْتُ مُوريسكيَّاتٍ بِأَيْدٍ عَارِيَةِ الشَّرِطَةِ وَكَتَائِبِ التَّرِيسُو دِفَاعًا عَنِ الْعَقِيدَةِ.

- أَنَا لَا أُرِيدُ أَنْ أُحَارِبَ، أُرِيدُ أَنْ أَعِيشَ يَا أَحْمَدُ، أُرِيدُ أَنْ يَكُونَ لِي بَيْتٌ وَأُسْرَةٌ.

- تُؤْلِمِينِي يَا زَهْرَةَ، أَنْتِ تَحُونِينَ أَعْلَى مَا لَدَيْنَا، لَسْتَ أَنْتِ مَنْ تَتَكَلَّمِينَ يَا زَهْرَةَ.

- عِنْدَكَ حَقٌّ، لَسْتُ أَنَا، إِنَّهُ مَا أَعِيشُهُ هُوَ الَّذِي يَتَكَلَّمُ بِاسْمِي.²⁵⁴

Zehra: Evin içinde Müslüman dışarıda Hristiyan yaşamaktan yorgunum. Kastilya Müslümanken biz Müslümandık ve şimdi...

Şehabettin: Ne demek istiyorsun Zehra?

Zehra: Varmak istediğim şu Pedro. Ben bir Hristiyanım çünkü İspanya Hristiyandır.

Şehabettin: Biz Müslümanken kendini nasıl Hristiyan olarak kabul edebilirsin?

Zehra: O aynı Tanrı, Müslümanlar ve Hristiyanlar ona farklı şekilde ibadet ediyor.

Şehabettin: Ama Hristiyanlık adına Kastilyalıları öldürüyorlar.

²⁵⁴ Hasan Ervîd, *el-Mûriskî*, er-Rıbât, Dâr Ebî Raqrâq, li'l-neşr, 2011, 44, 45, 46.

Zehra :İslam adına da Müslümanlar öldürülüyor.

Şehabettin: Böyle söylemene şaşırdım Zehra.

Zehra:Hayır Ahmet eğer sana Ahmet demeyi tercih edersen her seferinde saklanmaktan, aldatmaktan yoruldum ve memleketimden ayrılmaya arzum yok. Hristiyan olmak daha iyidir.

Şehabettin:Ama Müslüman olmak yani acılarımıza tarihe ve halkımızın trajedisine sadık kalmaktır.

Zehra: Halkımızın uğradığı zulümdür. Ancak bundan Mesih sorumlu değildir.

Şehabettin: Mesih'in adıyla Engizisyon mahkemesi kuruldu.

Zehra: Dinle Ahmed sen bir erkeksin ve inancını İslam aracılığıyla koruyabilirsin.

Şehabettin: Ancak Zehra, Morisko kadınları inancını savunmak için polise ve Tresso taburlarına çıplak elle savaştı.

Zehra: Ben savaşmak istemiyorum. Bir evim ve bir ailem olsun istiyorum.

Şehabettin: Beni incitiyorsun Zehra. En değerli varlığımıza ihanet ediyorsun. Konuşan sen değilsin Zehra.

Zehra:Haklısın ben değilim, benim yaşadığım şey benim adıma konuşuyor

Zehra ve Şehabettin'in konuşmasına şahit olduk. İkisinin psikolojisini incelediğimizde birbirinden çok farklıdır. İnanç ve vatan arasında bir seçim yapmak zorunda kalırlar. Zehra yapı olarak daha hassastır. İspanyolların zulmünden, baskısından, hem Hristiyan hem Müslüman görünmekten bıkmıştır. Ve dinini terk edip vatanında evi, ailesiyle huzurlu bir şekilde yaşamak ister. Şehabettin ise inancı seçer. Çünkü Müslüman için inanç topraktan daha önemlidir. Ona göre inancını kaybettiğinde hayatın anlamı kalmaz. Toprağı kaybettiğinde ve inancı koruduğunda toprağı geri kazanma umudu olur. Birinin toprağı kaybetmesi kolay değildir. Fakat inanç kaybı daha da büyüktür. Yazar, bize Moriskoların din ve inanç gibi önemli iki seçenek arasında kaldıklarını ve onları kaybetmenin öneminin ne denli zor olduğunu diyalog aracılığıyla okurlarına ulaştırmıştır.

Hasan Evrid'in *el-Mûriskî* adlı bu romanı 2011 yılının başında Dar Ebi Rakrak yayınevi tarafından Fransızca olarak yayımlanarak Abdulkirim Cûyitî tarafından da Arapça çevirisi aynı yayın evi tarafından yayınlanmıştır. Yazar *Nâşıru'd-dîn 'alâ kavmi'l-kâfirîn* kitabın sahibi olan Ahmet b. Kasım Ufukay'ın karakterini anlatisal metnin olaylarını üzerine kuracağı ana karakter edinmiştir. Ahmet b. Kasım Ufukay el-Hicri Moriskoların ileri gelenlerindendir. Fas'a göç etmiştir. Ahmet Mansur es-Sad ez-Zehebî'nin sarayında çalışmıştır. Birçok Avrupa ülkelerinde es-Sadi sultanı adına elçilik görevlerini üstlenmiştir ve seyahatinin bir özeti olan *Nâşıru'd-dîn 'alâ kavmi'l-kâfirîn* kitabını yazmıştır. Romanın ana teması 1492'de Gırnâta'nın yıkılmasından sonra Endülüs'teki Moriskoların trajedisine ve İslam dünyasındaki krizlerle Endülüs'ün düşüşüne neden olan krizler hakkındadır. Bütün bu konuları müellif, sanat ustalığıyla romanın içerisinde almıştır. Yazar, romanın başkahramanı Ahmet Şehabettin'in yıllık hatıraları kronolojik düzende bölüm ve fasıllara ayırmıştır. Şurası bilinmektedir ki; buradaki tarihsel zaman tarihten aldığı zamandır. Hikâyenin zamanı kronolojik bir zamana göre düzenlenmiştir. Şunu da hatırlatmak gerekir ki yazar efsanevi şahsiyetler ortaya koymuştur. Yazar, romandaki zamanı yaşadığı asrın bakış açısına göre işlemiştir. Yazarın yaşadığı zamanın kültürüne uygun olarak o çağda bulunan üslup üzerine kurmuş olarak işlediği tarih ve zamana dikkat etmiştir. Mekânı romanında tasvir tekniğini kullanarak muntazam bir şekilde kullanmıştır. O halde daha önce işaret ettiğim gibi romanın konusu İspanya ve hicret kralları tarafından verilen sözleşmelerin tam aksine ve 1609'da III. Philip'in hükümdarlığı sırasında kendilerini yerinden edilmesine karar verilmiş İspanya yaşamında Moriskoların İspanya devleti tarafından zulüm, ırkçılık ve etnik faktörlere maruz kalan Moriskolar etrafındadır.

Ne söylediğimiz kadar nasıl söylediğimiz de okuru etkileme açısından önemlidir. Anlatı türlerinin her biri için anlatım biçimi ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü anlatılan her şey okuyucuya ulaşılan bir araçtır.

Bu nedenle roman tekniğini de devre dışı bırakmamıştır. Çünkü estetik dokuyu meydana getiren anlatım tekniklerini bir edebi metnin sağlam bir biçime sahip olması okuyucu üzerinde derli toplu bir izlenim bırakmasını sağlar. Yazar da eserinde tasvir, iç diyalog, diyalog gibi pek çok anlatım tekniğine önem vermiştir. Yazar, anlatı örgüsünü sağlam temellere oturturken bir yandan da anlatı dinamizm, çeşitlilik ve derinlik kazandırmıştır. Bir romancının kurgu türlerini (biyografi, tarihi yazı ve sanatsal roman

türleri) tek bir kurgusal eserde birleştirmesi zordur. Bu bağlamda roman kurgu alanında seçkin bir sanat eseridir.

Yazarımız Hasan Ervid, tarihsel bir bilinç düzeyinde edebi bir dille unutulmaya yüz tutmuş Moriskoların yaşadıklarını gün yüzüne çıkararak bizim de Moriskoların yaşadıklarına şahit olmamızı ve onları yâd etmemizi başarılı bir şekilde sağlamıştır.

3.5. *EL-MÛRİSKIYYU'L-AHÎR*

3.5.1. Roman Yazarının Hayatı

Yazar Şubhî Mûsâ, 1972'de Mısır'da doğmuştur. Mısır'ın Şama köyünde ilköğretim ve ortaöğretimini tamamlamıştır.

Mısır'daki Menufiye Üniversitesinde okumuştur. Sosyoloji bölümünde sanat lisans derecesi almıştır. Şair ve romancı olan Şubhî Mûsâ, 2005'te *Beyaz Güvercin* romanını, 2008'de *Yazar* 2013'te *Salı Adam Efsaneleri* romanını, *Rahiplerin Sessizliğini* ise 2014 yılında yazmıştır. 2015'te *Son Morisko* romanını, 2017'de *Kural Noktası* 2019 'da *Özel Dua* ve 2021'de ise *Dostlar Klübü* romanlarını yazmıştır.

Aynı zamanda yazarın beş şiir koleksiyonu şunlardır:

1998 *Yanında Tek Başına Çırpınıyor*

2001 *Kapalı Oda Kasideleri*

2001 *Hannibal*

2006 *Bu Yüzden Gidiyorum*

2010 *Aşka Veda*

Yazar, hayatta olup Mısır'da yaşamına devam etmektedir.

3.5.2. Romanın Tanıtımı

2015 yılında yazılan *el-Mûrîskiyyu 'l-Ahîr*²⁵⁵ romanı Mısırlı yazar Şubhî Mûsâ'nın ünlü romanlarından biridir. Roman 293 sayfadan oluşmaktadır.

²⁵⁵ Musa, *el-Mûrîskiyyu 'l-Ahîr*, 2015(Çalışmamızda eserin bu baskısı esas alınmıştır ve çalışmamızda romana yapılan göndermeler metinde parantez içi sayfa numaralarıyla gösterilecektir.)

Roman birbiriyle bağlantılı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 25 Ocak 2011 de Mısır'daki devrimin patlak vermesiyle Tahrir Meydanında başlamaktadır. Romanın ikinci bölümü ise Endülüs'teki Müslümanlara ne olduğu, Hristiyanlar tarafından maruz kaldıkları baskılar, işkenceler anlatılmaktadır.

İncelediğimiz dört romanda olduğu gibi araştırmamıza konu olan bu eserin de roman teknikleri açısından tahlili yapılacaktır. Öncelikle roman özeti verilir, romandaki kişi, zaman, mekân incelemesi yapılacaktır. Son olarak romandaki Moriskoların Hristiyanlar tarafından zulüm, ırkçılık gibi faktörlere maruz kalan Moriskoların durumları romandan yola çıkılarak okuyucuya sunulacaktır.

3.5.3. Romanın Özeti

Yazar Şubhî Mûsâ romanını olayların birbirine paralel olduğu modern ve eski iki zaman aralığında yazmıştır. Bu zaman aralığı Endülüs'ün düşüşünün olduğu tarih ve Mısır rejiminin çöküşünün başladığı tarihtir. Romanın ilk bölümü 25 Ocak 2011'de Hüsnü Mübarek ve rejimine karşı Mısır devriminin gerçeklerini izleyen Tahrir meydanındaki bir bölümle başlamaktadır. 2011 yılında Hüsnü Mübarek istifa eder. İkinci devrim de 2012 yılında Mursi başkan olur ve 30 Haziran 2013 deki bir devrimle ise Mursi görevden uzaklaştırılır. Murad'ın 25 Ocak'tan 30 Haziran'a kadar olan devrim olaylarını izlediği şimdiki zaman ve dedesi Habibullah'ın onları bir evde toplamasından sonra aile ile olan sıkı bir geçmişi vardır. Bu geçmişi Moriskoların başkanı olan büyükannesi Jana, Murad'a anlatır. Geçmiş Endülüs'teki büyükdedesi Muhammed bin Abdullah Cehur'un vefatını takip eden dedelerinin uzantısıdır. Dedesi Mısır donanmasında çalışan Habibullah bin Atiyya ise Londra antlaşmasının(1840) imzalanmasından sonra emekli olduktan sonra devletten iki yüz dönüm arazi almıştır. Dedesi bu araziye torunlarının geri almasını emretmiştir. Büyükannesi Jana Murad'a Moriskolara ve aralarında ne olduğunu anlatarak büyükdedesi Muhammed Moriskoların başına gelenleri eski bir kitapta yazdığı gibi Murad'ın da benzer şekilde yaşadığı tarihi yazmasını istemiş ve Atiyya dedesinin bıraktığı hakkı olan araziye de devletten almasını istemiştir.

Romanın ikinci bölümü ise Endülüs'te geçmektedir. Hristiyanlar Abdullah bin Cehur'un kızına tecavüz edip, kızını çıplak getirerek öldürürler. Babası sinirden deliye

döner ve Hristiyanlarla tartışmaya başlar. Hristiyanlar Abdullah bin Cehur'u ağaca bağlarlar. Cehur'un eşi Ayşe papaza gidip eşini bırakmasını söyler. Papaz ise Ayşe'den ahlaksız bir teklif ister. Ayşe mecburen kabul eder. Papaz daha sonra kadına bir kitap verir. Kadın kitabı oğluna verir. Üç gün sonra eşi Ayşe'nin cesedini nehirde bulurlar.

Ayşe intihar etmiştir. Ayşe'nin oğlu kitabı polise götürür. Polis babasını serbest bırakır. Abdullah bin Cehur hem kızını hem eşini kaybetmiştir. Bir süre baba içine kapanır. Kardeşinin oğlu Fernando, Cehur'la ilgilenir. Bu zor süreci atlatmasını sağlar. Cehur, oğlu Muhammed'i olaylardan uzaklaşması için Tuleytula'ya amcasının yanına gönderir. Muhammed, orada sanat öğrenir. Bu sırada Moriskolar vatanlarını kaybederken asla pes etmeyip tüm canları ve mallarını feda ederler. Dağlara dağılırlar. “el-Beşşerât” Devrimi gibi tarihin tanık olduğu devrimler yaparlar. Ama onlar dağınıktır, izole bir azınlıktır. Moriskolular bu gerçeğin farkına varır ve bunun üzerine hep birlikte bir direniş ruhu doğar. Zulme uğrayan bu azınlıkları mücadelelere ve halk direnişlerine iten mesele İspanyol yönetimine karşı olan en önemli devrimlerden biri olan Beşşarât Devrimi'dir. İlk işaretleri 1566'da ve asıl başlangıcı 1568'dedir. Morisko'nun kendisine dayatılan adaletsizlik, işkence ve aşağılama biçimlerinden kendini savunması kolay değildir. Ama öte yandan, kendisine saldıranlara teslim olmak ve boyun eğmek ruhlarında olmadığı için tüm güçleri ile direnirler. Muhammed İbn Abbo, İbn Ümeyye ve bunlar gibi birkaç lider Malaga kıyısındaki üç köyü kurtarmaya hazırlanırlar. Fernando ve Muhammed bin Abdullah bin Cehur da İbn Abbo'ya katılır, İbn Ümeyye, Müslümanları ayağa kaldırmaya çalışır, bu yüzden onlara vaaz verir ve onlara şanlarını ve kaybedilecek olan krallıklarını ve zaferden aşağılanmaya dönüşeceklerini anlatır. Bunun üzerine insanlar onun adını zikretmeye ve devrim çağrısı yapmaya başlarlar. Abdullah bin Cehur, İbn Ümeyye'ye biat eder. Her bölgeye bir komutan atarlar. Fernando, İbn Ümeyye'nin Gırnâta'yı özgürleştirme ve insanları ve çevresini kontrol altına alma planının ayrıntılarını anlatırken mutludur. Bu olaylar üzerine İspanyolların öfkesi alevlenir ve buldukları her Moriskoyu öldürmeye, kadınlara tecavüz etmeye ve çocukları almaya başlarlar. Ama bu Müslümanları yıldırmaz. Aksine, düşmanın çokluğuna ve teçhizatlarının büyüklüğüne rağmen direnmeye ve pusu kurmaya başlarlar. İbn Ümeyye, İspanya Kralı II. Filip'e karşı zaferler kazanır. İspanyol ordusu, el-Beyyâzin halkını ve Gırnâta'daki tüm Moriskoları yerinden etmek için çalışır ve Pusu savaşı devam eder. Moriskolar sürekli kazanır, mücadele yoğundur. Ta ki, onu

yöneten ve savaşı yönetmedeki mahareti ile tanınan Abdullah bin Cehur öldürülünceye kadar. Cehur'un öldürülmesiyle bir ordu komutanı ararlar. İbn Ümeyye, Muhammed İbn Abbû'nun lider olması gerektiğine dair bir kararname yayımlar. Babasının ölümünü duyan Tuleytulada'ki Muhammed amcasından ayrılmak zor olsa da hemen savaşmak için Beşşerât'a gelir. O sırada akıl ve içgörü tarafından yönetilen bir kral kurmaya katkıda bulunacak güvenilir bir yazara ihtiyaçları vardır. Özellikle Muhammed bin Abdullah akla gelir. Çünkü o, Arapça, Kastilyaca ve bazı Türkçe ve Latince dillerini akıcı bir şekilde yazabilmekte, çizim ve heykeltıraşlık konusunda yetenekli, yapı, mimari ve dekorasyondan da anlamaktadır. Bunu Tuleytula'da amcasının atölyesinde öğrenmiştir. Bu yüzden İbn Abbû'nun ordusuna katılmıştır. İspanyollar, Moriskoları öldürmeye ve işkence etmeye devam eder. Ailelerini kaybeden devrimcilerin etrafını ölüm sarmış, güçleri zayıflatmıştır. Fernando, yalnızca karısının acısı ve doğmamış çocuğunun kaybı için değil, Kastilya yolundaki Moriskolar için de yas tutar. Daha sonra Sultan İbn Ümeyye, komplolar nedeniyle kendisiyle aynı fikirde olmayan adamları tarafından öldürülür. Kuvvetler arasında fitne yayılır ve mesele müzakereler ve görüş ayrılığı sonrası İbn Abbû'nun emir olarak seçilmesiyle sona erer. Böylece on bin kişilik bir ordu kurarlar. Ve devrimcilerin güvenini kazanarak Cezayir, Tunus ve Türklerle ittifak kurarlar. Ama işler değişir, İspanyolların gücü yoğunlaşıp inatları ve sertlikleri arttıkça Sirum üzerine yürüyüp Nagoula, Barselona, Cantoria ve Thalia'yı alırlar ve çevrelerindeki bölgelerde Bedul ovasına ulaşırlar ve ihtilalcilerin azmini zayıflatırlar. Günden güne hayatta kalmak zor bir rüya haline gelir. Moriskolar, ölümün dinsiz, ailesiz, vatansız bir hayattan daha şerefli olduğuna inanırlar. Ölüm, onların içmek istedikleri aşağılama bardağından daha şereflidir ve müzakereleri reddeden ve savaşmakta ısrar eden İbn Abbû'nun dediği de budur. İbn Abbû İspanyollar tarafından öldürülür ve devrimciler artık dayanabileceklerini hayal edemezler. İspanyollar çabucak müzakereler talep ederler ve bunun için şartları belirlerler. el-Beşşerât bölgesi kayıp bir harabe hikâyesi haline gelir.

Herkes İspanyolların pençesine düşer ve zincirlenirler ve arkalarında sebatla ölen İbn Abbû'nun cesedi vardır. Müzik sesleri yükselir ve bunlara İbn Abbû'nun bedeni olarak atıfta bulunulur, çocukların ve kadınların ağlaması yükselir, gözleri korkuyla dolar. Son nefesine kadar dinine ve toprağına sarılmak isteyen azimli Moriskonun

imajını yansıtır. Muhammed tekrar Tuleytula'ya döner. Daha önce öğrenmiş olduğu sanat sayaesinde bir dükkânda çalışır. Yeniden evlenir. Çocukları olur.

Tüm Moriskoları kapsayan zorunlu göç olayı olur. Muhammed'in eşi yolculuk esnasında denizde ölür. Muhammed çocukları ile Cezayir'e gider. Oradan Fas'a taşınır. Fas'ta Muhammed vefat eder. Torunu Mısır'a yerleşir orada ticaretle uğraşırlar. İşleri iyi gidince Tunus'taki kardeşlerini de Mısır'a getirtir.

Romanın sonunda Fas Endülüs Hafıza Vakfı, İspanya hükümeti, Moriskoların torunlarını yasal olarak tanımaya çağırır. Vakfin İspanya Başbakanı Pedro Sanchez Yahudilerin torunları için tanınana benzer şekilde Moriskoların torunlarını yasal olarak tanımaya davet eden bir mail Murad'a gönderir.

3.5.4. Şahıs Kadrosu

Murad: Kahire'deki Moriskoların sonuncusudur. Romanın ilk bölümü Murad etrafında döner. 2011 Ocak Devrimi ve 2013 olaylarına katılır. Büyükbabası Abdullah bin Cehur'dur. Dedelerinin bırakmış oldukları tarihe sahip çıkmak ister.

Jana: Büyükanne, Mısır'daki Moriskoların sonuncusudur. Torunu Murad ile aynı evde yaşamaktadır. Endülüs'ten Mısır'a yerleşen dedelerinin ne acılar, ne zorluklar çektiğini torunu Murad'a anlatır.

Abdullah bin Cehur: Romanın ikinci bölümünün ana kahramanlarından. Murad'ın büyükbabasıdır. Endülüs'te Müslümanların başına gelenleri, İspanyollar tarafından nasıl zulme, işkenceye maruz kaldıklarını anlatır. el-Beşşerât devrimine katılır, Endülüs için canı pahasına savaşı ve savaşta vefat eder. Cehur'un ruhu kendinden sonraki çocuklarına ve torunlarına her zaman yol gösterir ve tarihi birbirine bağlar.

İbn Ümeyye: el-Beşşerât devriminin komutanlarından. Müslüman halkı İspanyollara karşı savaşmaları için ayaklandırır. Savaşta Sultan İbn Ümeyye, komplolar nedeniyle kendisiyle aynı fikirde olmayan adamları tarafından öldürülür.

Muhammed bin Cehur: Cehur'un oğludur. Tuleytulada'ki amcasının yanında bir süre yaşar. Arapça, Kastilyaca ve bazı Türkçe ve Latince dillerini akıcı bir şekilde yazabilmekte, çizim ve heykeltıraşlık konusunda yetenekli, yapı, mimari ve

dekorasyondan da anlamaktadır. Babasının ölümünden sonra el-Beşşerât'a gider orada savaşı. Endülüs'te ne olduğunu ne acılar yaşadıklarını yazarak bir tarih kitabı haline getirir. Hristiyanların çıkardıkları zorunlu göç ile Fas'a yerleşip orada vefat eder.

3.5.5. Mekân

Romandaki mekân Mısır devriminin gerçeklerini izleyen Kahire'de ve Kahire'deki Tahrir Meydanında geçmektedir. Tahrir Meydanı, Mısır eski devlet başkanı Hüsnü Mübarek'e karşı yapılan 2011 Mısır Devrimi'nin odak noktasıdır. Elli binin üzerinde protestocu 25 Ocak günü meydanı işgal etmiştir.

Romanın ikinci kısmı Endülüs'ün son şehri olan Gırnâta'da geçmektedir. Gırnâta'nın Katolik kral İzabella ve Fernando'nun hâkimiyeti altındaki Müslümanların Hristiyanlığa girmeye zorlanmasının anlatıldığı bölgedir. Zulme uğrayan Moriskolar Gırnâta yakınlarında bulunan el-Beşşerât bölgesinde mücadelelerini ve halk direnişlerini yapmışlardır. Romanın ana kahramanlarından olan büyükbaba Muhammed bin Cehur ise Tuleytula'ya amcasının yanına sanat öğrenmek için gitmiştir.

Endülüs'ten zorunlu göç ettirilen Müslümanlar önce Cezayir'e daha sonra Fas'a yerleştiklerinden kısaca bahsedilir. Romanda Cezayir bölgesi hakkında bilgi verilmemiştir. Büyük dede Muhammed bin Cehur ise Fas'ta vefat etmiştir.

3.5.6. Zaman

Yazar, romanında tarihleri net bir şekilde belirtmiştir. Romanın ilk bölümü Mısır devriminin olduğu 25 Ocak 2011 ve 3 Temmuz 2013 tarihleri arasında geçmektedir.

Romanın ikinci bölümü ise 1495 Gırnâta'nın düşüşüyle başlamaktadır. 1568 yılında, İspanyol yönetimine karşı olan en önemli devrimlerden biri gerçekleşir. 1609-1613 yılları arasında da son göç başlamaktadır.

3.5.7. Romanda Morisko Acıları

Roman Gırnâta'nın düşmesinden sonra Katolik krallar İzabella ve Fernando'nun başa geçmesiyle Endülüs topraklarındaki her Müslümanın Hristiyanlığa girmeye zorlanması anlatılmaktadır. Hristiyanlığa girmek istemeyen ya da Hristiyan

olmadığından şüphelenilen kişiler işkenceler ve ölümle karşı karşıya bırakılmaktadır. Endülüsteeki Müslümanların yaşamış oldukları acılara romandaki anekdotlarla daha yakından bakalım.

Romanın kahramanlarından olan Moriskolu Fernando Endülüs'te içinde bulundukları durumu bizlere şu şekilde aktarmıştır:

قَالَ فِرْزَانْدُو إِنَّ الْأُمُورَ لَمْ تَعُدْ تُطَاقُ، لَقَدْ حَسِرْنَا دِينَنَا وَلُغَتَنَا وَكُتُبَنَا وَأَرْيَاءَنَا، لَقَدْ حَسِرْنَا أَنْفُسَنَا وَلَمْ يَعُدْ بِمَقْدُورِنَا التَّنَفُّسُ دُونَ إِذْنٍ مِنَ الْقِسِّ أَوْ الشَّرْطَةِ، فَإِنْ تَكُونُ مُورِسْكِيًّا فَذَلِكَ لَا يَعْنِي سِوَى أَنَّكَ الشَّيْطَانُ، الْجَمِيعُ يَنْظُرُ إِلَيْنَا لَيْسَ بِوَصْفِنَا بَشَرًا مِثْلَهُمْ لَكِنْ عَلَى أَنَّنا غَنِيمَةٌ سَقَطَتْ فِي أَيْدِيهِمْ، مُلُوكُهُمْ يُرِيدُونَنَا نَصَارَى، وَالْقَسَاوِسَةُ لَا يُرِيدُونَ سِوَى التَّقْيِيشِ فِي ضَمَائِرِنَا لَيْلَ نَهَارٍ، وَالتَّبَلَاءُ يُرِيدُونَنَا عَبِيدًا فِي أَرْضِهِمْ، وَرِجَالُ الشَّرْطَةِ لَا هَمَّ لَهُمْ سِوَى أَنْ يَسْتَرْجِحُوا مِنْ وُجُوهِنَا، كُلُّ شَيْءٍ هُنَا يَدْفَعُنَا إِلَى الْجُنُونِ، وَلَيْسَ أَمَامَنَا سِوَى الْمَوْتِ أَوْ أَنْ نَحْمِلَ أَشْلَاءَنَا وَنَتَّجِعَ إِلَى الْجُنُوبِ، حَيْثُ اخْتَارَ آخِرَ مُلُوكِنَا أَنْ يَبِيعَ ضَيْعَتَهُ وَيَذْهَبَ²⁵⁶

“Fernando, durumların dayanılmaz, dinimizi ve dilimizi, kitaplarımızı, kıyafetlerimizi, kendimizi kaybettiğimizi ve artık rahibin ya da polisin izni olmadan nefes alamadığımızı, Morisko olmanın sadece senin şeytan olduğun anlamına geldiğini herkesin bize insan gözüyle bakmadığını ama ellerine düşen bir ganimet olarak kralların biz Hristiyanları istediğini, rahiplerin gece gündüz vicdanımızı aradıklarını, soyluların bizi tarlalarında köle olarak istediklerini, polis denen adamların bizim yüzümüzü görmemekten başka düşüncelerinin olmadığı, ölmekten ya da vücut parçalarımızı alıp krallarımızın sonuncusunun mülkünü satın ve gitmeyi seçtiği güneşe gitmekten başka çaremizin olmadığını söyledi.”

Örneğe bakıldığında Moriskoların tüm özgürlüklerinin ellerinden alındığını görmekteyiz. Bir zamanlar kendi vatanlarında istedikleri gibi refah içinde yaşarlarken şimdi Hristiyanların isteklerine göre yaşamaktadırlar. Bu durum Müslümanlar için gerçekten çok acımasız ve zor bir durumdur. Yazar bu anekdotla Müslümanların ne kadar zor, dayanılmaz bir durumda olduklarını bizlere hissettirmiştir.

Romandaki bir diğer örnek, Hristiyanların Müslümanlardan birinin sünnetli olduğunu öğrenmesidir. Romanda şu şekilde anlatılmıştır:

²⁵⁶ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dârul-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 11, 12.

قَالَ فِي بُرُودٍ: "اكَشِفُوا عَنْهُ مَلَابِسَهُ، فَجَرَّدُوهُ مِنْهَا وَهُمْ يَصْرُخُونَ:
"إِنَّهُ مَخْتُونٌ إِنَّهُ مُسْلِمٌ", فَأَمَرَهُمْ بِصَلْبِهِ عَلَى شَجَرَةٍ أَمَامَ الْكَنِيسَةِ طَالِبًا مِنَ الشَّرْطِيِّ حِرَاسَتَهُ حَتَّى الصَّبَاحِ،
فَلَمَّا أَوْثَقُوهُ جَلَدَهُ الشَّرْطِيُّ بِعَصَا مُرَصَّعَةٍ بِالْمَسَامِيرِ حَتَّى كَلَّتْ ذِرَاعُهُ فَأَلْقَاهَا، وَجَلَسَ يُفَرِّقُ النَّاسَ إِلَى

بُيُوتِهِمْ²⁵⁷

“Soğuk bir tavırla şöyle dedi: Elbiselerini çıkarın! Elbisesini soydular. Şöyle bağırarak: -Sünnetli, o Müslüman. Bunun üzerine onlara, kilisenin önündeki bir ağaca asmasını emretti ve polisten sabaha kadar ona göz kulak olmasını istedi. Bağladıklarında polis çivili bir sopayla kolu ağrıyana kadar ona vurdu ve sopayı attı; oturdu. Milleti de evlerine kovdu.”

Yazar, örnekte Müslüman bir adamın sünnetli diye çeşitli işkencelere nasıl maruz kaldığını anlatmıştır. Adamın sünnetli olması yeni olan bir şey değildir. Hristiyanlar, adam sırf Müslüman diye sünneti bahane edip ona işkence etmişlerdir.

Engizisyon, Hristiyanlık’tan uzaklaşan veya dinî esaslara aykırı davranan kimseleri cezalandırmak için kurulan Katolik kilise mahkemeleridir. Romanda bu mahkemelerin Müslümanlara yaptıkları şu şekilde anlatılmıştır:

كَانَتْ مُحَاكِمُ التَّفْتِيشِ بَدَأَتْ عَمَلَهَا مِنْذُ زَمَنِ فِي غَرْبِهَا، وَلَمْ يَكُنْ لِفَضَائِلِهَا هَمٌّ سِوَى الْبَحْثِ فِي ضَمَائِرِ مَنْ
وَرِثُوهُمْ عَنْ آبَائِهِمْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ حَتَّى وَإِنْ تَنَصَّرُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ، كَانُوا يَبْحَثُونَ عَنْ دَلِيلٍ إِدَانَةٍ فِي الرِّيِّ أَوْ
الْكَلَامِ أَوْ الْمُتَمَلِّكَاتِ كَيْ يَسْلُبُوهُمْ أَمْوَالَهُمْ وَأَزْوَاجَهُمْ مُغْلِقِينَ حِمَامَاتِهِمُ الْعَامَّةَ وَهَادِمِينَ نَوَافِدَ بُيُوتِهِمْ
وَمَصَارِعَ آبَائِهِمْ مُسْتَبِيحِينَ لِأَنْفُسِهِمْ الدُّخُولَ عَلَيْهِمْ فِي أَيِّ وَقْتٍ، وَكَانَ يَكْفِي لِأَنْ يَشْهَدَ شَخْصٌ وَاحِدٌ
عَلَى أَيِّ مِنْهُمْ أَنَّهُ مَازَالَ عَلَى دِينِهِ الْقَدِيمِ كَيْ يَحْمِلَهُ جُنُودُ الرَّئِيسِ دَيْسًا إِلَى قَاعَاتِ التَّعْذِيبِ، وَإِنَّمَا أَنْ
يَمُوتَ هُنَا فَتَرْحَمَهُ السَّمَاءُ مِنْ أَيْدِيهِمْ، وَإِنَّمَا أَنْ يَظَلَّ فِي الْعَذَابِ إِلَى أَنْ يَعْتَرِفَ بِإِثْمٍ لَمْ يَرْتَكِبْهُ، فَيُحْكَمَ عَلَيْهِ

²⁵⁷ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 13.

بِمُصَادَرَةِ مَالِهِ وَتَهْجِيرِهِ مِنْ قَرْنِيَّتِهِ هُوَ وَمَنْ يَعْتَرَفُ عَلَيْهِمْ، كَانَ مُجَرَّدُ ذِكْرِ اسْمٍ فِي أَقْبِيَةِ الْمَحَاكِمِ زُوراً أَوْ حَقّاً
يَعْنِي أَنَّ صَاحِبَهُ أَصْبَحَ فِي قَائِمَةِ الْمُشَرَّدِينَ²⁵⁸

“Engizisyon, uzun zamandan beri Gırnâta’da çalışmalara başlamıştı. Ve yargıçların ellerinde Müslümanlar Hristiyanlaştırılrsa da Müslümanların anne babaları Müslüman diye yargıçların bunların vicdanlarını araştırmaktan başka çareleri yoktu. Onlar sözde giyimde ve malda ruhlarını ve mallarını yağmalamak için iddianame delili ararlardı, genel hamamları kapatırlardı. Kendilerinin Moriskoların yanlarına istedikleri zaman girmeleri için evlerinin kapılarını ve pencerelerini yıkarlardı. Bir kişinin hala Moriskoların eski dininde olduğuna tanıklık etmesi başkan Disa’nın askerleri tarafından işkence salonlarına götürülmesi için yeterlidir. Ya işkence odalarında ölürlerse Allah ona hâkimlerin ellerinden rahmet eder ya da işlemediği bir günahı itiraf edinceye kadar azap içinde kalırlar ve itiraf edenin ve onu tanıyanın parasına el koyulup, köyünden göç ettirme cezasına çarptırılır. Mahkeme yerinde birinin iftira ya da gerçek bir şekilde adının geçmesi, bu ismin sahibinin evsizler listesinde olduğu anlamına gelir.”

Yazar, Engizisyon’un sürekli Müslümanların peşinde olduğunu, Müslümanların bir suç işlese de işlemese de her daim, Engizisyonun gözünde suçlu konumda olduklarını bu örnekle okura ulaştırmıştır. Engizisyon için onların sadece Müslüman olması yeterlidir. Müslümanlar engizisyon tarafından sürekli baskı altındadır. Kendilerine ait özel yaşamları yoktur ve her zaman evde, dışarda gözetlenip, suçsuz yere işkencelere, ölümlere maruz kalmışlardır.

Romadaki bir diğer örnek de bizlere Müslümanların kilisedeki acı verici yaşantısını anlatmaktadır:

كُنْتُ أَطَاطِي رَأْسِي مُتَذَكِّراً كَيْفَ يَصْطَاحِبُنِي كُلَّ يَوْمٍ أَحَدٌ إِلَى الْكَنِيسَةِ وَقِيَّسَهَا إِيمَانُيْلَ الْبَغِيضِ، فَتَجَلَّسُ
سَاعَةً لِنَسْتَمِعَ إِلَى تَرَائِمٍ لَا يُجِبُهَا، وَمَوَاعِظَ تُصِيبُهُ بِالْعَثْيَانِ، وَكَلِمَاتٍ إِيمَانُيْلَ الْبَغِيضَةِ عَنْ أَجْدَادِنَا أَعْدَاءِ
الْمَسِيحِ، وَكَيْفَ أَرْسَلَ اللَّهُ الْمَلَكَيْنِ الْمُقَدَّسَيْنِ إِيزَابِيلَا وَفِرْنَانْدُو لِطَهْرَا الْبِلَادَ وَيُدْخِلُوْهَا حَظِيرَةَ الْإِيمَانِ، هَكَذَا

²⁵⁸ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lûbnaniyye, 2015, 14.

يَتَحَدَّثُ نَاطِرًا فِي عُيُونِ الْمَوْرِسْكَيِّينَ مِنْ بَيْنِ كُلِّ الْحُضُورِ وَكَأَنَّهُ يُخْبِرُهُمْ بِأَنَّهُ يَعْرِفُهُمْ جَمِيعًا، تَالِيًا دُعَاءَ الطَّوِيلِ بِهَلَاكِ الْمُسْلِمِينَ، وَلَيْسَ بِإِمْكَانِنَا سِوَى أَنْ نُؤْمِنَ خَلْفَهُ عَلَى مَا يَقُولُ²⁵⁹

“Her pazar beni kiliseye iğrenç, kanlı papaz İmanuel’e götürdüğünü hatırladığımda başımı eğdim. Bu yüzden sevmediği ilahileri, midesini bulandıran vaazleri ve papaz İmanuel’in İsa’nın düşmanları olan atalarımız hakkındaki nefret dolu sözleri ve Tanrı’nın ülkeyi temizlemek için ve onu inanç katına sokmak için iki kutsal kral Fernando ve İzabella’yı nasıl gönderdiğini dinlemek için bir saat oturuyorduk. Tüm katılanlar arasında Moriskoların gözlerinin içine bakarak sanki hepsini tanıdığını söylüyormuş gibi konuşarak Müslümanların yok edilmesi için uzun dua ediyordu. Biz de onun arkasından âmin derdik elimizden başka bir şey gelmiyordu.”

Müslümanlar kilisede rahibin kendileri ve ataları hakkında aşağılayıcı ve kin dolu konuşmalarını dinlerken psikolojik baskıya maruz kalmışlardır. Rahibin bu nefret dolu sözlerini içlerine çekerken ellerinden hiçbir şey gelmemiştir. Onlar için bu durum dayanılmaz derecede zordur. Yazar, Müslümanların bu çaresizliğini bu örnekle başarılı bir şekilde anlatmıştır.

Roman o dönemde çıkan Beşşerât Devrimi’ne de yer vermiştir. 1500 senesinde el-Beşşerât dağlarında bir kaleye sığınan isyancılar Hristiyanlar tarafından kendine yapılan Hristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı isyan etmişlerdir. İçlerinden birini İbrahim b. Ümeyye adıyla reis seçmişlerdir ve 1500 yılının Ocak ayından itibaren Gırnâta’nın çevresindeki İspanyol savunma birliklerine karşı düzenli saldırılara başlamışlardır. Kendilerine mücahitlerden çok katılım olmuştur. Bunlar dağlarda ve ardından ovalarda pek çok kaleyi ele geçirmişlerdir. Ancak, üzerlerine sevk edilen seksen bini piyade ve onbeş bini süvari birliklerden oluşan kraliyet ordusuna karşı pek çok cephe de direndilerse de sonunda yenilmişlerdir. İspanyollar, isyancılardan erkek, kadın, çocuk ve genç, yaşlı demeden ele geçirdikleri insanların çoğunu katletmiş ya da köleleştirmişlerdir.²⁶⁰

Romanda Beşşerât Devrimi’nden sonra yenilen Moriskoların başlarına gelenler şu şekilde anlatılmıştır:

²⁵⁹ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu’l-Ahîr*, ed-Dâru’l-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 24, 25.

²⁶⁰ Lütfî Şeyban, *Direnîş ve Soykırım*, Muhit Yayın, İstanbul 2021, 136, 137.

بَعْدَهَا أَخَذْنَا إِلَى سَاحَةِ الْكَنِيسَةِ، وَتَرَكْنَا مُقَيَّدِينَ طِيلَةَ الْيَوْمِ وَجُزْءًا كَبِيرًا مِنَ اللَّيْلِ الطَّوِيلِ، كُنَّا نَتَبَوَّلُ فِي
 أَمَاكِينَا نِسَاءً وَرِجَالًا، فَالْخَوْفُ وَإِنْعَادُ الْكَرَامَةِ أَزْهَقُوا فِيْنَا كُلَّ شَيْءٍ، وَلَمْ يَعُدْ يَشْعُلُنَا انْتِظَارُ الْمَصِيرِ، فِي
 مُنْتَصَفِ اللَّيْلِ تَعَاطَفَ بَعْضُ الْحُرَاسِ مَعَ بُكَاءِ الْأَطْفَالِ وَالنِّسْوَةِ، كَانَ الْحَجَلُ يَقْتُلُ بَعْضَهُنَّ، وَالْمَنَانَةُ لَا
 تَعْرِفُ أَسِيرًا مِنْ حُرٍّ، فَأَخَذُوهُمْ إِلَى جَانِبٍ مُظْلِمٍ لِيَقْضِيْنَ حَاجَاتَهُنَّ، لَكِنَّ الْأَطْفَالَ كَانَ إِحْتِيَاجُهُمْ مُخْتَلِفًا،
 بَعْضُهُمْ كَانَ يَبْكِي مِنَ الْجُوعِ، بَعْضُهُمْ كَانَ يَصْرُخُ مِنَ الْخَوْفِ، وَقَلَّةٌ هِيَ الَّتِي كَانَتْ تَرَعَّبُ فِي الْعَوْدَةِ إِلَى
 الْبَشَرَاتِ، وَالرِّجَالُ سَاكِنُونَ فِي أَمَاكِينِهِمْ كَأَنَّهُمْ أُصِيبُوا بِالتَّلْبُدِ وَالْجُمُودِ، فَلَا خَوْفٌ وَلَا شَفَقَةٌ وَلَا بُكَاءٌ، بَيْنَمَا
 الْعُيُونُ جَفَّتْ فِي مَحَاجِرِهَا، وَمَاتَتْ مِنَ التَّلَهُّفِ عَلَى رُؤْيَا بَقِيَّةِ الْأَهْلِ²⁶¹

Sonra kilise avlusuna götürüldük ve bütün gün ve uzun gecenin büyük bir kısmında zincire vurulmuş haldeydik. Kadınlar ve erkekler yerlerimize işerken bırakıldık. Korku ve onursuzluk bizden her şeyi aldı ve artık kaderi beklemek aklımızda yoktu. Gece yarısı çocukların ve kadınların ağlamalarına bazı gardiyanlar merhamet gösteriyorlardı. Utangaçlık kadınları öldürüyordu. Ama mesane özgür ya da esir bilmez. Bu yüzden ihtiyaçlarını gidermeleri için onları (kadınları) karanlık bir tarafa alırlardı. Ama çocukların ihtiyaçları farklıydı. Kimisi açlıktan ağlıyordu, kimisi korkudan bağırıyordu. Çok azı Beşşerât'a dönmek istiyordu. Ve adamlar yerlerinde hareketsizlerdi. Sanki donmuş ve keçe gibi olmuşlardı. Gözler yuvalarında kururken ve ailenin geri kalanını görme hevesinden ölürken korku yok, merhamet yok, ağlama yok.

Örnekte devrimden sonra esir düşen Moriskoluların başlarına gelen vahşet bizlere anlatılmıştır. Hristiyanlar, genci, yaşlısı, erkeği, kadını dinlemeden masum Moriskolara her türlü zulmü yapmışlardır. Hristiyanlar Müslümanlardan her şeylerini aldıkları gibi onurunu da almışlardır. Bu yaşananlardan sonra Moriskolar her şeye karşı umutsuz olmuş, çaresiz ve ellerinden bir şey gelmemiştir.

Romanda Müslüman birinin Hristiyan dini adetlerinden biri olan vaftiz yapması şu şekilde anlatılmıştır:

²⁶¹ Şubhî Mûsâ, *el-Mûriskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dârul-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 230, 231.

كَانَ فِرْنَانْدُو يَسْتَقْبِلُ رَشَاتِ الْمَاءِ الْمُقَدَّسِ بِرَأْسٍ مَحَيٍّ كَأَنَّهُ فِي حُضُورِ الْإِلَهِ ذَاتِهِ، وَمَا أَنَّ يَعُودَ إِلَى الْبَيْتِ حَتَّى يَشْوِي نَفْسَهُ بِمَاءٍ يَغْلِي كَيِّ يُذِيبُ مَا عَلِقَ بِهِ مِنْ أَذْرَانٍ²⁶²

“Fernando, sanki Tanrı’nın huzurundaymış gibi başı öne eğik kutsal su serpintileri alıyordu ve eve döner dönmez içine yapışan kiri çözmek için kaynar su ile yakıyordu.”

Bu örnekte Fernando’nun gerçekte Müslümanken Hristiyan gibi görünüp vaftiz olması son derece acı verici bir durumdur. Ama asla İslam dininden vazgeçmemiş gizli bir şekilde İslam dininin kurallarını da uygulayıp sebat göstermiştir.

Romanda yine Müslümanların acı ve çaresizlikleri şu şekilde okura ulaştırılmıştır:

ثُمَّ يَسْرُدُ عَلَى مَسَامِعِ وَالِدَيْهِ مِنْ عِظَةِ إِيمَانَوِيلَ كُلِّ مَا يُشْعِلُ النَّارَ فِي جَسَدِهِ الْمَيِّتِ، وَأَبِي يَتَقَلَّبُ فِي مَكَانِهِ كَمَسِيحٍ يَتَحَمَّلُ الشَّوْكَ عَلَى الصَّلِيبِ بَعَيْنٍ مُنْكَسِرَةٍ وَأَسْنَانٍ تَطْحَنُ بَعْضَهَا، حِينَ يَنْتَهِي فِرْنَانْدُو مِنْ مُهِمَّتِهِ الْمُؤَلِّمَةِ يُعَادِرُ الْبَيْتَ وَهُوَ يَلْعَنُ الْيَوْمَ الَّذِي وُلِدَ فِيهِ مُورِيسْكِيَّا²⁶³

“Sonra İmmunuel’in vaazından babamın kulağına ölü bedeninde ateşi yakan her şeyi söyler. Ve babam çarşıta dikenlere dayanan İsa gibi kırık gözlerle dişlerini sıkarak yerine döner. Fernando, acı veren görevini bitirince Moriskolu doğduğu güne lanet ederek evden çıkar.”

Bu örnekte kilisede konuşulanların Müslümanları nasıl öfke içinde bıraktıkları anlatılır. Diğer örneklerde olduğu gibi yazar Müslümanların nasıl çaresiz olduklarını anlatmıştır.

Romandaki bir diğer örnek ise Müslümanların uğramış oldukları haksızlıklardır:

"المُورِيسْكِيُّونَ ظَلِمُوا مِنْ قَبْلِ الْجَمِيعِ، فَقَدْ عَاشُوا فِي الْأَنْدَلُسِ مُتَّهَمِينَ بِالْإِسْلَامِ، وَفِي الْمَغْرِبِ عَاشُوا مُتَّهَمِينَ بِالنَّصْرَانِيَّةِ، وَفِي الْأُولَى فَقَدُوا كُلَّ مَا يَمْلِكُونَ، وَفِي الثَّانِيَةِ فَقَدُوا كُلَّ مَا كَانُوا يَطْنُونَ أَهْمَهُمْ يَمْتَلِكُونَهُ، فَاسْتَعْبَدَهُمْ

²⁶² Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr* ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 25.

²⁶³ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 25.

الْبَعْضُ، وَارْتَابَ فِي وَلَائِهِمُ الْكَثِيرُونَ، وَظَلُّوا لَا نَصَارَى وَلَا مُسْلِمِينَ، كَمَا لَوْ أَنَّكُمْ جُنُسٌ ثَالِثٌ لَيْسَ أَمَامَهُ سِوَى الْإِكْتِفَاءِ بِنَفْسِهِ، أَوْ كَقُنْفُذٍ لَيْسَ مُتَاحاً لَهُ أَكْثَرُ مِنْ أَنْ يَضَعَ رَأْسَهُ أَسْفَلَ جِلْدِهِ"²⁶⁴

Moriskolar, herkes tarafından haksızlığa uğradı. Endülüs'te İslamla suçlanarak Fas'ta Hristiyanlıkla suçlanarak yaşadılar. Ve birincisinde sahip oldukları her şeyi kaybettiler. İkincisinde de sahip olduklarını düşündükleri her şeyi kaybettiler. Böylece bazıları onları köleleştirdi. Birçokları tarafından da sadakatlerinden şüphe duyuldu. Kendi kendine yetmekten başka çaresi olmayan üçüncü bir ırkmış gibi ya da başını derisinin altına sokmaktan daha fazlasını elde edemediği bir kirpi gibi ne Hristiyan ne de Müslüman kaldılar.

Bu örnekte de Moriskolar, herkes tarafından dışlanmıştır. Gittikleri hiçbir yerde kabul görmemişlerdir. Kimliksiz bir şekilde üstelik hiçbir şeyleri olmadan hayatlarına devam etmişlerdir. Yaşadıkları acının gerçekten tarifi yoktur. Yazar bu örnekle bir yere ait olamamayı güzel bir şekilde vermiştir.

Yine başka örnekte rahibin emriyle Moriskolara yapılan acı şu şekilde anlatılmıştır:

فَأَمَرَ مَنُذُوجَرَ بِتَغْذِيهِمْ إِلَى أَنْ يَغْتَرِفْنَ بِمَكَانِ بَنِي أُمَيَّةَ، وَوَضَعُوا لَهُمْ صُلْبَانًا عَلَى الْأَشْجَارِ وَأَخَذُوا فِي ضَرْبِهِنَّ، وَكَانَتْ رِيحَانَةٌ حَامِلًا فَلَمْ تَحْتَمِلِ التَّغْذِيَةَ، وَنَزَفَتْ حَتَّى فَارَقَتْ الْحَيَاةَ عَلَى صَلْبِهَا²⁶⁵

“Menducer, İbn Ümeyye'nin yerini itiraf edinceye kadar onlara işkence edilmesini emretti. Ve onlar için ağaçlara haçlar koyup onları dövmeye başladılar. Rehana hamileydi, işkenceye dayanamadı ve çarmıhında ölünceye kadar kan kaybetti.”

Örnekte görüldüğü gibi Moriskolu komutan İbn Ümeyye'nin yerini itiraf edinceye kadar diğer Moriskolular vahşi işkencelere maruz kalmışlardır. Onlar da hiçbir bilgi vermemişlerdir. Hristiyanların hamile bir kadına yaptıkları ise akıllalmaz bir olaydır. Yazar diğer örneklerde olduğu gibi bu örnekte de Müslümanlara yapılan acımasız işkenceleri gözler önüne sermiştir.

²⁶⁴ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 99.

²⁶⁵ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 151, 152.

Bir diğer örnekte Müslümanların Hristiyanlar tarafından yaşadığı aşırı baskıdan dolayı kimlik karmaşası yaşamış olmalarıdır. Romanda bu konu şu şekilde anlatılmıştır:

حِينَ نَظَرْتُ إِلَى الصَّلِيبِ فِي رُغْبِهِ سَائِلًا: "هَلْ نَحْنُ مَسِيحِيُّونَ أَمْ مُسْلِمُونَ؟", صَرَخَ فِي وَجْهِ: "نَحْنُ مُسْلِمُونَ وَسَنَظَلُّ هَكَذَا مَهْمَا جَرَى", فَأَقُولُ مِنْ جَدِيدٍ: "وَلَمْ إِسْمُكَ فِرْنَانْدُو وَإِسْمِي أَرْنُولْدُ؟", كَانَ يَضْحَكُ سَاحِرًا: "مَا لِلَّهِ اللَّهُ وَمَا لِلْقَيْصَرِ لِقَيْصَرٍ, أَلَمْ يَقُلْ قِسْمُهُمْ هَذَا؟ فَلِمَ لَا نَفْعَلُ مِثْلَهُمْ؟"²⁶⁶

“Bileğindeki çarımıha baktığında Hristiyan mıyız, Müslüman mıyız? Diye sordum. Biz Müslümanız ve ne olursa olsun böyle kalacağız diyerek yüzüme bağırdı. Sonra yeniden dedim: Neden senin adın Fernando benim adım Arnold? Alaycı bir şekilde gülüyordu: Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya Sezar’ın hakkını Sezar’a. Rahipleri bunu söylemedi mi? Biz de neden onlar gibi yapmıyoruz.”

Bu verilen anekdotta iki Müslüman arkadaş içinde bulundukları baskıyı, işkenceyi ve yaşadıkları kimlik karmaşasını iyi bir şekilde okura ulaştırmışlardır.

Endülüs Hristiyanların eline geçtikten sonra Moriskoluların başına gelenler şu şekilde anlatılmıştır:

حَطَبَ فِيهِمْ إِبْنُ أُمَيَّةَ حُطْبَةً عَمَّا حَلَّ بِالْمُسْلِمِينَ وَمُلْكِهِمْ, وَكَيْفَ أَصْبَحُوا مِنْ بَعْدِ عِزِّ أَدَلَّةٍ, وَكَيْفَ حُرُّوا مِنْ إِمْتِلَاقِ الْعَبِيدِ, وَصَارُوا مُسْتَبَاحِينَ لِلْعُبُودِيَّةِ فِي كُلِّ لَحْظَةٍ, مُهَدَّدِينَ بِضِيَاعِ أَرْضِهِمْ وَأَوْلَادِهِمْ كَمَا ضَاعَ آبَاؤُهُمْ, فَكُلُّ مَا يُخْصُ تَرَائِهُمُ يُعَاقَبُونَ عَلَيْهِ, فَلَعْنَتُهُمْ وَعَادَاتُهُمْ جَزَائِمُ يُشَرَّدُونَ بِسَبَبِهَا, وَدِينُهُمْ هَرْطَقَةٌ وَكَبِيرَةٌ لَا تُغْتَفَرُ, وَحَتَّى تَنْصُرَهُمْ لَا يُقْبَلُ مِنْهُمْ, فَلَا هُمْ مُسْلِمُونَ وَلَا مَسِيحِيُّونَ, وَلَا هُمْ بَشَرٌ وَلَا حَيَوَانٌ²⁶⁷

“İbn Ümeyye, Müslümanların ve hükümdarların başına gelenleri şan ve şereften sonra nasıl küçük düşürüldüklerini, köle sahibi olmaktan nasıl mahrum bırakıldıklarını nasihat etti. Her an köle oldular. Babaları gibi topraklarını ve çocuklarını kaybetmekle tehdit ettiler. Dilleri ve gelenekleri göç ettirildikleri suçlardandı. Ve dinleri küfür ve büyük günah affedilemezdi. Onlar Hristiyan olana kadar Hristiyanlıkları kabul

²⁶⁶ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 24.

²⁶⁷ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 127, 128.

edilmiyordu. Bunun üzerine onlar ne Müslüman ne Hristiyan ne de insanlardır, hayvan bile değillerdir.”

Bir zamanlar Müslümanlar vatanlarında huzur içinde yaşarken Hristiyanlar başa geçtiğinde işler tersine dönmüştür. Müslümanların bir zamanlar kölesi varken şimdi kendileri köle olmuşlardır. Her şeylerini kaybetmişlerdir. İslami geleneklerini devam ettirdikleri an da ölüm ve göç ettirilmeye maruz bırakılmışlardır. Yazar Müslümanların toplumda hiçbir değerinin olmadığını bu acı örnekle bizlere bildirmiştir.

Romanda bir diğer acı şu şekildedir:

وَجَمَعَ دُونَ حُؤَانٍ كُلِّ مَنْ وَجَدَهُ مِنَ الْمَوْرِسْكِيِّينَ فِي غِرْنَاطَةَ وَمَرْجَهَا، وَأَرْسَلَهُمْ فِي جَمَاعَاتٍ مُسَلَّسَةٍ دُونَ طَعَامٍ أَوْ شَرَابٍ إِلَى قِشْنَاكَ فِي الشَّمَالِ، وَمَنْ لَمْ يَمُتْ جُوعاً أَوْ هَوَاناً تَلَقَّفَتْهُ أَسْوَاقُ الْعَبِيدِ²⁶⁸

“Don Juan, Gırnâta ve Marj’da bulunan Moriskoları toplayıp zincirler halinde yiyeceksiz ve içeceksiz kuzeydeki Kastilya’ya gönderdi. Ve açlıktan ya da aşağılanmadan ölmeyenler köle pazarları tarafından ele geçirildi.”

Bu örnekte de Müslümanların yaşadığı gerçekten insanlık dışı bir dramdır. Hristiyanların Müslümanlara yaptıkları vahşicedir. Masum insanların hiçbir suçu yokken bunca acıya göğüs germişlerdir.

Romanın sonuna doğru yazar bize göç anını şu şekilde anlatmıştır:

كَانَ عَلَيْهِ أَنْ يَلْحَقَ بِالْجَمَاعَاتِ الْمُسْتَسْلِمَةِ لِمَصِيرِهَا وَهِيَ فِي طَرِيقِهَا نَحْوَ الْبَحْرِ الْبَعِيدِ، وَلَا يَعْرِفُ كَمْ لَيْثَ مَعَهُمْ مِنَ الْأَيَّامِ فِي تِلْكَ الرِّحْلَةِ الَّتِي تَسَاقَطَ فِيهَا الْكَثِيرُونَ مِنَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ وَالتَّعَبِ، كَانَ الْحُرَّاسُ يَضْرِبُونَهُمْ بِالْعِصِيِّ وَالْكَرَابِيجِ إِذَا تَلَكَّثُوا فِي مَشْيِهِمْ، وَكَانَ عَلَى الْجَمِيعِ أَنْ يَجْرِيَ فِي سَبِيلِهِ مَنْ أَصَابَهُ الْإِعْيَاءُ أَوْ إِسْوَدَّتِ الدُّنْيَا فِي وَجْهِهِ فَرَفَضَ الدَّهَابَ نَحْوَ الْمَصِيرِ الْمَجْهُولِ، وَكَانَ الْجُنُودُ إِذَا رَأَوْا أَيَّاً مِنْهُمْ وَقَدْ أَصْبَحَ جَمَلاً ثَقِيلاً عَلَى الْمَسِيرَةِ يَتَبَرَّغُونَ بِضَرْبِ عُنُقِهِ أَمَامَ الْجَمِيعِ، كَانَ الْكُلُّ يَعْلَمُ أَنَّ الْمَوْتَ لَا مَفَرَّ مِنْهُ، وَمَنْ لَمْ يَمُتْ مِنَ الْإِجْهَادِ مَاتَ فِي السُّفْنِ الْعَجُوزِ فِي الَّتِي تَنْتَشِرُ عَلَى الشَّاطِئِ²⁶⁹

²⁶⁸ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübniyye, 2015, 181.

²⁶⁹ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübniyye, 2015, 191, 192.

“Uzak denize giderken kaderlerine teslim olan gruplara yetişmek zorunda kaldı. Ve birçoğunun açlıktan, korkudan ve yorgunluktan düştüğü bu yolculukta onlarla kaç gün kaldığını bilmiyordu. Yürüyüşleri yavaşlarsa gardiyanlar onlara sopa ve kırbaçlarla vururlardı ve herkes yorulan ya da dünya yüzüne kararan kişiyi sürüklemek zorunda kaldı. Bu yüzden bu kişi bilinmeyen kadere doğru gitmeyi reddetti. Ve askerler yürüyüşte ağır bir yük haline gelen herhangi birini görürlerse herkesin önünde boynunu vurarak bağışlıyorlardı. Herkes ölümün kaçınılmaz olduğunu biliyordu ve yorgunluktan ölmeyen kıyıya vuran eski gemilerde öldü.”

Bu örnekte Müslümanların, Hristiyanlar tarafından zorunlu bir şekilde vatanlarından sürülmeleri anlatılmıştır. Doğdukları, büyüdükları topraklardan üstelik Müslüman oldukları için sürülmeleri çok acı verici bir durumdur. Yazar, göç esnasındaki açlık, zorluk, çaresizlik, korkuyu ve işkenceleri Müslümanların gözünden okuyucuya anlatarak o anın adeta okuyucunun gözünde canlanmasını sağlamıştır.

Endülüs Müslümanları, kilisenin istediği şekil ve derecede Hristiyanlaşmadıkları, dolayısıyla da Hristiyanlaşma siyaseti başarısızlıkla sonuçlandığı için İspanya Krallığı bu meseleyi 1609 yılında çıkardığı bir toplu sürgün kanunu ile halletme yoluna gitmiştir. 1609-1614 yılları arasında en az yarım milyon Müslüman İspanya’dan sürgün edilmiştir. Kanunda özetle vurgulanan şudur: “Moriskolara mallarını satarak İspanya’yı terk etmeleri için bir ay süre verilecek, Mağrib’e göç etmek isteyenlere güvenli deniz yolculuğu sağlanacak, herhangi bir Hristiyan ülkeye göç etmek isteyenlere teşvikte bulunulacak, ülkeden göç etmek istemeyenlere ise malları müsadere edilerek idam cezası uygulanacaktır.”²⁷⁰ Romanda son sürgün sırasında Müslümanların yaşadığı dram şu şekilde belirtilmiştir:

كَانَتْ طَوَائِيرُ الْمَرْحَلَيْنِ تَنْطَلِقُ كَقُطْعَانٍ مَاشِيَةٍ أَوْ أَسْرَابٍ قَطَطٍ حَائِقَةٍ نَحْوِ الْجَنُوبِ، وَلَمْ يَكُنْ مَسْمُوحًا بِالتَّوَقُّفِ لِأَكْثَرِ مَنْ مَرَّتَيْنِ فِي الْيَوْمِ، وَاحِدَةً فِي الظَّهِيرَةِ وَآخَرَى فِي الْمَسَاءِ، حَتَّى إِنَّ النَّاسَ كَانَتْ تَحْلُمُ بِالرَّاحَةِ فَلَا تَجِدُهَا، يَنَامُونَ فِي سَيْرِهِمْ وَيَتَبَوَّلُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَيَصْرُخُونَ، "قَدْ تَعَبْنَا"، فَلَا يَنَاهُهُمْ غَيْرُ السَّهَامِ وَضَرْبِ الْمَقَارِعِ عَلَى الرُّؤُوسِ وَالْأَكْتَافِ، وَمَنْ تَنَفَّدَ دُوقَاتُهُ مِنْهُمْ فَلَا طَعَامَ لَهُ وَلَا شَرَابَ، وَلَا يُنْقِذُهُ

²⁷⁰ Braudel, *Akdeniz*, II, 168, İnân, VI, 396.

مِنَ الْمَوْتِ جُوعًا غَيْرَ إِقْتِسَامٍ طَعَامٍ مُورِسْكِيٍّ آخَرَ, عَلَى طُولِ الطَّرِيقِ كَانُوا يَتَنَفَّسُونَ النَّثْنَ الصَّادِرَ مِنْ
جُنْثٍ نَافِقَةٍ لِمَنْ سَبَقُوهُمْ, مُتَعَتِّرِينَ بِجَيْفٍ وَبَقَايَا عِظَامٍ يُرِيحُونَهَا بِأَقْدَامِهِمْ, فِي الْمَسَافَةِ مِنْ إِشْبِيلِيَّةَ إِلَى الْجَزِيرَةِ

الْحَضْرَاءِ²⁷¹

“Sürgün edilen kuyruklu güneye sığır sürüleri veya korkmuş kedi sürüleri gibi hareket ediyordu. Biri öğlen diğeri akşam olmak üzere günde iki defadan fazla durmalarına izin verilmiyordu. Hatta insanlar dinlenmeyi hayal etse de bulamazlardı. Yürürken uyuyorlar ve üzerlerine işiyorlar ve bağıyorlardı. “Yorulduk”. Omuzlarına, başlarına sapanların ve okların vurulmasını kazanıyorlardı. Parası bitenin ne içeceği ne yiyeceği olacak. Diğer Moriskolunun yemeğini paylaşmaktan başka hiçbir şey onu açlık ölümünden kurtaramaz. Yol boyunca önlerindeki pis kokulu cesetlerinin kokusunu soludular. Sevilla’dan Ceziretu’l-Hadrai’ye kadar olan mesafede ayaklarıyla çiğnedikleri leş ve kemik kalıntılarıyla tökezlediler.”

Yazar Şubhî Mûsâ, Moriskoların trajedilerini, dinlerinden dolayı yaşadıkları işkencelerini ve zorla sürgün edilmelerini bizlere edebi bir dille anlatmıştır.

Romandaki anlatım tekniklerine baktığımızda zaman konusunda kesin tarihleri belirtmiştir. Olayların işleyişi tarihi süreçle uyumaktadır. Yazar, romandaki mekânı sanki oradaymışız hissi yaratarak tasvirlerle anlatmıştır.

Yazarın dili sade ve anlaşılırdır. Roman da anlatım tekniği olarak tasvir, diyalog ve iç diyalog, tekniklerini başarılı bir şekilde kullanmıştır. Romanda işlenen ana temalara baktığımızda yazar göç ve inanç, baskı ve zulüm gibi temaları kullanmıştır.

Yazar, Endülüs’te Moriskoların ne acılar yaşadığına bizleri tanık edip aynı zamanda yaşananları gün yüzüne çıkarmıştır.

²⁷¹ Şubhî Mûsâ, *el-Mûrîskiyyu’l-Ahîr*, ed-Dârul-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015, 283, 284.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP ROMANLARINDA ÖNE ÇIKAN TEMALAR

4.1. ROMANDA ÖNE ÇIKAN TEMALAR

4.1.1. Göç Teması

Göç, genel bir tabirle siyasal, toplumsal ve yahut ekonomik nedenlerle bireylerin ya da toplumların yerleşim halinde oldukları yeri terk ederek başka bir yere gitme eylemi olarak bilinmektedir. Tarihte birçok toplum siyasi nedenlerle hicret etmiştir. Bunun üzerine birçok anlatı türü yazılmakla birlikte bundan en çok nasibini alanlardan bir tanesi de roman türü olmuştur.²⁷² Göç kavramıyla ifade edilen bu ayrılık, birçok anlatı türüne konu olmuştur. Bundan en çok nasibini alan tür ise roman olmuştur.

Ahmed Emin'in *el-Endelusiyyu'l-Ahîr* adlı incelediğimiz romanında göç vurgusu romanın kahramanı Ali Bediyye'nin bir rüya görmesiyle başlamaktadır:

“Çorak bir çölde yürüyordum. Yürürken büyük bir saadet hissediyordum. Derken çölün ortasında binaya ulaştım. Önünde beyaz elbiseler giyinmiş bir adam vardı. Alnında nur yayılıyordu. Bana:

-Beytullah'a hoş geldin! Dedi.(el-Endelusiyyu'l-Ahîr,89-90)

Yazar, okuyucuya göç konusunu bu rüya örneğiyle anlatmıştır. Rüya kavramı göçü simgelemektedir. Rüyadan önce Bediyye kilisedeki baskıya, arkadaşlarının, ailesinin ölümüne maruz kalmıştır. Bu yaşananlardan sonra dayanma gücü kalmamıştır. Dinini ve ruhunu kurtarmak için göç kararı alır fakat bu durumun İspanyol hâkimiyeti altında olduğu için zor olduğunu bilir. Bunun üzerine bu rüya onun için bir kurtuluş, Allah tarafından bir müjde olur.

Raḍvâ Aşûr'un *Sulâsiyyetu Gırnâta* adlı eserinde ise birçok göç sahnesine yer verilmiştir. Romandaki ilk göç cami imamı ve peşinden giden bir grupla başlamaktadır. Daha sonra Hristiyanlar tarafından Gırnâtalı bir kıza taciz sonunda şehirde isyan çıkması ve bir grubun şehirden kaçmasını ikinci göç örneği olarak alabiliriz. Yazar bir

²⁷² S. Ekici, G. Tuncel, “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015.

diğer göç örneğinde Meryem ve torunu Ali'den yola çıkarak zorla göç ettirilen halkı anlatmaktadır. Yazar, göç sürecinde halkın vatanlarından ayrılmak istemeyişlerini, yolda çocuğun, yaşlının hasta oluşlarını, perişanlıklarını başarılı bir şekilde anlatmıştır.

Yazar son kısımda romanı, göç eden topluluğun zihnimizde resmini çizerek sonlandırır:

“Deniz kıyısında kafil e durdu. Ahalinin bazısı toprağa ayaklarını basıyor veya gidip geliyor veya zamanını konuşarak geçiriyordu ve küçüklere yemek hazırlayan kadınlar vardı. Çünkü göç bile çocukların açlığını azaltmıyordu. Çocuklar deniz yolculuğu yapacak olmanın heyecanıyla bağıırşıyorlar, ahali de onlara bağırmaıa devam ediyor, karanlıkta kaybolmamaları için onları oyundan alıkoyuyorlardı. Gemi gidişı bildirmek için düdük çalıyordu...” (Sulâsiyyetu Gırnâta,499)

Ahmed ‘Abdullatif’in *Hısnu’t Turâb*’ında ise yazar bizlere göçü iki türlü işlemiştir. Romanın kahramanlarından olan Yunus ve ailesi, Hristiyanların baskısına daha fazla dayanamaz ve kendilerini öz vatanlarında bir yere hapsedilmiş hisseder. Bunun üzerine kendi istekleriyle başka bir şehre göç ederler.

Yazar, romanın sonlarına doğru ise Hristiyanlar tarafından Müslümanlara zorunlu göçü şu şekilde anlatır:

“Denizin diğer tarafına sanki ölü hayvanlarmışız gibi bizi attılar. Hangi yolda yürüdüğümüzü bilmiyorduk. Gecemizi hangi evde geçireceğimizi bilmiyorduk, ne de ne iş yapacağımızı. Bizimle çocukları, eşleri ile yaşlıları ve hastaları ile omuzlarında eşyaları ve kanayan yaralarıyla binlerce binlerce vardı. Gemiler geliyor yüzlercesini aynı sahile atıyor ve dönüyordu.”(Hısnu’t-Turâb,197)

Hasan Evrîd’in *el-Mûriskî* adlı romanında romanın kahramanı olan Şehabettin’in kardeşı ve babasının ölümü ve annesinin manastıra yerleşmesinin ardından dinini korumak için ülkesini terk ettiğini anlatılır. Daha özgür, İslam dinini yaşayacağı ülkeleri gezip kendine bir hayat kurar.

Şubhî Mûsâ’nın *el-Mûriskiyyu’l-Ahîr* adlı romanında Hristiyanlar tarafından Müslümanlara yapılan zorunlu göç şu şekilde anlatılmıştır:

“Uzak denize giderken kaderlerine teslim olan gruplara yetişmek zorunda kaldı. Ve birçoğunun açlıktan, korkudan ve yorgunluktan düştüğü bu yolculukta onlarla kaç

gün kaldığını bilmiyordu. Yürüyüşleri yavaşlarsa gardiyanlar onlara sopa ve kırbaçlarla vururlardı ve herkes yorulan ya da dünya yüzüne kararan kişiyi sürüklemek zorunda kaldı. Bu yüzden bu kişi bilinmeyen kadere doğru gitmeyi reddetti. Ve askerler yürüyüşte ağır bir yük haline gelen herhangi birini görürlerse herkesin önünde boynunu vurarak bağışlıyorlardı. Herkes ölümün kaçınılmaz olduğunu biliyordu ve yorgunluktan ölmeyen, kıyıya vuran eski gemilerde öldü.”(el-Mûrîskiyyu ’l-Ahîr,191-192)

Şubhî Mûsâ bize Müslümanların yolculuk esnasında ne zorluklar çektiğini bu örnekle anlatmıştır.

4.1.2. İnanç (Din) Teması

İnanç, bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, birine duyulan güven, inanma duygusu, inanılan şey, görüş, öğreti; Tanrı'ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat gibi anlamları ihtiva etmektedir.²⁷³ İnançları sebebiyle kendi vatanlarından kovulana kadar çeşitli eziyetlere maruz kalan toplumun romanlarda din temasının yansıtılması kaçınılmaz olmaktadır.

Ahmed Emin'in *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr* adlı romanında baştan aşağı Hristiyanların hükmettiği azınlık olan Müslümanlara din kisvesi altında yaptığı eziyetler ve Hristiyanlaştırma sürecini anlatılmaktadır. Bazı camilerin kiliseye çevrilmesi, toplu Hristiyanlaştırma törenleri, çıkan kanunlar ve insanların sırf Hristiyan olmadıkları için ve yahut yeni gördükleri bu dini tam olarak benimseyemedikleri için ona ters düşen bir harekette engizisyon cezasına tabi tutulmaları inanç kavramının en bariz örnekleridir.

“Başka bir tabloda da birkaç örtülü Müslüman kadını gösteren başka bir tablo yer almıştı. Tablodakiler papazlardan birinin önünde durmuşlardı. Papaz, örtülü kadınların üzerlerine su serpiyor ve onları vaftiz ediyordu.”(el-Endelusiyyu 'l-Ahîr,64-65)

Örnekte görüldüğü gibi yazar, bizlere Müslümanların nasıl acı bir şekilde zorla Hristiyanlığa sürüklendiğini anlatmıştır.

Rağvâ Aşûr'un *Sulâsiyyetu Gırnâta* adlı eserinde de bazı camilerin kiliseye çevrilip bazılarının yıkılması, Hamid es-Suğrâ'nın herkesin önünde

²⁷³ <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=inan%E7&ayn=tam>, Erişim tarihi:18.09.2021.

Hristiyanlaştırılması, toplu Hristiyanlaştırma törenleri gibi inanç kavramlarına rastlamamız mümkündür. Dini öğeleri hayatın bir parçası olarak gördüğümüz yerin düğün merasimleri olduğunu söyleyebiliriz. Söz karara bağlandıktan sonra birçok defa geçen “*Fatiha okundu, konu kapanmıştır*” cümlesi dinin toplumdaki varlığının tezahürüdür. Yine düğünde önce damat ve gelin yıkanmış, gelini kadınlar hamamında kadınlar yıkarken erkeği de arkadaşları ayrı bir hamamda yıkamışlardır. Ve düğün sırasında sadece erkekler oynamıştır. Bu durumlar, İslam dininin temizlik ve kadının gizlenmesine verdiği önemi vurgulamaktadır.

Yazar Ahmed ‘Abdullatif, *Hısnu’t Turâb* romanında ise Moriskolu bir kadının gusül ve abdestten dolayı yargılanmasını şu şekilde anlatmaktadır:

“Şaraplık üzümün ezilmesinden dönerken dizlerinden ayaklarının altına kadar sıcak suyla yıkadı. Sonra Moriskolu Louisa ve ebe, komşularından(tanığın karısı)saçlarını kesmesini istedi. Sonra sıcak suyla gusül aldı.”(*Hısnu’t Turâb*, 189)

Romanda Moriskoların sırf Hristiyan olmadıkları için ve Müslümanların dini olan İslam dinlerini yaşamalarından dolayı engizisyon cezasına tabi tutulmaları inanç kavramına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Hasan Evrîd’in *el-Mûriskî* adlı romanında ise romanın kahramanları olan Zehra ve Şehabettin’in diyalogunda inanç kavramı üzerinde durmuştur:

“Zehra: *Aynı Allah, Müslümanlar ve Hristiyanlar ona farklı şekilde ibadet ediyorlar. Ben hile ve gizlenmekten yoruldum. Doğduğum yeri bırakmak istemiyorum. Hristiyan olmayı tercih ediyorum.*

Şehabettin: *Ama Müslüman olmak yani acı tarihimize ve halkımızın trajedisine sadık kalmaktır.*

Zehra: *Sen inancını koruyabileceğin bir adamsın.*

Şehabettin: *Ancak inançlarını korumak için savaşan kadın Moriskolar var.*

Zehra: *Ben savaşmak istemiyorum. Evim ve ailemin varlığıyla yaşamak istiyorum.*

Şehabettin: *Yaşamı korumak için dedelerin mirasını koruyacağım. Onları kaybedersem her şeyi kaybedeceğim. Ülkemizde kalma ve dinimizi koruma gibi iki şeyin*

birlikte olmasına imkân olmayacak. Bir gün dini inancımızı değiştirmeyi ya da dinimizi korumayı ve ülkeyi terk etmeyi seçmeliyiz.”(el-Mûriskî, 44-45-46)

Yazar bu örnekle inancın Müslümanlar için topraktan daha önemli olduğunu savunmaktadır. İnancımızı kaybettiğimizde hayatın anlamının kalmayacağını ancak toprağı kaybettiğimiz zaman ve inancımızı koruduğumuzda topraklarımızda umut kalmaya devam edeceğine ve toprakları kaybetmenin kolay olmadığına bazılarının toprakları seçtiğine bazılarının ise inancı korumayı seçtiğine değinmektedir.

4.1.3. Baskı ve Yasaklar Teması

Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabella Gırnâta'nın teslim antlaşmasındaki maddelerini ihmal ve ihlal etmeleri için fazla bir zaman geçmemiştir.²⁷⁴ Bunun üzerine Gırnâta'nın teslim olmasından sonra Müslümanların hayatlarını zindana çevirecek dinlerini, dillerini, adet ve geleneklerini uygulayamayacakları bir dizi yasaklar gelir.

Ahmed Emin'in *el-Endelusiyyu'l-Ahîr* adlı romanında Arapça kitaplar, Arapça konuşmak, yazmak kısaca Arapçaya dair her şey yasaklanmıştır. Yazar bu durumu romandaki şu örnekle açıklamıştır:

“Rüyalarım da dahi İslami bir kelimeyi telaffuz etmekten korkuyordum. Hatta herhangi bir Arapça kelimeyi bile! Kelimelerim bana itaatkârdı. Bunun için çok az ve sınırlıydılar.”(el-Endelusiyyu'l-Ahîr, 66)

Bir diğer baskı ise Bediyye ve arkadaşlarının Müslümanken kilisede zorla, istemeyerek Hristiyan gibi davranmalarındır.

“Onların söylediklerini telaffuz ediyorduk ama kalplerimiz Kelime-i Tevhid'i söylüyordu. Müslüman Moriskolar olarak sadece bakıştırdık. İfşa olmamak için fısıldamak bile yasaktı bize.”(el-Endelusiyyu'l-Ahîr,52)

Namaz kılmak da yasaklar arasında yer almaktaydı. Roman kahramanlarından Şeyh Ömer'in mescitte sekiz kişiyle namaz kılarken diri diri yakılması da bu konuya dair vahim bir örnek teşkil etmektedir.

²⁷⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, 282.

Raḍvâ Aşûr'un *Sulâsiyyetu Gırnâta* adlı eserinde Arapça lakaplar, Arap kıyafetleri, erkek çocuklarını sünnet etme, namaz kılma, oruç tutma, kına yakma gibi Arap-İslam kimliğinde ne varsa yasaklandığı görülmektedir. Katolik kral ve kraliçenin fermanında kitaplarla ilgili ağır hükümler içeren yasaklar da vardır:

“Gırnâta ve Gırnâta'ya tabi köylerde kitap veya yazma eser sahibi olan tüm Arapların ellerindekini teslim etmesi gerekir, aksi halde kendini yargılamaya ve hapsetmeye maruz bırakacaktır.”(*Sulâsiyyetu Gırnâta*, 123)

Yazar Ahmed ‘Abdullatif’in, *Hısnu’t Turâb* romanında ise Katolik kralın Ebu Abdullah’la yaptığı anlaşma devrildikten sonra Müslümanlara nihai ayrılma ve Hristiyanlaşma arasında seçim verildiğini, vatanlarında kalan Müslümanlar için verginin iki katına çıkarıldığı anlatılır. Müdeccen Müslümanlar üzerlerindeki baskının artmasıyla birlikte dini ve toplumsal bazı kısıtlama ve haksızlıklara tabi tutulmuşlardır. Romanda Müslümanlara ayırt edici kıyafet giymenin dayatılması bunlar içinde en belirgin olanıdır. Müslümanların domuz eti yemezlerse boyunlarının kesileceği Ramazan oruçlarını gizli tutacakları ve namazları gizli kılacakları gibi birçok baskı ve yasaklara da yer verilmiştir.

Yazar Hasan Evrîd *el-Mûriskî* adlı romanında ise 1492 senesinde Gırnâta Krallığını Ferdinand ve İzabella’nın almasıyla İslamı ortadan kaldırmak ve zavallı halkı zulüm, şiddet ve zorlukla Hristiyanlaştırmak istemişlerdir. Hristiyanlaşmayı ya da ada dışına çıkmayı reddeden herkese Gırnâta piskoposu aracılığıyla idam emri verilmiştir. Hristiyanlaştırmadan sonra baskılar peş peşe gelmiştir. Yine Müslümanlara İslam kıyafetlerini çıkarıp, Hristiyan kıyafetlerini giyip ayine gitmelerini ve sosyal geleneklerini terk etmelerini, kilisede düğün yapmalarını, dillerini bırakmalarını emretmişlerdir. Bu emirlerin uygulanıp uygulanmadığını gece baskın yaparak incelemişlerdir. Aynı zamanda Arap dilini ve Araplara ait olan gelenek ve göreneklerini yasaklayan bir kanun da çıkarılmıştır. Bu yasa kendi milletlerine ait şarkılarını ve kına yakmayı yasaklamıştır. Hamamlarda banyo yapmaya izin verilmemiştir. Hatta genel ve özel mevcut hamamların yıkılmasını da içermiştir.

Şubhî Mûsâ’nın *el-Mûriskiyyu’l-Ahîr* adlı romanında yazar Müslümanların yaşadıkları acıyı şu örnekle anlatmıştır:

“Fernando, durumların dayanılmaz, dinimizi ve dilimizi, kitaplarımızı, kıyafetlerimizi, kendimizi kaybettiğimizi ve artık rahibin ya da polisin izni olmadan nefes alamadığımızı, Morisko olmanın sadece senin şeytan olduğun anlamına geldiğini, herkesin bize insan gözüyle bakmadığını ama ellerine düşen bir ganimet olarak kralların biz Hristiyanları istediğini, rahiplerin gece gündüz vicdanımızı aradıklarını, soyluların bizi tarlalarında köle olarak istediklerini, polis denen adamların bizim yüzümüzü görmemekten başka düşüncelerinin olmadığı, ölmekten ya da vücut parçalarımızı alıp krallarımızın sonuncusunun mülkünü satıp ve gitmeyi seçtiği güneşe gitmekten başka çaremizin olmadığını söyledi”(el-Mûrîskiyyu'l-Ahîr, 11-12)

4.1.4. Gurbet Teması

Çeşitli sebeplerden dolayı kişinin doğduğu ve yaşadığı yeri bırakarak gitmiş olduğu ülke gurbet olarak kabul edilir.

Yazar Ahmed ‘Abdullatif, *Hısnu’t Turâb* romanında gurbet temasını romanın kahramanı olan Juan’ın, Hristiyanlar tarafından Endülüs’ten sürgün edilmesinin ardından başka bir ülkede yaşadığı duyguları bizlere şu şekilde ulaştırmıştır:

“Tatvan’da denizin önünde ve dağların arasında uyuduk. Gözlerimiz diğer tarafa (Endülüs’e) bakıyordu. Böyle bir gece de kim uyuyabilir ki ?”(*Hısnu’t Turâb*,199)

“Ruhlarımız Cuenca’da. Aradan on yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen şimdiye kadar hiçbir şey hissetmedik. Ne insanlarına ve ne de toprağına alışabildik.”(*Hısnu’t Turâb*,204)

Yazar Hasan Evrîd *el-Mûriskî* adlı romanında gurbet temasını Şehabettin’in ağzından bizlere şu şekilde anlatmıştır:

“Dinlenmek için Eurike yakınlarında durduk. Bir su kaynağından su içtik. Fas’ın derinliklerinde siyasi olarak neler olup bittiğini ve onu çeken çatışmaları hayal bile edemiyordum. Birden doğum yerim Endülüs’e özlem duydum... Çarkın içinden akan bir su kaynağının yanında otururken içimde bir şey gömdüğümü farkettilim. Memleketime olan sevgimi gömüyorum.Sürgün olma durumumu gömdüm.Sürüldüm ve sonsuza kadar sürgün kalacağım...”(*el-Mûriskî*, 105-106)

4.1.5. Kimlik Mücadelesi Teması

Moriskolar, İspanyol yöneticilerin büyük baskılarına rağmen kimliklerinin unutulmaması için ciddi anlamda gayret göstermişlerdir.

Ahmed Emin'in *el-Endelusiyyu'l-Ahîr* adlı romanında Bediyye'nin babası Bediyye'ye kimliğini unutmaması için şunları yapmıştır:

“Ben daha altı yaşındayken bana Arapça öğretilip İslam hakkında bilgilendiriyordu. O zaman İsevîliği ve İspanyolca'yı öğrenmek için Hristiyan okuluna gidiyordum. Sonra eve dönüyordum ve babam bana İslam'ı öğretiyordu...” (*el-Endelusiyyu'l-Ahîr*,57)

Radvâ Aşûr'un *Sulâsiyyetu Gırnâta* adlı eserinde kimlik mücadelesi ise büyükannenin vefat edip cenazesinin İslami usûllere göre yıkıp, yakın çevreden erkeklerin gizlice evde cenaze namazını kılıp sonra kilisenin papazına ölümü heber vererek kilisenin adetlerine göre ayin yapılması anlatılmıştır.

Yazar Ahmed 'Abdullatif, *Hısnu't Turâb* romanında Moriskolu bir kadının kimlik mücadelesini şu şekilde anlatmıştır:

“Şaraplık üzümün ezilmesinden dönerken dizlerinden ayaklarının altına kadar sıcak suyla yıkadı... Sonra sıcak suyla gusûl aldı.” (*Hısnu't Turâb*,189)

Hasan Evrîd *el-Mûriskî* adlı romanında, babanın çocuklarını evin içinde kendi kimlikleriye yetiştirmeye çalışması, babanın bir âlimken kendini Hristiyanlara çiftçi olarak göstermesi ve evin içinde Müslüman dışarda ise Hristiyan isimlerin kullanılması gibi örneklerle kimlik mücadelesini iyi bir şekilde kullanmıştır.

4.1.6. Asimilasyon Teması

1502 senesinde çıkarılan fermanın seneler sonra Hristiyan idarecilerin Moriskoların dinlerinde gizli gizli sebat etmelerinin önüne geçmek için topyekûn bir asimilasyon politikası tatbik etmeye başladığını, 1526 senesinde çıkarılan bir fermanla bir dizi yeni yasaklar getirilmiştir.²⁷⁵ 1566-1567 senelerinde kilise ve kraliyet yetkililerinin birlikte aldığı, yeni kararlarla, Moriskoların yaşadığı her bir merkeze en az

²⁷⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, 165.

on iki Hristiyan ailesinin yerleştirileceğini ve bu ailelerin Moriskoları kontrol edebilmek için istedikleri zaman onların evine girebileceğini, Arapçanın kesinlikle konuşulmayacağını, kıyafetlerin tamamen Hristiyan İspanyollarınkine uydurulacağını, evlerde Arapça kitap bulundurulmayacağını emrettiğini nakleder.²⁷⁶ Asimilasyon uygulamaları arasında Moriskolar ve çocukları için kilise okullarının açılması, Katolik akaidinin eğitim ve öğretimi için kitap ve ilmi hallerin hazırlanması, Arapça konuşma ve yazmanın yasaklanması, Mağribi isim ve soyisim kullanmanın yasaklanması, Mağribi kıyafet giyilmesinin yasaklanması, hamamların kapatılması ve toplu vaftizlerin yapılmasını da sayabiliriz.

Ahmed Emin'in *el-Endelusiyyu'l-Ahîr* adlı romanında Arapça isimler yerine Hristiyan isimlerinin kullanılması asimilasyona güzel bir anekdottur.

"-Mescide hoş geldin, ey Ali dedi. Ona hemen:

-İsmim Hosih'tir dedim. Şeyh yüzüme tebessüm edip:

-Bu senin Hristiyan ismindir. Arapça ismin ise Ali'dir dedi."(*el-Endelusiyyu'l-Ahîr*,57-58)

Raḍvâ Aşûr'un *Sulâsiyyetu Gırnâta* adlı eserinde kitapların yakılmasını ve Müslüman çocukların Katolik okullarında eğitim gördüğünü asimilasyonlaşmaya örnek gösterebiliriz:

"Bir gün Hasan, evde Ali'nin okulda öğrendiği Kastilya diliyle olan ilahilerden birini söylediğini duyar. Birkaç kere de arkadaşlarıyla konuşurken işitmiş."(*Sulâsiyyetu Gırnâta*, 157)

Hasan Evrîd *el-Mûriskî* adlı romanında evin içinde Müslüman dışarda ise Hristiyan isimlerin kullanılması gibi örneklerle asimilasyon temasını iyi bir şekilde kullanmıştır. Evin içinde Ahmet, Kasım, Zehra isimleri kullanılırken dışarda Petro, Asım, İnas gibi Hristiyan isimleri kullanılmıştır ve Müslümanların asimilasyona maruz kalmasıyla ilgili bir dizi yasaklar getirilmiştir:

"Bir süre sonra Moriskoların Arap dilini en fazla üç yıl süreyle terk etmelerini zorunlu kılan bir kararname çıkarılır. Moriskoların Arap dili kullanımını en fazla üç yıl süreyle terk etmelerini zorunlu kılan bir karar alınmış. Giysilerde ise ipekli giysilerden

²⁷⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, 168-169.

bir yıl yünlü giysilerden ise iki yıl vazgeçilmesi için süre verilmiştir. Cuma günleri, bayramlarda ve düğün merasimleri sırasında evlerinin kapılarının açık kalması zorunlu hale getirilmiştir. Kına yakılması ve Morisko isimlerinin kullanılması yasaklanmıştır. Bu karara göre özel ve umumi hamamlar yıkılmıştır.”(el-Mûriskî, 33)

Şubhî Mûsâ'nın *el-Mûriskiyyu 'l-Ahîr* adlı romanında bir Müslümanın vaftiz edilmesi asimilasyon temasına güzel bir örnektir:

“Fernando, sanki Tanrı'nın huzurundaymış gibi başı öne eğik kutsal su serpintileri alıyordu ve eve döner dönmez içine yapışan kiri çözmek için kaynar su ile yakıyordu.”(*el-Mûriskiyyu 'l-Ahîr*,25)

4.1.7. Engizisyon Mahkemesi Teması

Hristiyanlar, Müslümanları İslam kıyafetlerini çıkarıp, Hristiyan kıyafetlerini giyip ayine gitmelerini ve sosyal geleneklerini terk etmelerini, kilisede düğün yapmalarını, dillerini bırakmaları gibi pek çok yasaklara tabi tutmuşlardır. Müslümanların çoğu bu emirlere uymamıştır. Hristiyanlar ise Müslümanları bu emirlere boyun eğdirmek için bir çözüm arayışına girmiş ve burada milyonlarca masum Müslümanın hayatına mal olan kanlı fikir ortaya çıkmıştır. Bu fikir Engizisyon mahkemeleridir. Engizisyon mahkemeleri yüzbinlerce masum insanın canına kıymıştır.

Ahmed Emin'in *el-Endelusiyyu 'l-Ahîr* adlı romanında Engizisyon mahkemeleri şu şekilde işlenmiştir:

“Birkaç dakika sonra meydanın kapısı açıldı. Cellat zincirlere vurulmuş bir Moriskoyu tutmuş halde meydana getirdi. Çehresi görünmesin diye başına büyük bir örtü konulmuştu. Herkesin onu görmesi için meydanın tam ortasına getirdi. Moriskonun başındaki örtü kaldırıldı. Hristiyanların sevinç çığlıkları yükseldi. Onlarla beraber benim de hüznün ve acı çığlığım yükseldi. Üzerinde işkence izleri görünüyordu. Sorgulama esnasında diğer Moriskolar hakkında bilgi vermesi için vahşi işkencelere maruz kalmıştı. Ancak onlara hiçbir şey konuşmamıştı. Kader, endişe bıçağını kalbime saplamıştı.”(*el-Endelusiyyu 'l-Ahîr*, 81)

Raḍvâ Aşûr'un *Sulâsiyyetu Gırnâta* adlı eserinde ise Engizisyon mahkemeleri teması şu şekildedir:

“Seni siyaha bürünmüş sorgucular kuşatır. Bakışları ruhunun derinliklerine nüfuz eder. Sonra sorularını sormaya başlarlar ve işkence aletlerini kurarlar. Zincirini ahşap merdivene bağlarlar. Midene su pompalarlar. Susuzluğu gideren, nefsinin helal olarak istediği Allah’ın tatlı suyu seni alevli bir ateşe sokar. Dolarsın, şişersin, boğulursun, çığlık atmak zorlaşır. Fakat sen ısrar edersin sonra da can çekişme hırıltısı çıkar. Sanki o zorlukla çıkan ruh gibidir. Gözler donuklaşır. Yüzler donuklaşır. Kalpleri siyah elbiselerle zırhlanır. Kızgın demir çubuklar ayak tabanlarını yakar. Sıcak taşlar, sırtını, karnını, kalçalarını yakar. Ahşap alet, kemiklerini kıran baskılı çarkında cehennem barındırır. Boğazlanmış öküz gibi böğürürsün. Gönül evindeki kalp sıkılınca sanki ölüm eli onu tutuyor ve öldürüyor. Sana bakıyorlar ve göz kapakların kıpırdamıyor. Seni tek başına bodruma atıyorlar. Ağlayamıyorsun bile ve bol gözyaşı döktüğün zaman vücut ağrıdığı için değil paramparça oluşuna ağlıyorsun.” (Sulâsiyyetu Gırnâta,192)

Yazar Ahmed ‘Abdullatif, *Hısnu’t Turâb* romanında Engizisyon mahkemelerine şöyle yer vermiştir:

“Pencereden, küçük pencereden sokağa bakıyorum. Sokakta giyotinlerde asılı kafalar var. Meydanda Cuenca meydanında akrabalarımın kafaları düşüyor. Asılan kafalar hayata tutunmak isteyen bir sesle Ramazan orucu tutmadığına yemin ediyor. Asılı kafalar çaresizlik içinde hayata veda ediyor...” (Hısnu’t Turâb,125)

Hasan Evrîd el-Mûriskî adlı romanında iki masum Müslümana karşı yapılan Engizisyon vahşeti şu şekilde anlatılmıştır:

“Ateş yakıldı ve mahkûmların başına şapkalar giydirildi ve ateşe atıldı. İşkencecilerin çığlıkları, Tanrı’nın hükmünün infazına sevinen telaşlı kalabalığın arasında dağıldı.” (el-Mûriskî, 30)

Şubhî Mûsâ’nın el-Mûrîskiyyu’l-Ahîr adlı romanında Engizisyon şu şekilde işlenmiştir:

“Soğuk bir tavırla şöyle dedi: Elbiselerini çıkarın ve elbisesini soydular. Bağırarak sünnetli, o Müslüman. Bunun üzerine onlara kilisenin önündeki bir ağaca asmasını emretti ve polisten sabaha kadar ona göz kulak olmasını istedi. Bağladıklarında polis çivili bir sopayla kolu agrayana kadar ona vurdu. Sopayı attı ve oturdu. Milleti evlerine kovdu.” (el-Mûrîskiyyu’l-Ahîr,13)

4.2. ENDÜLÜS'E AĞIT

Bu çalışmamızda incelediğimiz beş romanda da görüldüğü üzere “Morisko” olarak adlandırılan Endülüslü Müslümanlar, İspanyollar tarafından baskı, işkence ve uğradıkları zulüm edebi bir dille anlatılmıştır. Böylece Endülüs Emevi Devletinin siyasi, iktisadi, kültürel ve edebi yönden Hristiyanlar tarafından yok edilmesinin seneryoları dile getirilmiştir. Bunların anlatıldığı edebi satır, 20.yüzyıl ile birlikte ortaya çıkan Arap romanıdır. Daha başka romanlar da bulunmaktadır. Aslında Endülüs’ün bu dramı romanlarda anlatılan olayların başlangıcından itibaren edebiyata, diğer bir ifadeyle şiire yansımıştır. Hemen hemen benzer acı ve dramatik sahneleri ele almakla birlikte şiirde anlatılan olaylar henüz sıcaklığını koruduğu bir zamanda anlatıldığı için daha etkileyici olabilir. Fakat romanlar kadar ayrıntılı değildir. Bu duruma etkileyici olması bakımından iki şiiri örnek vermek istiyoruz. Bunlar, Müslümanların uğradıkları acıyı ve zulmü haykırarak dile getiren ve Sezai Karakoç tarafından manzum olarak tercüme edilmiş olan Ebu’l- Bekâ er-Rindi’nin şiiri; diğeri ise henüz işkencelerin devam ettiği bir zamanda meçhul bir şair tarafından Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyezid’e gönderilen ve merhum Azmi Yüksel tarafından yayımlanıp Türkçeye çevrilen anonim şiirdir. Bunlar adeta romanlarda anlatılanların manzum özeti mahiyetindedirler. Bunlar:

4.2.1. Endülüs’e Ağıt

Çıkan iner, kalkan düşer, her yükselişin var bir sonu.

Niçin bunca gurur maldan, mülkten, adtan sandan insanoğlu.

Oluştı ne var ki olduğu gibi dursun, hiç değişmesin.

Sen de gök gibisin, bir gün masmavi güneşlik, bir gün bulutlu.

Bu dünya kime kalmış, yaramış ki kalsın yarasın sana da.

Yok, hiçbir çizgisinde bu yeryüzünün ölmezlik rengi ve ölmezlik kokusu.

Zaman değişmek bilmez kesin ölçülü ve hükümlüdür:

Geri döner, paralar sahibinin zırhını, kılıçlar ve kargılar ileri doğru işlemez oldumu.

Zaman bu, ona ne kılınç kını dayanır, ne meşhur kaleleri sultanların.
 Kınlar eskir, kaleler çürür, o kaleler dünyanın en sarp yurdu.
 Gımdan olsa da; Gımdan, şahin bakışlı ve kartal duruşlu.

Nerede, de bana, o taçlı hükümdarları Yemen'in?
 De bana, onların taşlar içinde bile taç olan taşları ne oldu?

Şeddad'ın cennet diyerek kurduğu saraylar ülkesi İrem,
 Sâsaniler'in ebedî sanılan devleti ne oldu?

Altınları yığdı yığdı da bir dağ yaptı Kârun, hani o dağ?
 Hani Âd, hani Adnan, hani Kahtan, dünya nimetlerinin köpüren yurdu?

Reddi mümkün olmayan bir hâle uğradılar.
 Bir masal oldu onlar, bir varmış bir yokmuş, bir toz toprak bulutu

O taşlar, o devletler, o mülkler saltanatlar, bir rüyadır artık
 Her biri, hayalden geçen gölge gibi, zamandan geçip durdu.

Gün oldu, zaman denen yaman er, sağa döndü Dara'yı uçurdu bir vuruşta;
 Sola döndü Kısra'yı. Kısra'yı ne takı, ne sarayı kurtarabildi, korudu.

Saltanatının yeller esti yerinde, yellere hükmeden Süleyman'ın;
 Şiddetinden ötürü Sâb denen Münzirse, don vurmuş ağaçlayın kurudu

Zamanın fâciaları çeşit çeşit türlüdür: O ne zengin fâcia bezirgânı!
 İki burçlu bir kaleyse o, sevinç bir burcu, hüznün bir burcu.

Her fâciayı unutmak mümkün, olup biten bütün bunları unutmak olabilir.
 Ama İslâm'ın başına geleni avutacak ne bir neşe olabilir, ne unutturacak bir korku.
 Endülüs'e öyle bir felâket çöktü ki, yok bir eşi.
 Dehşetinden Medine'de Uhud, Necid' deki Şehlan dağları yerinden oynadı,
 Bir deprem ki, yer yarıldı arz boyu.

Ah! Yarımada İslâm'a göz değdi, yağdı belâ yağmur gibi.
 Şimdi o canım Endülüs şehirlerinde, İslâm'ın ne namı var ne nişanı;
 Sanki hiç olmamıştı, sanki baştanberi yoktu.

Belensiye'ye bir sor, Mürsiye'nin hali nicedir?
 Şâtibe'nin başına gelenler? Ceyyan ne oldu?

Toprağı buram buram bilgi tüten Kurtuba.
 Bilginlerinin adı ta uzaklarda çınlayan Kurtuba'ya ne oldu?

Nerede Hims'in o ışıklı, o aydınlık bahçeleri, güneşi tazeleyen bahçeleri.
 Tükendi mi çılgın çılgın akan şeker gibi tatlı nehirlerin suyu?

Endülüs binasının temelinde birer köşe taşıydı bunlar
 Bu güzelim vatan köşeleri kül haline geldikten sonra yaşamak boşun boşu,
 İnsan yaşamaya ne borçlu?

Yüce İslam, yârinden ayrılmış bir genç gibi.
 Güçlü bir genç gibi, sessiz fakat gözünde gözyaşı dolu.
 İslâm'dan boşalıp inkâr karanlığıyla dolan.
 Endülüs için, ulu İslam, karalar bağladı, gece gündüz yas tuttu

Cami kilisedir artık, hilâl yerine haç asılı.
 Nur yüzlü ezan yerine, bitmeyen bir çan sesi, bir baykuş uğultusu...

Mihraplar ki taşandır, minberler ki ağaçtan,
 Canlı cansız ne varsa bu hâle inledi durdu.

Ey ibret dolu geçmişten ibret alacak yerde, günübirlik işlere dedikodulara batmış kişi!
 Sen uyu bakalım; ama zaman için ne demek dinlenmek, ne demek uyku!
 Ey göğsünü gererek "benim ülkem, saltanatım" diyen, kurumundan geçilmeyenler!
 Siz Hims'ı gördünüz mü? Hims'tan sonra hangi vatan verir insana vatan fikrini,
 duygusunu?

Endülüs'ün başına gelen felâket tarihin bütün felâketlerini unutturdu;
 Ama dünya durdukça unutulmayacak, yâd edilecek bir felâkettir bu!

Ve siz ey yarış yerlerinde şahin gibi uçan,
 Yay gibi gergin Arap atlarının üstüne kurulu
 Süvariler! Ve siz savaşın karanlığı toz dumanı içinde
 Pırıl pırıl kılıçlarını savuran kahramanlar ordusu!

Ve hele siz denizaşırı ülkelerde, bin nimet içinde,
 Saltanat içinde muhteşem bir hayat sürenler; bir hayat kesiksiz bir ömür boyu!

Endülüs'ten, Endülüs'ün zavallı halkından var mı haberiniz?
 Her yer, onların felâketini duydu, sizin kulağınız sağır, gözünüz kör, kalpleriniz meflûç
 mu?

Ölen asker, esir kadın, ufuklara bakıp bizden
 İmdat ummuş beklemişti, son ana dek. Hiç düşündünüz mü bunu?
 Onların sesi, insan olanın yüreğini eritirken,
 Siz Müslümanlar, onların kardeşi, kayıtsız, halinden memnun ve haz maymunu!

Yürekli, utanan, alçalmaktan korkan, kardeş için can veren kimse kalmadı mı
 yeryüzünde?
 Hakkın yardımcısı, hak peşinden giden, kendini hakka adanmış tek kişi yok mu?
 Dünyanın efendisiydi bu millet, şimdi dünyanın kölesi.
 Neler çekiyorlar? Yüzleri bile tanınmaz hâle geldi. Yarabbi ne kaderdir bu!

Kendi yurtlarında bey idiler, şimdi küfr ülkesinde uşak.
 Ululuğun doruğundan eziliş uçurumuna yuvarlanan bu halka acıyan yok mu?

Alçalışın örtüsü kalın bir gece gibi sarmış dört yanlarını.
 Başsız, şaşkın, olup bitene hayrette, gözleri büyümüş, bakışları korkulu.

Sen de şahit olsaydın benim gibi onların
 Yurtlarından koparılıp satılışlarına pazarda, ey Tanrı kulu.

O hıçkırıklar senin de aklını komazdı yerimde benim gibi.
 Canı vücuttan çeker gibi ayırdılar anadan yavrusunu.

Ya o kızlar ki, yakuttan ve mercandan dökülmüşlerdi sanki.
Ve sabah bir dağ ucundan yeni çıkan bir güneşin masumluğu

İçindeki o Meryem yüzlü kızları da saçlarından sürükleyip götürdüler.
Kirli yataklarına. Haykırışları yırttı gökleri. Yüreklere parça parça, babalarsa kan kustu.
Daha ne anlatayım, yüreklerin erimesi için bir tanesi yeter anlattıklarımın:
Eğer o yüreklerde İslâm'dan ve imandan bir eser varsa elbet ey Tanrı dostu!²⁷⁷

Ebu'l- Bekâ er-Rindi

4.2.2. Endülüs'ten II. Bayezid'e Yazılan Anonim Bir Şiir

Kutsal, sonsuz ve sürekli yinelenen selamımı, halifelerin en iyisinin yüce şahsına
yöneltirim.

Selam, kâfirlere aşağılık elbisesini giydiren şerefli, yüce kişiye olsun.

Selam, Allah'ı n nüfuzunu genişlettiği ve her bölgede zaferle güçlendirdiği kimseye
olsun.

Topraklarının merkezi İstanbul olan Mevla'ya selam. O ne güzel şehirdir!

Allah'ın, saltanatını ordular ve tebasından olan Türklerle donattığı kişiye selam.

Selam, Allah'ı n bütün milletler üzerindeki hükümranlığını arttırdığı ve mertebesini
şerefliendirdiği sizlere olsun.

Kadıya ve soylu yüce bilginlerden ona benzeyenlere selam olsun.

Dine saygılı olanlara, takva sahiplerine ve sağlam görüşlü danışmanlara da selam olsun.

Endülüs'ün batısında gurbette geride kalan kölelerden size selam.

Rumlardan oluşan taşkın ve engin bir denizle dipsiz ve karanlık bir deniz onları
çevrelemiştir.

Büyük bir felakete uğramış esirlerden size selam. Ne büyük bir felakettir o!

Şerefli bir yaşamdan sonra kır saçları yolunarak koparılan yaşlılardan size selam.

Daha önce kapalıyken kâfirler önünde açılan yüzlerden size selam.

²⁷⁷ Tercüme: Sezai Karakoç, *İslam'ın Şiir Anıtlarından*, Diriliş, İstanbul 1985, 85.

Papazın zorla yatağa götürdüğü şerefli genç kızlardan selam size.

Kendilerine zorla domuz ve haram, kokuşmuş etler yedirilen yaşlılardan size selam.

Hepimiz, bastığımız toprakları öper, her an iyiliğiniz için dua ederiz.

Allah gücünüzü ve hayatınızı devam ettirsin ve sizi her türlü kötülük ve sıkıntıdan korusun.

Düşmanlarınıza karşı başarıımızı, zaferinizi arttırsın. Allah sizi, kendisinin razı olduğu, sevdiği bir yere oturtsun.

Ey efendimiz, başımıza gelen büyük felaket, bela ve zarardan dolayı size şikâyetle bulunmuştuk.

İhanete uğradık, Hristiyanlaştırıldık, dinimiz değiştirildi. Eziyete uğradık, her türlü kötülükle bize muamele edildi.

Nebi Muhammed'in dinini muhafaza ederek Hristiyan uşaklarıyla içtenlikle savaşıyorduk.

Cihat yaparken büyük güçlüklerle karşılaştık; ölüm, esaret, sonra açlık ve kıtlık.

Gayri Müslimler her taraftan büyük akınlar halinde, grup grup üzerimize saldırdılar.

Atları ve silahlarıyla büyük topluluklar halinde, azimle ve kararlılıkla çekirgeler gibi bizi ezdiler.

Buna rağmen uzun bir süre onların tümüne karşı koyduk. Onlardan pek çok kimse öldürdük.

Onların atları her saat çoğalırken, bizim atlarımız azalıyordu.

Zayıf düştüğümüzde topraklarımıza yerleştiler. Birbiri ardınca şehirlerimizi ele geçirdiler.

Şehirlerin aşılmaz surlarını tahrip eden pek çok büyük toparla geldiler.

Kuşatma sırasında günlerce ve aylarca büyük bir azim ve kararlılıkla güçlü olarak saldırdılar.

Süvarilerimiz ve piyadelerimiz yok olduğunda kardeşlerimizden bizi kurtarmaya geleni görmedik.

Yiyeceklerimiz azalıp durumumuz kötüleşince bize alçakça yapacakları şeylerden korkup istemeyerek boyun eğdik.

Erkek ve kız çocuklarımız esir edilirler ya da kötü bir şekilde öldürülürler korkusuyla (boyun eğdik).

Eskiden bu topraklardaki antlaşmalı Müslümanlar gibi yaşamak üzere (boyun eğdik).

Namazlarımızda ve ezanlarımızda serbest bırakılmak ve şeriatın diğer emirlerinden hiçbirini terketmemek üzere (boyun eğdik)

Bizden denizi (geçip) karşı kıyıya (Afrika'ya) gitmek isteyenlerin, diledikleri mallarını da alıp emniyet içinde gidebilmeleri için.

Bunlardan başka daha pek çok şart vardı. Sayıları elli beşi geçiyordu.

Onların kralları ve önde gelenleri bize şöyle demişti: "Şart koyduğunuz şeylere tam olarak, hatta fazlasıyla uyulacaktır."

Bize antlaşma ve ahdi içeren belgeler göstermiş ve "İşte bu benim size güvencem ve taahhümdür" demişti.

Daha önceleri, bir baskı olmaksızın yaşadığınız gibi mallarınızı ve evlerinizi koruyunuz." demişti

Ancak bizi koruyacaklarına dair antlaşmaya uyduğumuzda, verdikleri sözü tutmayıp antlaşmaya ihanet ettikleri ortaya çıktı.

Gözümüzü boyadığı antlaşmalara uymadı. Bizi baskı ve güç kullanarak, istemeye istemeye Hristiyanlaştırdı.

Ellerimizdeki tüm kitapları yaktı ve onları pislik ve çöplüğe attı.

Din kitaplarımızı alay ve hakaretle ateşe attılar.

Hiç bir Müslümana ne bir kitap ne de yalnızlıkta okunacak bir Kuran bile bırakmadılar.

Oruç tuttuğu ve namaz kıldığı bilinen herkes herhalükârda ateşe atılıyordu.

Bizden kiliselerine gitmeyen kişileri papaz feci bir şekilde cezalandırıyordu.

Tokatlıyordu, malını alıyordu, perişan bir halde onu hapse atıyordu.

Ramazanda sık sık yiyip içerek oruçlarımızı ifsat ediyorlar.

Peygamberimize küfretmeyi, iyi ve kötü günlerimizde onu anmamamızı bize emrettiler.

Bizden bir grubu, Peygamberimizin adını anarken duydular ve onlara feci şekilde eziyet ettiler.

Valileri ve kadıları onları döverek, para cezası vererek, hapsederek ve onurlarını kırarak cezalandırdılar.

Ölen bir kimsenin yanında kendi dinlerini ona telkin edecek bir Hristiyan din adamı yoksa hile yoluyla onu defnetmiyor,

Yere serilen ölü bir eşek ya da başka bir hayvan gibi çöplüğe ya da pis yerlere terkediyorlardı.

Bunun dışında birçok çirkin işler ve alçakça yapılan şeyler de vardır.

İrademiz dışında, rızamız olmaksızın adlarımız değiştirildi.

Muhammed'in dinin yerine insanlığın en aşağılığı Rum köpeklerinin dininin konması ne kadar da kötü.

Cahil, kaba, Arap olmayan insanların adlarıyla adlarımız değiştirildiğinde ne kadar da yazık oluyor.

Her sabah papaza giden kızlarımızın ve oğullarımızın durumu ne acıklıdır.

Onlara küfür, puta tapıcılık ve yalan öğrettikleri halde (Hristiyanları) hiç bir hileyle aldatamıyorlar.

Temiz ve paklıklarından sonra, kâfirlerin çöplükleri olmaları için duvarlarla çevrilen mescitlere ne kadar yazık.

Ezan yerine çanlar asılan minarelere ne kadar da yazık.

Küfürle kapkara olan şu şehirlere ve güzelliklerine ne kadar yazık.

Haça tapanların kaleleri haline geldiler; saldırı sırasında kendilerine emniyet sağladılar.

Köleleştik; ne fidye ile geri alınabilecek esirler, ne de şehadet getiren Müslümanlarız.

Başımıza gelenleri görmüş olsaydınız, gözlerinizden yaşlar boşalırdı.

Vay halimize ve başımıza gelenlere; felaket, bela ve zillete.

Ey Efendimiz, Rabbimiz Allah'ı n seçkin ve yaratıkların en hayırlısı Hz. Muhammed'in adına senden yardım diliyoruz.

Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin ve sahabenin adına... Onlar ne soylu sahabelerdir.

Peygamberimizin amcası Abbas'ın ve onun beyaz saçımın adına ki, o ne güzel beyazlıktır.

Allah'ını tanıyan, bilen salih kimseler, keramet sahibi seçkin velilerin adına.

Umarız ki, bize ve başımıza gelenlere bakarsınız. Böylelikle arşın ilahi bize merhamet eder.

Sözünüz dinlenir, emrinize uyulur, her dediğiniz süratle yerine getirilir.

Hristiyanlığa gelince, onun aslı sizin idareniz altındaki topraklardadır. Oradan başka bölgelere yayılmıştır.

Öyleyse Allah aşkına ey efendimiz, bizi yüceliğinizle koruyunuz; ya bize tavsiyede bulunun, ya da bu durumu protesto edin.

Çünkü siz, yüce, şerefli ve üstünsünüz. Allah'a ibadet edenleri her türlü kötülükten kurtarma gücünüz var.

Roma'da oturan papaya sorun. Bizi korumaya aldıktan sonra neden ihanet ettiler?

Bir suçumuz, yaptığımız bir eziyet olmadığı halde ne oluyor da bize ihanet ediyorlar?

Bizim malup ettiğimiz hem cinsleri, dinimizin koruması ve sözlerine sadık yüce meliklerimizin himayesi altındaydılar.

Onlar ne dinlerinden ne de ülkelerinden çıkarıldılar; ihanete uğramadılar, onurlarıyla da oynanmadı.

Söz verip de dönen kişiye gelince, onun bu davranışı tüm inanç sistemlerinde yasaklanmıştır.

Özellikle krallar için bu böyledir. Bu davranış her yerde kanun dışı olup çirkin ve utanç vericidir.

Mektubunuz onlara ulaştı, fakat bu güne değin tek bir kelimesine bile aldırmadılar.

Aksine bize karşı düşmanlıklarını ve cüretlerini artırdılar ve her türlü kötülükte ileri gittiler.

Mısır heyeti onlara geldi, kendilerine kötülük yapılmadı, şerefleriyle de oynanmadı.

Ancak onlara bizim adımıza, Hristiyanlığı isteyerek, baskıya uğramadan kabul ettiğimizi söylediler.

Kendilerine boyun eğen mürtedleri getirdiler. Allah'a yemin olsun ki, biz bu tanıklığı kabul etmeyiz.

Hakkımızda yaptıkları açıklamalarda ve söyledikleri sözlerde çok büyük yalanlar söylediler.

Ancak, ölüm ve yakılma korkusu bizi dinimizi değiştirmeye zorladı; istemeye istemeye onların konuştuğu gibi konuşuyoruz.

Hâlâ Rasulullah'ın dini üzereyiz. Her an Allah'ı birlemekteyiz.

Dahası, Allah'a yemin olsun ki, biz ne dinimizin değiştirilmesini ne de teslis hakkında söylediklerini kabul ederiz

Dinlerini kötülüğe ve eziyete uğramaksızın kabul ettiğimizi iddia ederlerse,

Vahr'a, sakınlerine ne olduğunu sor, onlar kahırla, aşağılamakla nasıl esir edilip öldürüldüler?

Belefique'ye başına neler geldiğini sor, büyük bir felaketten sonra kılıçla parça parça edildiler.

Munyafe'ye gelince, halkı kılıçtan geçirildi. Busra halkına da aynı şeyi yaptılar.

Endereş'in halkı da camilerinde yakıldı. Tümü kömür haline geldi.

Ey efendimiz, işte size şikâyetle bulunuyoruz. Başımıza gelen bütün bunlar, hep yalnız kalışımızdandır.

Anlaşmayı bozmadan önce söz verdikleri gibi dinimiz ve namazımız keşke bizimle kalsa.

Ya da hepimizin mallarımızla birlikte sevdiklerimizin ülkesi olan Kuzey Afrika'ya gitmemize müsaade etsinler.

Gönderilmemiz, başka bir inanç sisteminde küfür içinde güçlü olarak kalmamızdan bizim için daha iyidir.

Yüce katımdan dileğimiz budur. Sizin katınızda bütün ihtiyaçlarımız, sorunlarımız giderilsin.

Yine dileğimiz, zillet ve kötü durumumuzdan dolayı başımıza gelen şeylere ve musibetlere son vermenizdir

Allah'a şükür siz meliklerimizin en iyisisiniz. Şerefınız bütün şereflerin, şanların üstündedir.

Rabbimizden saadet ve nimet içerisinde yüce bir kişi ve sultan olarak hayatınızın devamını dileriz.

Ülkenize barış, düşmanlara karşı zafer, büyük bir servet ve güçlü bir ordu dileriz.

Son olarak Allah'ın selamı ve rahmeti her an sizin üzerinizde olsun.²⁷⁸

²⁷⁸ Azmi Yüksel, *Endülüs'ten II. Bayezid'a Yazılan Anonim Bir Şiir*, Yıl 1988, Cilt 52, Sayı 205, 1575 - 1584, 20.12.198. Bkz.<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1879853>, Erişim tarihi:08.08.2021.

SONUÇ

Endülüs medeniyeti, kuruluş ve yükseliş dönemleriyle tüm dünyada derin izler bırakmıştır. Aynı şekilde Endülüs'ün yıkılış sürecinde de tüm dünyaya ders olabilecek aşamalardan geçtiği şüphesizdir. Endülüs'ün bu çalkantılı ve trajik dönemi birçok yazarın eserine konu olmuştur. Bu bağlamda Endülüs ve Endülüs'ün yıkılışının romanlara ne şekilde yansıdığı hakkında genel bir bilgi sunmak ve bu türün önemini vurgulamak amacıyla yaptığımız çalışmamızın neticesinde ulaştığımız noktalar genel hatlarıyla şunlardır:

Müslümanların İspanya'daki sekiz asır süren varlıkları, Endülüslü Müslümanların son kalesi olan Gırnâta şehrinin Hristiyanlar tarafından işgal edilmesi ve dolayısıyla Müslümanların varlığının son bulması bundan sonraki olayların gelişmesinde bir başlangıç olması açısından önemlidir. Bunun sonucunda Hristiyanlar, “Morisko” diye adlandırdıkları Endülüslü Müslümanlara yaptıkları her türlü işkence ve kısaca soykırım süreci bütün merhaleleri ile Arap romanlarına yansımış ve tarihi roman özelliğinde işlenmiştir. Bu süreçte yapılan baskı ve işkencelerden olmak üzere Müslümanlar kendilerine ait kıyafetlerini çıkarıp Hristiyan kıyafetleri giyinmeleri, dini törenlerine bunlarla gitmeleri, örf ve adetlerini, sosyal geleneklerini terk etmeleri, düğün vs. etkinliklerini kilisede yapmaları zorunlu tutulmuş, yapmayanlar mahkemeye çıkarılarak cezalandırılmıştır. Bundan daha zorlu olanı ve romanlarda özellikle vurgulanan husus ise dillerini bırakmalarının istenmesidir. Bu despotik uygulamaların uygulanıp uygulanmadığını gece Müslümanların evlerine baskın yapılarak tespiti çalışılması ise acımasız bir gerçektir.

Şüphesiz tarihi roman, herhangi bir millet, medeniyet veya herhangi bir döneme ait olağanüstü durumları veya değişim hareketlerini edebi bir dille ele alıp incelemesi ve okuruna yansıtması tartışmasızdır. Bu açıdan roman insanların görmek veya öğrenmek istedikleri düşünce ve hayaller için bir ayna görevini üstlenir. Romanın bir bilgi dağarcığı olmadığını ancak bu bilgileri en güzel şekilde aktaran bir sanat olduğunu söyleyebiliriz. Zihinleri ve vicdanları birlikte harekete geçirir ve öğrenme duygusuna da yönelir. Dünya literatürüne damgasını vurmuş olan Endülüs edebiyatının “mekânı” olan coğrafyanın akıl almaz işkencelerle el değiştirmesinin romanlara yansımalarının bu açıdan büyük bir önemi olduğu muhakkaktır.

Yazarlar, romanlarında Endülüs'ün çöküşünü özellikle son kale Gırnâta Hükümdarlığının yıkılışı üzerinde durmuşlardır. Yazarların romanlarının dünyasını oluştururken iki yöntem arasında seçim yaptıkları tespit edilmiştir. Bunlardan ilki yazarın, karakterlerini seçerken gerçek hayatta yaşamış kişilere yer vermesidir. Diğeri ise yazarın karakterlerini kurmaca kişiler üzerine kurmasıdır. İncelediğimiz romanlardan biri Mısırlı yazar Ahmed Emin'in *el-Endelusiyyu'l-Ahîr* adlı romanıdır. Romanda Gırnâta'nın yıkılış sebeplerini ve yıkılıştan sonra Endülüs Müslümanlarının Kraliyet ve Engizisyon mahkemeleri arasında sürdürmek zorunda oldukları zorlu yaşam mücadeleleri ve Endülüs Müslümanlarının dramı anlatılmıştır. Yazar, ana karakterini seçerken gerçek hayattan almıştır. Bunun yanı sıra Mısırlı yazar Raḍvâ Aşûr ise *Sulâsiyyetu Gırnâta* adlı eserinde Endülüs'teki tüm İslam krallıklarının yıkılmasından sonra Gırnâta'da gerçekleşen olayları anlatmıştır. Gırnâta'nın İspanyol egemenliğine geçişi, geçiş sonrasında Müslümanların Hristiyanların baskılarına maruz kalışları ve son olarak halkın vatanlarından sürgün edilmesi de çalışmamızın ana kaynaklarını oluşturmuştur. Raḍvâ Aşûr ise karakterlerini gerçek hayattan seçmeyip kurmaca karakterler aracılığıyla romanını şekillendirmiştir. Çalışmamızı oluşturan bir diğer roman Mısırlı yazar Ahmed 'Abdullatif'in yazdığı *Hısnu't Turâb* adlı romanı ise ailenin en büyüğünün el yazmalarını kendinden sonra gelecek olan çocuğuna ve torununa miras bırakması gelenek halini almıştır. Çocuklar veya torunlarda ailelerinin yaşamış olduğu Hısnu't-Turâb, Cuenca ve Tatvan'da bulunan el yazmalarını toplama, kopyalama ve tercüme etme görevini üstlenip bu sayede atalarının Endülüs'te ne acılar yaşadığına tanık olup aynı zamanda yaşananları gün yüzüne çıkarmışlardır. Ahmed 'Abdullatif de romanlarında hayali karakterlere yer vermiştir. Faslı yazar Hasan Evrîd'in *el-Mûriskî* adlı romanı Gırnâta'nın yıkılmasından sonra Endülüs'teki Moriskoların trajedisine odaklanmaktadır. Morisko trajedisi romanın tarihsel olarak Şehabettin Afukay figürü ile örüldüğü odak noktasıdır. Yazar, romanını Afukay biyografisinden oluşturmuştur. Subhî Mûsâ, *el-Mûriskiyyu'l-Ahîr* romanında ise Endülüs'teki Müslümanlara ne olduğu, Hristiyanlar tarafından maruz kaldıkları baskılar, işkenceler anlatılmaktadır. Yazar karakter seçiminde gerçek kişilere yer vermiştir. Yazarlar incelediğimiz romanlarındaki karakterlerini özellikle halkın arasından seçmiştir. Çünkü bu karakterler aracılığıyla halkın yaşadıklarına tercüman olmuşlardır. Bu karakterlerin ortak özellikleri ise ezilmiş, zulme uğramış, masum kişiler olmasıdır. Yazarlar bu karakterleri ustaca harmanlayarak

okuyucuya sunmuşlardır. Beş romanda akıcı ve sürükleyici bir üslupla yazılmıştır ve dilleri son derece anlaşılır özelliktedir.

Tarihin sanatla buluştuğu yazınsal yapıt olan bu tarihi romanlar bilinen fakat tarihin tozlu yaprakları arasında kalmış olayları yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. İncelediğimiz romanlardaki genel kurgunun neredeyse tamamı tarihi bilgilere dayanarak verildiği açık bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- ‘Abdullatif, Ahmed, *Hısnu ‘t-Turâb*, Dâru’l-‘Ayn li’n-neşr, 2017.
- ‘Abdurrahman Ali, el-Haccî, *et-Tarihü’l-Endelusî mine’l-Fethi’l-İslâmî hattâ Sukûti Gırnâta*, Dâru’l-Kalem, Beyrut 1981.
- Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara 1984.
- Âmnah, Yûsuf, *Tekniyyâtu’s-Serd fî en-Nazariyye ve’t-Ṭatbîk*, Dâr el-Hivâr li’n-neşr, Suriye 1997.
- Anan, Muhammed ‘Abdullah, *Nihâyetü’l-Endelus ve Târîhu’l-‘Arab el-Mutenassirîn*, Kahire h.1378, m.1958.
- el-‘Aravî Abdullah, el-Îdîlûcîye el-‘Arabiyye el-Muâsır terc. Muhammed Osmân, Dâru’l-hakîkat, Beyrut 1970.
- Argunşah, Hülya, *Tarih ve Roman*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.
- ‘Âşûr, Raḍvâ, *Esḳal min Radvâ* (Maḳâtı‘ min sîra zâtiyye), Kâhire: Dâru’ş-Şurûk, 2015.
- ‘Âşûr, Raḍvâ, *Sulâsiyyetu Gırnâta*, Daru’ş-Şurûk, Kâhire 2016.
- ‘Atîk, ‘Abdulazîz, *el-Edebu’l-‘Arabî fî’l-Endelus*, Dâru’n-Nahḍati’l-‘Arabiyye, Beyrut 1976.
- Aydın, Mustafa, *Kur’anî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2010.
- Aydın, Yıldırım, *Endülü’s’te Arap Dili Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2007.
- Bakırcı, Selami, Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2019.
- Balat, Samah Muhammed, *Fennu’l-Muvaşşahât el-Endulusiyye: Mukārebe Edebiyye ve Fenniyye*, University of the Western Cape, Kuliyetu’l-Adab, 2019.
- Bardakçı, İlhan, *İşkence*, *Tarih ve Medeniyet*, sayı:31, Ekim, 1996.
- el-Basîr, Muhammed Mehdî, *el-Muvaşşah fî’l-Endelus ve fî’l-Maşriḳ*, Matbaatu’l-Ma‘ârif, 1948.

- Bedr, Abdulmuhsin Taḥa, *Taṭavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye el-Ḥadîse fî Mısır* (1870-1938), Dâru'l-Maârif, Kahire 1983.
- Bişṭâvî, Âdil Sa'îd, *el-Ummetu'l-Endelusiyye eş-Şehîde*, el-Mûessesetu'l-'Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşri, Beyrut m.200.
- Braudel, Fernand, *II Felipe Döneminde Akdeniz, I. Akdeniz Dünyası. "Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İmge Kitabevi, Ankara (2004).
- Braudel, Fernand; Kılıçbay, Mehmet Ali. *II. Felipe döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 2*. İmge Kitabevi, 1994.
- Cemâl, Abdülkerîm, *el-Mûrîskiyyu Târîḥuhum ve Edebehum*, en-Nâşir Mektebetu Nahdatu'ş-Şark Câmîatu'l-Kâhira, 1997.
- Cemâluddîn, 'Abdullah, *el-Muslimûne'l-Munessarûn ve'l-Mûrîskiyyûn el-Endelusiyyûn*, Dâru's-Sahve li'n-neşr ve't-tevzîa, Kâhire 1991.
- Cerici, Sedat, *Vahşi Batı*, Şule Yayınlar, İstanbul 1993.
- Colan, C. S. *el-Endelus*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, Beyrut 1980.
- Dayf, Şevkî, *et-Târîḥu'l-Edebi'l-'Arabî*, 'Asru ed-Duvel ve'l-İmârât, Daru'l-Maârif.
- Derrâc, Faysal, *Hazâ el-Endelusî bensâlem Himmîş, er-Rivâyeti et-Târîḥiyye ve'l-Hâdır*, Dimaşk, Amman.
- Diyâb, Ali, *Fî'l-Edebi'l-'Arabî el-Endelusî ve'l-Magribî*, Dimaşk 2002,
- Düzgün, Osman. *Endülüs'te Ortaya Çıkan Yeni Bir Şiir Türü: "Muvaşşaha"*. 38. ICANAS.
- Ebû, Halîl, *Sukûtu Gırnâta*, Daru'l-Fıkr, 1981.
- Ekici, Süleyman, Tuncel, Gökhan, *Göç ve İnsan, Birey ve Toplum*, Sosyal Bilimler Dergisi, 2015.
- Emin, Ahmed, *el-Endelusiyyu'l-Aḥîr*, en-Nâşir: Ḥurûf mensûre, li'n-neşr el-elektrûnî, 2015.
- Emin, Ahmed, *Son Endülüslü*, Etiket Yayınları, İstanbul 2019.
- Ervîd, Ḥasan, *el-Mûriskî*, er-Ribât, Dâr Ebî Raḫrâḫ, li'l-neşr, 2011.

- Esgin, Mehmet, *Hristiyanlıkta Engizisyon Mahkemeleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998.
- Esgin, Mehmet, *İşkence ve Engizisyon*, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, 3(3), 39-60.
- E. Terés Sabada, *Linajes Arabes en Al-Andalus*, *Al-Andalus*. XXII, Madrid 1957.
- Evrîd, Hasan, *el-Moriskî*, er-Rıbât: Dâr Ebî Rakrâk li'n-Neşr, 2011.
- Ezrâc, 'Umar, *'Abdulvehhâb el-Beyâtî fî Kelâmihi 'l-Ahîr: el-Endelus Huve 'l-Mustakbel*. el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Câmi ' fî Târîhi 'l-Edebi 'l-'Arabî*.
- Franco, Martinelli, *L'inquisition Espagnole*, Çev. Jean Manga, Paris 1972.
- el-Fayşal, Semer Rûhî, *er-Rivâyetu 'l 'Arabiyye el-Binâ ve 'r-Ru'yâ Mukârebât Nakdiyye*, Menşûrât İttihâdi Küttâbi'l-'Arab, Dımeşk 2003.
- Göğebakan, Turgut, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Hamîd, Muhammed Şerîf, *Muhâdarât fî Târîhi 'l-Edebi 'l-Endelusî*, 2000.
- Hammûd, Suzî, *el-Endelus fî 'l-'Asri 'z-Zehebî*, Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye, Lübnan 2009.
- el-Harrat, Edvard, *er-Rivâyetu 'l 'Arabiyye Vâki 'un ve Âfak*, Dâr İbn Rüşd, 1981.
- Hatâmele, Muhammed Abduh, *et-Tanşîru 'l-Kasrî li-Muslimî 'l-Endelusî fî 'Ahdi 'l Melikeyni 'l-Kâşûlîkeyni (1474-1516)* Ammân, Ürdün, m.1980, h.1400.
- Hatâmele, Muhammed Abduh, *el-Endelus et-Târîh ve 'l-Hağâra ve 'l-Mihne Dirâse Şâmile Metâbiu 'd-Dustûri 'l-Urduniyye*, Ammân, Ürdün h.1421, m.2000.
- Heykel, Ahmed, *Tatavvûru 'l-Edebi 'l-Hadis fî Mısr min Evâili 'l-Karn et-Tâsia Aşra ilâ Kıyâmi 'l-Harbi 'l-Kübrâ es-Sâniye*, 1993.
- Hindî, İsmâîl, *er-Rivâyetu 't-Târîhiyye fî 'l-Edebi 'l-'Arabiyyi 'l-Hadîs*, Ürdün 2014.
- 'Înân, Muhammed Abdullah, *Nihâyetu 'l-Endelus*, Kahire 1966.
- İsmail, Yiğit, *Murâbitlar*, *DİA*, XXXI.
- Jean Guiraud, *L'inquisition Medievale 106*; Guy Testas, Jean Testas, *L'inquisition*.

- Kabac, Âmir Ahmed *Ûlumu'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Âdabûhâ ve Funûnuhâ fî'l-Mağrib ve'l-Endelus min Hilâl Muḳaddimeti İbn Haldûn*, Mecelletu'l-Âdâb ve'l-'Ulûm el-İctim'âiyye, Câmi'âtu's-Sultân Kabûs, 2016.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2002.
- Kâmil, Muştafâ, *Fethu'l-Endelus*, Mûessesetu Hindâvî, Britanya 2022.
- Kantarcıoğlu, Sevim, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Karakoç, Sezai, *İslamın Şiir Anıtlarından*, Diriliş Yayınları, 1985.
- Keylânî, Kâmil, *Nazarât fî Târîhi'l-Edeb el-Endelusî*, Matbaâtu'l-Mektebeti't-Ticâriyye, Mısır 1924.
- Laftâ, Necîb Muhammed, *Walter Scott ve er-Rivâyetu't-Târîhiyye el-Mecelletu's-Sekâfiyye*, Ürdün 1997.
- Lea, Henry Charles, *el-'Arab ve'l-Muslimûne fî'l-Endelus ba'de Sukûti Gırnâta*, Dâru Lubnân, Beyrut 1988.
- López-Baralt, Luce. "Crónica de la destrucción de un mundo: La Literatura Aljamiado-morisca." *Bulletin hispanique*, 1980.
- M.A. Quesada, *La Repoblacion del Reino de Granada*, Hspania, 1968.
- el-Maḳḳarî, *Nefḥu't-Ṭîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, I, Beyrut 1968.
- Ma'lûf, Emîn , *Liyon el-İfrîkî*, terc. Afîf Dımaşkiyye, Beyrut Dâru'l-Fârâbî, 1996.
- Marai, Fuâd, *fî Târîhi'l Edebi'l-'Arabî el-Hadîs er-Rivaye ve'l Mesrahiyye*, Suriye 1998.
- Mazḥar, Alî, *Mehâkimu't-Teftîş, fî İsbânyâ ve'l-Burtuğal ve Fransâ*, 1947.
- Mebrûk, Nâdiye, *İstilhâmu't-Turâs el-Mûrîskî el-Endelusî fî'r-Rivâyeti'l-Cezâiriyye el-Muâsır*, Rivâyetu'l-Beyti'l-Endelusî li-Vâsinî el-'A'rac Enmûzecen Câmi'âtu Ebû Bekr Bilkāyid, 2018-2019.
- Michael C.Thomsett, *The Inquisition:A History*, USA 2010.

- Mikel de Elpaza, *Los Moriscos Antes y Despues de la Expulsion*, Madrid, Editorial Mapfre, 1992.
- Muhammed b. ‘Abbûd, *et-Tarihü’s-Siyâsî ve’l-İctimâ’î li’l-İşbiliyye*, Tatvan 1983.
- Mûsâ, Şubhî, *el-Mûrîskiyyu’l-Ahîr*, ed-Dâru’l-Mısriyye el-Lübnaniyye, 2015.
- Nu‘aymî, ‘Abdulmecîd, *Târîhu’d-Devleti’l-’Umeviyye fî’l-Endelus*, Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, Beyrut 1986.
- Özdemir, Emin, *Eleştirel Okuma*, (7. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 2007.
- Özdemir, Mediha Büşra, *Radvâ Âşûr ve Sülasıyyetu Gırnatâ Adlı Eserinde Göç Teması*, (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, İstanbul 2017.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs, DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Özdemir, Mehmet, *Moriskolar, DİA*, 2005, XXXX.
- Parlak, Nizamettin, *Endülüs’ün Çöküşü-Beni Ahmer’de Darbeler ve İsyanlar*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014.
- Pierre Cachia, *Introduction: Translations and Adaptations, 1834-1914*, Modern Arabic Literature, Edit. M. M. Badawi, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- es-Sa‘âfîn, İbrahîm, Abdurrahîm, *Taṭavvuru’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Ḥadîse fî Bilâdi’s-Şâm (1870-1967)*, Dâru’l-Menâhil, Beyrut 1984.
- es-Sallâbi, Ali Muhammed, *Şafahât min et-Târîhi’l-İslâmî* (Devletu’l-Muvahhidîn) c.5, Amman, Dar el-Beyârak li’l-neşr, 1998.
- Şâlih, Mefkûde, Neşa’tu *er-Rivâyetu el-‘Arabiyyetu fî Cezâir et-Tâ’sîs* Mecelletu’l-Muhbir, Ebhâs fî’l-luga ve’l-Edeb Câmîatu Muhammed Haydar bi-Sukrat el-Cezâir 2002.

- es-Sâmerrâî, *Halîl İbrâhîm et-Târîhu'l-'Arabî ve Hadâratuhum fî'l-Endelus*, Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, Bingazi 2000.
- Seybold, C, F. *Endülüs, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, IV.
- Seyyid, 'Abdulazîz Sâlim, *Târîhu'l-Muslimîn ve Âşâruhum fî'l-Endelus*, İskenderiye 1985.
- Sıddîk, Leylâ, *et-Tedâhulu'l-Luğavî ve Eseruhu fî Efrâdi'l-Muctemâi'l-'Arabî*, Mecellât Cusur el-Mârife, Cezayir 2016.
- Şelebî, Mahmûd, *Hayâtu Târiḫ b. Ziyâd Fâtîhu'l-Endelus*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.
- eş-Şemâlî, Nidâl, *er-Rivâye ve et-Târîḫ*, Amman 2006.
- eş-Şemâlî, Nidal, *et-Târîḫ Bahs fî Musteveyâtî'l-Hitâb fî'r-Rivâye et-Târîhiyye el-'Arabiyye*, Ürdün 2006.
- Şevkî, Ahmed, *eş-Şevkıyyât*, Kahire: Mûessesetu Hindâvî li't-Tâlîm ve's-Sekâfe, 2022.
- Şeyban, Lütfi, *Direnîş ve Soykırım*, Muhit Kitap, İstanbul 2021.
- Şeyban, Lütfi, *Endülüs*, Albaraka Yayınları, İstanbul 2014.
- Şeyban, Lütfi. *Mudejares & Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlıya Göçleri*, İz Yayıncılık, 2007.
- Türken Çakır, M. XIX. ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatında tarihi roman: Mısır, Suriye, Lübnan Örneği, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2019.
- Umarâ, Halîl Issa, *eş-Şi'ru'l-Endelusî*, Dâr Cezair li'n-neşir, Ürdün 2007.
- el-'Umerî, Muhammed Ḥasan İbrâhîm, *Mihnetu'l-Mûrîskiyyîn el-Endelusiyye Vesîka Edebiyye ve Sened Târîḫî, fî Mecelleti'd-Dirâsât eş-Şarkıyye*, el-'Adedu's-Sâdis, 1988.
- Üstün, Mahmut, *Endülüs Edebiyatı, Beni Ahmer/Nasrîler Dönemi*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021.
- Yaktin, Said, *Ḳaḍâya'r-Rivâye el-'Arabiyyeti'l-Cedîde, el-Vucûd ve el-Ḥudûd ed-Dâr el-'Arabiyye li'l-'Ulûm en-Nâşirûn*, Mağrib 2012.

Yıldırım, Aydın, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 2007.

Yüksel, A., "Endülüs' ten II. Bayezid'a Yazılan Anonim Bir Şiir", *Belleten*, 52(205), 1989, 1575-1584.

Zekâî Konrapa, *Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış, Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*, Sayı: II, İstanbul 1964.

Zekerıyyâ, Muhammed 'İnanî, *el-Muvaşşahâtu'l-Endelusiyye, 'Alemu'l-Ma'rife*, Kuveyt 1980.

Zelut, Ahmed Muhammed Ahmed, *el-Endelus fî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Muâsir, Risâletu'd-Doktorâ, Câmi'âtu'l-Yermûk*, Ürdün 2009,

Zeydân, Corcî, *el-Haccâc b. Yûsuf*, Beyrut Dâr Mektebetu'l-Hayat.

Zeydân, Corcî, *Şarl ve 'Abdurrahmân*, Dârul-Cîl, Beyrut, ty.3

Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, IV.

ez-Zeyyât, Ahmet Hasan, *et-Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî*, Darul-Maârif, Beyrut 2004.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.al-mostafa.info/data/arabic/>(10.12.2020)

<https://caus.org.lb/ar/>(09.10.2020)

<https://www.aljazeera.net/blogs/>(04.10.2021)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/>(08.09.2021)

<https://yallabook.com/guide/show.php?nid>(04.02.2022)

<https://www.sasapost.com/masajed-becoming-churches-or-stores-in-europe/>(19.10.2022)

https://www.qantara-med.org/public/show_document. (09.08.2022)

<https://ar.wikipedia.org/wiki/>(19.10.2021)

<https://www.sasapost.com/masajed-becoming-churches-or-stores-in-europe/>(05.10.2021)

<https://basaer-online.com/> (12.08.2021)

<https://www.abjjad.com/author/> (02.02.2021)

<https://www.kataranovels.com/novelist/> (08.12.2021)

<https://www.ketebe.com/radva-asur/> (04.06.2021)

<https://www.aljazeera.net/blogs/> (05.06.2022)

<https://arabi21.com/story/> (10.8.2022)

<https://free-bookspdf.com/world-of-mandel> (14.12.2021)

<https://jarirreader.com/book/> (10.09.2021)

<https://books-library.net/free> (14.08.2021)

<https://www.kataranovels.com/prize/> (12.11.2020)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Iznatoraf> (21.10.2020)

<https://islam-ansiklopedisi.org.tr/zellaka-savasi> (8.12.2021)

<https://www.bbc.com/arabic/artandculture/> (3.9.2021)

<https://www.hespress.com/> (10.12.2020)

<https://www.mugtama.com/> (29.07.2022)

<https://www.almothaqaf.com/> (25.07.2021)

<https://marayana.com/laune/> (09.10.2021)

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1879853> (08.08.2020)

<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=inan%E7&ayn=tam> (18.09.2021).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı ve Soyadı	Özlem Ateş AYPİRİ
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Yüksek Lisans	
Bildiği yabancı Diller	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurum	
Görevi	
İletişim Adresi	
E-Posta Adresi	